

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHĂ

2

ANUL IX

1958

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHĂ

2

ANUL IX

1 9 5 8

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

— *COMITETUL DE REDACȚIE* —

Acad. EM. CONDURACHI, *redactor responsabil* ; D. BERCIU, acad. C. DAICOVICIU, VLADIMIR DUMITRESCU, BUCUR MITREA, I. NESTOR — membru corespondent al Academiei R.P.R., C. S. NICOLĂESCU-PLOȘOR, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, D. M. PIPPIDI, DORIN POPESCU, GH. ȘTEFAN — membru corespondent al Academiei R.P.R., RADU VULPE, membri ; SUZANA DIMITRIU și ANA MATROSENCO, secretari de redacție.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ

APARE DE 2 ORI PE AN

REDACȚIA : INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

București, str. I. C. Frimu, 11.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ

Tomul IX, nr. 2

1958

S U M A R

	Pag.
* * * Probleme și sarcini noi în domeniul istoriei antice	259

STUDII

AL. PĂUNESCU, Locuirea neolitică de la Dîrțu-Ceahlău	265
CARMEN RADU, Pithos arhaic cu ornament în relief descoperit la Histria	275
A. D. ALEXANDRESCU, Două statui traco-scitice din Dobrogea	291
I. I. RUSU, Elemente traco-getice în Sciția și Bosporul Cimmerian	303
GR. FLORESCU, Două documente epigrafice în legătură cu organizarea quasi-municipală a comunelor rurale (<i>territoria</i>) romane	337
ȘTEFAN CONSTANTINESCU, Un monument epigrafic votiv de la Gîrliciu	349
D. M. PIPPIDI, În jurul unei inscripții din Muzeul național de antichități al Institutului de arheologie	357
D. TUDOR, Garnizoane romane pe malul bănățean al Dunării în secolul IV e. n.	373

DISCUȚII ȘI NOTE

C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR și HORTENSIA DUMITRESCU, Cronologia preistorică a Cehoslovaciei	381
EUGEN COMȘA, Cîteva date despre ritul funerar al culturii Boian	401
P. ALEXANDRESCU, Cu privire la inscripția veche persană descoperită la Gherla	409
N. GOSTAR, Singidunum și Sindava	413
GR. FLORESCU, Cu privire la lectura unor inscripții de la Turnu-Severin	421
M. CHISVASI-COMȘA, O jucărie în formă de pline, descoperită la Garvăn	425
GH. BICHIR, Contribuție la cunoașterea țesutului în așezarea de la Garvăn (sec. X—XII)	429
PETRE DIACONU, Un pandantiv globular descoperit la Bisericuța-Garvăn	445
PETRE DIACONU, Observații asupra ceramicii din sec. XII—XIII de pe teritoriul orașului București	451
N. CONSTANTINESCU, În legătură cu o siglă de pe un vas din specia cenușie prefeudală de la Tîrgșor	461

CRONICĂ**Pag.**

M. BITIRI, Contribuția arheologiei sovietice în problema locuințelor paleolitice	469
EUGEN COMȘA, Despre cercetările neolitice din Bulgaria	474
P. ALEXANDRESCU, Un sanctuar al „capetelor tăiate” la Entremont (Franța)	477
EMILIAN POPESCU, Descoperirile de la Marea Moartă și din deșertul iudaic . .	481
D. M. PIPPIDI, Claros	491
GABRIELA BORDENACHE, Alte sculpturi provenind din săpăturile de la Villa Adriana	496
GABRIELA BORDENACHE, Cîteva descoperiri din Asia Mică	496
RECENZII	501
LISTĂ PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ	533

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том IX, № 2

1958

СО Д Е Р Ж А Н И Е

	<u>Стр.</u>
* * * Новые вопросы и задания в области древней истории	259
<i>СТАТЬИ</i>	
А. ПЭУНЕСКУ, Неолитическое поселение в Дырцу-Чахлэу	265
КАРМЕН РАДУ, Архаический пифос с рельефным орнаментом, найденный в Истрии	275
А. Д. АЛЕКСАНДРЕСКУ, Две фрако-скифские статуи из Добруджи	291
И. И. РУССУ, Фрако-гетские элементы в Скифии и Боспоре Киммерийском	303
Г. ФЛОРЕСКУ, Два эпиграфических памятника в связи с квазимуниципальной организацией римских сельских общин (territoria)	337
Ш. КОНСТАНТИНЕСКУ, Посвятительный эпиграфический памятник из Гырличу	349
Д. М. ПИППИДИ, О надписи в Национальном музее древностей	357
Д. ТУДОР, Римские гарнизоны на банатском побережье Дуная в IV в. н. э.	373
<i>ДИСКУССИИ И ЗАМЕТКИ</i>	
К. С. НИКОЛЭСКУ-ПЛОПШОР и ГОРТЕНЗИЯ ДУМИТРЕСКУ, Хронология доисторического периода в Чехословакии	381
ЭУДЖЕН КОМША, О погребальном обряде культуры Боян	401
П. АЛЕКСАНДРЕСКУ, О древней персидской надписи, открытой в Герле	409
Н. ГОСТАР, Сингидунум и Сингидава	413
Г. ФЛОРЕСКУ, По поводу чтения надписей из Турну-Северина	421
М. КИШВАШИ-КОМША, Игрушка в виде лепешки, найденная в Гарване	425
Г. БИКИР, К исследованию тканей в поселении Гарван (X—XII вв.)	429
ПЕТРЕ ДИАКОНУ, Шаровидная подвеска, найденная в Бисерикуце-Гарване	445
ПЕТРЕ ДИАКОНУ, О керамике XII—XIII вв. на территории города Бухареста	451
Н. КОНСТАНТИНЕСКУ, По поводу титла на сером дофеодалном сосуде из Тыргюшара	461

ХРОНИКА**Стр.**

М. БИТИРИ, Вклад советской археологии в исследование вопроса о палеолитических жилищах	469
ЭУДЖЕН КОМША, О неолитических исследованиях в Болгарии	474
П. АЛЕКСАНДРЕСКУ, Святилище „отрубленных голов” в Антремоне (Франция)	477
ЭМИЛИАН ПОПЕСКУ, Находки у Мертвого моря и в Иудейской пустыне	481
Д. М. ПИППИДИ, Кларос	491
ГАБРИЕЛА БОРДЕНАКЕ, Новые скульптурные произведения, найденные при раскопках на вилле Адриане	496
ГАБРИЭЛА БОРДЕНАКЕ, Несколько находок в Малой Азии	496
РЕЦЕНЗИИ	501
СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ	533

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome IX, n° 2

1958

SOMMAIRE

	<u>Page</u>
* * * Problèmes et tâches nouvelles dans le domaine de l'histoire antique. .	259
<i>ÉTUDES</i>	
Al. PĂUNESCU, La phase d'habitation néolithique de Dîrţu-Ceahlău	265
CARMEN RADU, Pithos archaïque d'Histria à décor en relief	275
A. D. ALEXANDRESCU, Deux statues thraco-scythes de Dobrogea	291
I. I. RUSSU, Les éléments thraco-gétiques en Scythie et dans le Bosphore Cimmérien	303
GR. FLORESCU, Deux documents épigraphiques concernant l'organisation quasi-municipale des communes rurales (<i>territoria</i>) romaines	337
ŞTEFAN CONSTANTINESCU, L'inscription votive de Gîrlăciu	349
D. M. PIPPIDI, À propos d'une inscription grecque du Musée National des Antiquités	357
D. TUDOR, Les garnisons romaines sur la frontière danubienne du Banat au IV ^e siècle de notre ère	373
<i>NOTES ET DISCUSSIONS</i>	
C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR et HORTENSIA DUMITRESCU, La chrono- logie préhistorique de la Tchécoslovaquie	381
EUGEN COMŞA, Quelques données relatives au rite funéraire de la civilisation de Boian	401
P. ALEXANDRESCU, Au sujet de l'inscription perse ancienne découverte à Gherla	409
N. GOSTAR, Singidunum et Singidava	413
GR. FLORESCU, À propos de la lecture de certaines inscriptions de Turnu- Severin	421
M. CHIŞVASI-COMŞA, Jouet en forme de pain découvert à Garvăn	425
GH. BICHIR, Contribution à la connaissance du tissage dans l'établissement de Garvăn (X ^e — XII ^e siècles).	429
PETRE DIACONU, Pendentif globulaire trouvé à Biserica-Garvăn	445
PETRE DIACONU, Observations sur la céramique des XII ^e et XIII ^e siècles découverte sur le territoire de la ville de Bucarest	451
N. CONSTANTINESCU, A propos d'un sigle incisé sur un vase de Tirgşor, de l'espèce grise préféodale	461

*CHRONIQUE*Page

M. BITIRI, La contribution de l'archéologie soviétique à la question des habitations paléolithiques	469
EUGEN COMȘA, Au sujet des recherches néolithiques de Bulgarie	474
P. ALEXANDRESCU, Un sanctuaire des « têtes coupées » à Entremont (France)	477
EMILIAN POPESCU, Les découvertes faites dans la région de la mer Morte et du désert de Judée	481
D. M. PIPPIDI, Claros	491
GABRIELA BORDENACHE, Nouvelles sculptures provenant des fouilles de la Villa Adriana	496
GABRIELA BORDENACHE, Découvertes faites en Asie Mineure	496
<i>COMPTES RENDUS</i>	501
<i>LISTE DES ABRÉVIATIONS</i>	533

PROBLEME ȘI SARCINI NOI ÎN DOMENIUL ISTORIEI ANTICE

Plenara C.C. al P.M.R. din 9—13 iunie 1958 a pus tuturor cercetătorilor care activează în frontul ideologic o seamă de probleme, a căror dezbatere duce înainte de toate la o severă judecată critică și autocritică a muncii noastre în decursul ultimilor ani, precum și la o seamă de măsuri destinate să înlăture confuziile și erorile care s-au strecurat în studiile unor istorici români, publicate în ultimul timp. Acest lucru era cu atât mai necesar, cu cât tocmai în domeniul științei istorice s-au comis unele dintre cele mai grave erori a căror rădăcină trebuie căutată în slăbirea de neîngăduit a spiritului partinic, în situarea unora dintre istorici pe poziții revizioniste, ca și în îngăduința condamnabilă acordată unor tendințe anarhice.

Este lesne de înțeles de ce aceste erori și confuzii au apărut mai cu seamă în domeniul istoriei moderne și contemporane. Într-adevăr, influența istoriografiei burgheze s-a îndreptat în ultimii ani cu precădere asupra acestui sector al istoriei, în care — mai mult decât în oricare altul — lupta istoriografiei științifice marxiste se confundă cu lupta politică. Se încearcă astfel pe toate căile derutarea opiniei publice, acordându-se un sprijin neprecupețit tendințelor revizioniste atât de folositoare politicii duse de imperialismul contemporan. Istoricii care lucrează în domeniul epocii moderne și contemporane nu trebuie să uite o clipă că sub masca „adevărului obiectiv”, trimbițat de istoriografia burgheză, sub masca istoricului burghez care afirmă că studiază istoria vremurilor noastre fără de părtinire — *sine ira et studio*, cum spunea altădată Tacit, dînd fățiș exemplul unei istoriografii puse în slujba interesului unui grup social — se ascunde un apărător al orînduirii capitaliste, cu atât mai primejdios, cu cât știe să găsească pentru tezele sale o haină în aparență mai sobră. De aici, frecvența greșelilor cărora le cad și le-au căzut victime

unii dintre cercetătorii noștri de istorie modernă și contemporană. Aceasta nu înseamnă însă că în domeniul istoriei vechi situația nu trebuie considerată în spii it critic și autocritic, pentru a elimina cu un ceas mai devreme cauzele generatoare de confuzii, cauze care și-au dat deja primele lor roade în domeniul istoriei mai apropiate de zilele noastre.

Se poate afirma că cercetările din țara noastră în domeniul istoriei vechi au realizat în ultimul deceniu progrese demne de subliniat. O puternică echipă de arheologi a putut lucra, grație sprijinului neprecupețit acordat de Partid și de Guvern, în condiții nesperate vreodată, acumulînd, în cadrul nenumăratelor șantiere de săpături arheologice, rezultate unanim apreciate în țară și străinătate. Orizontul istoric al cercetătorilor noștri s-a extins astfel în chip considerabil : istoria țării noastre nu mai începe astăzi cu luptele dacilor cu romanii, ci cu apariția omului paleolitic pe teritoriul patriei noastre. Capitolele noi din trecutul îndepărtat al istoriei noastre — amintim în special pe cele din perioada formării statului dac și a formării poporului și limbii romîne — au căpătat de-abia în urma acestor cercetări singura lor bază științifică, trecînd de la domeniul ipotezelor, îngăduite doar de unele mărturii literare, la dovezile materiale, care, singure, permit adevărata lor valorificare istorică.

Aceste prețioase rezultate pun însă cu atît mai stăruitor în fața noastră sarcina de a întări efortul de valorificare istorică, de pe pozițiile materialismului istoric, a imensului număr de mărturii arheologice adunate cu atîta devotament și într-un ritm tot mai viu în ultimii ani. Nu ne referim aici însă atît la valorificarea strict materială a acestor mărturii — problemă importantă, legată însă de unele condiții tehnice, care trag și ele la cîntar — cît mai ales la valorificarea lor din punct de vedere istoric. Sub acest aspect, trebuie făcută înainte de toate observația că interpretarea științifică, de pe pozițiile materialismului istoric, n-a mers mîna în mîna cu descoperirea materialelor arheologice. Studiile de amănunt și rapoartele tehnice de săpături n-au fost totdeauna însoțite de toate încheierile de ordin istoric care se impuneau. Trebuie relevată din acest punct de vedere tendința care se manifestă mai ales în cîmpul cercetărilor din domeniul comunei primitive de a rupe realitatea culturii materiale de viața istorică însăși, care a generat-o și căreia ea i-a servit. Viața formelor sub care se ascunde o lume întreagă de fapte și de idei este studiată ca un scop în sine, realizîndu-se un cerc închis ale cărui raporturi cu viața istorică apar adeseori sumar și superficial exprimate. Dacă termenul de „preistorie” a dispărut din vocabularul arheologilor noștri, conceptul de „arheologie” ca disciplină cu totul deosebită în metoda sa de cercetare de știința istorică, încearcă să ne aducă din nou pe o cale de gîndire ce o consideram depășită.

La timpul lor, Marx și Engels atrăseseră atenția asupra speculațiilor sterile privitoare la „timpul preistoric”. Sterile înainte de toate fiindcă, adaugă Marx și Engels, ele nu ne lămuresc „cum ajungem de la această absurditate a «preistoriei» la istoria propriu-zisă”¹. Absorbit de studiul

¹ K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, București, ESPLP, 1956, p. 25.

succesiunii stratigrafice a diferitelor nivele arheologice și de acel al diferitelor tipuri, sub care se prezintă uneltele, armele și podoabele descoperite în așezări sau în necropole, arheologul nu trebuie să uite niciodată că ele reprezintă tot atâtea documente de viață omenească și că ele nu întruhidează un scop în sine. În chip mai mult sau mai puțin deschis, s-a mers uneori la noi pînă a considera cercetarea arheologică ca urmînd calea ei proprie de dezvoltare, total sau aproape total deosebită de cea a istoriei antichității. Unele fenomene specifice istoriei culturii materiale a societății omenești din epoca comunei primitive sînt aduse ca un argument în favoarea acestei teze idealiste. Cu titlu de exemplu, amintim în acest sens problema „cercurilor de cultură”. Precizarea unor zone cu forme de cultură unitare a constituit fără îndoială un mare pas înainte în studiul culturii materiale a omenirii primitive. De aici însă și pînă la conceptul idealist al lui Toynbee, după care nu există progres, ci numai „civilizații” unice și nerepetabile, nu este decît un pas. Pe planul arheologic, teoria „cercurilor de cultură” acceptată integral ca atare, duce în chip ineluctabil spre teoria neokantiană a „valorii” exprimată altădată de Rickert și reluată, cu modificările de rigoare, de revizionistii de astăzi. Numai subliniind la fiecare pas conținutul social-economic al culturii materiale — singura formă sub care putem cunoaște realitatea istorică a acelor îndepărtate vremuri — putem prelua din știința burgheză precizările valabile, stabilite cu privire la un „cerc de cultură” sau la altul.

Dacă în acest caz, conținutul idealist al acestui concept apare numai la o atentă analiză, nu la fel este cazul cînd este vorba de problema rolului factorului geografic în apariția și persistența unor forme arheologice în anumite zone. Este limpede pentru oricine că, pe măsură ce ne înapoiem în timp spre epocile primitive, nivelul tot mai scăzut al forțelor de producție face pe om tot mai puternic legat de condițiile naturale în care trăiește. Aplicînd în chip nedialectic această concluzie la realitățile lumii vechi, unii arheologi continuă să creadă că zona geografică respectivă condiționează în chip absolut sau aproape absolut formele specifice ale unei culturi materiale sau alteia. Se revine astfel pe nesimțite la vechea concepție a lui Ratzel, întemeietorul geopoliticii imperialiste, după care „istoria e geografie în mișcare”. Istoria a fost din totdeauna și va rămîne pentru totdeauna o istorie a dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale, pe care acestea le impun societății omenești în diferitele faze ale evoluției sale. Arheologii sînt cei dinții care, datorită materialului lor de studiu, își pot da seama de acest adevăr, descoperit și luminat de Marx și Engels. A reveni în ciuda acestui adevăr, care luminează înțelegerea noastră asupra mersului înainte al omenirii, înseamnă a readuce — fie și inconștient — în fața tinerilor cercetători o idee la capătul căreia se află concepția reacționară a geopoliticii. Ea trebuie combătută cu toată fermitatea, astăzi mai mult ca oricînd.

În lumina acestor două exemple, poate fi considerată încă nesatisfăcătoare nu numai lipsa de combativitate, dar chiar linia de gîndire a publicațiilor noastre de istorie veche. Fără să contestăm necesitatea și valoarea studierii precise a materialelor cu ajutorul cărora putem reconstitui evoluția societății omenești în perioadele cele mai îndepărtate, e

limpede totuși că preocuparea exclusivă pentru aceste materiale documentare în dauna valorificării lor teoretice de pe pozițiile gândirii materialist-dialectice, a menținut și menține încă la un nivel scăzut publicațiile noastre în acest domeniu. Comitetele de redacție nu s-au îngrijit ca, alături de publicarea unor prețioase documente, istoricii români ai antichității să ia poziție netă, fie combătând denaturările științei burgheze, fie încercând pe baza propriilor lor cercetări, să tragă concluzii de caracter general teoretic în toate problemele care îi frământă. Acest lucru era cu atât mai necesar, cu cât în cursul anului viitor va trebui realizată sarcina cea mai de seamă, care a fost trasată istoricilor români în acest domeniu și anume redactarea primului volum al *Tratatului* de istoria României.

O altă sarcină însemnată și anume valorificarea moștenirii culturale a trecutului, a început anul trecut cu prilejul comemorării a 75 de ani de la nașterea învățatului istoric român Vasile Pârvan.

Cu toate că s-a dovedit în mai multe rînduri că, alături de mari merite, V. Pârvan a avut și numeroase interpretări idealiste, continuă la unii dintre elevii săi o tendință net apologetică, care nu are nimic de-a face cu judecata critică, pe care orice operă istorică o impune. Lucrul acesta a apărut în chip evident cu prilejul comemorării din anul trecut a învățatului român. Studiul lui Radu Vulpe, publicat în nr. 3 din revista *Studii* 1957 este o dovadă concludentă în acest sens. Cu toată încercarea sa de a preciza limitele gândirii idealiste a lui Vasile Pârvan, nici articolul acad. Em. Condurachi, publicat în nr. 9 al *Luptei de clasă* din septembrie 1957, și, într-o versiune mai largă în *Dacia*, I, 1957, nu a tras toate concluziile care se impuneau din acest punct de vedere, accentuînd caracterul apologetic al acestei valorificări critice. Din acest punct de vedere trebuie făcut un pas înainte în studiile viitoare, care trebuie să ia poziție mai netă față de ceea ce este greșit în interpretarea dată de Vasile Pârvan într-o problemă sau alta. Departe de a micșora meritele învățatului român, care a deschis un drum nou în cercetarea trecutului îndepărtat al istoriei noastre, o asemenea judecată critică va pune și mai mult în valoare ceea ce a adus nou și, ceea ce a rămas valabil din munca sa dedicată istoriei poporului nostru. Numai așa vom lega cercetarea noastră cu aceea a lui V. Pârvan, numai așa vom evita pericolul — care există încă la unii cercetători — ca pînă și o afirmație, pe care autorul „Geticelor” ar fi abandonat-o de mult, în fața evidenței documentelor noi, să fie stăruitor apărută de unii din elevii săi, în ciuda argumentelor mai concludente aduse după încheierea operii sale. O astfel de atitudine necritică față de opera unui înaintaș, constituie o adevărată frînă în drumul adevăratei cercetări științifice.

Știința istorică se îmbogățește pe zi ce trece cu noi documente și numai analiza obiectivă, călăuzită de metoda materialist-dialectică, ne poate duce tot mai apropia de adevăr. Poate fi citată în acest sens problema așa-zisei „invazii” scitice, căreia cercetările sovietice recente i-au precizat adevăratele limite și care continuă totuși a fi rezolvată prin păreri cu mult exagerate ale lui Vasile Pârvan. Amintim în acest sens studiul lui Dorin Popescu *Problema Scitilor din Transilvania în Opera lui Vasile Pârvan*, apărută în *Studii și Cercetări de Istorie Veche* nr. 1/1958.

Rezoluția Plenarei C. C. al P. M. R. din 9—13 iunie, ca și discuțiile care au urmat în cadrul Academiei R. P. R., cer înainte de toate o atenție deosebită pentru eliminarea tuturor erorilor și confuziilor prin care revizionismul contemporan încearcă să submineze pozițiile marxist-leniniste în gândirea și în viața politică a statelor socialiste.

Publicațiile Institutului de arheologie al Academiei R. P. R. — și în primul rînd cele două periodice *Studii și cercetări de istorie veche* și *Dacia* — trebuie să țină permanent trează atenția colaboratorilor lor în fața pericolului infiltrării concepțiilor idealiste și revizioniste. Trebuie depus un efort tot mai susținut pentru ca sumarul acestor publicații să nu mai fie o simplă înșirare oarecum eclectică de articole și note, ci să oglindească preocuparea istoricilor noștri în domeniul antichității pentru lămurirea activă a problemelor noastre de istorie veche de pe pozițiile marxism-leninismului. Înainte de toate, trebuie depus un efort mai mare decît cel obișnuit pentru ca problema capitală a studiilor noastre de istorie veche din acest moment — problema formării poporului român — să fie cît mai larg dezbătută și, de pe urma acestui efort colectiv, rezolvată cu un ceas mai devreme. Încă și astăzi, cercetătorii noștri așteaptă o monografie mai amplă care să înlocuiască rapoartele preliminară de-abia schițate de la cercetătorii șantierului Morești. *Repertoriul* arheologic, care constituie un adevărat tezaur de informații, ar fi folosit mult mai mult dacă era deja tipărit.

Repertoriul arheologic, rămas în urmă în chip nejustificat din lipsa de fermitate a consiliului științific și, înainte de toate, a conducerii Institutului de arheologie, ar fi trebuit să fie — ceea ce a și fost în intenția celor ce l-au inițiat — un auxiliar prețios în redactarea primului volum al *Tratatului* de istoria Romîniei. Numai așa, participînd activ și stăruitor la lupta pentru revoluția noastră culturală, aducîndu-și contribuția lor la cunoașterea științifică a adevăratei istorii și ducînd la bun sfîrșit sarcina trasată de Congresul al II-lea al P. M. R. vor merita mai departe istoricii romîni ai antichității încrederea care le este acordată de conducerea statului nostru democrat-popular și de Partidul Muncitoresc Romîn.

LOCUIREA NEOLITICĂ DE LA DÎRȚU-CEAHLĂU

(Notă preliminară)

Cu prilejul săpăturilor paleolitice din anii 1955—1956 întreprinse de către sectorul paleolitic al Institutului de arheologie, în cadrul programului grupului de cercetări complexe Bicăz, s-au descoperit la Ceahlău, pe terasa mijlocie a Bistriței, numită Dîrțu, pe lângă bogatele resturi paleolitice și unele resturi neolitice¹.

Majoritatea resturilor de locuire neolitică de la Dîrțu datează dintr-o fază timpurie și numai foarte puține aparțin unei etape neolitice mai târzii.

Elementele tipice epocii neolitice—ceramica, toporul de piatră șlefuită și piatra simplă de rîșniță — se întîlnesc în stratul de culoare gălbuie gros între 0,15—0,40 m, peste care s-a suprapus ultima depunere cunoscută sub numele de sol vegetal negru-cenușiu, conținînd urmele unei vagi locuiri din perioada feudală tîrzie (sec. XVII). La rîndul lor resturile neolitice suprapun altele mai vechi, aparținînd unui nivel de locuire ce face tranziția de la paleolitic la neolitic, caracterizat prin microlite de aspect gravettian. În legătură cu aceasta e de relevat faptul că a fost foarte dificil să se separe unele elemente de cultură neolitică (cum ar fi uneltele de silex, șist, menilit) de cel cu microlite, deoarece urmele de locuire ale acestuia din urmă, situate în jumătatea superioară a stratului brun-roșcat (de sub cel gălbui) ajung de cele mai multe ori atît în stratul gălbui cît și în cel vegetal. Din aceste motive am fost obligați a atribui neoliticului numai uneltele de piatră cioplită găsite în complexele de locuire bogate în ceramică neolitică și nu în mod izolat.

S-au descoperit două locuințe-bordeie, dintre care una foarte bogată în ceramică și în unelte de piatră cioplită și chiar șlefuită. Locuința nr. 1, situată în marginea de nord-est a terasei este de formă ovală cu

¹ Din punct de vedere stratigrafic situația de la Dîrțu se prezintă astfel: a) strat aurignacian mijlociu cu două nivele de vetre; b) strat steril; c) strat gravettian care a fost numit în cursul săpăturilor „gravettian I”; d) strat steril; e) strat de tranziție cu microlite, la care ne referim în text, numit de asemenea pe șantier „gravettian II”; f) strat neolitic; g) solul vegetal cu vagi urme din epoca feudală tîrzie (sec. XVII).

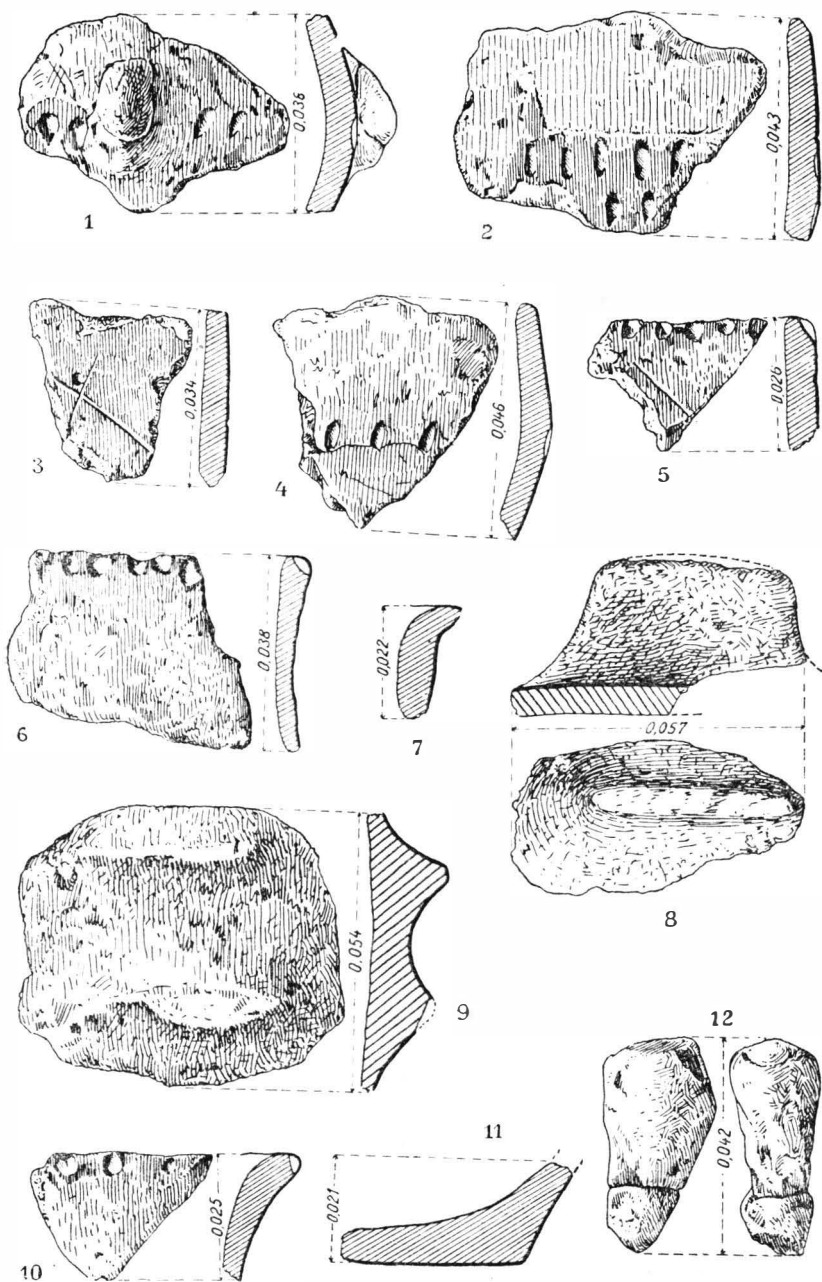

Fig. 1. — 1, 2, 3, 4, fragmente ceramice cu decor adâncit ; 5, 6, 7 și 10, buze de vase ; 8, 9, fragmente de vase cu proeminențe ; 11, profilul unui fund de vas ; 12, picior de figurină antropomorfă.

diametrele maxime de $3,40 \times 1,80$ m și are adîncimea de $0,60 - 0,70$ m față de nivelul la care s-a putut detașa în plan. Groapa acestei locuințe săpată în stratul gălbui, pătrunde în cel brun-roșcat de dedesubt. În interiorul locuinței s-au găsit două vetre, dintre care una la $0,90$ m și alta la $0,40$ m (față de suprafața solului). Pe locul vetrei situată spre

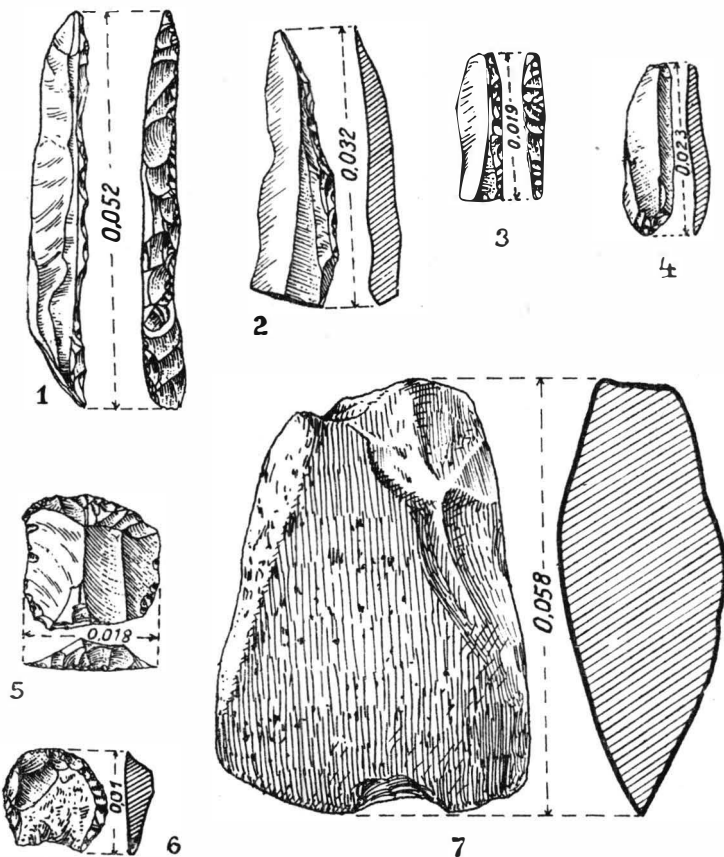

Fig. 2. — Unelte din locuința nr. 2: 1, 2, vîrfuri de tip „La Gravette”; 3, lamă „à dos abattu”; 4, lamă neretușată; 5, răzuitor dublu; 6, răzuitor rotund; 7, topor de piatră șlefuită.

fundul gropii s-au descoperit pietre arse grupate, fragmente ceramice și cîteva unelte de piatră cioplită. De asemenea și pe locul vetrei de sus (de la $0,40$ m) au apărut cîteva cioburi și pietre arse. În imediata apropiere a locuinței s-a găsit o piatră de rîșniță mică și plată, care zăcea tot în depunerea gălbuie.

Locuința nr. 2 situată în marginea de sud a cimitirului modern, avea limita de nord deranjată de gropile mormintelor acestui cimitir. Forma ei era rectangulară ($3,40 \times 4,05$ m) cu colțurile rotunjite și adîncimea maximă de $0,50 - 0,60$ m față de nivelul de la care a fost săpată.

În cuprinsul acestei locuințe s-a găsit un bogat material litic și ceramic. Astfel, în total, s-au adunat peste 360 fragmente ceramice mai mari, o jumătate de vas, un fragment de figurină umană, două toporașe de piatră gălbuie cu urme de cioplire, 112 unelte de piatră cioplită microlitice și unele macrolitice (dintre care cităm un nucleu și câteva lame), o piatră de rîșniță plată asemănătoare cu aceea de lângă prima locuință și mai multe pietre de gresie.

Spre deosebire însă de prima locuință, în aceasta din urmă nu s-a găsit nici o vatră. În imediata apropiere a ei, la circa 0,50 m de latura sudică s-a descoperit un mic atelier de cioplire a uneltelor de piatră. Peste 95% din piesele acestui atelier sînt lucrate dintr-o piatră locală, șistul negru de Audia, și numai 5% sînt din silex de bună calitate, probabil de Prut.

În afara celor două locuințe, în întreaga așezare s-au găsit peste 70 fragmente ceramice mai mari și circa 100 mai mici, cinci toporașe de piatră șlefuită, dintre care unul cu secțiune plan-convexă, iar celelalte cu secțiunea biconvexă, un frecător rotund de gresie precum și 13 așchii de piatră gălbuie provenită din cioplirea unora din topoarele șlefuite. Dintre toporașele întregi se pot distinge două forme, una trapezoidală și alta dreptunghiulară.

Uneltele cioplite de silex, șist negru și menilit din depunerea neolitică sînt identice cu acelea ale nivelului cu microlite de aspect gravettian. Astfel, aceleași vîrfuri de tip „La Gravette” pe lamă îngustă cu latură retușată abrupt, aceleași lame mici cu dosul teșit (*lames à dos abattu*) și aceleași răzuitoare mici și lame neretușate se întîlnesc atît în nivelul cu microlite cît și în cele două locuințe-bordeie. În legătură cu aceasta, nu este exclus ca locuitorii neolitici să fi aplicat uneltelor lor tehnica observată la piesele de aspect gravettian împrăștiate în așezare sau poate să fi refolosit aceste piese, deși nu s-au observat în nici un caz la ele rețușe de reutilizare. De asemenea s-ar putea ca locuitorii neolitici să fi întrebuințat chiar materia primă lăsată de făuritorii microlitelor de aspect gravettian sub formă de bulgări sau nuclee. O parte din vîrfurile „La Gravette” întregi și fragmentare aflate în locuința nr. 2 erau în asociere directă cu ceramica. Așa de exemplu, pe o suprafață de 0,40 m² s-au găsit patru vîrfuri „La Gravette”, dintre care trei în aceeași poziție stratigrafică cu mai multe fragmente ceramice și unul chiar deasupra lor.

În tabloul de mai jos se prezintă din punct de vedere statistic repartizarea numerică și procentuală după materia primă a celor 112 piese tipice precum și a vîrfurilor de tip „La Gravette” :

Nr. crt.	Materia primă	Piese tipice	Procentul pieselor tipice	Vîrfuri de tip „La Gravette”	Procentul vîrfurilor „La Gravette”
1	Silex de bună calitate (Prut etc.)	36	32,1	5	21,8
2	Menilit	22	19,6	2	8,7
3	Șist negru de Audia	54	48,3	16	69,5
Total :		112	100 %	23	100 %

Din aceste date statistice rezultă că în locuința-bordei nr. 2 avem de-a face cu un facies petrografic reprezentat în primul rînd prin șistul negru de Audia și apoi prin silexul de bună calitate (Prut etc.) și prin menilit. Raportînd numărul vîrfurilor „La Gravette” din cele două locuințe cît și pe cele din nivelul cu microlite de aspect gravettian, la întreaga suprafață săpată, se obține situația din următorul tablou :

Depunerea	Vîrfuri „La Gravette” din locuințe	Vîrfuri „La Gravette” din nivelul cu microlite de aspect gravettian	Procentul vîrfurilor „La Gravette”	Suprafața ocupată de nivelul cu microlite	Suprafața ocupată de cele două locuințe	% din suprafața totală
Neolitică	31		24,8		20 m ²	4,4
Cu microlite de aspect gravettian		94	75,2	441 m ²		95,6

Din alte cifre rezultă că printre vîrfurile „La Gravette” întregi și fragmentare găsite în bordeie, acele lucrate din șistul negru de Audia reprezintă 51,4% ; în schimb vîrfurile „La Gravette” din aceeași rocă aparținînd întregului nivel cu microlite de aspect gravettian reprezintă numai 48,6%.

Un alt element deosebit de important al depunerii neolitice este ceramica. Caracteristică pentru aceasta este pasta neagră sau neagră-gălbuie neomogenă. În unele fragmente ceramice se găsesc și cioburi pisate. Întreaga suprafață a vasului era acoperită cu o barbotină care acum se desprinde foarte ușor. În genere prin caracteristicile pastei, ceramica din depunerea neolitică de la Dîrțu are un aspect primitiv situîndu-se, foarte probabil, înaintea ceramicii de tip Criș.

În ceea ce privește forma vaselor, s-a putut identifica aceea de bol mic cu o proeminență spre gură. Se mai relevă buze de vas cu profilul drept, unele buze puțin îngroșate în afară și altele subțiate și răsfriște ușor în exterior. Nu s-au descoperit decît funduri plate. În sfîrșit, unele vase sînt decorate cu proeminențe mici sau mai mari prelungi și paralele, mici adîncituri făcute cu un vîrf sau cu unghia, creștături pe buză. Decorarea vaselor se făcea, credem, după ce se dădea cu barbotină.

În legătură cu decorul e de remarcat și asocierea pe același fragment ceramic a proeminenței mici și impresiunilor cu unghia puțin adînci, care nu depășesc grosimea barbotinei. Astfel de decor se întîlnește și pe fragmente ceramice de tip Criș cu multă pleavă în pastă, descoperite în peșterile de la Ohaba-Ponor și Nandru (Peștera Curată)¹.

Elementele caracteristice descoperite la Dîrțu — ca de exemplu ceramica de aspect primitiv, toporașele șlefuite, rîșnițele mici și plate, microlitele : vîrfuri „La Gravette”, lame cu dosul teșit (*à dos abattu*), răzuitoare, lame neretușate — și poziția stratigrafică a depunerii neolitice (situată direct peste nivelul cu microlite de aspect gravettian), atestă prezența unei culturi neolitice timpurii necunoscută pînă acum în Moldova.

¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *Șantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, 1957, p. 41 și urm. și p. 47 ; idem, *Șantierul arheologic Nandru*, în *op. cit.*, p. 29 și urm. și p. 33.

Deși ca formă și decor materialul tipic ceramic de la Dîrțu este relativ sărac, totuși din ceea ce se cunoaște se poate presupune că neoli-

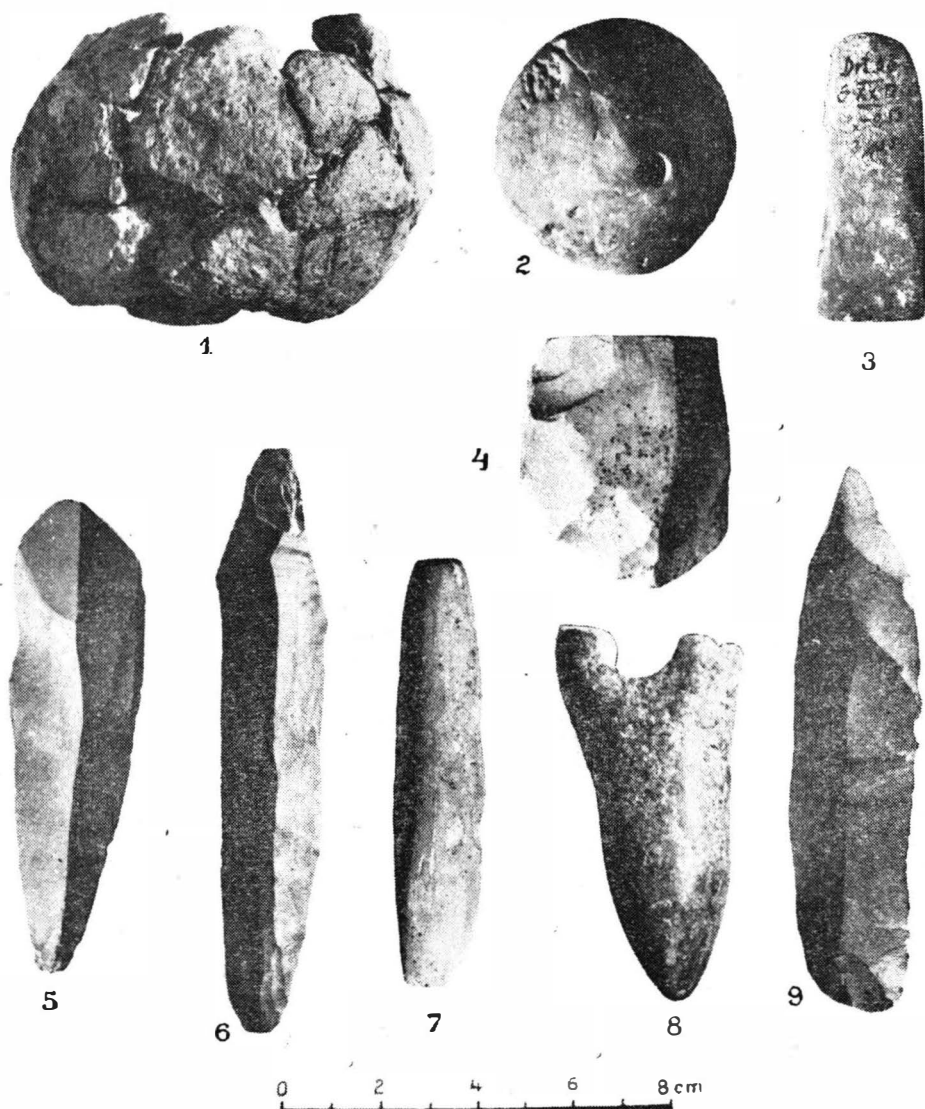

Fig. 3. — Obiecte din locuința nr. 2: 1, vas în formă de bol; 4, topor de piatră șlefuită cu urme de cioplire; 5, 6, 9, lame macrolitice; 2, fusaolă bitronconică; 3, 7, topoare șlefuite; 8, fragment de topor cu gaură de înmănușare.

ticul de aci datează dintr-o etapă mai timpurie decât aceea căreia îi aparțin descoperirile neolitice timpurii de tip Criș de la Glăvăneștii Vechi

și Valea Lupului, care cunosc pasta lustruită și forma de vas cu picior¹. De asemenea în urma săpăturilor efectuate recent la Bonțești a ieșit la iveală o ceramică de tip Criș destul de evoluată în comparație cu aceea de la Dîrțu².

La Verbița (Oltenia) ceramica de tip Criș din nivelul I prezintă o pastă cu multă pleavă, suprafețele lustruite, iar ca decor proeminența și adîncitura pe buză³. Cu toate aceste asemănări în privința decorului, totuși ceramica Criș de la Verbița e mai tîrzie decît aceea de la Dîrțu.

În Transilvania, la Cremenea — Sita Buzăului — (punctul Malul Dinu Buzea) s-a descoperit un nivel de locuire neolitică în care se găsesc atît microlite cît și o ceramică asemănătoare în unele privințe (cum ar fi adîncitura pe buză etc.) aceleia de la Dîrțu⁴.

Complexul neolitic de la Cremenea credem că aparține unei faze imediat următoare celei de la Dîrțu. Toate acestea ne întăresc presupunerea că locuirea neolitică de pe Dîrțu aparține unei etape mai timpurii a neoliticului, care în momentul de față pare să fie cea mai veche de la noi.

Demn de remarcat e și faptul că în locuirea neolitică de la Dîrțu nu s-au găsit resturi osteologice. Acestea n-au apărut de altfel nici în nivelul cu microlite de aspect gravettian.

Am amintit mai sus că tot pe terasa Dîrțu s-au găsit cîteva fragmente ceramice aparținînd unei faze neolitice mai noi de tip Criș. Din punct de vedere stratigrafic ele au apărut la limita superioară a stratului gălbui.

Este vorba de unele cioburi și de două fusaiole bitronconice cu suprafețele lustruite. Această ceramică, asemănătoare oarecum celei descoperite în punctul Cetățica-Ceahlău, cuprinde fragmente mai bine arse, cîteva fiind arse în întregime la roșu.

Sărăcia materialului și lipsa formelor caracteristice nu ne permit să facem și alte observații.

În sfîrșit, la limita inferioară a stratului vegetal de la Dîrțu s-a mai găsit în mod izolat un fragment de topor masiv de piatră brună-verzuie și perforat la mijloc, care datează probabil din eneolitic sau de la începutul epocii bronzului.

AL. PĂUNESCU

¹ I. Nestor și colaboratori, *Săpăturile de pe șanțierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 51—59.

² Săpături efectuate în toamna anului 1956 către Gh. Bichir.

³ Săpături efectuate în vara anului 1956 de către Dumitru Berciu.

⁴ Săpături efectuate în 1956 și 1957 de către C. S. Nicolăescu-Plopșor ajutat de I. Pop, Fl. Mogoșanu și Al. Păunescu.

НЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ В ДЫРЦУ-ЧАХЛЭУ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

При палеолитических раскопках, проводившихся в 1955—1956 гг. палеолитическим отделением Института Археологии, на террасе Дырцу-Чаклау были обнаружены наряду с многочисленными палеолитическими остатками и неолитические.

Здесьшний неолитический горизонт перекрывает другой горизонт — переходный от палеолита к неолиту и характеризующийся микролитами граветского типа; его перекрывает черносерый растительный грунт с малозаметными следами позднефеодального периода (XVII в.).

Обнаружено два жилища-землянки, из которых одно овальной, а другое прямоугольной формы; последнее очень богато каменным и керамическим материалом. Остатки неолитического обитания в Дырцу содержат: фрагменты керамики, фрагмент глиняной статуэтки, плоские зернотерки, топорики из шлифованного камня (на некоторых видны следы обтесывания), некоторые из кремня, черные сланцы из Авда и менилит микролитического и даже макролитического вида.

Не обнаружено остатков костей.

Техника, форма и орнаментация керамики неолитического наслоения Дырцу примитивны; вероятно, она предшествует керамике типа Криш, до сих пор считавшейся древнейшей в Румынии. Фрагменты керамики находятся в жилищах в сочетании с микролитическими орудиями граветской традиции, как-то: наконечники граветского типа, пластинки „à dos abattu” и скребки.

Там же на Дырцу обнаружено несколько фрагментов хорошо обожженной керамики и два вида усеченного конуса пряслица, относящихся к более поздней неолитической фазе типа Криш, а также фрагмент просверленного массивного топора, вероятно, эпохи энеолита или начала эпохи бронзы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, 2, 3, 4, фрагменты керамики с вдавленным орнаментом; 5, 6, 7 и 10, венчики сосудов; 8, 9, фрагменты сосудов с выпуклостями; 11, профиль дна сосуда; 12, нога антропоморфной статуэтки.

Рис. 2. — Орудия из жилища № 2: 1, 2, наконечники граветского типа; 3, пластинка „à dos abattu”; 4, неретушированная пластинка; 5, двойное скребло; 6, скребок; 7, топор из шлифованного камня.

Рис. 3. — Предметы из жилища № 2: 1, сосуд формы пиалы; 4, топор из шлифованного камня со следами обтесывания; 5, 6, 9, макролитические пластинки; 2, пряслица вида усеченного конуса; 3, 7, шлифованные топоры; 8, фрагмент топора с отверстием для руки.

LA PHASE D'HABITATION NÉOLITHIQUE DE DÎRȚU-CEAHLĂU

RÉSUMÉ

Lors des fouilles de 1955—1956, exécutées par la Section du Paléolithique de l'Institut d'Archéologie, la terrasse dite de Dîrțu (Ceahlău) a livré, outre d'abondants restes paléolithiques, un certain nombre de vestiges néolithiques.

Le niveau néolithique de cet endroit en recouvre un autre, établissant la transition du paléolithique au néolithique ; il est caractérisé par des microlithes d'aspect gravettien et, recouvert à son tour, par le sol végétal noir-grisâtre contenant de vagues restes, datant de la dernière période de l'époque féodale (XVIIe siècle).

On y a découvert deux fonds de cabanes, dont l'un, plus petit, de forme ovale, et l'autre rectangulaire. Dans ce dernier, le matériel lithique et céramique abonde. Les restes d'habitation néolithique de Dîrțu comprennent : des tessons céramiques, un fragment de figurine en terre cuite, des meules plates, de petites haches en pierre polie, dont certaines portent des traces de dégrossissage, des outils en silex, en schiste noir d'Audia et en ménilith, d'aspect microlithique et même macrolithique.

On n'a pas trouvé de restes ostéologiques.

A en juger d'après la technique, la forme et le décor, la céramique du dépôt néolithique de Dîrțu a un aspect primitif, qui lui assigne une date probablement antérieure à celle de la céramique du type Criș, qui est à l'heure actuelle la plus ancienne de Roumanie. Les fragments céramiques mis au jour dans les habitations s'y trouvent directement associés à des outils microlithiques de tradition gravettienne, telles que des pointes de flèches du type „La Gravette”, des lances à dos abattu et des racloirs.

On a également découvert sur la terrasse de Dîrțu quelques tessons de céramique bien cuite et deux fusaïoles bitronconiques appartenant à une phase néolithique plus récente, du type Criș, ainsi qu'un fragment de hache massive perforée, datant probablement de l'énéolithique ou du début de l'âge du bronze.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1, 2, 3, 4, Tessons céramiques à décor creusé à même la pâte ; 5, 6, 7 et 10, rebords de vases ; 8, 9, fragments de vases à proéminences ; 11, profil d'un fond de récipient ; 12, pied de figurine anthropomorphe.

Fig. 2. — Outils provenant de l'habitation no 2 : 1, 2 pointes du type „La Gravette” ; 3, lame à dos abattu ; 4, lame non retouchée ; 5, grattoir double ; 6, racloir rond ; 7, hache de pierre polie.

Fig. 3. — Objets provenant de l'habitation no 2 : 1, vase en forme de bol ; 4, hache en pierre polie portant des traces de dégrossissage ; 5, 6, 9, lames macrolithiques ; 2, fusaïole bitronconique ; 3, 7, haches polies ; 8, fragment de hache à trou d'emmanchement.

PITHOS ARHAIC CU ORNAMENT ÎN RELIEF DESCOPERIT LA HISTRIA

În campania de săpături din vara anului 1957 de la Histria, în cadrul sectorului de locuințe din NV cetății (X) a ieșit la iveală în perețele de vest al secțiunii orientate N—S, un pithos (chiup) arhaic fragmentar, cu ornament în relief¹ (fig. 1).

Dimensiunile pithos-ului sînt următoarele : înălțimea pînă la care ajung fragmentele păstrate 92 cm ; (înălțimea probabilă aprox. 97 cm — 1 m) ; înălțimea la care începe gîtul vasului 69 cm ; înălțimea piciorului 8 cm ; diametrul gurii 44 cm ; diametrul la baza gîtului 40 cm ; diametrul maxim al pansei 70 cm ; diametrul piciorului 16,5 cm.

Cu excepția buzei care lipsește cu desăvîrșire, a unei mari părți din gît și a unor părți de mai mică întindere din zona umărului și a pansei, care de asemenea lipsesc, în momentul descoperirii vasul era întreg, dar din cauza greutății pămîntului de deasupra sa, era crăpat în numeroase locuri și în felul acesta o dată cu scoaterea lui din pămînt s-a produs și inevitabila fragmentare. Cu toate acestea, pithos-ul a putut fi reconstituit și întregit acolo unde fragmentele lipseau. Buza a fost dedusă și modelată prin examinarea și compararea cu alte vase din aceeași categorie², ea fiind în mod probabil răsfrîntă orizontal în afară, și putînd avea o lățime de aproximativ 5 cm și o grosime logic egală cu aceea a pereților vasului, adică între 1,5 și 2 cm. Gîtul vasului s-a păstrat îndeajuns pentru a ne da certitudinea că era de formă cvasicilindrică, fiind perceptibilă o ușoară lărgire a sa spre gură. Linia de demarcație între gît și umăr este subliniată de două caneluri bine reliefate, care maschează în același timp urma lipirii gîtului de restul pithos-ului (căci olarul n-a putut lucra un vas atît de mare dintr-o singură bucată). Umărul este oblic, foarte ușor

¹ Se cuvine să exprim și pe această cale mulțumirile mele tov. Acad. Em. Condurachi, responsabilul șantierului Histria, și tov. Suzana Dimitriu, care mi-au propus să studiez și să public această importantă piesă ce se află acum expusă la Muzeul național de antichități a Institutului de arheologie.

² Vezi CVA, Copenhaga, fasc. 2, pl. 66/1 ; D. Feytmans, *Les pithoi à reliefs de l'île de Rhodes*, în BCH, LXXIV, 1950, p. 135—180, pl. XX, XXI, XXIII, XXIV, XXV, XXIX ; K. Kinch, *Vroulia*, Berlin, 1914, col. 37—38, pl. 22, 29 ; *Clara Rhodes*, passim.

Fig. 1. — Pithos arhaic descoperit la Histria, cu decor de **tresă dublă**, stampat pe două benzi circulare în relief.

arcuit, și se termină la prima dintre cele două benzi circulare în relief cu decor stampat, ce împodobesc și delimitează pansa chiupului. Diametrul maxim se află situat la distanța de 7 cm sub banda superioară de decor, dar putem vorbi chiar de o zonă de maxim diametru, căci de la banda superioară și pînă la punctul amintit, diametrele sînt aproape egale. De la banda inferioară în jos, pînă la picior, forma vasului e aceea a unui trunchi de con răsturnat cu contur imperceptibil convex.

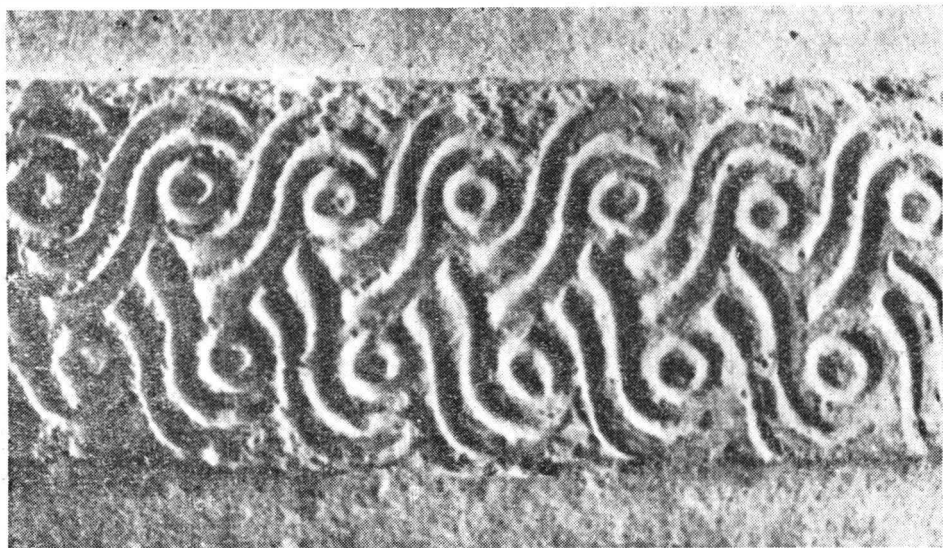

Fig. 2. — Detaliu cu motivul de tresă dublă de pe benzile chipului de la fig. 1.

Pithos-ul se termină printr-un picior de formă cilindrică cu diametrul foarte mic (16,5 cm) față de cel al pîntecului, puțin înalt și ornamentat la partea lui superioară cu două cercuri paralele incizate. Pereții piciorului sînt foarte groși. Tranziția între partea inferioară a corpului vasului și picior nu este bruscă, ci se face printr-o arcuire. Un asemenea picior nu poate menține vasul în echilibru stabil, și rolul său nici nu era acesta, întrucît chiupurile de provizii erau destinate să fie îngropate în pămînt pînă la o anumită înălțime, deobicei pînă acolo unde începe decorul¹.

Proporțiile vasului, avînd în vedere mărimea lui, sînt armonioase, exceptînd bineînțeles dimensiunile piciorului care în mod normal nu era expus privirilor, dar care, prin însăși dispoziția sa, dă un aspect caracteristic pithosului, nelipsit de eleganță. Deși în majoritatea lor aceste vase au două toarte ce pornesc de sub buză și se sprijină pe umărul vasului, exemplarul nostru nu a avut toarte, căci nicăieri pe suprafața umărului său care s-a păstrat pe mai bine de 3/4 din circumferință nu apar urmele unor toarte.

¹ J. L. Stokes, *Stamped pithos fragments from Cameiros*, in *BSA*, XII, 1906, p. 71.

Pe una din canelurile de la baza gîtului s-a păstrat o parte dintr-un nit metalic destinat să întărească o crăpătură produsă în timpul folosirii chiupului; ceva mai jos, pe umăr, la marginea unei spărturi se pot vedea două găurele, urmele altui nit.

Aşa cum am amintit mai sus, grosimea pereţilor vasului variază între 1,5 şi 2 cm în regiunea mai apropiată de bază. Pasta de culoare brună în spărtură proaspătă şi cenuşie în spărtură antică se prezintă la suprafaţă cu o nuanţă roşie-cărămizie mai mult sau mai puţin închisă pe partea interioară a pithosului, în vreme ce pe faţa externă aspectul este negricios (afumat). Deosebirea de aspect dintre faţa internă şi cea externă se datoreşte probabil trecerii vasului printr-un incendiu ce va fi distrus locuinţa în care se afla.

În compoziţia pastei intră foarte multă mica aurie, atît granule fine cît şi paiete mai mari, şi de asemenea grăunţe de calcar şi de quartz, mici pietricele şi cioburi pisate. Granulele de mica sînt în proporţie la fel de mare la suprafaţă ca şi în secţiune. În spărtură se poate observa că în urma arderii inegale în cuptor, trecerea pastei la culoarea roşie cărămizie s-a făcut numai pe o adîncime de 2—3 mm de la suprafaţa în ambele părţi, cea mai mare parte a miezului rămînînd brună. Fragmentele chiupului au o greutate specifică destul de mare, sînt rezistente şi foarte puţin friabile, calităţi necesare unui vas de dimensiuni atît de mari. Ştiînd că un asemenea recipient nu se putea executa dintr-o bucată, ci era necesară modelarea succesivă a părţilor sale componente, am examinat cu atenţie pereţii interiori ai chiupului, şi am putut observa cu destulă claritate din cîte bucăţi e alcătuit vasul. Într-adevăr, semnele circulare în punctele în care olarul s-a oprit pentru a aştepta să se usuce argila (care altfel s-ar fi prăbuşit sub greutatea celei de deasupra) şi apoi a început din acelaşi loc modelarea unui nou segment, se pot urmări în mod sigur în trei puncte : la limita dintre gît şi umăr, pe o linie situată între cele două benzi de decor (şi care e tocmai în punctul maxim de diametru) şi în dreptul benzii inferioare de decor. Mai puţin cert apare semnul în dreptul benzii superioare ; totuşi, avînd în vedere conformaţia vasului, este probabil să fi existat şi aici o sudură, căci aceasta este tocmai limita superioară a zonei cu cel mai mare diametru. Astfel, după urmele mai mult sau mai puţin sigure din interior, pithos-ul a fost realizat din cinci părţi : piciorul împreună cu porţiunea pînă la banda inferioară sînt lucrate dintr-o bucată ; de la banda inferioară pînă la punctul de maxim diametru aflat la înălţimea de 47 cm, a doua parte, urmează zona cu cel mai mare diametru, apoi de la banda superioară de decor pînă la gît a patra parte, şi în sfîrşit a cincea, care este gîtul.

În lumina acestor observaţii asupra modului în care a fost lucrat vasul, rolul benzilor circulare în relief apare dublu ; pe de o parte ornamental, pe de altă parte funcţional, fiind lipite pe două dintre liniile de sudură ale diferitelor zone, cu rostul de a le întări. Datorită formei şi dispoziţiei lor, benzile se aseamănă foarte bine cu cercurile unui butoi. Lăţimea benzilor decorate este de 3,5 cm ; briul superior se află la 54 cm înălţime ; briul inferior e situat la 32,5 cm înălţime. Între cele două benzi circulare distanţa este de 18 cm.

Foarte important este însă decorul stampat pe aceste benzi. Motivul decorativ este o împletitură cu conture duble (fig. 2), care nu are un nume special în terminologia arheologică românească. În terminologia arheologică franceză, motivul este denumit „double tresse” sau „double torsade”, în terminologia germană i se spune „doppeltes Flechtband”, iar în aceea engleză „double cable” sau „double plait”. Modelul se prezintă într-adevăr ca o împletitură largă (asemănătoare cu aceea din trei şuvițe ale părului în cozi), în interstițiile căreia s-au desenat cercuri. Din pricina acestor cercuri, la prima vedere, decorul sugerează un desen derivat din spirala în formă de S (dar de acest lucru ne vom ocupa mai pe larg ceva mai jos).

Motivul tresei duble a fost imprimat prin învîrtirea unui cilindru (pe care era gravat negativul acestui model) pe benzile circulare lipite în prealabil pe vas. Decorul nu se încadrează perfect în limitele benzilor decît pe alocuri; pe cea mai mare parte a circumferinței acestora, și în special pe banda inferioară, marginea de sus sau de jos a motivului lipsește, după traseul oarecum sinuos urmat de cilindru. În unele locuri stampajul e foarte prost realizat și liniile desenului se prezintă tremurate. Nu putem afirma cu siguranță ce lungime avea o desfășurare a cilindrului, totuși după unele particularități s-ar părea că pe cilindru erau imprimate zece elemente de tresă. E posibil ca același motiv să fi ornamentat și buza vasului.

Pithos-ul descoperit la Histria în campania 1957, este primul din această categorie de vase mari arhaice cu decor în relief, găsit aproape întreg în colonia de pe malul lacului Sinoe. Într-adevăr, așa cum s-a mai spus vasele cu reliefuri din epoca arhaică sînt relativ rare la Histria. Această constatare s-a confirmat și în săpăturile efectuate din 1949 încoace, deoarece comparativ cu bogăția și varietatea ceramicii arhaice pictate, ivirea unui singur exemplar cu ornament în relief în decurs de nouă ani este semnificativă. E drept că s-au mai publicat cîteva fragmente cu reliefuri¹, dar aceasta nu schimbă întru nimic proporția. Dintre acestea un mic fragment făcînd parte dintr-un chiup sau amforă mare, cu decor spiralic dispus pe bandă circulară, se apropie de al nostru ca tip. Întrucît în ambele cazuri este vorba de vase de dimensiuni mari, raritatea lor la Histria s-ar putea explica prin greutatea transportului² din centrele de fabricație situate în Egeea, pînă în Pont, căci nimic nu ne îndreptățește încă să vorbim de fabricație locală la Histria în secolul VI î.e.n.³.

¹ *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 33—36, fig. 3—6. Totuși în *Appendice*, VIII și IX (p. 360—361) se vorbește despre fragmente de pithoi cu decor în relief care nu s-au publicat, pentru a se respecta limitele impuse volumului. În depozitul Muzeului național de anticități nu s-au găsit asemenea fragmente, așa încît nu putem ști din ce categorii de pithoi făceau parte și în ce proporție s-au descoperit.

² D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 136.

³ Vezi argumentele aduse în *Les vases archaïques*, p. 20 și *Appendice*, VIII, p. 360, unde se referă și la pithoi indigeni lucrați cu mîna, descoperiți de V. Părvan la Histria (*Dacia, an outline of the civilisations of the Carpatho-Danubian countries*, Cambridge, 1928, p. 92), dar care s-au pierdut.

Aşa cum am amintit la începutul articolului, chiupul a ieşit la iveală în malul de vest al secţiunii deschise în anul 1957 la sectorul X de pe platou. Nivelul său de zacere era la 3,20 m adâncime de la suprafaţa actuală a solului, în pământul de umplură al unei mari gropi al cărei contur incomplet se putea urmări pe profilul de vest al şanţului. Deşi nu se poate afirma cu certitudine — căci groapa este tăiată în partea superioară de gropi mai recente — totuşi ea pare să pornească de deasupra celui de al treilea nivel arhaic şi taie podine şi complexe ce aparţin nivelelor arhaice anterioare, fundul ei găsindu-se la adâncimea de 3,60 m în nisipul virgin. Împreună cu chiupul s-a găsit şi o situlă de dimensiuni mari, fără decor, ce poate fi datată în sec. VI. Materialul din această groapă este exclusiv arhaic.

Prin dimensiunile sale, piesa de care ne ocupăm intră în categoria pithoi-lor de proporţii relativ mici, deoarece numeroase exemplare descoperite pînă în prezent în diverse aşezări greceşti¹, ating şi depăşesc uneori înălţimea de 1,50 m². Exemplarul nostru are o deschidere a gurii destul de largă, şi din această cauză precum şi din pricina lipsei toartelor şi a unui decor bogat în regiunea superioară, el se încadrează într-un grup aparte de pithoi, remarcat şi descris încă de Blinkenberg³ şi confirmat de către D. Feytmans⁴ într-un articol monografic asupra pithoi-lor cu decor în relief din insula Rhodos. Ch. Blinkenberg denumeste acest tip de pithoi cu gîtul mai scurt şi mai larg, cu toarte orizontale şi cu pereţii întăriţi prin benzi circulare stampate cu un decor destul de simplu „pithoi gros” (pithoi grosolani). D. Feytmans, în articolul amintit⁵, referindu-se la aceeaşi categorie adaugă la aceste caracteristici şi lipsa totală a toartelor în majoritatea cazurilor sau atunci cînd ele există — lipsa obişnuitelor „cloisons” între toarte şi gît. Chiupul descoperit la Histria îndeplineşte foarte bine aceste condiţii şi deci intră în categoria de mai sus, adică a unor pithoi mai grosolani care au fost folosiţi tot timpul paralel cu acei lucraţi cu mai multă atenţie şi cu un decor mai bogat. Din descoperirile de pînă acum nu se poate spune dacă această diferenţiere de formă corespundea unei întrebuintări diferite, şi e probabil că deosebirea stătea mai mult în preţ. Totuşi interdependenţa observată între caracterele particulare acestui gen şi anume: gît mai scurt, gură mai largă, lipsa toartelor şi prezenţa benzilor circulare, dovedeşte că nu este vorba de abateri întâmplătoare de la forma obişnuită, ci de modificări deliberate, şi ne întrebăm dacă nu cumva într-un anume scop.

În mod logic s-ar părea că gura mai largă e mai adecvată folosirii în scopuri funerare a vasului. Condiţiile în care a fost găsit chiupul exclud

¹ În special în insula Rhodos, la Lindos, Ialysos, Vroulia şi în Creta, Ciclade, Beotia, Laconia etc.

² Dacă ne gîndim că în afară de rolul de recipiente de provizii, aceste vase au fost folosite şi în scopuri funerare, înlocuind sarcofagile mai ales atunci cînd era vorba de îngroparea copiilor şi adolescenţilor, este lesne de înţeles că înălţimea lor trebuia să fie corespunzătoare, cu atît mai mult cu cît alături de cadavru se depuneau şi vasele de ofrandă. Introducerea cadavruului se făcea prin practicarea unei spărturi mai largi în corpul vasului, deoarece la majoritatea pithoi-lor, gîtul are un diametru redus (vezi Feytmans, *loc. cit.*, p. 141).

³ Chr. Blinkenberg, *Lindos*, col. 256.

⁴ D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 141—142.

⁵ *Ibidem*, p. 141.

însă, cel puțin în cazul nostru, această ipoteză, și o îndreptățește pe aceea a aruncării lui după o intensă folosire domestică, așa cum par să ateste niturile, sau în urma unui incendiu, dacă judecăm după suprafața înnegrită a vasului.

În ceea ce privește proveniența, indicii prețioase ne-ar putea fi puse la dispoziție de calitatea și factura pastei pithos-ului, dacă argilele din centrele cunoscute sau presupuse ca exportatoare de produse ceramice din lumea greacă ar fi fost supuse unor analize amănunțite pentru a ne permite o eventuală comparație; dar asemenea analize nu ne sînt cunoscute. Mai mult decît atît, atunci cînd fac descrierea fragmentelor sau pieselor respective, unii autori trec sub tăcere aspectul și compoziția pastei. Totuși în clasificarea argilelor arhaice de la Histria, se vorbește de grupul argilelor „gris” ca fiind cel mai important și cuprinzînd majoritatea fragmentelor de stil orientalizant¹. În acest grup se încadrează și argilele cenușii care prin ardere își schimbă culoarea în roșu, menționate și de Kinch². Amintind că la majoritatea fragmentelor ce provin din vase cu pereți groși această transformare nu se produce decît la suprafață, în spărtură miezul prezentîndu-se cenușiu-albăstrui, autoarea citată nu precizează dacă se referă numai la spărturi antice sau are în vedere și spărturi proaspete, intenționat făcute în scopul de a examina mai bine pasta. Acest amănunt are importanță pentru noi, întrucît, așa cum am arătat în descriere, fragmentele pithos-ului de la Histria au într-adevăr miezul de culoare cenușiu-albăstruie, dar numai în spărtura antică. Spărgînd noi-însine un mic fragment ce nu folosisese la reconstituire, am constatat că miezul este într-adevăr mai prost ars (în cuptor), dar culoarea sa nu e cenușie, ci brună. Întrebarea care se pune în *Les vases archaïques* dacă această culoare cenușie este într-adevăr culoarea inițială a pastei, și dacă nu cumva ea se datorește unei preparatii speciale a argilei, ne pare oarecum îndreptățită, în sensul că poate din cauza unei atari preparări culoarea brună a miezului pastei noastre s-a transformat în cenușie sub acțiunea agenților chimici din pămînt. Pe de altă parte e mai probabil că s-ar putea să fie vorba de simpla depunere și încrustare a sării pe suprafața crăpăturilor, fenomen caracteristic pentru ceramica descoperită la Histria, datorită salinității solului. Deși fragmentele pithos-ului au stat multă vreme în apă la „desărat” e știut că această sare iese foarte greu și ar fi fost nevoie de apă distilată în cantități apreciabile. Oricum, nu putem afirma că la origină culoarea argilei pithos-ului a fost cenușie.

Prezența grăunțelor de mica, a granulelor de calcar, a celor de cuarț, a fărîmelor de cioburi pisate în compoziția pastei este normală pentru un vas cu pereții groși, întrucît îi măresc rezistența. D. Feytmans³ vorbind despre compoziția pastei pithoi-lor rhodieni, socotește drept caracteristică și generală folosirea degresanților amintiți mai sus. Aceasta însă nu e suficient pentru a trage concluzia că pithos-ul nostru e de proveniență rhodiană, deoarece așa cum vom încerca să dovedim în rîndurile

¹ *Les vases archaïques*, p. 27—29.

² K. F. Kinch, *Vroulia*, p. 102.

³ D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 140.

ce urmează, decorul de pe benzile circulare pare să atribuie chiupul unui alt centru de fabricație din Egeea.

Pentru stabilirea de analogii între pithoi (sau fragmente) cu decor în relief de tresă și decorul de pe chiupul recent descoperit la Histria, ne-am îndreptat cercetările în primul rând asupra pithoi-lor de factură rhodiană, aceasta fiind categoria cea mai cunoscută și studiată de pithoi, datorită numărului impunător ieșit la iveală în decursul săpăturilor efectuate în diversele centre impo-

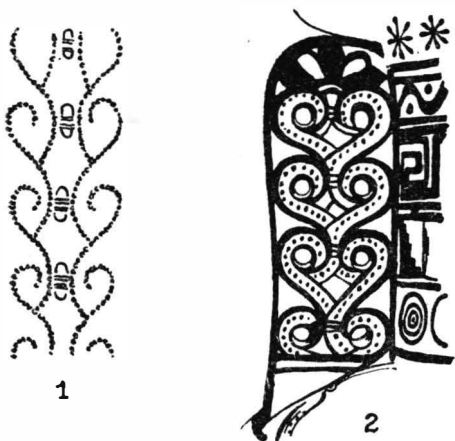

Fig. 3. — 1, motiv decorativ de pe un pithos beotian (după F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, p. 68, fig. 14 T/g); 2, toarta unei amfore din insula Santorin (după De Ridder, *Amphores béotiennes à reliefs*, BCH, XXII, 1898, p. 508, fig. 17).

cetările în acest domeniu, căci pe toriu de motive decorative specific rhodiene, autorul face și clasificarea lor. Unele dintre aceste motive decorative fuseseră reproduse mai înainte și de Courby². Tresa dublă nu figurează nici la Courby la capitolul pithoi-lor rhodieni³, nici la Feytmans și nici pe vreunul din chiupurile rhodiene întâlnite în alte publicații⁴. Pithoi-i cu decor în relief nu au

¹ *Les vases archaïques*, p. 33, fig. 3.

² F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922, p. 59, fig. 13.

³ *Ibidem*.

⁴ Totuși în articolul în legătură cu fragmente de pithoi cu decor în relief W. Lamb, *Stamped pithos fragments in the collection of the British School*, in BSA, XXVI, 1924, p. 73 se referă la o amforă cu decor de tresă în relief, găsită la Rhodos (Ialysos) ce se află acum la British Museum cu nr. A. 585. Amfora e reprodusă de Feytmans (*loc. cit.*, pl. XXIX), iar motivele de tresă simplă și triplă sînt reproduse de F. Courby, *op. cit.*, fig. 13, nr. 10, 11. Dar decorul de tresă de pe această amforă pare să fie un caz izolat printre vasele cu decor în relief rhodiene. Dacă insula Rhodos n-ar fi fost un centru de fabricație intensă al acestei categorii de vase, am putea crede că această amforă a ajuns acolo prin import.

fost însă o specialitate exclusivă a Rhodosului. Dimpotrivă, fabricarea lor era răspândită în întreg bazinul Mării Egee, iar tradiția s-ar putea să se fi păstrat din vremea Cretei minoice¹. Unii autori² înclină să socotească pithoi-i ca foarte ușor de localizat, datorită greutateilor de transport ce decurg din mărimea lor; totuși e exagerat să credem că, o dată fabricați, ei rămăneau toți în centrul sau regiunea respectivă. Desigur că această greutate a existat totuși, și tocmai în funcție de ea, fiecare centru producător de ceramică s-a specializat în această bransă. Mai cunoscuți sînt pithoi-din Cyclade și Beotia. Într-adevăr, săpături mai vechi și mai recente în insulele Melos³ și Siphnos⁴, au dat la iveală fragmente de pithoi, dintre care unele sînt decorate cu „Flechtband” (tresă) simplu, dublu, triplu⁵ etc. Pe noi ne interesează în mod special cel dublu, dar așa cum vom vedea, acesta e condiționat de împletitura simplă (din două șuvițe). Pentru a enumera descoperirile ce ne interesează în ordinea publicării lor, trebuie să amintim mai întîi fragmentul publicat de Pollak⁶, fragment ce provine de la Plaka (Melos). Din fotografia acestui ciob nu se poate vedea decît o scenă de centauiromahie în relief, dar în descriere autorul vorbește de un „doppeltes Flechtband”⁷ ce decorează buza. Un alt fragment e publicat de Baur⁸, care crede că face parte din același pithos cu precedentul, sau în orice caz e imprimat cu același cilindru. Urmează două fragmente din colecția Școlii Britanice de la Atena⁹ (fragmentele nr. III și nr. VI) ce provin tot din Melos. Ambele au cîte un briu stampat cu dubla tresă. Asupra facturii meliene sau mai larg cicladice a fragmentelor pomenite, nu încapem îndoială întrucît în scenele de centauiromahii ce figurează pe ele alături de benzile cu tresă, centaurii sînt de tip vestegeean, cu picioarele din față equine, în timp ce acei de pe pithoi-i rhodieni aparțin tipului oriental cu picioarele anterioare umane¹⁰. S-ar putea să mai existe și alte fragmente meliene recent descoperite, cu decor de tresă, dar de care nu am cunoștință.

Săpăturile din insula Siphnos¹¹ prezintă o mai mare importanță pentru noi, căci au dat la iveală cîteva fragmente de pithoi cu decor în relief, printre care decor cu tresă simplă¹², tresă dublă¹³ și triplă¹⁴, alături de fragmente cu decor spiralic și meandric. Prezența mai multor tipuri de tresă pune problema originii acestui motiv. Pollak¹⁵, comentînd fragmentul de la Plaka în privința dublei trese de pe buză, menționează

¹ H. Bossert, *Alt-Kreta*, Berlin, 1921, pl. 27.

² W. Lamb, *loc. cit.*, p. 77; D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 136.

³ W. Lamb, *loc. cit.*, p. 72 și 74, pl. XI/A și B.

⁴ J. K. Brook, *Excavations in Siphnos*, în *BSA*, XLIV, 1949, p. 55–58, pl. 20.

⁵ *Ibidem*, pl. 20/4, 11, 13, 15, 16.

⁶ Pollak, *Von griechischen Inseln*, în *Athen Mitt*, XXI, 1896, p. 216–217, pl. V/1.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Baur, *Centauris in Ancient Art*, p. 8 și urm., nr. 13, 14, pl. XII/14.

⁹ W. Lamb, *loc. cit.*, p. 72, 74, fragmentele nr. III și VI.

¹⁰ F. Courby, *op. cit.*, p. 82.

¹¹ J. K. Brook, *loc. cit.*, p. 55–58.

¹² *Ibidem*, pl. 20/16.

¹³ *Ibidem*, pl. 20/4 și 11.

¹⁴ *Ibidem*, pl. 20/13 și 15.

¹⁵ Pollak, *loc. cit.*, p. 217.

faptul că originea orientală a acestui motiv a fost stabilită de Riegl¹. Motivul decorativ al tresei simple (împletitură din două şuvițe) e într-adevăr de dată foarte veche în Orientul apropiat, căci se găseşte pe amprente de peceti de pe tabletele cappadociene² de la sfîrşitul mileniului III î.e.n., apoi se poate urmări pe amprente de cilindri siro-hittiți³ din mileniul II î.e.n., avînd după unii o semnificație mistică⁴, și în sfîrșit îl întîlnim în arta asiriană ca element decorativ comun⁵. Pe cilindrii siro-hittiți de la mijlocul mileniului II se poate observa dezvoltarea tresei simple în tresa dublă și triplă⁶. Tresa simplă se poate vedea și pe un vas micenian găsit la Ras-Shamra, publicat de Claude Schaeffer⁷ și datat aproximativ între 1400 și 1300 î.e.n. (Ugarit recent 2 sau 3). Totuși aci pare să fie vorba mai degrabă de o derivație a motivului „spiralei fugătoare” alcătuit din spirale în S îmbinate, motiv comun în arta cretano-miceniană și mai ales în Ciclade⁸, deoarece tresa nu se întîlnește în repertoriul decorativ cretano-micenian decît în mod cu totul excepțional⁹ dovedind astfel că împletitura în această epocă este la ea acasă în Orient.

Rămîne să încercăm să stabilim în ce fel acest motiv a intrat în repertoriul decorativ al pithoi-lor cicladici. După declinul civilizației miceniene, în perioadele protogeometrică și geometrică, arta decorativă folosește motive strict geometrice și schematice, printre care nici măcar spirala nu-și găsește întotdeauna locul, ea fiind înlocuită cu „spirala falsă” (cerc cu punct în mijloc). Dacă am vrea să urmărim cu orice preț tresa și în această perioadă, am putea să o vedem schematizată în şiruri de romburi alăturate. Abia în epoca arhaică tresa propriu-zisă reapare, și este interesant faptul că o găsim în special pe ceramica orientalizată¹⁰. E ușor de presupus că motivul tresei pe vasele grecești arhaice se datorește influenței orientale, poziția orașelor ioniene pe coasta Asiei Mici și a insulelor apropiate fiind de natură să înlesnească pătrunderea acestei influențe. Tresa simplă dublă și triplă întîlnim frecvent pe vasele de stil Fikellura, pe vase din Chios și chiar protocorintiene¹¹, ca și pe obiecte de metal¹².

¹ Riegl, *Stilfragen*, p. 89, 194 (după Pollak, *loc. cit.*, p. 217).

² G. Contenau, *Manuel d'Archéologie Orientale*, Paris, 1925, II, p. 814, fig. 574.

³ *Ibidem*, p. 946, fig. 653; p. 947, fig. 654; p. 1027, fig. 717—720; R. Dussaud, *La Lydie et ses voisins*, Paris, 1930, p. 52, fig. 3.

⁴ R. Dussaud, *op. cit.*, p. 53; G. Contenau, *op. cit.*, p. 1027.

⁵ G. Contenau, *op. cit.*, III, 1324, fig. 833.

⁶ *Ibidem*, II, p. 949, fig. 655, 656.

⁷ Claude Schaeffer, *Ugaritica II*, Paris, 1949, p. 164, fig. 64/9 și pl. XXXII.

⁸ G. Kaschnitz-Weinberg, *Zur Herkunft der Spirale in der Ägäis*, în *PZ*, XXXIV—XXXV, 1949—1950, p. 202, 209, 211 etc.: autorul vorbește de motive din împletituri de spirale proprii artei cicladice de la sfîrșitul mileniului II. Pe de altă parte chiupurile cretane din magazinele palatului de la Knossos sînt ornate cu benzi șerpuitoare în relief, care ar putea eventual să stea la originea tresei simple.

⁹ În afară de vasul micenian, publicat de Claude Schaeffer (*op. cit.*, p. 164), trebuie menționată o stampilă cu motiv de tresă simplă din Minoicul timpuriu III, publicată de F. Matz (*Die Frühgriechischen Siegel*, pl. I/5 (K. 9), citat după Kaschnitz-Weinberg).

¹⁰ R. M. Cook, *The distribution of Chiot pottery*, în *BSA*, XLIV, 1949, p. 155, fig. 1.

¹¹ Furtwängler, *Archaische Lekyten*, în *Archaeologische Zeitung*, p. 158—159, pl. 10.

¹² De exemplu ornamentul de pe marginea unui scut găsit la Sparta: A. M. Woodward, *Sparta. The Acropolis*, în *BSA*, XXVI, 1924, p. 270, fig. 5/13; vezi, de asemenea G. Vallet și F. Villard, *Un atelier de bronziers*, în *BCH*, LXXIX, I, 1955, p. 56 și 61, fig. 10; *Allertimlicher Bronzeschmuck aus einem tebanischen Grabfunde*, în *AA*, 1891, p. 125, fig. 12/d.

Dacă acest motiv și-a găsit o aplicație atât de largă în ceramica arhaică pictată, prezența lui pe vasele cu decor în relief este și mai ușor de explicat și chiar mai logică, în funcție de tehnica specială a decorării acestor vase. Se știe că decorul în relief de pe pithoi se realiza prin aplicarea unei ștampile sau prin învîrtirea unui cilindru pe care era gravat un anumit model. Același procedeu fusese folosit și la imprimarea tabletelor cappadociene, pentru a nu mai vorbi de cilindrii care au circulat în tot Orientul apropiat și mijlociu. Fiind deci vorba de o tehnică de tradiție orientală, e probabil că odată cu adoptarea tehnicii s-au adoptat și unele motive decorative, sau poate s-au importat chiar cilindrii din Lydia și alte regiuni mai îndepărtate. Multiplicarea cilindrilor nu s-a făcut numai în piatră sau metal, ci și în lemn¹; e verosimil ca din metal să fi fost numai prototipurile, cilindrii folosiți în mod curent fiind acei de lemn.

Prezența motivelor de împletituri pe pithoi-i cicladici nu este deci exclusivă, atîta vreme cît le întîlnim și pe ceramica pictată. Ceea ce este însă ciudat e faptul că în insula Rhodos, care a fost atît de cercetată și ai cărei pithoi sînt poate cei mai cunoscuți, motivul tresei nu apare printre cele utilizate la decorarea în relief a chiupurilor (cu excepția amintită în nota 20) deși tresa decora aplicațiile ceramice ale templelor arhaice, așa cum au dovedit-o săpăturile de la Gela², colonie rhodiană. Această lipsă se poate explica prin preferința arătată de olarii rhodieni pentru ornamente mai schematice, mai geometrice. J. K. Stokes, într-un articol asupra unor fragmente de pithoi rhodieni³, e înclinat să creadă că tradiția geometrică a fost mai puternică în sud-estul Egeei datorită unei populații mai conservatoare.

Reprezentarea tresei pe chiupurile cicladice s-ar putea explica și altfel decît exclusiv prin importul ei din răsărit. Așa cum spuneam atunci cînd am descris decorul de pe benzile circulare ale pithos-ului, privit în mod fugitiv, decorul sugerează un motiv spiralic. Dacă ne gîndim că spirala în formă de S este un element de tradiție cicladică⁴ veche, reluat și intens folosit în epoca arhaică, și care se găsește pe vasele cu reliefuri cicladice și beotiene atît simplu cît și în derivatul său — spirala fugătoare — putem presupune că prin așezarea față în față și suprapunerea pe o mică porțiune în zona de contact a două șiruri de spirale fugătoare, în așa fel încît capetele spiralelor dintr-un rînd să cadă în dreptul mijlocului cozilor spiralelor din celălalt rînd, s-a putut realiza un ornament foarte apropiat de tresa dublă. În sprijinul acestei presupuneri ar putea veni un motiv decorativ de pe un pithos beotian⁵ (fig. 3/1) și ornamentul de pe toarta unei amfore din insula Santorin (Tera)⁶ (fig. 3/2). În aceste două exemple, șirurile de spirale fugătoare nu sînt suprapuse și ritmul lor nu e alternativ; dar dacă se admite o evoluție în crearea unui motiv,

¹ J. Stokes, *loc. cit.*, p. 79; D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 140.

² D. Adameșteanu-P. Orlandini, *Gela, Scavi e scoperte 1951—1956*, fasc. I, p. 223, fig. 6; p. 389, fig. 8.

³ J. Stokes, *loc. cit.*, p. 79.

⁴ G. Kachnitz-Weinberg, *loc. cit.*

⁵ F. Courby, *op. cit.*, p. 68, fig. 14/g și pl. III/6.

⁶ De Ridder, *Amphores béotiennes à reliefs*, în *BCH*, XXII, 1898, p. 508, fig. 17.

exemplele de mai sus ar putea fi socotite etapele acestei evoluții. În sfârșit, prin înlocuirea centrului spiralelor cu un cerc și prin dublarea sau triplarea conturelor, se poate ajunge foarte bine la o tresă asemănătoare cu aceea de pe pithos-ul nostru¹. Aceasta este o simplă ipoteză, și chiar dacă ar corespunde realității, ea nu o exclude pe aceea a importului tresei din Orient. S-ar putea ca procesele să fi fost paralele și contemporane.

Înainte de a încerca să stabilim locul de origine al pithos-ului, întrucât nu ne putem permite să-l socotim lucrat la Histria, din motivele pe care le-am expus mai sus, se cuvine să încercăm să-l datăm, aceste două probleme fiind de altfel legate între ele. Pe baza datelor stratigrafice, datarea vasului este anevoie de făcut, deoarece limita superioară a gropii în care zăcea nu s-a putut prinde în profil, fiind tăiată de o groapă mai recentă. Totuși, așa cum se prezintă lucrurile, groapa pare să pornească dintr-un punct situat deasupra celui de-al treilea nivel arhaic², adică tradus în timp, după data de 525 î.e.n., deci în ultimul sfert al sec. VI î.e.n. (525—500). În această groapă nu s-a găsit însă material ceramic concludent care să poată fi datat cu precizie în acest interval de timp, fragmentele găsite fiind comune secolului VI în general.

W. Lamb³ datează fragmentele cu decor de tresă identic cu al nostru, în a doua jumătate a sec. VI, dar ea însăși recunoaște că datarea pithosilor cu decor în relief este de multe ori nesigură, căci ștampilele sau cilindrii cu care se realiza decorul se puteau recopia și în felul acesta un anumit model se întâlnește în cuprinsul unei lungi perioade.

J. K. Brook descriind fragmentele cu decor de tresă găsite la Siphnos⁴, amintește și de acele publicate de W. Lamb, dar nu e de acord cu datarea propusă de această autoare și nici nu sugerează alta, mulțumindu-se să spună că nu pot fi datate cu precizie. Această constatare de ordin negativ nu face decât să îngreueze încercarea de datare a chiupului de la Histria. Chiar presupunând că limita gropii ar porni de la un nivel superior datînd de la începutul sec. V î.e.n., nici în acest caz nu putem atribui pithos-ului altă dată decât sfîrșitul sec. VI î.e.n., considerînd că va fi fost folosit un anumit timp înainte de a fi aruncat. Deci limitele cronologice în care putem încadra pithos-ul pe baza contextului arheologic și situației (destul de neconcludentă) stratigrafice, sînt data de 530 î.e.n. și primii ani ai secolului V î.e.n.

Problema locului de proveniență al pithos-ului poate căpăta un răspuns în funcție de originea decorului. Dacă admitem motivul tresei în relief drept exclusiv cicladic, originea cicladică a chiupului este în mod implicit dovedită. Cu toate acestea, prezența tresei pe ceramica arhaică orientalizantă presupune cunoașterea acestui motiv de către olarii din centrele grecești de pe coasta Asiei Mici și în insulele apropiate (Samos

¹ Acest proces de transformare este admis și de Kaschnitz-Weinberg, *loc. cit.*, p. 199, care îl socotește și reversibil. Vezi și vasul micenian, publicat de F. Matz, *Kreta, Mykene, Troja*, Stuttgart, 1956, pl. 19, jos.

² În legătură cu nivelele arhaice la Histria vezi Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, VI, 1958 (sub tipar).

³ W. Lamb, *loc. cit.*, p. 77.

⁴ J. K. Brook, *loc. cit.*, p. 33.

etc); cum meșteșugul pithoi-lor cu decor în relief trebuie să fi fost practicat în toate centrele producătoare de ceramică, ne-am putea gândi că și meșterii olari din Milet sau din vecinătatea acestui oraș, metropolă a atîtor colonii și în speță a Histriei, erau în măsură să producă pithoi cu ornament de tresă în relief. Desigur lipsa unor date mai precise asupra ceramicii de la Milet nu e de natură să infirme sau să confirme presupunerile noastre.

Pe de altă parte trebuie să semnalăm un fapt interesant : singurul fragment cu decor în relief de spirale în formă de S (culcate), publicat¹ și considerat ca aparținînd stilului rhodian sau unui atelier milesian nu credem să poată corespunde acestor atribuirii. Vorbind de un fragment cu decor identic ieșit la iveală în săpăturile din insula Syphnos, J. K. Brook² subliniază că legăturile în linii frînte dintre spiralele în formă de S constituie un tip de legături caracteristic melian. Această coincidență izbitoare în ceea ce privește originea motivelor decorative de pe două dintre rarele vase cu decor în relief descoperite la Histria, e semnificativă.

Intrucît argumentele în favoarea atribuirii tresei și decorului de spirală în S cu legături de linii frînte Cicladelor, sînt mai puternice decît acelea în favoarea existenței aceluiași motive în repertoriul decorativ al chiupurilor din Milet, și ținînd seama de argumentele unor autori ca W. Lamb³ și J. K. Brook⁴, în ceea ce privește neta diferențiere a stilurilor de decorare a pithoi-lor după regiuni — fiecare regiune folosind un anumit repertoriu de motive în relief — sîntem îndreptățiți să tragem concluzia unor legături comerciale directe sau prin intermediul metropolei, între Histria și Cicladele în cursul secolului VI î.e.n. Faptul acesta este în deplină concordanță cu datele culese pînă acum din campaniile de săpături de la Histria, deoarece abundența materialului arhaic de stil „rhodian”, „Fikellura” și attic vădește relații comerciale intense nu numai cu metropola, dar și cu insulele și Grecia continentală.

Dacă cercetări ulterioare în domeniul pithoi-lor cu decor în relief nu vor arăta că și în alte regiuni din Egeea s-au lucrat pithoi cu decor de tresă și proveniența cicladică a pithoi-lor de la Histria va rămîne cea valabilă, atunci viața comercială și activitatea de import a cetății vest pontice în secolul VI î.e.n. se vor dovedi odată mai mult complexe și nestîinjenite de distanțele apreciabile la care se aflau centrele exportatoare.

CARMEN RADU

¹ *Les vases a chaîques d'Histria*, București, 1938. p. 33 (unde se menționează totuși că decorul se întîlnește și pe amfore beotiene), fig. 3.

² J. K. Brook, *loc. cit.*, p. 56.

³ W. Lamb, *loc. cit.*, p. 77.

⁴ J. K. Brook, *loc. cit.*, p. 55.

АРХАИЧЕСКИЙ ПИФОС С РЕЛЬЕФНЫМ ОРНАМЕНТОМ, НАЙДЕННЫЙ В ИСТРИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

При раскопках в 1957 г. в Истрии, на расположенном на северо-западе крепости участке жилищ (X), в западной стене разреза, ориентированного с севера на юг, были обнаружены фрагментарный архаический пифос с шнуровым орнаментом двойного плетения, отпечатанного на двух рельефных полосах, опоясывающих тулово. Основная часть сосуда отсутствует; сохранившиеся фрагменты достигают высоты в 92 см. Пифос лежал в яме, верхний край которой нельзя было проследить по профилю, так как она перерезывала более позднюю яму. Все же наблюдения на местах показывают, что яма, по-видимому, начиналась в пункте, расположенном над третьим архаическим горизонтом, то есть после 525 г. до н. э. На основании археологического контекста и стратиграфического положения можно установить следующие хронологические границы и датировать пифос 530-м г. до н.э. и первыми годами V в. до н. э. Пифос не служил для погребальных целей.

До настоящего времени об архаических сосудах с рельефным орнаментом в Истрии почти не упоминалось, и один лишь фрагмент был опубликован в работе „*Les vases archaïques d'Histria*” (стр. 33 рис. 3). Не имея основания предполагать о местном истрийском производстве в IV в., следует искать происхождение пифоса в одном из эгейских центров. Нельзя включать указанный экземпляр в число родоских пифосов, так как в изученном автором репертуаре мотивов орнамента керамического материала этой категории не фигурирует шнуровой орнамент двойного плетения. Однако этот мотив встречается на фрагментах пифосов, украшенных рельефным орнаментом с островов Циклады (Мелос, Сифнос), а также на архаической расписной керамике восточного стиля. Разделяя более старую теорию авторов, как Ригль, Поллак и Ф. Курби, о восточном происхождении шнурового орнамента двойного плетения, автор указывает и на возможность местного развития на Цикладах под влиянием тысячелетий традиции мотива, в котором переплетаются или друг друга взаимно процизывают два ряда убегающих спиралей, расположенных в чередующемся порядке.

Хотя наличие шнурового орнамента двойного плетения на керамике восточного стиля может служить аргументом в пользу теории, относящей пифос к одному из центров малоазиатского побережья или соседних островов и особенно к метрополии Истрии—Милету, все же есть более убедительные доказательства происхождения пифоса из мастерской на Цикладах. Наряду с существованием найденных на Цикладах фрагментов пифосов с рельефным орнаментом в виде двойного плетения, автор считает важным аргументом то, что Дж. К. Брук рассматривает, как типично мелосскую систему соединения ломанными

линиями спиралей в виде буквы S, орнаментирующих фрагмент пифоса, найденного в Истрии и опубликованного в работе „Les vases archaïques d'Histria“.

Совпадение, что Циклады являются местом происхождения двух чрезвычайно редких, найденных в Истрии фрагментов пифосов с рельефным узором, автор считает знаменательным, и можно вывести заключение о существовавших в VI в. до н. э. торговых отношениях между Истрией и Архипелагом Циклад — непосредственных или через метрополию.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Архаический пифос, найденный в Истрии, с шнуровым орнаментом двойного плетения, отпечатанным на двух рельефных опоясывающих полосах.

Рис. 2. — Деталь с шнуровым орнаментом двойного плетения на полосах пифоса, изображенного на рис. 1.

Рис. 3. — 1, декоративный мотив пифоса (по Ф. Курби. Греческие сосуды с рельефным орнаментом, стр. 68, рис. 14 g); 2 — ручка амфоры с острова Санторина (по де Риддеру „Amphores béotiennes à reliefs“, BCH, XXII, 1898, стр. 508, рис. 17).

PITHOS ARCHAÏQUE D'HISTRIA À DÉCOR EN RELIEF

RÉSUMÉ

Lors des fouilles effectuées à Histria en 1957, dans le secteur d'habitations du nord-ouest de la cité (X), la paroi ouest de la section N—S a livré des fragments d'un pithos archaïque orné d'une tresse double, estampée sur deux bandes circulaires en relief qui en délimitent la panse. Le rebord du vase manque. La hauteur maximum qu'atteignent les fragments conservés est de 92 cm. Ce pithos gisait dans une fosse dont la limite supérieure n'a pas pu être suivie sur le profil, du fait qu'elle était coupée par une fosse plus récente. Les observations effectuées sur place ont cependant permis d'établir que la fosse semble partir d'un point situé au-dessus du troisième niveau archaïque, c'est-à-dire postérieur à l'année 525 avant notre ère. Les limites chronologiques entre lesquelles il est possible de situer le pithos, sur la foi du contexte archéologique et de la situation stratigraphique, s'étendent de l'an 530 avant notre ère aux premières années du Ve siècle avant notre ère. Le pithos n'a pas servi à des fins funéraires.

Jusqu'à présent, la catégorie des vases archaïques à ornement en relief était très faiblement représentée à Histria, et un unique fragment en avait été publié dans *Les vases archaïques d'Histria* (p. 33, fig. 3). Comme rien n'autorise à parler d'une production locale à Histria au VIe siècle avant notre ère, ce pithos doit provenir de l'un des centres du monde égéen. On ne saurait ranger cette pièce parmi les pithos rhodiens, car dans le répertoire de motifs décoratifs du matériel céramique de cette catégorie, étudié par l'auteur, la *double tresse* ne figure point. Ce motif se retrouve néanmoins sur des fragments de pithos à décor en relief des Cyclades (Mélos, Siphnos), ainsi que sur la céramique archaïque peinte, de style orientalisant. Partageant l'opinion assez ancienne de chercheurs

comme Riegl, Pollak et F. Courby, sur l'origine orientale de la tresse double, l'auteur suggère également la possibilité d'un développement à la fois local cycladique—fondé sur une tradition millénaire—de ce motif, par l'entrelacement ou l'interpénétration de deux rangées de spirales fuyantes disposées d'une manière alternative.

Bien que la présence de la double tresse sur la céramique de style orientalisant puisse constituer un argument en faveur de l'attribution de ce pithos à quelque centre du littoral de l'Asie Mineure ou des îles voisines, de préférence à Milet, métropole d'Histria, les arguments qui plaident en faveur de son attribution à un atelier des Cyclades paraissent plus probants. Outre l'existence de plusieurs fragments de pithos, décorés d'une double tresse en relief, découverts dans les Cyclades, l'auteur voit un argument digne de considération dans le fait que J. K. Brook considère comme typiquement mélien le système des liaisons constituées par des lignes brisées disposées entre les spirales en forme de S qui décorent le fragment de pithos découvert à Histria et publié dans *Les vases archaïques d'Histria*.

L'auteur tient pour très significative cette coïncidence, quant à l'origine cycladique de deux des très rares fragments de pithos d'Histria à décor en relief, car on peut en déduire qu'au VIe siècle avant notre ère des relations commerciales existaient entre Histria et l'archipel des Cyclades, soit directement, soit par l'intermédiaire de la métropole.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Pithos archaïque d'Histria, décoré d'une double tresse estampée sur deux bandes circulaires en relief.

Fig. 2. — Détail du motif de la double tresse sur les bandes de la jarre de la figure 1.

Fig. 3. — 1, motif décoratif d'un pithos béotien (d'après F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, p. 68, fig. 14/g) ; 2, anse d'amphore de l'île de Santorin (d'après De Ridder, *Amphores béotiennes à reliefs*, BCH, XXII, 1898, p. 508, fig. 17).

DOUĂ STATUI TRACO-SCITICE DIN DOBROGEA

În colecțiile Muzeului național de antichități al Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. se păstrează două statui de piatră provenind din Dobrogea, care ni se par a merita o atenție deosebită.

1. Prima statuie (Inv. nr. L 1759) (fig. 1 și 2) a fost descoperită în anul 1956 de către membrii G.A.C. din satul Stupina (com. Crucea, r. Hirșova, reg. Constanța) cu prilejul lucrărilor agricole de primăvară pe dealul Vărăria. Locul de descoperire al statuii se găsește la aprox. 100 m depărtare de două movile aflate pe dealul amintit. Poziția în care s-a găsit statuia nu a putut fi stabilită, întrucât a fost scoasă din pământ de tractor; faptul nu prezintă însă mare importanță, deoarece probabil nu se mai afla la locul inițial.

Statuia este sculptată din piatră de calcar de culoare gălbuie. Înălțimea actuală este de 0,85 m. Partea inferioară este ruptă. Capul este înfățișat rotunjit, ochii și nasul fiind realizați prin adâncirea obrazilor. O mică șențuire indică gura. Bărbia deteriorată lasă totuși să se vadă linia ei arcuită. Gâtul nu este înfățișat, capul fiind așezat direct pe umerii ușor reliefați. Corpul fără nici un modelaj păstrează forma relativ paralelipipedică a blocului din care a fost sculptat. Partea dorsală și fețele laterale au suprafața cu neregularități și probabil nu au fost finisate. Pe fața anterioară sînt înfățișate în relief destul de pronunțat, mâinile îndoite din cot cu antebrățele așezate paralel pe piept, cel stîng mai sus, cel drept mai jos, cu labelle întinse, astfel că se pot distinge bine toate degetele. Nu se poate vedea bine cum pornesc brațele din umeri, căci părțile dintre umăr și cot sînt deteriorate. Două ușoare proeminente marchează sîinii. O creștătură la încheietura mîinii drepte și două la cea stîngă ar putea reprezenta brățări sau s-ar putea datori întîmplării. Sub antebrățul drept, în partea de jos a statuii, este reprezentat tot în relief pronunțat un pumnal de tip akinakes, cu mînerul prevăzut cu bară transversală într-o teacă cu prelungire laterală de formă prelungă, așezat oblic. Centura de care trebuia să fie prins pumnalul prin prelungirea laterală a tecii, nu este înfățișată.

2. Cea de a doua statuie (Inv. Nr. L 7) (fig. 3 și 4) face parte din vechile colecții ale Muzeului național de antichități și provine aproape

sigur din Dobrogea ¹, fără a se cunoaște mai de aproape locul de proveniență. Este sculptată tot din piatră de calcar. Are înălțimea de 1,27 m și este mai bine păstrată. Nu are decît o ușoară deteriorare la umărul stîng, dar suprafața ei, din cauza calității mai proaste a pietrii, și probabil a condițiilor în care s-a păstrat, este foarte puțin netedă. În general este mai îngrijit modelată. Capul este tot rotunjit, ochii, nasul și gura fiind realizate în același fel ca la prima statuie. Și la aceasta capul este așezat

direct pe umerii mai pronunțat modelați. Corpul, relativ oval în secțiunea orizontală, are talia marcată prin arcuirea părților laterale. Ceea ce deosebește însă această statuie de prima este faptul că brațele și centura sînt redată prin linii adîncite. Poziția brațelor este asemănătoare cu cea de la prima statuie, cu deosebirea că de astă dată antebrațul drept e mai sus și cel stîng mai jos. Liniile adîncite fiind foarte neglijent trasate, mîinile apar foarte slab, la cea stîngă abia se disting trei degete, iar la cea dreaptă nu se văd deloc. Centura așezată în dreptul taliei este de asemenea foarte neîngrijit redată. Ea nu apare decît pe fața anterioară a statuii, pierzîndu-se pe laturi. Este înfățișată printr-o linie orizontală sub antebrațul stîng. Cea de a doua linie a ei pornește din partea dreaptă a corpului paralel cu prima, pentru ca în mijlocul feții să coboare, pierzîndu-se într-una din cele trei alveolări așezate în unghi sub ea. Această statuie nu are nici o altă reprezentare, dar cele trei alveolări pomenite ar putea reprezenta locurile în care

Fig. 1. — Statuia de la Stupina.

se prindea eventual o emblemă-pumnal, căci nu cunoaștem nici o statuie din această serie la care să lipsească pumnalul.

Cele două statui dobrogene, cu toate deosebirile semnalate, ne apar foarte înrudite între ele și chiar dacă sculptorul nu a fost același, ele nu pot aparține decît aceleiași lumi și aceleiași vremi.

O a treia statuie tot din Dobrogea, găsită într-o movilă de pe malul lacului Tașaul, la Sibioara, și cunoscută mai de mult, este deosebită de statuile noastre atît prin materialul din care este sculptată, cît și prin aspectul general și prin bogăția elementelor înfățișate pe ea. Această piesă prezintă o variantă a statuiilor din vremea sciților. Este sculptată în granit și înfățișează un luptător ce poartă la gît colier, iar în centură la șoldul drept toporul de luptă și pumnalul de tip scitic. La șoldul stîng poartă goryth-ul. Brațele îndoite de la cot au labele pe piept, ținînd pare-se

¹ Gr. Tocilescu, *Catalogul Muzeului național de antichități*, București, 1906, p. 35, nr. 506.

un arc. Trebuie subliniată încercarea sculptorului de a reda cît mai fidel — bine înțeles cu mijloacele de care dispunea — particularități anatonice, lucru pe care nu-l vom mai întîlni la nici una din sculpturile din această vreme. Este meritul lui V. Canarache de a fi publicat pentru prima dată piesa de la Sibioara¹, cu care ocazie a citat și literatura privitoare la statuile de piatră de pe teritoriul U.R.S.S., dar interpretarea a mers mai departe decît permitea materialul în sine.

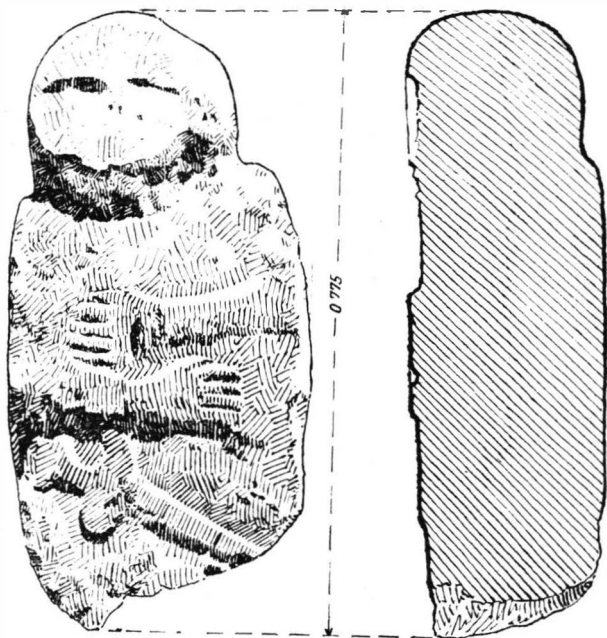

Fig. 2. — Statuia de la Stupina.

Nu credem să greșim socotind statuia de la Sibioara ca mai veche tipologic. Este drept că pentru numărul redus de statui cunoscute și pentru răspîndirea lor pe un teritoriu atît de întins, tipologia joacă un rol foarte redus, căci ideea era elementul important și nu felul în care era realizată de către un sculptor sau altul. Pentru statuia de la Sibioara se impune o apropiere cu o statuie provenind de la Niprul mijlociu, și care se păstrează în Muzeul din Kiev². Aceasta are însă o formă cilindrică. Asemănarea cu statuia noastră se datorește nu numai faptului că este sculptată tot din granit cît mai ales felului în care gîtul este indicat

¹ V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive în Dobrogea*, în SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 709 și urm.

² Tatiana Passek și B. A. Latinin, *Sur la question des „Kamennie baby”*, în ESA, IV, 1929, p. 292—293 și fig. 1.

prin prezența colierului și prin numărul obiectelor reprezentate pe ea. Dar rhyton-ul și tipul pumnalului, mai precis felul de purtare al acestuia, poziția mâinilor, ne fac să o socotim, cu tot aspectul general arhaic, ca aparținând unei variante ceva mai târzii decât Sibioara. Și dealtfel se pare că se situează la începutul principalei variante a statuilor de pe teritoriul Uniunii Sovietice, nu atât prin forma generală, cât prin elementele reprezentate.

Ca aspect general, cea mai apropiată analogie pentru statuia de la Stupina este cea găsită în delta Donului la Ielisavetovskaia Stanița¹, aceasta este în același timp și cea mai depărtată, fiind găsită la periferia estică a ariei de răspândire a statuilor de acest tip, așa încît primitivismul ambelor statui nu ne permite să facem o legătură prea strînsă între ele.

Statuile de piatră ne dau și amănunte prețioase în legătură cu felul de se purta armele la populația care le ridica. Pumnalul sau sabia scurtă se purta în teacă atîrnată oblic prin prelungirea laterală a tecii spre șoldul drept sau în față, așa încît să poată fi ușor scos din teacă². Acest amănunt este important, căci din descoperirile făcute în morminte era greu de stabilit poziția pumnalului, ținînd seama că în majoritatea mormintelor bogate, inventarul este așezat separat, iar din arta greco-scitică cunoaștem acest sistem de a se purta pumnalul numai de pe aplica goryth-ului de la Soloha³. Un fel deosebit de purtare a pumnalului ne este arătat de statuia de la Sibioara unde arma de tipul scurt, fără teacă, este atîrnată de centură la șoldul drept, așa cum

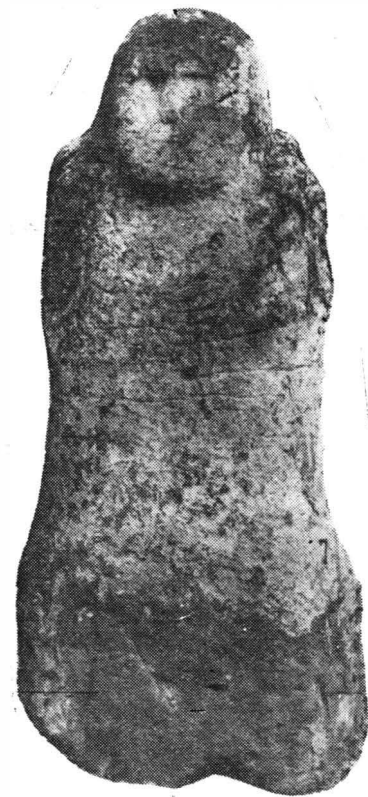

Fig. 3. — Statuia din Dobrogea.

pînă acum s-a întîlnit numai la una din stelele din cimitirul de la Ananjino⁴, unde în mediu nescitic se simt puternice influențe culturale ale sciților. Tot statuia de la Sibioara ne înfățișează și sistemul de purtare a toporului prins în centură la șoldul drept, lucru pe care-l vom regăsi

¹ A. A. Miller, Новый источник к изучению связи Скифии с Кавказом, in *IRAIMK*, IV, 1925, p. 100 și urm., fig. 1—3 și pl. I; Tatiana Passek și B. A. Latinin, *op. cit.*, p. 291—292.

² Tatiana Passek și B. A. Latinin, *op. cit.*, p. 299.

³ Waldemar Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1928, pl. 8.

⁴ A. M. Tallgren, *The Arctic Bronze Age in Europe*, in *ESA*, XI, p. 10—12, fig. 22.

o singură dată pe o statuie de la Jdanovsk¹ asupra căreia vom reveni, dar acolo este vorba de un topor de alt tip. Iar gorythul se întâlnește mereu purtat la șoldul stîng la toate statuile și tot astfel apare și în piesele de artă greco-scită.

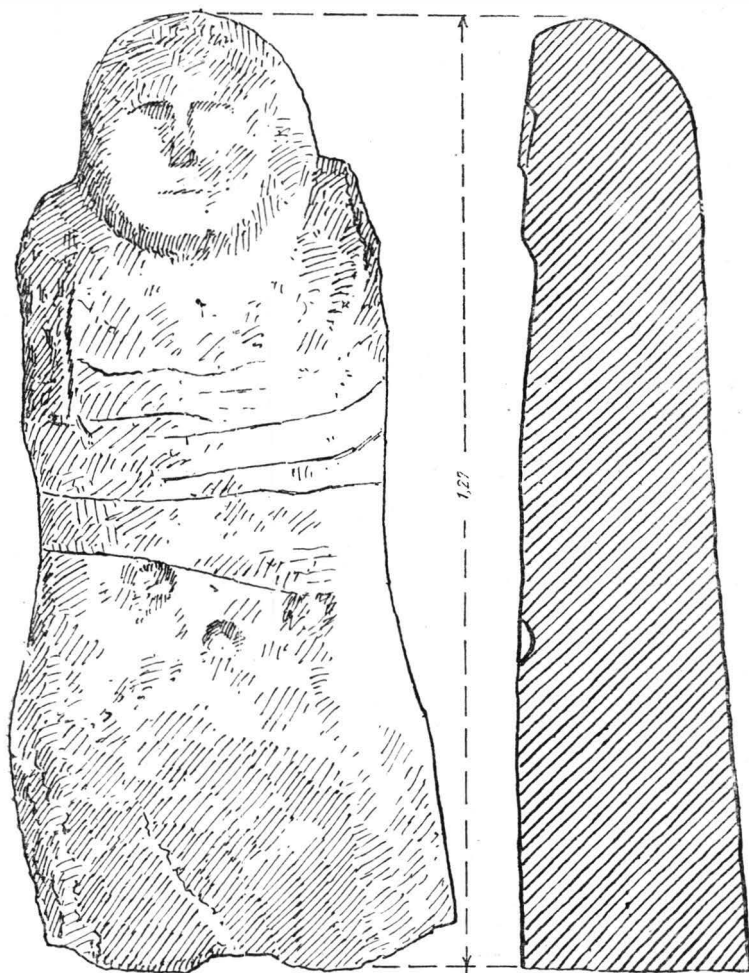

Fig. 4. — Statuia din Dobrogea.

Încercarea de datare a statuiilor noastre se bazează în primul rînd pe forma imaginii antropomorfe, în al doilea rînd pe un element care ni se pare cel mai în măsură să ne dea o dată mai apropiată, și anume forma prelungirii laterale a tecii pumnalului.

¹ A. I. Meliukova, Каменная фигура скифа-воина, în *КС*, XLVIII, 1952, p. 125 și urm. și fig. 39.

Celelalte elemente care apar pe statui nu ne permit o datare mai strînsă, dar nici nu contrazic datarea făcută pe baza celor de mai de sus. Colierul și brățelele nu ne pot aduce preciziuni, ele apărînd nu numai pe statui din perioada scitică, ci și pe statui din perioada prescitică de tip Hamangia. Arcul pe care îl ține cu amîndouă mîinile luptătorul de la Sibioara este atît de neprecis redat, încît nu ne poate folosi la datare și ar fi fost un element extrem de important acum cînd cunoaștem o reprezentare de arc pe o statuie din Ucraina aparținînd perioadei prescitice¹ și ar fi fost interesant de văzut căruia tip aparține. Toporul apare la Sibioara într-o formă corespunzînd seriei Bălvănești-Ferigele, caracteristică lumii tracice, care ne dă ca dată secolele VI—V î.e.n.² Sistemul de a se purta toporul atîrnat vertical la centură pe șoldul drept ne apare numai pe statuia fragmentară de la Jdanovsk, a cărei dată, după cum vom vedea, nu depășește secolul V î.e.n. Pumnalul de tip akinakes scurt, variantă care apare pe statuia de la Sibioara, nu ne este cunoscut din nici o descoperire de pînă acum. Forma deosebită a mînerului s-ar putea datora greutateii întîmpinate de sculptor la redarea corectă în granit a acesteia. Ne vine totuși greu să credem că aceasta ar fi explicația, pentru că o bună parte din statuile găsite pe teritoriul U.R.S.S. sînt sculptate în granit și cu toată stîngăcia de redare se pot mereu recunoaște variantele obiectelor reprezentate. Mai interesant ni se pare faptul că felul de a se purta pumnalul atîrnat de centură vertical la șoldul drept nu se întîlnește la nici una din statuile scitice, ci îl întîlnim într-un singur caz într-o regiune foarte îndepărtată, dar probabil din aceeași vreme, pe stela din cimitrul de la Ananjino. Pumnalul purtat atîrnat de centură prin prelungirea laterală a tecii se întîlnește la toată seria de statui din perioada scitică și deci nu ne poate da indicații de datare. Tehnica sculpturii de asemenea nu ne poate ajuta. Relieful mai mult sau mai puțin plat, uneori realizat prin conturarea cu linii mai mult sau mai puțin adîncite sau folosirea ambelor tehnici pe aceeași sculptură sînt și ele preluate din perioada prescitică.

În general statuile noastre seamănă cu statuia de la Alexandrovsk³, care însă apare mai primitivă și probabil este mai veche. Este singura statuie de pe teritoriul U.R.S.S. care are reprezentat pe lîngă colier și centură, numai pumnalul în teacă. Prelungirea laterală a acesteia are forma întîlnită la tecile pumnalelor de la Litoj-Kurgan și Kelermes, datate în al doilea sfert al secolului VI î.e.n.⁴ ceea ce ne dă o dată *post quem* pentru statuile noastre și ne face să nu fim de acord cu A. I. Meliukova care socotește statuia de la Alexandrovsk ca mai tîrzie⁵.

Forma cea mai apropiată de statuile noastre de la Stupina și din Dobrogea se întîlnește la statuia găsită în delta Donului. Această are însă reprezentate toate elementele care apar obișnuit pe statuile din sudul U.R.S.S., adică rhyton, pumnal, goryth. Datarea acestei statui

¹ V. M. Danilenko, Докиммерийской проблемой, în Археология, V, 1951. p. 222, fig. 3.

² D. Berciu, Depozitul de bronz de la Orăștie, în Apulum, I, 1939—1942, p. 84 și urm.

³ Tatiana Passek și B. A. Latnin, op. cit., p. 296—297.

⁴ Karl Scheffold, Der skythische Tierstil in Südrussland, în ESA, XII, 1938, p. 12, 24—25.

⁵ A. I. Meliukova, op. cit., p. 128.

se poate face pe baza formei prelungirii laterale a tecii, pe care o regăsim la teaca unui pumnal din inventarul altui mormînt din necropola de la Ielisavetovskaia Stanița. Aceasta se datează din secolul V î.e.n.¹ și oricum datarea în general a necropolei se plasează în secolele V—IV î.e.n.²

Forma prelungirii laterale a tecii pumnalului de pe statuia de la Stupina am întîlnit-o numai în două cazuri : o dată la emblema-pumnal în teacă de la Medgidia, datată în a doua jumătate a secolului V î.e.n. sau mai aproape de sfîrșitul secolului³, a doua oară, la statuia fragmentară de războinic scit descoperită pe malul Mării de Azov la Jdanovsk⁴. La aceasta, forma tecii este puțin deosebită, dar prelungirea laterală a ei este identică cu a pieselor pomenite. A. I. Meliukova nu dă o dată precisă a monumentului, ci pe baza asemănărilor cu una dintre statuile de la Krasnodar spune că nu este mai tîrzie de sfîrșitul secolului V î.e.n.

Cele de mai sus ne impun ca dată pentru statuia de la Stupina și implicit pentru cealaltă statuie cu loc de găsire neprecizat, aproximativ a doua jumătate a secolului V î.e.n.; statuia de la Sibioara, ceva mai veche, poate fi datată în prima jumătate a aceluiași secol.

Cele mai multe statui au fost descoperite întîmplător, dar de cîte ori se cunosc condițiile de descoperire, acestea sînt legate de movile. Statuia de la Stupina a fost găsită în preajma unor movile, cea de la Sibioara chiar pe o movilă; de asemenea, cea mai mare parte din statuile găsite în sudul U.R.S.S. au fost găsite pe sau în preajma unor movile. Lucrul este și explicabil. Obiceiul de a se face înmormîntări în movile, precum și acela de a se așeza o imagine antropomorfă în sau pe movilă, nu este o caracteristică a perioadei scitice, ci reprezintă o moștenire a perioadei prescitice, fapt documentat la noi prin statuia de la Hamangia precum și de descoperiri mai vechi și mai recente din sudul U.R.S.S. Explicația dată de B. N. Grakov, citată de Meliukova⁵, asupra apariției reprezentărilor antropomorfe în Scitia, legată de trecerea către o nouă ordine socială, către un stat sclavagist timpuriu, ni se pare nepotrivită, întrucît statui de piatră pe movile, reprezentîndu-l probabil pe decedat, existau pe teritoriul Scitiei înainte de apariția scitilor.

În legătură cu aceasta s-a pus problema personajului reprezentat pe statui. Ținem să subliniem că socotim statuile ca reprezentînd — desigur cu posibilitățile artiștilor locali ai vremii — pe cei înmormîntați în movilele respective, desigur nu chiar portrete ci imagini idealizate ale decedaților. Ipoteza Meliukovei⁶, potrivit căreia statuile ar reprezenta pe regele scit sau mai probabil divinitatea corespunzătoare lui Ares la care se închinau scitii, ni se pare neprobabilă. Menționăm că într-un mormînt scitic timpuriu la Konstantinovka, r. Melitopol, scheletul întins pe spate avea brațele în poziție asemănătoare cu cea de pe statuia de la Stupina⁷.

¹ Ginters, *op. cit.*, p. 19—20 și pl. 7/c.

² Karl Schefold, *op. cit.*, p. 33.

³ D. Berciu, *Comunicare la sesiunea Univ. „C. I. Parhon”*, 1957.

⁴ A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 127.

⁵ *Ibidem*. p. 128.

⁶ *Ibidem*.

⁷ P. D. Libegov, Курганы у села Константиновки. în KS, XXXVII, 1951, p. 141.

Ideea de a se așeza o statuie pe movilă, reprezentându-l pe decedat reappare în stepele nord-pontice multe secole după vremea sciților, cum reiese din știrile culese de Rubruck la cumani sau polovți ¹. Într-o vreme apropiată, la populații tiurce din sudul Siberiei, se întâlnește obiceiul de a se așeza la mormint o imagine antropomorfă; unele din acestea poartă inscripții din care reiese că cel reprezentat de statuie este principalul dușman răpus de cel decedat ². Chiar dacă această interpretare nu se poate da statuiilor scitice, ideea merită totuși să fie reținută.

Și este bine să se țină seamă de faptul că obiceiul de a se așeza o imagine antropomorfă la mormint apare la populații mai mult sau mai puțin nomade, legate de stepă, căci chiar dacă timpul și spațiul le desparte, totuși trebuie să aibă trăsături comune în ceea ce privește credințele și obiceiurile.

Statuile de luptători din perioada scitică se găsesc răspândite pe un teritoriu întins, din Dobrogea peste tot sudul Uniunii Sovietice pînă în Kuban, iar majoritatea cercetătorilor care au studiat aceste statui le atribuie sciților, ceea ce este firesc dacă ținem seama de faptul că statuile se află răspândite pe teritoriul ocupat de sciți și aparțin epocii lor. Ar fi totuși de discutat unele amănunte în legătură cu interpretarea lor. Nu cunoaștem nici o descriere referitoare la sciți, dar cunoaștem reprezentări de sciți în arta greco-scită. Aceștia sînt mereu înfățișați în costumele lor caracteristice, majoritatea lor purtînd plete mai mult sau mai puțin lungi și barbă; numai cîțiva tineri sînt înfățișați fără barbă. De aceea pare ciudat faptul că toate statuile reprezintă personaje fără barbă, fără plete și — cu excepția celei de la Sibioara — și fără mustăți.

Pe de altă parte, cu toată bogăția de amănunte pe care le dă Herodot în legătură cu înmormîntarea sciților, el nu pomeneste nimic despre astfel de statui. Mai socotim că trebuie semnalat și faptul că pe aplica goryth-ului de la Soloha ³ sînt reprezentați într-o scenă de luptă sciți în costumele obișnuite, iar dușmanii lor în costume înrudite, dar nepurtînd barbă, aceștia reprezentînd alt trib, probabil tot nomazi, dar nu cum se crede în general că ar fi putut să reprezinte pe cimmericii. Cel puțin statuile de pe teritoriul patriei noastre, ținînd seama de faptul că le datăm în secolul V î.e.n., nu credem că reprezintă sciți, căci secolul acesta aparține perioadei cînd în Dobrogea se întinde statul trac al odrizilor ⁴. Fără îndoială că existau legături strîns între traci și vecinii lor sciți. Tracii foloseau și ei pumnale de tip scitic, unii dintre ei chiar purtîndu-le după moda scitică, dar toporul dublu purtat de presupusul scit de la Sibioara este tracic.

Luînd în considerare aria de răspîndire a statuiilor din vremea scitică, reiese că ea coincide în mare cu aria de răspîndire a statuiilor din vremea

¹ Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 89 și 240.

² L. A. Evtiuhova, Каменные изваяния южной Сибири и Монголии, în *МИА*, 24. p. 72 și urm.

³ Ginters, *op. cit.*, pl. 8.

⁴ P. Alexandrescu, *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 337 și urm.

prescitică. Iar prezența unei dinastii purtînd nume tracice în Bosporul Cimmerian și în Peninsula Taman începînd din secolul V î.e.n. — pe care Rostovțev¹ o putea explica numai prin existența unui puternic element tracic, pentru care însă nu avea date arheologice — s-ar putea documenta întrucîtva prin prezența acestor statui. Și poate nu este întîmplător faptul că o grupă originală a artei locale bosporane din perioada ellenistică și romană este reprezentată de stele antropomorfe².

După cum am mai spus, statuile reprezintă o moștenire a epocii prescitice, pe care au putut-o prelua în Dobrogea tracii, în Scitia fie sciții, agricultori sau nomazi, fie rămasă în tradiție la populația locală ajunsă sub dominația sciților. Pînă în prezent însă nu cunoaștem nici un mormînt de conducător scit asociat cu imaginea lui realizată în piatră, și același lucru se poate spune și despre mormintele conducătorilor tracii. Rămîne ca săpăturile arheologice în cît mai multe necropole tumulare din aria amintită să aducă rezolvarea problemei apartenenței etnice a statuiilor de luptători din vremea sciților.

A. D. ALEXANDRESCU

ДВЕ ФРАКО-СКИФСКИЕ СТАТУИ ИЗ ДОБРУДЖИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор описывает две статуи типа „Каменной бабы”, найденные в Добрудже. Одна из них (Инв. № L 1 759; рис. 1 и 2) была случайно обнаружена в 1956 г. в Ступине (район Хыршова, Констанцская область) на холме неподалеку от курганов. Она высечена из известняка и изображает вооруженного акинаком воина. Другая статуя (Инв. № L 7; рис. 3 и 4), входящая в старые коллекции Национального Музея древностей, также высечена из известняка; она похожа на первую с той разницей, что отсутствует изображение меча, которое, возможно, было сделано из другого материала.

Также в Добрудже, в кургане Сибиоры уже давно была найдена третья статуя, высеченная из гранита; она изображает воина с ожерельем на шее; у пояса слева висит горит, а справа секира и акинак; в руках он, вероятно, держит лук. Автор считает последнюю статую типологически более древней, хотя типология играет незначительную роль, если учесть ограниченное число статуй и их распространение на обширной территории; важным элементом является идея, а не способ ее выражения тем или иным ваятелем.

Попытка датировки добруджских статуй прежде всего основывается на их форме, затем на элементе, который может указать на более точную

¹ M. Rostovțev, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 39—40.

² A. P. Ivanova, Боспорские антропоморфные надгробия, *ИД СА*, XIII, 1950, p. 239 și urm.

дату, а именно на форме бокового продолжения ножен меча. Остальные элементы статуи не дают более точных хронологических указаний, но в то же время не противоречат этой датировке.

В основном, описанные статуи напоминают статую из Александровска, которую автор датирует VI в. до н. э. Наиболее же сходной является статуя V в. до н. э., найденная в дельте Дона. Форма бокового продолжения ножен меча, отмечаемая на ступинской статуе, встречается лишь на мече-эмблеме, случайно обнаруженном в Меджидии и датированном концом V в. до н. э., а также на фрагментарной статуе скифского воина из Ждановска, которая восходит к эпохе не позднее V в. н. э. Все эти соображения заставляют отнести обе добруджские статуи ко второй половине V в. до н. э.; более древнюю статую из Сибиоары можно датировать первой половиной или серединой того же века.

Большинство статуй этого типа были обнаружены неподалеку от курганов, они изображали умерших. Обычно статуи приписывали скифам; это вполне естественно, так как они принадлежат территории и эпохе скифов. Следует отметить, что ни одна из статуй не изображает бородатых людей, хотя в греко-скифском искусстве скифы почти всегда изображены с бородой. Во всяком случае, обычай курганных погребений и установки надгробных антропоморфных изображений являются наследием предшествовавшей скифам эпохи. Быть может, этот обычай сохранило местное население, подпавшее под господство скифов, или он был заимствован скифами-кочевниками, либо пахарями; во всяком случае, ни в одном из до сих пор известных погребений скифских вождей не обнаружено статуй. Что касается Добруджи, то наследие доскифской эпохи могли заимствовать фракийцы. Однако вопрос о статуях воинов скифской эпохи может быть разрешен лишь после систематических раскопок многих курганов в ареале распространения указанных статуй, простирающемся от Добруджи до Кубани, включая южную часть Советского Союза.

ОБЪЯСНЕНИЯ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Статуя из Ступины.

Рис. 2. — Статуя из Ступины.

Рис. 3. — Статуя из Добруджи.

Рис. 4. — Статуя из Добруджи.

DEUX STATUES THRACO-SCYTHES DE DOBROGEA

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux statues du type « Kamennaja baba » trouvées en Dobrogea. La première (n° d'inventaire L 1759; fig. 1 et 2) a été découverte par hasard, en 1956, à Stupina (district de Hirşova, région de Constanţa), sur une colline à proximité de quelques tertres. Elle est en pierre calcaire et représente un guerrier armé de l'akinakès. La seconde statue (n° d'inventaire L 7; fig. 3 et 4), qui fait partie des

anciennes collections du Musée National des Antiquités, est également en calcaire et ressemble à la première, sauf qu'il lui manque le poignard, peut-être exécuté d'un matériel différent et fixé ensuite à la statue.

C'est encore de Dobrogea que provient une troisième statue, découverte depuis assez longtemps à Sibioara, dans un tertre. Celle-ci est en granit. Le guerrier qu'elle représente porte au cou un collier et, à la ceinture, sur la hanche droite, le carquois (gorythe) et, à la hanche gauche, la hache de combat et un akinakès. Les mains tiennent probablement un arc. Cette dernière statue est considérée par l'auteur comme plus ancienne, au point de vue typologique, bien que, étant donné le nombre réduit des statues connues et leur dispersion sur un vaste espace, la typologie joue ici un rôle secondaire, car c'est l'idée qui était l'élément important et non pas la manière dont elle était exprimée par tel ou tel sculpteur.

L'essai de dater les statues trouvées en Dobrogea s'appuie en premier lieu sur leur forme et, en second lieu, sur l'élément apparemment le plus susceptible de fournir une date tant soit peu rapprochée; à savoir, la manière dont la gaine du poignard est prolongée latéralement. Les autres éléments qui apparaissent sur les statues ne permettent pas de leur assigner une date plus précise, mais ne la contredisent pas non plus.

En général, les statues décrites se rapprochent de la statue d'Alexandrovsk, que l'auteur date du VIe siècle avant notre ère, mais celle qui leur ressemble le plus est la statue trouvée dans le delta du Don, datée du Ve siècle avant notre ère. La forme du prolongement latéral de la gaine du poignard de la statue de Stupina ne se retrouve que sur un emblème en forme de poignard trouvé fortuitement à Medgidia et daté, approximativement, de la fin du Ve siècle avant notre ère, ainsi que sur un fragment de statue de guerrier scythe de Jdanovsk, qui ne semble pas remonter plus haut que le Ve siècle avant notre ère. Toutes ces considérations imposent, comme date pour les deux statues de Dobrogea, la seconde moitié du Ve siècle avant notre ère; la statue de Sibioara, un peu plus ancienne, pouvant être datée de la première moitié de ce même siècle.

La plupart des statues de ce genre ont été découvertes dans des tertres et représentaient le défunt. Les statues, ont généralement été attribuées aux Scythes, ce qui est tout naturel, car elles appartiennent à leur territoire et à leur époque. L'auteur observe encore qu'aucune de ces statues ne représente un personnage barbu, bien que dans l'art gréco-scythique les Scythes soient toujours représentés avec une barbe. En tout cas, la coutume d'inhumer dans des tertres et de placer par-dessus une image anthropomorphe, est un héritage de l'époque antérieure aux Scythes. Cette coutume a pu être conservée en Scythie par la population locale tombée sous le joug des Scythes ou bien adoptée par les Scythes, soit nomades, soit agriculteurs. Néanmoins, aucune des tombes de chefs scythes, connues jusqu'ici, n'est associée à une statue. En ce qui concerne la Dobrogea, l'héritage de l'époque préscythique a pu être adopté par les Thraces. Cependant le problème des statues de guerriers de l'époque

scythique ne sera résolu que par des fouilles systématiques, entreprises sur un nombre de tertres aussi grand que possible, dans l'aire de diffusion de ces statues, laquelle, partant de la Dobrogea couvre le Sud de l'Union Soviétique et s'étend jusqu'au Kouban.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — La statue de Stupina.
Fig. 2. — La statue de Stupina.
Fig. 3. — La statue de Dobrogea.
Fig. 4. — La statue de Dobrogea.
-

ELEMENTELE TRACO-GETICE ÎN SCITIA ȘI BOSPORUL CIMMERIAN *

Preliminarii. S-a relevat de multă vreme prezența unor elemente trace în Scitia și regatul bosporan, adică în sudul actualei R.S.S. Ucrainene, în Crimeea și Peninsula Taman, de-a lungul țărmului nordic al Pontului Euxin, în niște ținuturi izolate și destul de îndepărtate de spațiul traco-getic din Peninsula Balcanică și valea Dunării de jos. În textele literare, monedele căpeteniilor bosporane, dar mai ales în numeroasele

* Acest studiu istoric-lingvistic și epigrafic a fost redactat în anul 1947, fiind apoi îmbogățit, în măsura posibilului, cu noi informații documentare și date bibliografice.

În afară de abreviațiile adoptate în revistă sint utilizate în prezentul articol următoarele abreviații :

<i>ADB</i>	= <i>Antike Denkmäler in Bulgarien</i> , bearb. v. E. Kalinka, Viena, 1906.
<i>CAH</i>	= <i>Cambridge Ancient History</i> (vol. VIII, 1930).
<i>Detschew, Sprachreste</i>	= D. Detschew, <i>Die thrakischen Sprachreste</i> , Viena, 1957.
<i>DTR</i>	= G. I. Kazarov, <i>Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien</i> , DissPann, II, 14, Budapesta, 1938.
<i>FGH</i>	= <i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i> , von Felix Jacoby, Berlin, I, 1923; II, 1926; III, Leida, 1940.
<i>GDI</i>	= <i>Sammlung griechisch Dialektinschriften</i> , hg. v. H. Collitz, F. Bechtel, I, 1884; II, 1899, III, 1888; IV, 1886.
Head, <i>HN</i>	= Barclay V. Head <i>Historia numorum, A manual of greek numismatics</i> , ediția II, Oxford, 1911.
<i>IAK</i>	= <i>Izvestiia imperat. archeol. komisii</i> , I, Petrograd, 1901.
<i>Ist. Bosp.</i>	= <i>Iz istorii Bospora</i> , Moscova, 1935
<i>Izv Muz</i>	= <i>Izvestiia narod. Muzei</i> , Sofia, 1907.
<i>KW</i>	= <i>Griechische Grabreliefs aus Südrussland</i> , hg. v. Galgolf Kieseritsky-C. Watzinger, Berlin, 1909.
<i>Matarch</i>	= <i>Materiall po arheologii Rosii</i> .
Minns	= Ellis H. Minns, <i>Scythians and Greeks</i> , Cambridge, 1913.
Pridik, <i>Stemp.</i>	= E. Pridik, <i>Die Astynomennamen auf Amphoren — und Ziegel — stempeln aus Südrussland</i> , Berlin, 1928.
Rostovzev, <i>Ir. Gr.</i>	= M. I. Rostovzev, <i>Iranians and Greeks in South Russia</i> , Oxford, 1922.
Tomaschek	= W. Tomaschek, <i>Die alten Thraker</i> , Viena, 1893—1894.
WP	= A. Walde-J. Pokorny, <i>Vergl. Wörterbuch der idg. Sprachen</i> , Berlin.
ZapOd	= <i>Zapisti imper. odesskago obščestva istorii i drevnostie</i> .

inscripții ale regiunii se păstrează o bogată serie de nume personale deosebite de cele grecești și iraniene (scitico-sarmatice) și care-și află corespondenți deplini ori analogii foarte apropiate numai în onomastica traco-getilor. Asemenea prețioase mărturii — deși lipsește o tradiție documentară sau măcar o mențiune izolată despre existența unei grupe trace în spațiul

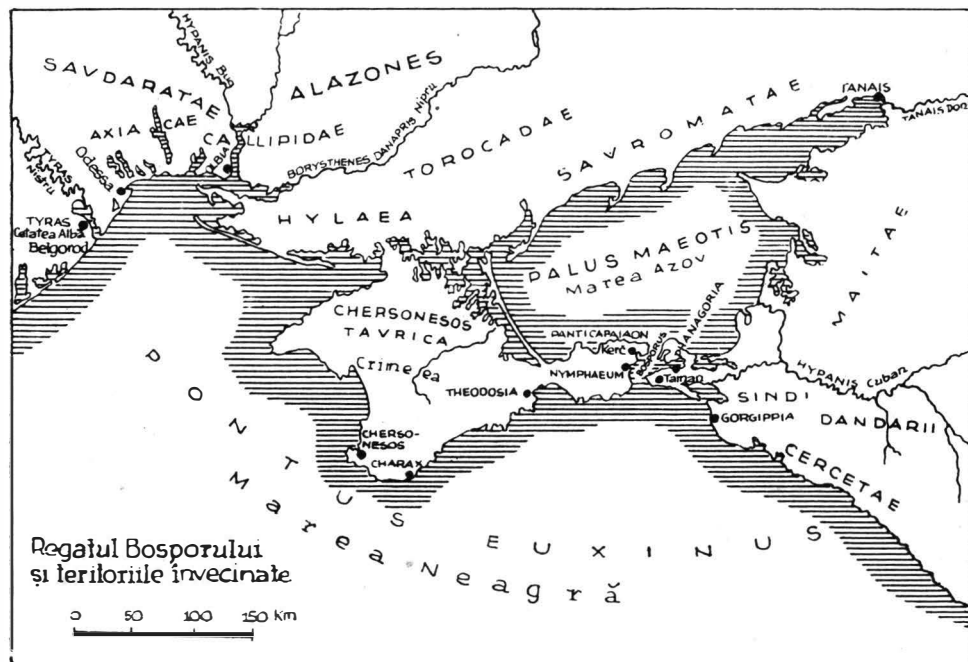

Fig. 1. — Țărmul nordic al Pontului Euxin, cu localitățile principale în care s-au descoperit inscripții cu nume personale traco-getice.

scito-sarmatic — arată că e vorba aici cu toată siguranța de niște enclave trace, a căror origine și importanță au fost apreciate în chip diferit de cercetători în cursul secolelor XIX și XX. Opiniile respective au variat în funcție de mijloacele documentare disponibile ca și de atitudinea personală a fiecărui erudit față de putința înruderii între tracii balcanici și populațiile legendare din teritoriul scitic, în primul rînd cimmerienii; această divergență de opinii persistă și astăzi, fără a se întrevădea încă o soluție deplin mulțumitoare pentru o problemă lingvistică și istorică de oarecare importanță.

Pentru simplificare și mai multă claritate, vom observa de la început că enclavele traco-getice din Scitia și Bospor se repartizează în două zone bine distincte : a) teritoriul de la vest de Nipru (Borysthenes), b) Crimeea estică, Taman și țămurile Mării Azov. Dacă elementele din colțul sud-vestic al Ucrainei (între Nistru și Nipru) se explică mai ușor — cum s-a admis de cei mai mulți — prin faptul unei depline continuități geografice

cu spațiul traco-getic din Balcani și de la Dunăre, poate în sensul unei expansiuni traco-getice spre răsărit, — în schimb elementele mult mai numeroase și compacte din centrul regatului bosporan (mai ales la Panticapaion, actualul Kerçi) au fost justificate prin ipoteze și teorii grupate în jurul a trei soluții mai de seamă: 1) simplu import de nume personale trace de către dinastia bosporană (de neam iranian) a Spartokizilor, după Boeckh (mai jos, p. 311); 2) emigrare de traci, în formații militare de mercenari, începând din secolul V î.e.n., sau prin deplasări pașnice ale populației pe uscat ori pe mare (Perrot, Geyer etc., resp. Mateescu); 3) vechime mai mare, un fel de „autohtonie” a acestor traci, descendenți ai cimrierienilor sau ai altor seminții de spiță tracă (Minns, Rostovțev, Pârvan etc.). Din aceste formule, prima a fost demult abandonată, după ce s-a remarcat că nu numai dinastia Spartokizilor (respectiv regii Cotys, Rhescuporis, Rhoemetalces din secolul I și urm. e.n.) ci și elemente populare de rînd în regatul bosporan poartă nume de cea mai pregnantă și autentică factură tracică. Azi sint luate în seamă numai cele două formule din urmă, pe care le vom examina mai deaproape în paginile următoare, fără intenția și pretenția de a formula noi ipoteze și conjecturi alături de cele existente. În loc de această preocupare, socotim că readucerea în discuție a problemei istorice-lingvistice a elementului traco-getic în Scitia și Bospor comportă în prealabil necesitatea reexaminării materialului documentar al *numelor proprii*, care n-a fost clasificat și interpretat corect nici în amplul repertoriu al lui L. Zgusta (vezi mai jos, p. 315), nici de G. G. Mateescu, care s-a ocupat mai intens cu problema tracilor din spațiul scito-sarmatic într-o lucrare ce avea drept obiectiv tocmai clasificarea acelor *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico* (ED II, 1924, p. 223—237), — cercetare meritorie și interesantă, care însă este departe de a putea fi luată ca model, nesatisfăcătoare nu numai prin concluziile de ordin general, ci mai ales prin felul defectuos cum a fost alcătuit repertoriul de *nomi traci* (mai jos, p. 316), care necesită o integrală revizuire cu modificări substanțiale, spre a stabili o temelie mai solidă pentru discuțiile asupra chestiunii istorice și etnologice a extensiunii spre est a tracilor în afara graniței lor etnice, ca și asupra relațiilor dintre semințiile traco-getice și cele iraniene.

Înainte de expunerea într-un repertoriu critic a acestui material onomastic (care constituie singurul indiciu asupra caracterului tracic al unei părți a populației de la țărmurile nordice ale Pontului Euxin în antichitate), socotim utilă și necesară orientarea asupra expansiunii traco-getice în spațiul scito-sarmatic în lumina cercetărilor și opiniilor de pînă acum.

A) GEȚII DE LA RĂSĂRIT DE SIRET

Între Siret (vechiul Tiarantos-Hierasus, granița geografică de răsărit a Daciei libere, dinainte de anul 106 e.n.) și Nistru, populația daco-getică, era amestecată cu triburi celto-germanice și sarmatice, a căror așezare și importanță (în baza datelor documentare vagi și nelipsite de echivoc)

nu pot fi indicate mai deaproape, după cum acest lucru nu poate fi stabilit nici pentru geto-dacii de aici. Vasile Pârvan, examinând expansiunea estică a daco-geților (*Getica*, p. 238—247), consideră de origine getică nu numai triburi cu nume de apartenență evidentă (*Carpo-dacii*, *Costobocii*; cf. și „deșertul geților”, Strabo VII 306, interpretat de Müllenhoff¹ și Pârvan² ca „stepa Geților”, prin Bugeac), dar și grupuri mult mai puțin sigure, ca *Harpîi*, *Carpiani*, *Tyragetae*³, *Tagri*. În legătură cu populația teritoriului dintre Siret și Nistru, poate fi acceptată numai în parte concluzia lui Pârvan (p. 240): „că (aceste regiuni) erau de fapt țări dacice, ni se confirmă prin toponimia ce ne-a păstrat tot Ptolemaeus din această regiune transdanubiană a Moesiei Inferioare: el cunoaște aici, între Siret și Nistru, chiar pe Nistru orașul Tyras (cu numele lui getic), deasupra brațului Chilie, la mare, „Αρπυς πόλις — iar la răsăritul Siretului *Zargidaua*, *Tamasidaua* și *Piroboridaua* (III 10, 7—8)”. Fiind rare inscripțiile din această regiune avem puține nume personale traco-getice, cum ar fi *L. Iul(ius) Iulianus qui et Rundacio* la Șendreni (lîngă Bărboși, pe malul Siretului⁴; numele a fost interpretat de Mateescu⁵ ca o formă romanizată a traco-dacului **Runda-ces*, care ar avea aceeași rădăcină cu *Rhondes*⁶; dar *Rundacio* ar putea fi o formă latinizată a numelui de rîu din Asia Mică *Rhyndacos*, cunoscut și ca nume de persoană⁷. Un provincial roman din Piroboridava, stabilit la Novae în Moesia

¹ K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, III, 1892, p. 145.

² V. Pârvan, *Getica*, p. 67.

³ În ce privește pe *Tyragetae*, e de observat că numele lor nu pare a fi avut însemnarea de „geții de la Tyras” (Pârvan, *op. cit.*, p. 67, 238); dar nu poate fi interpretat nici în sensul preconizat de P. Kretschmer, *Glotta*, XXIV, 1936, p. 42—43, care considerînd pe *Tyragetae* ca scitic și derivat cu sufix -g- + -la (care formează plurale, la fel ca în *Massagetae*, *Thyssagetae*, tot scitice), afirma că *Getae* este o formă scurtată dintr-un nume mailung derivat cu -g- -l-, -k- (ori -g-) -l-, cum ar fi *Matyketae*, *Madgyetae*. Prescurtarea unui astfel de nume ar fi fost făcută, după Kretschmer, de vreun popor străin, nu de sciți. Din aceste premise prea puțin consistente ar rezulta concluzia, *dass die Geten, wie ihre Nachbarn im Westen, die Agathyrsen, einen skythischen Namen trugen und daher wohl wie jene aus einer skythischen Oberschicht, die dem Volke den Namen gab, und einer thrakischen Unterschicht bestanden*. Asemenea încheiere cu totul ipotetică are de fapt puține șanse de a fi adevărită, după cum pretinsa influență religioasă scito-iraniană asupra traco-geților înainte de sec. V î. e. n. nu poate fi adevărită prin nici o probă documentară (vezi *Religia geto-dacilor*, în *AISC*, V, 1947, p. 102). De altfel mult înainte de Pârvan și de Kretschmer, K. Müllenhoff făcea judicioasa observație (*loc. cit.*) *ob aber Tyrageten* (Strabo, Plin., Ptol.) *Geten am Tyras sind oder nur Dnjestrwanwohner bedeuten, kann dahingestellt bleiben; einigermassen wahrscheinlich wird jene Annahme, da Plin. ganz in ihrer Nähe auch Krobyzen nennt*. Se pare că asemănarea formală între *Getae* traci și sciticele *Tyra-*, *Massa-*, *Thysa-getae* să fie întâmplătoare, fără o înrudire etimologică reală. În cele trei nume scite, -getae ar fi un sufix, cum a preconizat Kretschmer, în timp ce *Getae* — fără a fi rezultat *durch Kürzung eines solchen Namens* — reprezintă o rădăcină i. -e-, cum ar fi „guet-”, „a vorbi, a grăi” în cuvinte ca arm. *kočem* „a chema, a numi”, *koč* „invitație”, v. sax. *quidi* „cuvînt(are)”, ahd. *chellen* „a saluta”, etc. (WP, I, p. 672, nr. 3), ceva mai potrivită prin valoarea ei morală pentru a forma nume de trib (popor), decît cea indicată de Tomaschek, I, p. 92.

⁴ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, ARMSI, XXXVI, nr. 4, p. 11 (= *Berl. philol. Wochenschrift*, 1913, 1563).

⁵ G. G. Mateescu, *ED*, I, 1923, p. 213.

⁶ Despre *Rhondes* în *RE*, Ia, col. 770.

⁷ De ex.: *IG*, II, 3105.

Inferior pe malul Dunării, poartă nume curat latin ¹. La Tyras (Belgorod, Cetatea Albă, Akerman), se întâlnesc nume traco-getice ca : *Mocca*, *Zures* și *Susos*.

După trecerea fluviului Tyras (Nistrul) urmele traco-getice se răresc pentru a dispărea apoi cu desăvârșire pe măsură ce înaintezi spre interiorul stepelor scitice. Singurul toponimic sigur daco-getic este *Clepidava* ² în Podolia, într-o regiune cu nume locale celtice ³. Valoarea și puterea elementului traco-getic nu pot fi indicate nici măcar cu aproximație largă ; dar nu trebuie să ni le imaginăm de mari proporții, exagerând lucrurile și forțând ipotezele, cum a făcut Vasile Pârvan, care consideră că pe o zonă întinsă la granița răsăriteană a spațiului geto-dacic ar fi avut un rol covârșitor tribul carpilor : „nu poate fi deci vorba (cum crede Tomaschek), atunci când urmărim aceste neconținute năvăliri, doară de un mic grup de triburi getice din Moldova și Basarabia — asemenea costobocilor, tyragetilor ori tagrilor [din care numai costobocii sînt de fapt seminție geto-dacică, vezi mai sus, p. 306] ; ci carpii au alcătuit o mare națiune, întinzându-se, precum am căutat a demonstra mai sus, în chip compact de la Vistula și pînă la gurile Dunării și Niprului pe întregul versant nordic și estic al munților lor, «Capații». Această concluzie, singură, ne poate lămuri de ce elementul getic e răspîndit așa de departe, chiar dincolo de Nistru, precum ne spune Ptolomaeus textual, tocmai prin *Harpioi* pînă la Niprul de jos (III 10, 7)” ⁴. Această aserțiune ar fi confirmată — după acest cercetător — prin numele locale și personale de la răsăritul Nistrului și anume nu prin toponimice ca *Axiaces*, *Crobyzi*, *Rhode*, *Saggarius*, *Ordessos* ⁵, considerate de Pârvan „simple dublete ale regiunii geto-crobyzice de la sudul Dunării” ⁶, ci — tot după el — de altele ca : *Sardi* trib în peninsula „Drumul lui Ahile” de la gura Niprului ⁷, comparat cu *Sardica* și *Serdi* în Tracia ; insula *Berezan* cu nume de origine tracică[?], *Serimon* localitate pe Nipru ⁸. E de la sine înțeles că aceste trei nume de locuri nu sînt lipsite de echivoc ; în nici un caz ele nu pot avea valoarea doveditoare în sensul dorit de Pârvan, fiind cazul ori a unor asemănări formale întîmplătoare, ori a unor elemente toponimice comune în domeniul tracic și în cel scitic-iranian (cum ar fi *Sard* —, care e și iliric etc.).

Dacă toponimia regiunii este atît de puțin probantă, în schimb între numele personale în inscripțiile dintre Nistru și Nipru (la malul mării) apar unele evident traco-getice, relevate aproape toate după Mateescu, de Pârvan ⁹ ; dar ambii au cuprins în listele lor și o serie de nume (de la Olbia) cu siguranță i r a n i e n e, străine de onomastica tracă : Ablonacos, Agillas, Zalsis, Zobeis, Zorsanos, Carzeis, Carzoazos, Mucu-

¹ JÖAI, XXXI, 1939, Bbl. 129—130, 6 (din Novae-Steklen, Bulgaria) : *Aeliae Publiae, Aurel(ius) Victor Perburdavisensis, qui et Buricod (avisensis) et Aelia Dionysia parentes filiae*.

² Ptolem., III, 5, 15.

³ Pârvan, *Getica*, p. 238.

⁴ *Ibidem*, p. 242—243.

⁵ Plin., *Nat. hist.*, IV, 12 (26), 82.

⁶ Pârvan, *Getica*, p. 243.

⁷ Plin., *Nat. hist.*, IV, 12 (26), 83.

⁸ Ptolem., III, 5, 14 ; Pârvan, *Getica*, p. 245 și urm.

⁹ Pârvan, *op. cit.*, p. 243 și urm.

nagos, Mucunacyros, Ospiunmazos, Uarzbalos, Urgbazos, Purthaces etc. La acestea, Pârvan s-a considerat îndreptăţit să mai adauge o serie de nume, „tracice” după impresia sa, „ca sigure ori numai ca probabile”¹, care sînt de asemenea, fără nici o excepţie, evident iranienne. Cu astfel de exagerări inutile cei doi cercetători s-au străduit în zadar să amplifice numărul şi puterea elementului traco-getic la Olbia, — ceea ce critica obiectivă trebuia să rectifice, precizînd că aici numele trace sînt în total abia şaisprezece (afară de cele dubioase, notate în repertoriul nostru cu *) şi anume : *Braiados* (?), *Cunos*, *Daos*, *Dizazelmes*, *Dizes*, *Dreibalis*, *Dyrpanais*, *Getomusos*, *Golas*, *Moccas*, *Mucatralis* (probabil originar de la Durostorum-Silistra, Moesia Inferior), *Seuthes*, *Spartokos*, *Porobonus* (divinitate), *Zinna*, *Zurozis*. Dintre acestea, unele ca *Daos*, *Dyrpanais*, *Getomusos*, *Zurozis*, *Zurozios* (*Zures* între Prut şi Nistru), sînt nume specific getice, întîlnite mai ales în zona dobrogeană ori la geto-daci şi par să indice o prelungire firească, prin sudul regiunii dintre Prut şi Nistru, a ramurii nordice a tracilor : este o legătură organică în cadrul unei depline continuităţi geografice în acest spaţiu al ţărmului vestic şi nord-vestic al Pontului Euxin.

Nu se poate spune cînd şi în ce împrejurări s-a aşezat populaţia getică în teritoriul sarmatic de la răsărit de Nistru, dacă este adică de dată mai veche ori reprezintă numai resturi ale unei extinderi mai recente, anume din secolul I î.e.n., cînd puterea daco-getică a ajuns la maximul dezvoltării ei sub Burebista. Deveniţi expansivi şi cuceritori, într-o ascensiune vertiginoasă ce i-a dus la înjgheburile unei mari formaţiuni politice traco-dacice (despre care însă lipsesc amănunte în izvoarele istorice), daco-geţii — între alte succese — au zdrobit la răsărit pe bastarnii din preajma Nistrului şi au ajuns la sfîrşitul primei jumătăţi a secolului I î.e.n. pînă la Olbia. Înfloritoarea cetate grecească de la Pontul Euxin a fost distrusă şi jefuită în chip sălbatec de cetele getice ale lui Burebista². În legătură cu asemenea fapte războinice au fost puse, în chip firesc, elementele populare traco-getice ale inscripţiilor de la Olbia. Cu un veac în urmă, pe baza materialului şi a cunoştinţelor reduse de atunci, August Boeckh admitea (*CIG* II, p. 109) că o dată cu invazia spre răsărit sub Burebista pînă la Olbia, au putut rămîne în preajma acestei cetăţi elemente din masa geţilor, de la care s-ar fi transmis nume getice ca *Uarzbalos*, *Dreibalis*³. Această

¹ *Ibidem*, p. 244 şi urm., *Maniagos*, *Mugisagos*, *Uziagos*, *Parspanacos*, *Peldios*, *Poracos*, *Pideis* (*Pidu*, *Pidanos*), *Sanagos*, *Saratos*, *Shazeis*, *Sirduchanos*, *Scarlanos*, *Sciluros*, *Sorozos*, *Suchubazos*, *Tanasisos*. — Sub influenţa lui Mateescu şi fără un control personal (totdeauna posibil şi necesar), D. Detschew cuprinde în repertoriile sale de nume personale trace o serie de elemente scito-sarmatice, ca : *Abroagos*, *Agathyrsoi*, *Dalas*, *Dalosacos*, *Carzoazos*, *Melagos*, *Mezacos*, *Mucunagos*, *Xebanocos*, *Varzbalos*, *Vastobalos*, *Pelizaces*, *Sacedallos*, *Saratos*, *Saurophos*, etc. ; *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952 (vezi *SCIV*, VII, 1956, p. 449) şi *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957 (cf. *Dacia*, N. S., II, 1958).

² Dio Chrysostomus, XXXVI 4 ; *Syll.* 730. Pârvan, *Getica*, p. 80 ; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpathenbeckens im I. Jh. v. Chr.*, Budapesta, 1942, p. 8—9, *Archivum Eur. centro-orientalis*, VIII, 1—2 ; E. Diehl, *RE*, XVII, 1937, col. 2422.

³ A. Boeckh, *CIG*, II, p. 109 : ... *et Gelae quidem, Thracica gens, quum circa a. U. c. 700 Olbiam usque progressi sint, non negaverim ex illis aliquos in vicina remansisse et nomina Getica Olbiae ab illis poluisse propagari : ac fortasse ex hoc genere sunt Uarzbalos et cum alia terminatione Dreibalīs (etc.).* Dar *Uarzbalos* este nume iranian, nu trac, cum greşit credeau Boeckh, Mateescu, Pârvan, Detschew şi alţii după ei.

ipoteză nu poate fi nici confirmată și nici combătută cu deplin succes. Totuși, se pare că ea nu este o soluție suficientă, căci principial nu e probabil ca dintr-o incursiune prădalnică a unor cete de războinici să se fi desprins elemente populare pașnice care să se stabilească la Olbia, alcătuind o enclavă destul de puternică și capabilă de a se menține aici în curs de generații și poate chiar secole. E necesar a presupune că elementul traco-getic a pătruns în teritoriul dintre Nipru și Nistru înainte de incursiunea lui Burebista, pe calea unei extensiuni pașnice, sau că forma o parte a populației locale din îndepărtate vremuri, nepătrunse de sărăcăcioasele noastre mijloace de investigație. În orice caz, mai simplu e să se admită — cum s-a spus — ambele soluții, care se împacă destul de ușor una cu alta : existența unei populații traco-getice mai vechi între Nistru și Nipru, la țărmul Pontului Euxin, care a fost eventual consolidată prin expansiunea militară și politică de scurtă durată de sub Burebista ¹.

B) REGATUL BOSPORAN

(Crimeea orientală și Valea Cubanului)

Cea mai mare parte din elementele trace de pe malurile nordice ale Pontului Euxin, se află la est de Nipru, în Crimeea de răsărit, adică în centrul vechiului regat al Bosporului ², în primul rând în capitala acestui stat, la Panticapaion (Kerci). Aici elementul tracic a avut de timpuriu și importantul rol politic de factor conducător al statului prin celebra dinastie a Spartokizilor, care prin întemeietorului ei oferă și cea mai veche atestare de nume trace în Bospor, din sec. V î.e.n.

Dinastia Spartokizilor. În anul 438 î.e.n. dinastia bosporană cu nume și foarte probabil de neam grecesc Archaianactidai este înlăturată (în împrejurări necunoscute) de *Spartokos* (διεδέξατο τὴν ἀρχὴν Σπάρτοκος — a luat succesiunea Spartokos ; Diod., XII, 31, 1), care a întemeiat dinastia ce-i poartă numele domnind aici pînă la 107 î.e.n. ³. În ce privește obârșia acestui „archon” rebel (ori poate succesor pașnic ?), lipsește orice dovadă documentară ; singurul indiciu îl dă numele lui, *Spartokos*, de caracter trac evident, de multă vreme recunoscut, care se repetă în curs de cîteva generații în familie [2, 5], alături de alte două nume trace ori traco-ira-

¹ Minns, p. 38 : *it looks as if along the coast there remained representants of some other populations. Getae in west about Ister and Tyras, and perhaps in the Olbia, district* ; Mateescu, *ED*, II, 1924, p. 224 : *la presenza sul posto di una popolazione tracia consolidata poi dall'estensione geto-dacia sotto il regno di Burebista, la quale popolazione si stendeva probabilmente fino a Olbia ed anche più all'est di questa città al fiume Boristene, dove si è mantenuta sino nell'epoca imperiale, alla quale spettano molte iscrizioni contenenti nomi traci.*

² Despre istoria statului bosporan, v. V. F. Gaidukevici, *Боспорское царство*, Moscova—Leningrad, 1949, p. 42 și urm. care înlocuiește sinteza mai veche a lui M. I. Rostovțev, *The bosporan kingdom*, în *CAH*, VIII, 1930, p. 561—589, cu izvoare și bibliografie, la p. 784—786 ; art. *Bosporos* de Brandis, *RE*, III, 1897, col. 657—789. Pentru materialul documentar, vezi Rostovțev, *Skythien und der Bosporus*, I, *Kritische Übersicht der schriftlichen und archaologischen Quellen*, Berlin, 1936.

³ Tabela genealogică a dinastiei spartokide la art. *Pairisades* de Erich Diehl, în *RE*, XVIII, 2419—2420 și Minns, p. 583.

niene *Pairisades* [1—6] și *Comosarye* (var. *Camasarye*), împreună cu nume grecești (*Satyros*, *Leukon*, *Metrodoros*, *Gorgippos*, *Apollonios*, *Prytanis*, *Eumelos* etc.), acestea din urmă explicabile prin puternica influență culturală elină. Faptul că numele *Spartokos* se întâlnește și în Tracia : forma *Sparadokos*, prinț odriz¹, *Spartokos* și *Spartakos* (frecvent în inscripții și

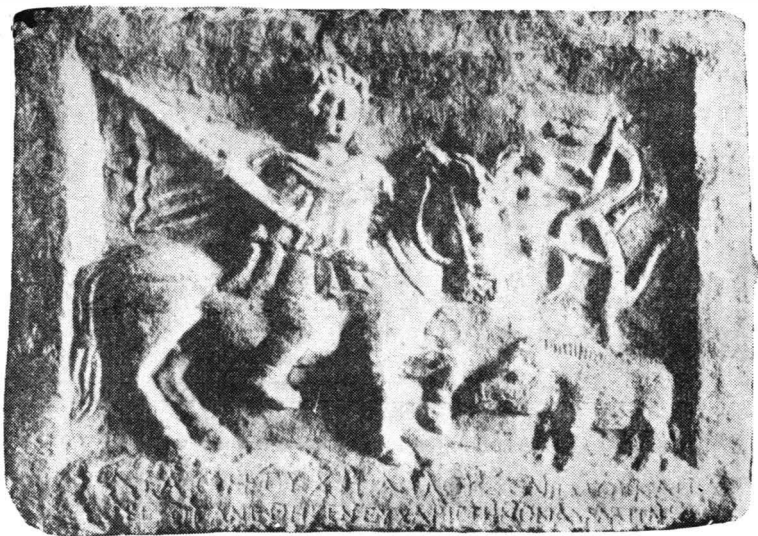

Fig. 2. — Relieful votiv cu scena „Cavalerului vînător”, închinat de tracul Auluzenis (din regiunea Kerci sau Taman; Muzeul Ermitaj, Leningrad).

papirusuri) a sugerat în chip firesc unor erudiți ideea de a face legătura între dinastia bosporană și dinastia odrizilor balcanici, considerînd pe cea dintîi ca derivată din cea din urmă ori înrudite într-un fel, sau admițînd cel puțin originea balcanică a căpeteniei întemeietoare de dinastie *Spartokos*. Mai curioasă apare acum vechea opinie formulată de filologul și epigrafistul german August Boeckh la 1843 : neexistînd — după cunoștințele reduse ori nule de atunci — nume trace în inscripții și deci elemente populare de origine tracă în cuprinsul regatului bosporan, numele „regale” purtate de principii de aici (*Spartokos*, *Comosarye*, *Pairisades*) au fost

¹ Thucyd., II, 101, 5 ; IV, 101, 5 ; Obst, în *RE*, III A, 1261. De altfel, acest nume considerat de cercetători nume „regal” nu pare a fi fost frecvent în dinastia odrizilor, căci e atestat o singură dată, purtat nu de unul din regii traci, ci de fratele regelui Sitalces și tatăl al succesorului acestuia Seuthes. Toți tracii cu numele *Spartokos* (-akos) sînt oameni de rînd, nu membri ai vreunei dinastii ori căpetenii regale, iar cel mai celebru, șeful rebeliunii din a. 73—71 î. e. n. în Italia (Münzer, *RE*, III A, 1528—1536) era un sclav din Tracia.

importate din Tracia balcanică¹. Aserțiunile lui Boeckh despre modul de „împrumutare” a numelor trace în dinastia bosporană, construite pe combinații ingenioase, nu au în realitate nici un temei documentar, cel puțin în ce privește familia domnitoare a Spartokizilor și semnificația istorică a numelor trace purtate de câțiva din membrii ei. După alți erudiți, „rebelul” de la anul 438, succesor al ultimului Arheanactid, ar fi fost o căpetenie de spiță odriză, comandant al unor formații de mercenari din Tracia, pornit spre Bosporul cimmerian din spirit de aventură ori la cererea dinastiei de la Panticapaion², ceea ce însă alții au considerat ca ipoteză nesigură³, ori au luat ca lucru cert⁴; totul fiind, precum se vede, chestiune de preferință personală din partea cercetătorilor moderni. Cercetătorii mai prudenți au socotit însă echivocă și deocamdată insolubilă problema originii și ascendenților lui Spartakos⁵; cum conchidea cel mai bun cunoscător al istoriei bosporane, Rostovțev, nu avem un element documentar decisiv asupra locului de origine a dinastiei spartokide, despre al cărui întemeietor nu se poate spune dacă era un „condottiere” trac (*Thracian mercenary leader* — Minns), venit la chemarea Arheanactizilor în Bospor, sau era un „rezident” trac mai vechiu al orașului Panticapaion (pus în legătură cu dinastia odrizilor de mitografii antici ori de erudiții moderni), sau în sfârșit era un element local, vlăstar al familiei regale cimmeriene⁶. Ca lucru sigur poate fi luată lipsa unui temei istoric pentru presupusa legătură de înrudire cu dinastia tracă a odrizilor, înrudire imaginată și de mitografii atenieni prin ticluirea unei genealogii care-l făcea pe Spartokos descendent din eroul legendar Eumolpos⁷. Mai probabilă este în schimb legătura dinastiei spartokide cu populația locală tragică, destul de numeroasă și compactă în Bosporul cimmerian.

Populația tracă în regatul bosporan. Teoria despre originea din Tracia (Odrizia) a lui Spartokos, ca o căpetenie de mercenari și aventurieri plecați la chemarea Arheanactizilor spre Bospor nu are în sprijinul ei decât asemănarea numelui său cu al prințului odriz Sparadokos; există prea puține șanse de a fi verificată această teorie formulată fără a ține seamă

¹ A. Boeckh, *CIG*, II, p. 102 unde *facile coniicias, inter regias domos, non inter populos aliquid intercessisse coniunctionis* și anume legături de natură con jugală: *enimvero quum ne Attici quidem optimates Thressas puellas regias uxores ducere aspernati sint, eliam optimates Bosporanos par est connubio cum Thracum regulis esse iunctos atque inde invecta in Bosporum Thracica nomina*, prin intermediul coloniei Ainos de pe țărmul Traciei, în legătură cu Mitelene, Arheanactizii etc. Mai târziu, în secolul I e.n., a doua serie de nume trace (*Colys, Rhescuporis, Rhe-metalcas*) au fost adoptate în Bospor (după opinia lui Boeckh), prin înrudirea regilor sarmați cu căpeteniile din Tracia (vezi mai jos, p. 317).

² G. Perrot, în *RH*, IV, 34; Latîșev, în *IOSPE*, II, p. XVIII.

³ Brandis, în *RE*, III, 758.

⁴ De ex.: Geyer, în *RE*, III A, 1540.

⁵ Minns, p. 571; Rostovțev, în *CAH*, VIII, p. 565; Zgusta, *Die Personennamen griechischen Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, 468 p.

⁶ Whether Spartokos was an Odrysian prince who came to Panticapaion with a retinue at the call of the Archaianactids, and with the permission of Athena, or an earlier Thracian resident of the city related to the Odrysian dynasty, or a scion of the Cimmerian royal family, if we assume the Cimmerians to be Thracians — we do not know (Rostovțev, loc. cit.).

⁷ Rostovțev, op. cit., p. 564.

de un factor important : numeroasa populație tracică atestată în inscripțiile locale și care forma o puternică enclavă în această regiune. La 1843, Boeckh releva lipsa unei populații trace în cuprinsul regatului bosporan¹, — afirmație justificată acum un veac prin lipsa descoperirilor arheologice-epigrafice, dar desmintită prin rezultatele cercetărilor și achizițiilor din a doua jumătate a secolului XIX, care au dat la iveală un mare număr de inscripții cu nume personale trace, purtate de oameni de rînd, elemente — după toate aparențele — de origine locală, nu imigrați de dată recentă. După rezultatele de pînă azi, situația este tocmai inversă decît își imagina Boeckh : în Bospor se constată cel mai mare număr de traci din întreg spațiul scito-sarmatic, căci din totalul de aproximativ șaptezeci de nume (sigure) specific trace, nu mai puțin de cincizeci se află în centrul regatului bosporan, la Panticapaion, cîteva în peninsula Taman. Frecvența remarcabilă a numelor trace arată că aici e vorba de o populație civilă compactă și stabilă, nu de elemente izolate și flotante (cum ar fi negustorii, metecii, <lucrătorii> străini, militarii etc.), căci — în afară de cîteva cazuri — lipsesc indicii asupra originii din afară a personajelor (cu nume trace) ori a familiilor amintite în inscripții. După cum nu există nici o indicație documentară (în afară de numele proprii ca *Spartokos* etc.) privind obîrșia dinastiei spartokizilor, tot așa pentru populația de rînd, ale cărei nume apar — cum e firesc — în inscripții mult mai tîrziu (cele mai vechi atestări probabil din secolul III î.e.n.), lipsește orice alt amănunt asupra obîrșiei purtătorilor respectivi. De altă parte este de relevat faptul că, deși nume ca *Auluzelmis*, *Benzeis*, *Bithys*, *Dalazelmis*, *Mocaporis*, *Sadalas* sînt cu siguranță exclusiv trace, iar purtătorii nu pot fi decît de aceeași origine, ei nu se numesc și nu sînt numiți nicăieri „Thraces”, — ceea ce ar indica de asemenea că e vorba nu de elemente recent imigrate, ci de o populație de mai veche dată, ce nu mai alcătuia o „grupă etnică” izolată ori de indivizi și familii cu conștiința apartenenței etnice pronunțată, în contrast cu majoritatea populației localnice alogene grecești și scitice ; acesta din urmă era cazul în alte regiuni ale lumii antice, unde s-au răspîndit tracii : peste tot unde apar în epoca elină, elenistică, romană și bizantină (pînă în sec. VII), în orașele grecești (mai ales la Atena), în Asia Mică, Egipt, la Roma, în Italia și în provinciile occidentale, la Bizanț etc., mulți din ei poartă distinctivul nume „Thrax” ori mențiunea locului de obîrșie, patria (*nat(ione) Thracia*, *Moesia*, *Dacia* etc.), sau măcar unele indicii (ocupație, legături de înrudire etc.) din care rezultă proveniența străină, apartenența și data recentă a stabilirii lor în locurile respective. În această privință nu avem nici o mențiune din Bosporul cimmerian, unde nici unul din numeroșii purtători de nume trace nu prezintă vreo mențiune care să amintească de regiunile balcano-dunărene și de Tracia, afară poate de numele personal *Thracidas*, cunoscut în două exemple. În regatul bosporan, deci, nu poate fi vorba de o colonie militară ori de elemente comerciale, sporadice, aciuuate de curînd și în chip trecător, care

¹ A. Boeckh, in *CIG*, II, p. 109 : in *Bosporo vero etsi Thraces mercenarii versali sunt, lamen non arbitror ullam unquam habitasse Thracicam coloniam ; quare nulla ibi exspectes Thracica nomina : nec reperio ulla nisi in regni stirpibus* ...

cu greu ar putea fi atât de numeroase și cu greu s-ar fi putut menține în curs de generații și secole, lipsite de o legătură nemijlocită cu o masă de populație (urbană ori rurală), de unde să se împrăștie mereu acea pătură suprapusă care de obicei înalță monumente, săpîndu-și numele în inscripții destinate veșniciei. Foarte puțini din tracii amintiți în epigrafele Scitiei și Bosporului sînt elemente militare din formațiile armatei romane, ca : *Bithus* [3, 4], *Diza* [1], *Mucatralis*, *Seuthes* [4].

În privința originii populației cu nume trace în regatul bosporan, G. G. Mateescu (alcătuiind un tabel, în parte greșit, de nume, p. 15—16) s-a pronunțat împotriva autohtoniei sau măcar a unei vechimi mai apreciabile, admisă de Minns, Rostovțev ș.a.¹ El consideră anume că *acea popolazione tracia consolidata poi dall'estensione geto-dacia sotto il regno di Burebista — si stendeva probabilmente fino a Olbia ed anche più all'est di questa città* (mai sus, p. 309) și ar fi transmis numele personale trace în centrul regatului bosporan². Toate criteriile invocate de Mateescu au prea puțină consistență și la o examinare mai atentă nu rezistă criticii; ele pleacă de la o premisă falsă, exagerînd valoarea factorului cultural ori politic trac, care ar trebui să fie — după raționamentul său — aproape echivalent celui grecesc-elenistic, lucru despre care nici vorbă nu poate să fie, căci în această epocă nu este de luat în considerare o influență culturală a tracilor în afara spațiului lor din Balcani și de la Dunăre cu transmiterea de nume personale trace. E adevărat că de la traci au trecut în civilizația greco-romană cîteva elemente religioase, zeități, credințe, obiceiuri, cuvinte etc., dar nume proprii în nici un caz nu, cîtă vreme e știut că chiar tracii își abandonau după o generație ori două numele naționale, atît în patria lor balcanică și carpato-dunăreană, cît mai ales în lumea elenistică și romană³. Aceste nume barbare nu puteau fi duse decît de purtătorii lor traci, nicidecum „transmise” prin vreo „circulație interioară în lumea scito-sarmatică” ori prin „relațiunile coloniilor grecești maritime între ele”,

¹ Despre părerile lui Rostovțev (vezi mai jos, 315, n. 3.); Mateescu (ED, II, p. 226) spune : *non posso seguire in mancanza di notizie sicurissime che dimostrino vera l'identità Traci-Cimmeri e la presenza in masse dei Traci in Crimea e a Tanais nell'epoca greco-romana, giacché gli elementi onomastici non arrivano in nessun modo all'importanza di quelli scito-sarmatici*. E curios că, deși combate (fără nici un argument peremptoriu) vechimea și importanța numerică a tracilor (*non dobbiamo esagerare la quantità di nomi traci*) în Scitia și Bospor, Mateescu înșiră în repertoriul său *nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, o sumedenie de nume iranene, căutînd să le dovedească „tracice”, împotriva greutăților rezultate din deosebirea structurii și a elementelor lexicale din sistemul onomastic iranian și din cel trac, divergente pe care acest cercetător nu le-a sesizat.

² Mateescu, în ED, II, p. 224 : *questi nomi furono poi trasmessi, a mio giudizio, per mezzo della circolazione interiore dentro il mondo scito-sarmatico e per le relazioni delle colonie greche marittime tra di loro, verso il levante fino a Tanais e nel Bosporo cimmerico, dove ammelerei anche una influenza bitinica oppure direttamente tracia attraverso il Ponto Eusino per importazione di mercenari, la quale ha forse promosso l'innalzamento degli Spartocidi al trono bosporano*. Apoi, un'altra sursă de alimentare dell'onomastica scito-sarmatică cu nume traci *è stata certamente l'espansione scitica al Danubio e in Dobrovia, chiamata anche Scizia Minore*. . . . În sfîrșit (ED, II, p. 226—227) : *molti (nomi traci) rivelano soltanto delle analogie che denotano influenze trace, ma non pretendono in modo obbligatorio anche la presenza sul posto di una popolazione tracia, essendo ben noto quale merce di facile esportazione sia il nome (etc.)*.

³ SCIV, VIII, 1957, p. 257-258.

prin „influența bitinică peste Marea Neagră”, sau în sfârșit prin „expansiunea scitică la Dunăre și în Dobrogea”. Ultimul fenomen ar presupune nu transportarea de nume traco-getice din Balcani spre Bosporul cimmerian (cum ar fi să ne imaginăm acest pretins „import”?), ci mai curînd pătrunderea de nume scitice la populația getică de la sudul Dunării; ceea ce nu este cazul căci în numeroasele inscripții grecești și latine din Dobrogea nu apare nici un nume personal iranian¹. Transmiterea și împrumutarea de nume personale presupune o superioritate culturală ori politică a poporului care dă asemenea elemente, cum a fost cazul grecilor și romanilor: numele grecești și latine au fost luate de foarte mulți „barbari” ce se desnaționalizau, iar pînă la sfîrșitul antichității sînt adoptate de toți provincialii imperiului; dar nu vei găsi nicăieri un grec neaoș ori un italic care să dea copiilor săi nume trace ca *Diza* ori *Eptala*, sau ilire, germanice etc. Oriunde apar nume „barbare”, e sigur că purtătorii sînt descendenți din spița poporului respectiv sau că există vreo legătură de înrudire între acest „grec” sau „roman” și națiunea barbară din al cărui sistem onomastic derivă numele de factură străină.

Pe malurile nordice ale Pontului Euxin, elementele trace sînt în minoritate față de marea masă a iraniienilor², care ocupau și hinterlandul cu întinsul stepelor ucrainiene. Dar calitatea lor de „minoritari” nu poate constitui o dovadă despre originea recentă a tracilor în regatul bosporan, căci puținătatea lor se explică mai ușor tocmai prin vechimea și scăderea treptată în cursul secolelor a unei enclave redusă mereu sub influența grecească și iraniană. Această populație tracică trebuie considerată (cum au făcut cei mai mulți cercetători) mai veche decît perioada istorică clasică, legată strîns de trecutul îndepărtat al acestor teritorii, purtînd acele pregnante nume naționale ca o moștenire atavică, păstrate în curs de cîteva secole, pînă la contopirea totală în mediul iranian și elin înconjurător. Dar enclavele trace în spațiul iranian de la Pontul Euxin nu reprezentau un element civilizator în măsura celui grecesc ori scitic și nu par să fi întemeiat localități, cum ar indica lipsa toponimicelor trace în Crimeea și Taman³, — lipsă pe care Vasmer o interpreta cu exagerată rigoare în sensul că *das Fehlen thrak. Ortsnamen auf der taurischen Halbinsel macht die Annahme unmöglich, dass die Bevölkerung hier thrakisch war* (Ebert, *RL*, XII, 246).

Opiniile lui Mateescu (contrare vederilor lui Rostovțev și ale altor erudiți) asupra împrejurărilor în care au pătruns în regatul bosporan elementele trace nu apar justificate de numărul, importanța și repartizarea lor teritorială; încît se pare că trebuie să rămînem la părerile cunoscutului

¹ Cu excepția acelor căpetenii scitice de pe monedele dobrogene, atribuite sciților: *Tanusa*, *Caniles*, *Charaspes*, *Acrosas*, *Sarias*; v. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*. București, 1938, p. 57 (cu bibliografie); V. Canarache, *Monedele sciților din Dobrogea*, în *SCIV*, I, 1950, p. 213—257.

² Cum a relevat Mateescu, în *ED*, II, p. 226 *non arrivano in nessun modo all'importanza di quelli scito-sarmatici*.

³ Originea tracă (preconizată de Jokl, Ebert, în *RL*, XIII, p. 281) a unor toponime ca *Abikè*, regiune la gura Niprului, riul *Hypanis* (= Bug), tribul *Saici* lângă Olbia etc., este puțin probabilă; trebuie să fie numiri de origine scito-iraniană, cu unele asemănări ori rezonanțe trace.

istoric rus. Nu se poate preciza întrucît este justificată formularea lui Pârvan „populație (tracă) flotantă pînă în Caucaz”, alături de expresia sa „aborigenii thraci — încă de pe vremea cimmericienilor — între Nipru și Cuban, pe toată coasta nordică a Mării Negre”¹, dar considerăm că opiniile lui Rostovțev rămîn valabile pînă cînd s-ar dovedi contrariul prin alte elemente documentare sau criterii mai puternice aduse în discuția asupra originii enclavelor trace din spațiul scito-sarmatic. Numele trace purtate atît de dinastia bosporani cît și de oameni simpli arată că o parte a populației indigene era de neam trac, probabil ca descendentă a vechilor cimmericieni. Din sînul acestei populații „aborigene” s-a ridicat în sec. V î.e.n. Spartokos, întemeietorul dinastiei trace — ori poate mai corect „traco-iraniană”, admițînd un amestec cu elementele scitice² — din Panticapaion, care a fost pusă în legătură cu dinastia odrizilor din Tracia de genealogii și „erudiții” mitografi greci și apoi de cercetătorii moderni, precum s-a arătat mai înainte. Elementele conducătoare trace în Bospor nu pot fi decît de obîrșie locală, ridicate din masa populară de același neam, neputînd alcătui o pătură suprapusă de venetici cuceritori, acea grupă de mercenari traci adusă din Balcani de un temerar „condottiere” Spartokos, după opinia unora din cercetătorii moderni. Dealtfel, această ipoteză despre o ceată (oricît de numeroasă) de aventurieri războinici nu poate explica apariția atîtor elemente populare în regatul bosporan după patru sau cinci secole de la presupusa „expediție” a lui Spartokos în Crimeea³.

Analizînd opiniile cunoscute pînă acum, lucrarea recentă a lui L. Zgusta despre populația în inscripțiile țărmului nordic al Mării Negre, repertoriu de proporții impresionant⁴, nu rezolvă — și nici nu are pretenția — importanta problemă istorică-lingvistică a originii și vechimii populației traco-getice de aici; nici nu prezintă un repertoriu complet și critic al numelor ei personale. Ignorînd lucrarea lui Mateescu din ED II (ca și toate lucrările despre traci ale acestui cercetător, de al cărui nume se vede că nici n-a auzit măcar pînă acum), Zgusta ajunge la unele rezultate dubioase și criticabile sub raport onomatologic, lingvistic și istoric. Din materialul onomastic utilizat de Zgusta, facem aici cîteva scurte observații privind numai pe cel trac. La p. 59—184, 185—208, între numele iraniene înșiră nume trace, ca *Abrozeos*, *Bastakas*, *Bistes*, *Dotus*, *Golas*, *Macla*, *Małosara*; p. 278—293 între numele trace înșiră nume iraniene, ca *Dalasios*, *Dalosacos*, *Skiluros*, *Zalsos*. Nume trace se mai află grupate între *aus Kindervörter entstandene Namen*, p. 293—303: *Apphos*, -e,

¹ V. Pârvan, *Gelica*, p. 245.

² Pentru un aport scitic ar pleda apariția, după trei generații în dinastia lui Spartokos, a numelor trace-iraniene *Pairisades* și *Comosarge*, indicînd o fuziune între cele două elemente indoeuropene: tracii și iranienii. Rostovțev, în *CAH*, VIII, p. 565, vorbește de *the half-Thracian dynasty at Panticapaeum and the half-Sindian dynasty at Gorgippia* și *the semi-Thracian aspect of the new dynasty, Iranians and Greeks in South Russia*, p. 68.

³ Pentru o mai bună orientare și control, credem util a trimite la textul lui M. I. Rostovțev, asupra elementului trac în Bosporul cimmerician, *Iranians and Greeks*, p. 13, 156, 168, 180; *CAH*, VIII, p. 564—565, 584 etc.

⁴ L. Zgusta, *op. cit.*

Baba (?), *Dada*; între *Namen welche unerklärt bleiben*, p. 304—319 : *Gerbes* (?), *Diuptunos* (?); *Ethnika und Topika*, p. 332 : *Zurozis Getomusu*, *Daos*; *Griechische Personennamen*, p. 354 : *Bitos*, *Dorizos*, *Doritios*, *Thrakidas* etc.

C) NUMELE PERSONALE TRACO-GETICE

Precum s-a văzut, din lipsă de mărturii documentare suficiente, îndelungatele discuții asupra prezenței și originii elementului trac în spațiul scito-sarmatic nu au adus concluzii definitive; se pare deci că problema nu va fi soluționată decât prin cunoașterea unor noi fapte și utilizarea unor criterii istorice, filologice ori arheologice, care deocamdată nu pot fi întrevăzute. În prealabil, însă, e necesar a stabili cât mai riguros cu putință materialul documentar de origine sigur tracă, adică acea serie de nume personale din textele literare, inscripțiile și monetele regiunii, spre a cunoaște numărul, frecvența și răspândirea lor geografică, — ceea ce va permite a se aprecia importanța enclavei trace de aici. Urmărind, astfel, în primul rând clarificarea corectă a materialului onomastic, prezenta cercetare nu caută și nu poate aduce nici un alt element nou privind originea, data și împrejurările stabilirii în aceste regiuni a populației trace, cunoscută exclusiv prin acest abundent, original și interesant material de nume personale.

Prima chestiune de avut în vedere este separarea netă a numelor sigur (sau foarte probabil) traco-getice de către cele scito-sarmatice, iranienne¹, lucru de care n-au ținut seamă Mateescu și Pîrvan, ca și mai în urmă, L. Zgusta, făcînd confuzii, apropieri și comparații inadmisibile după cunoștințele și experiența din ultimele decenii, ori (în deosebi Pîrvan, mai sus, p. 5) exagerări pentru a-și sprijini teza istorică „tracofilă”. Din repertoriul de 116 *nomi traci nel territorio scito-sarmatico* alcătuit de Mateescu (ED II, 227—238), cel puțin 47 sînt cu siguranță complet streine de onomastica și limba traco-getilor, majoritatea evident nume iranienne de multă vreme recunoscute ca atare (de ex. *Ablonacos*, *Zorthines*, *Itazes*, *Ompsalachos*, *Ospinmazos*, *Urgbazos*), lipsite de orice analogie în sistemul onomastic traco-getic². Eliminînd astfel de nume iranienne (vreo 50), în restul de 70 cam 50 sînt cu siguranță trace (cuprinse în repertoriul nostru fără semnul *); la acestea se adaugă altele noi omise

¹ Despre onomastica iraniană în general: Ferd. Justi, *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1895; despre limba și onomastica scito-sarmatică, vezi art. *Scythen* de Max Vasmer, în Ebert, *RL*, XII, p. 236—251, cu bogate indicații bibliografice.

² Numele personale ce nu sînt trace în repertoriul de *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico* al lui G. G. Matcescu, în *ED*, II, p. 227—238, [în ordinea alfabetului grecesc adoptată de el] ar fi (cele fără nici o mențiune sînt iranienne, scitice, sarmate, cele cu ? sînt dubioase sau neidentificate după mijloacele noastre de investigație): *Ablonacos*, *Agillas*, *Ambustos*, *Bacis* (?), *Bostagon*, *Bostas*, *Gadas*, *Gazurios* (?), *Gastcis*, *Dalosacos*, *Dappasis*, *Dialis* (= *Lillis*), *Zobeis*, *Zorthines*, *Zorsanos*, *Edûs*, *Ezûs*, *Irambustos*, *Itazes*, *Carzeis*, *Carzoazos*, *Carsas*, *Cothinas* (?), *Coccos* (?), *Cossûs*, *Cotiûs*, *Cuzaio*, *Mazis*, *Metris* (lat.), *Metagos*, *Methacos*, *Mucunagos*, *Mucunacyros*, *Xebanocos* (?), *Ompsalacos*, *Ospinamzos*, *Uarzbalos*, *Uastobalos*, *Urgbazos*, *Paneios*. (*Parneios* ?), *Posis* (grec), *Purthaces*, *Sallios* (?), *Saurophos*, *Sogos*, *Sogûs*, *Chalais*.

de Mateescu (*Bessa, Bisthas, Camasarye, Cotys, Gepaipyris, Mucatralis, Rhescuporis, Rhoemtalcas, Scozos, Tarsa, Porobonus(zeu), Zeilas, Zinna*), ca și noi exemple și atestări ale celor relevate de el. Mai multă critică și deci rezultate mai bune se constată în cataloagele lui L. Zgusta (mai sus, p. 315—316). Spre a stabili mai precis frecvența și importanța diferitelor nume trace, se vor indica numeric personajele care le poartă, satisfăcându-se astfel și un principiu prosopografic.

Clasificarea materialului onomastic. Nu toate numele personale din prezentul repertoriu pot fi atribuite cu deplină siguranță tracilor sau considerate de origine tracică, iar o doză de incertitudine subsistă la nu puține din ele, fie din cauza lacunelor existente în cunoștințele asupra sistemelor onomastice ale popoarelor indoeuropene, fie din cauza comunității de origine și asemănărilor de limbă a celor două mari grupe : traco-geții și iranienii (cu sciții, sarmații etc.), la care e firesc să se afle și nume proprii ori măcar elemente onomastice identice (de ex. : radicalul *sad-*, frecvent în nume trace ca *Berisades, Maisades, Sadalas, Sadocus*, este deopotrivă iranian : *Octamasades, Radamasades*, în Bospor *Pairisades* trac sau iranian ; *sal-* vezi *Salas* ; *sar-* etc.). Alături de nume pregnant și exclusiv trace (ca *Auluzelmis, Benzeis, Bistes, Bithys, Dalazelmis, Diza, Dizazelmis, Dyrpanais, Macaporis, Sadalas, Seuthes, Spartocus, Tarula, Zurozis*), cu origine și semnificație asupra cărora nu poate subsista nici un echivoc, avem o serie de nume dubioase fie prin elementele lor alcătuitoare (radical(e), sufixe) ce apar și la iranieni, unele chiar identice (*Comosarye, Pairisades* etc.), fie prin legăturile familiare ale purtătorilor acestor nume de aspect tracic (ca *Dulas, Pairisalos, Salas*). Toate numele la care subsistă o îndoială în privința originii ce poate să nu fie tracă, existînd vreun indiciu că am avea a face cu un element iranian, sînt marcate cu o steluță (*). Persistă impresia că multe din această categorie sînt de atribuit mai curînd și exclusiv domeniului scito-sarmatic, lucru pe care-l vor decide în detalii studiile comparative din viitor, mai bine documentate și competente decît cele făcute pînă acum.

Lacunele repertoriului nostru nu trebuie ascunse nici trecute cu vederea ; ele vor apare justificate dacă se ține seamă de faptul că nu toate mijloacele necesare de lucru ne-au stat direct la dispoziție, ceea ce a făcut să nu putem prezenta un tablou complet al materialului onomastic traco-getic din inscripțiile țărmului de nord al Pontului Euxin. Ceea ce oferim aici este un cadru mai riguros conturat, care va fi completat în viitor, cînd se va întocmi și un repertoriu critic al numelor iraniene, grecești, trace, romane etc., îndreptînd toate greșelile și lacunele din lucrările de pînă acum, inclusiv cele din cartea lui L. Zgusta. După realizarea acestor cataloage complete și critice, se va putea face o comparație între materialul onomastic trac și cel iranian, spre a stabili măcar cu aproximație raportul între aceste două elemente ale regiunii. Pînă cînd această muncă se va face și spre a-i servi ca lucrare pregătitoare, nu este lipsită de utilitate simpla înșirare a numelor trace evidente ori măcar probabile, fără a căuta deocamdată a le raporta la abundentul material onomastic iranian și grecesc din Scitia și Bosporul cimmerician. Numai prin studierea riguros

critică și comparativă, în detalii și în adâncime, a celor trei factori : iranian, elin și tracice, se vor stabili definitiv proporțiile, rolul și aportul fiecărui grup la viața istorică și civilizația desfășurată în antichitate pe țărmul nordic al Pontului Euxin.

D. REPERTORIUL NUMELOR TRACO-GETICE ÎN SCIȚIA ȘI BOSPORUL CIMMERIAN

A b r o z e o s, Tanais, în *IOSPE*, II, 447 (=Minns, 656, nr. 56) : Αβροζεος Ἀρίστωνος.

Trac : *Abrozelmēs* (Xenof., *Anab.*, VII, 6, 43), *Abrupolis* (Polyb., App., Diod., Paus., *Syll.*, 643, Liv.), *Abrel[ralis]*, Izv. Muz. 114—5, *Sbornik*, XVIII, 1901, 803, 20, *ED*, I, 222; Detschew, *Sprachreste*, p. 2—3; suffixul -z- : *Brincezeis*, *Carluza*, *Daleizes*, *Durazis*, *Polazis* etc. (*ED*, I, 140—141).

A p p h e, Panticapaion (Kerci); *IOSPE*, II, 217; IV, 286, 355; Phanagoria; *IOSPE*, II, 336.

A p p h o s, Panticapaion; *IOSPE*, IV, 286, 355.

Nume traco-bitinic și asiatic, frecvent și la traci, *ED*, I, 233, Detschew, *Sprachreste*, 20.

A t a d o n *, Olbia; *IOSPE*, I, 106 (= *IAK*, XVIII, 1906, 106, nr. 8): οἱ περὶ Σωχουβαζον Ἀντωνίου στρατηγοί, - Δυρπαναίς Ὀφελίωνος, Ἀταδων Μητακου.

Cf. *Atadis Dorani filius qui militat n(umero) D(almatarum)*: *JÖAI*, XXXI, 1939, Bbl. 108—109 (= *AnnEp* 1938, 97).

A u l u p o r i s, Myrmekion (est de Kerci): *VDI*, 1950, nr. 4, p. 77 : Αουλупορι καὶ υἱὲ βασιλείδῃ χαίρετε.

Nume trac din cele mai frecvente : *Aulupor* (-is, -us) 25 exemple : (majoritatea la Detschew, *Sprachreste*, 37—38).

A u l u z e l m i s, Panticapaion : 1. *IOSPE*, II, add. 136, p. 300 (= *KW*, 572, stelă funerară cu călăreț, sfârșitul sec. I e.n.) : Αουλουζελμις Δαλαζελμου χαῖρε. — 2. *IOSPE*, II, add. 136¹, p. 300 (= *KW* 337, stelă funerară, sec. II e.n.) : Αὐλουζελμις Δαλαζ(ε)λμου χαῖρε.

Forma *Auluzelmis* : *AEM*, XIX, 1896 (= Benndorf-Niemann, *Reise in Lykien*, I, 154, nr. 89) ; *Auluselm* : *DTR*, nr. 211 ; *Abluzelmis* în Egipt : *ED*, II, 227—228, Detschew, *Sprachreste*, p. 2.

A u l u z e n i s, Kerci sau Taman (ori teritoriul lor): *Trudî IX archeolog. siezda v Vilne*, vol. I, Moscova, 1895, p. 280—282, relief cu cavalerul trac la vînătoare : Ἀγαθῇ τύχῃ, Αουλουζενίς Μουκαπορεος ἀνέθηκεν εὐχαριστήριον. . .

Nume trac din cele mai frecvente, vreo 65 exemple (majoritatea la Detschew, *Sprachreste*, p. 35—37).

B a b o n : Pridik, *Stemp.*, p. 368, nr. 83 : Μάρων ὁ Βάβωνος (astynom).

B a s : fabricant de amfore, Pridik, *Stemp.*, 358, nr. 204 ; astynom, *ibidem*, p. 360, nr. 16.

B a s t a c a s (-es, -os), Panticapaion : 1. *IOSPE*, IV, 239 (= *KW*, 546) : Δημόστρατε, υἱὲ θεαγῆνου, καὶ Δημόστρατε, υἱὲ Β[α]σ[α]κού μητρᾷδελε, χαίρετε. — 2. *SEG*, II, 484 (= *Izv. Acad. Russ.*, II, 1922, 92) : Βαστακας Μορδου. — Tanais ; 3. *IOSPE*, II, 443 : Μακάριον Βαστακου.

B a s t a s, Panticapaion ; *IOSPE*, IV, 247 (= *KW*, 249, pl. XVII = Gaidukevici, *Bosp. țarst.*, p. 273, fig. ; sfârșitul sec. I î. e. n.) : Κελλισθένια γυνή Βαστα καὶ ἄδελφε Κολλίων χαίρετε.

Exemple ale numelui trac *Bast* cu derivate și compuse în *ED*, II, 228, *AISC*, III, 159, Detschew, *Sprachreste*, p. 45. Un *Basthes* (Lucian *Toxaris*, 43) prieten al scitului Belittas Amizoci, ar putea să aibă nume trac. — După Vasmer, Ebert, *RL*, XII, 244, viell. *Kurzform zu avest. Bast-a-vari* — Held der iran. Sage.

B e i t h y s vezi *Bithus*.

B e n z e i s, Panticapaion ; *IOSPE*, II, 223 (= *KW*, 183) : Βενζεῖ θυγάτηρ Μοκαπόρεως χαῖρε.

Debabenzis : Tracia *JÖAI*, XXXI, 1939, Bbl. 121–122, nr. 1, fig. 46, *Bonzes FGH*, II, p. 1187.

B e s s a, = Chersonesos, *CIL*, III, 1375 la (*IOSPE*², I, 547 = VI, 120 = *KW*, 481 = G. D. Belov, *Hersones Tavriceskii*, Leningrad, 1948, pl. 14) : *D(is) M(anibus) Aur(elius) Victor mil(es) legionis I Ital(icae), v(i)xit an(nos) XXXV, mil(itavit) an(nos) XVIII, Val(eria) Marcia uxor eius et Val(eria) Bessa filia heredes.*

E o familie de militari originari din regiunile traco-moesice (sec. II/III e. n.) ; despre legiunea I Italica : Ritterling, *RE*, XII, 1413 ; numele *Bessa* e tracic, poate intrudit ori identic cu al tribului *Bessi* : *ED*, I, 84 ; Detschew, *Sprachreste*, p. 59.

B i s t e s, Panticapaion : 1. *IOSPE*, IV, 255 (= *KW*, 399 a) : Μύρτιν γυνή Ποσιδωνίου [καὶ ὅ]ς Βιστης χαῖρε. — 2. *IAK*, XXXVII, 9, 1910 ; nr. 10 : ... ηἰ Βιστη...[χαῖρε.

După Vasmer, Ebert, *RL*, XII, 244, ar fi viell. *Kurzform von iran. Vištaspa-* ; dar numele este tracic : *Bistes*, *Bistoccos*, *Bistha*, *Bisthon*, *Burebista*, *Ditybistos* etc. (*ED*, II, 228–289) *Bisdes* : Detschew, *Sprachreste*, p. 71–72.

B i s t h a s, Chersonesos *Syll.*³, 585, 24 (= ² 268 = *GDI*, 2581, a. 192/1) : Ἡρακλείδης Βισθα Χερσονασίτης ἐκ τοῦ Πόντου (proxenos la Delfi). — V. *Bistes*.

B i t h u s, Panticapaion : 1. *IOSPE*, II, 290 (= *IGR*, I, 894 = *KW*, 208, pl. XV) : Διζα, υἱὲ Βειθους. — 2. *IOSPE*², I, 523 (= *IAK*, XXVII, 1908, 22, nr. 11) : ψυχὴ Βειθους γυνὴ χαῖρε. — Chersonesos : 3. *IOSPE*, IV, 464 (= ² I 450 = Minns, 6650, nr. 22) : τῆς πράξεως τοῦ πωλὰ καμόντος Φλ(αβίου) Βιτου τριβού(νου). 4. *Oibia* ; *IOSPE*², I, 167 (= *IAK*, X, 1904, 6 = *Ann Ep*, 1904, 164 = Minns, 644, nr. 14, a. 248 e.n.) : *pro salutem Imp. D. NN. Philippo. Aug. III et Philippo Imp. II cos. ara Mercurio posuit Py<y>rrus Bithus mil(es).*

Este cel mai frecvent nume tracic, din care se cunosc vreo 350 de exemple, în diferite forme și variante grafice, citeva derivate și compuse : Detschew, *Sprachreste*, p. 62–68.

Bitos vezi *Bithus* 3.

B o s t a s, Panticapaion; *IOSPE*, IV, 222 (= *KW*, 224) : [Θ]υνε(ῖ) Μασταρ[ου καὶ υἱοὶ Βοστ[α] καὶ Δοκίων χαίρετε.

B r a i a d o s *, Olbia; *IOSPE*, I, 63 (= ² I, 100) : οἱ περὶ Ποσειδῆν Σατύρου στρατηγοὶ - χανώσος Βραιαδου, Μαθανος Αβραγου (etc.).

Tracic *Brais* (coniux Aur. Dizae) : *CIL*, VI, 37261 (= *Ephemepigr*, IX, 658); dar din cauza numelui iranian *Chanosos* e suspectă originea tracă a numelui *Braiadus*; ar putea fi un element comun traco-iranian (cf. *Pairisados*, *Pairisalos*).

B u z a s (?), Panticapaion; *IOSPE*, IV, 359 (= *KW*, 728, pl. LIV) : Βου.ζας [ὁ ἐκ τῶν] βασιλικῶν χαῖρε.

Cf. trac *Byzes* *Buzas* etc. (*Studi bizantini e neoelen.*, V, 1938, p. 555–556; *Detschew Sprachreste*, p. 94–95).

C a m a s a r y e vezi *Comosarye*.

C o m o s a r y e : 1. fiica lui Gorceippos și soție a regelui Pairisades I (1) : Taman; *IOSPE*, II, 346 (= *Syll.*³. 216 = ² 133 = *GDI*, 5649 = Minns, 652, nr. 30) : Κομοσαρυῇ Γοργίππου θυγάτηρ, Παιρισάδους [γυ]νῇ (E. Diehl, *RE*, XVIII, 2418, trägt einem ungriechischen Namen, stammt also mütterlicherseits aus einen einheimischen Geschlecht. Am ehesten darf man an die alteingesessenen Sinder denken). — 2. *Camasarya* fiica lui Spartocos V (5) și soția lui Pairisades III (4), Panticapaion; *IOSPE*, II, 19 (= Minns, 653, nr. 38) : Καμασαρυῇ βασιλίσσης Καμασαρυῆς τῆς Σπαρτ[όκ]ου θυγατρὸς βασι[ι]σσης Καμασαρ[υ]ης. Didyma (Milet); *CIG*, 2855, 29; Delfi; *Syll.*³, 439 (= *BCH*, XXIII, 1899, 96) :

Pare a fi o variantă irano-tracă a numelui *Camisares*, tatăl lui Datames (sec. IV î. e. n.), Corn. Nepos, *Datames* 1 (Kroll, *RE*, X, 1841); dacă poate fi considerat trac, pentru numele reginei bosporane, compus *Como-sarya*, se poate cita *Como-sicus rex et pontifex Dacorum* : Iordanes, *Get.* 73; *Comozous* : *CIL*, III, 14214, 12 (= *ILS*, 8501), ca și *Beli-sarius* celebrul general trac al tracului Iustinianus, *Sarbalos* : *IG*, VII, 585 (Tanagra), *Maio-sara* (cf. mai jos), *Sarula* (? ori *Tarula*?) în Samotrace; *AJA*, XLIV, 1940, 356. Tracicul și iranianul *Sar-* poate fi din răd. i. - e. **ker-* „a crește, a nutri” în lat. *procerus*, arm. *ser*, *serium* etc.

C o t y s, trei regi în Bospor : 1. Cotys I (domnește a. 49–68 e.n.), fiul lui Aspurgos și al reginei Gepaiyris, Cass. Dio, LX 28, 7 (= *Petr. Patr.*, fr. 3, *FHG*, IV, p. 185) : πέμπει δὲ (*Mithridates*) Κότυν τὸν ἀδελφὸν εἰς πρεσβείαν; Tac., *Ann.* XII, 15 (*Mithridates Bosporanus*) . . . *relictos in novo regno Cotym iuventa rudem et paucas cohortium cum Iulio Aquila equite Romano* . . . ; *diffisi propriis viribus Aquila et Cotys*; 18 *frater (Mithridates) Cotys proditor olim, deinde hostis metuebatur*; *IOSPE*, IV, 204 (= *IGR*, I, 880) Panticapaion : βασιλεύοντος βασιλέως Τιβερίου Ἰουλίου Κοτυος φιλοκαίσαρος καὶ φιλορωμαίου; *IOSPE*, II, 37 (= Minns, 654, nr. 45 = *IAK*, XXXXVII, 1910, 19) Hadgi Muškai : ὑἱός Ασπουργου, εὐσεβέος Κοτυος, *IOSPE*, II, 32 (= *IGR*, I, 876), *IAK*, XXXVII, 70–72, nr. 7. Monde : Minns, pl. VII, 20 TEIMAI ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΟΤΥΟΣ / ΤΟΥ ΑΣ-ΠΟΥΡΟΥ. (Kahrstedt, *RE*, XI, 1554, 10). — 2. Cotys II (123/4–131/2),

fiul lui Sauromates, I, Steph. Byz. s.v. *Bosporos* (= *Phleg. Trall.*, fr. 17, *FGH*, II, 27 (= *FGH* II, p. 607 = Const. Porph. *Themat* II, 12): Κορυ Arr. *Peripl.* 17, 3; *IOSPE*, II, 27 (= *IGR*, I, 884) Panticapaion: [ύπ]έρ βασιλέωζ [βασιλέ]ων Τιβερίου 'Ιουλίου Κορτιο[ς] *IOSPE*, IV, 421 (= *IGR*, I, 900 = Minns, 654, 48). Monete: Minns, pl. VIII/4: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΟΤΥΟΣ (Kahrstedt, *RE*, XI, 1554–1555, nr. 11). — 3. Cotys III (a. 228/9–233/4), fiul lui Rhescuporis II, Gorgippia, *IOSPE*, IV, 433 (= *IGR*, I, 912 = Minns, 656, nr. 57): [β]ασιλέωζ Κο[τυος]; Tanais, *IOSPE*, II, 432 (= *IGR*, I, 924): Τιβερίου 'Ιουλίου Κορτυος; *IOSPE*, II, 452 (= *IGR*, I, 920): [Κο]τυος; *IOSPE*, II, 455 (= *IGR*, I, 921). Monete: Minns, pl. VIII/17 ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΟΤΥΟΣ. (Kahrstedt, *RE*, XI, 1555, 12).

Cotys este un nume trac din cele mai frecvente, atestat pînă acum în nouăzeci exemple; majoritatea în *ED*, I, 216–217; Detschew, *Sprachreste*, p. 257–262.

C u n o s, Olbia, *IOSPE*², I, 95: Κουνος Στεφάνου.

Foarte probabil nume trac; cf. *AEM*, XIX, 1896, 59 (Byzantion), *S p o m e n i k Akad. Belgrad*, LXXV, 41, 1933, nr. 138.

D a d a s, *Dados*, cunoscut în mai multe localități din sudul Ucrainei (*IOSPE*).

Numele este frecvent și la traco-frigieni (exemple: *ED*, I, 231–232; II, 230; Detschew, *Sprachreste*, 110). Despre nici unul din exemplele din Ucraina nu se poate spune însă că este în chip obligator tracic. Scitic pare să fie derivatul *Dadacos*, *IAK*, XVIII, 1906, 104 (= *AA*, 1906, 121 = Minns, 643, 11): οἱ περὶ Ἀρχιδημον Δαδακου στρατηγοί.

D a l a s *, Panticapaion, *IOSPE*, II, 146 (sec. IV î.e.n.?): Δωρων Δαλατος.

D a l a s i o s *, Panticapaion, *IOSPE*, II, 127: Ἀπολλώνιε υἱὲ Δαλασιου χαῖρε.

D a l a z e l m i s, Panticapaion; 1. *IOSPE*, II, add. 136, p. 300 (= *KW*, 572, sfîrșitul sec. I e.n.): Αυλουζελμις Δαλαζελμου χαῖρε. — 2. *IOSPE*, II, add. 136¹, p. 300 (= *KW*, 337, stelă funerară, sec. II e.n.): Αυλουζελμις Δαλαζ(ε)λμου χαῖρε.

Cf. seria de nume trace cu elementul *Dal(a)* -, *ED*, I, 138; II, 230; Detschew, *Sprachreste*, p. 113–115; — *zelmis*, *ibidem*, p. 181.

D a l o s a c o s *, Tanais: 1. *IOSPE*, II, 447 (= Minns, 656, 56): Δαλοσακος Συμφόρου. *IOSPE*, II, 452 (= Minns, 656, 58): Δαλοσακος Συμφόρου. — 2. Panticapaion: *IOSPE*, II, 90: Δαλοσρχος.

Posibil nume irano-tracic, sau mai curînd curat iranian, deși elementul *Dale-* este tipic trac; -*sacos*, -*secos* e iranian. *ED*, II, 230.

D a o s, Olbia; 1. *IOSPE*, IV, 31 (= ², I, 222): Αδαιος Δαου ἱππεύς („din Macedonia ori Tessalia?” observă Latîșev). — 2. *IAK*, XL, 108, 1911, 21: Χρηστίων υἱὲ Δαου χαῖρε.

Nume frecvent la traco-geți, ca și la frigieni (*Daos*, *Davus* etc., în textele literare și epigrafice), *ED*, I, 208; II, 230; Detschew, *Sprachreste*, 116–117.

Dindas, Gorgippia, *IOSPE*, IV, 432, B I, 23 (incep. sec. III î. e. n.): [Π]ερδικκας Δινδου.

În Tracia: *Dindas*, *AEM*, XVII, 1894, 46 (= *RA*, II, 68, 1908, nr. 88); *Dindylas*, *Arch Dell*, II, 1916, paratim. 49, *Dindiporis*, *Denduporis* etc. Detschew, *Sprachreste*, 136–137; var. (?) *Dintl*, *ED*, II, 231.

Dizas, I. Panticapaion, *IOSPE*, II, 290 (= *IGR*, I, 894 = *KW*, 208): Διζα υἱὲ Βειθυος κεντυρίων κ[αί] πρίνκιν σπείρας Θρακῶν καὶ ἡ γυνή Ἐλένη χαίρετε. – 2. Olbia, *IOSPE*, IV, 17: Διδης.

Nume trac din cele mai frecvente, în forma simplă *Diza* (*ED*, I, 110, 121, 186, 195; II, 230; Detschew, *Sprachreste*, 133) și în compuse (*Dizatralis*, *Dizaculus*, *Dizazelmis* etc.).

Dizazelmis, Olbia, *IOSPE*, IV, 32 (= *JÖAI*, III, 1900, Bbl. 80 = *KW*, 77a): Διζαζελμῖς Σευθον ἡγεμῶν Διζυρων χαῖρε.

Alte exemple din Tracia și Egipt: *ED*, II, 230–231; Detschew, *Sprachreste*, 132. Despre *Dizroi* cf. Rostovcev, *Klio*, II, 1902, 84 (gens Διζυρων din Tracia, adusă la Olbia de ocupanții romani); Mateescu, *ED*, I, 157 („Dizroi” ar fi un clan getic la Olbia).

Doiptunos*, rege (jum. a sec. IV e.n.), Panticapaion, *IOSPE*, II, 49 (= *Matarch*, VI, 1891, 24 = Minns, 657, nr. 66): + ἐπὶ Τιβερίου Ἰουλίου Δοιπτουνο[υ] βασιλ(εως) εὐσεβο[ῦ]ς φιλοκέσαρος καὶ [φ]ιλορωμέου (a. 383?). (Brandis, *RE*, III, 786, Minns, 610).

Considerat nume trac de Mateescu, *ED*, II, 231 (scriind greșit Διουπτουνοζ), prin comparație cu dac. *Diuppaneus* (*CIL*, VI, 18903), variantă (ori greșală de lapid?) pentru *Diurpaneus*, iliric *Diopanes* [care de fapt este *Diop(h)anes* grec]. O analogie tracă nu există, *Doiptunos* pare a fi „unicum”.

Doritios*, Odesa, *IAK*, X, 1904, 75, nr. 82 (= *KW*, 350): Μαδαγυνή Δοριτίου χαῖρε.

Nume trac sau grecesc (?); cf. totuși *Doritses*, *Doritsis* și

Dorizos, Panticapaion, *IOSPE*, IV, 254 (= *KW*, 438): Μοζ-καππρι Δοριζου.

Analogii și forme asemănătoare din Tracia: *Dorison*; *CIL*, III, 4369; *Durisses*, *Durises*; *CIL*, XIII, 8311 (= *ILS*, 2502), „*Izvestiia-Institut*” XV, 1946, 87; *Durazis*; *CIL*, III, 12392; *Dorses*; *CIL*, VI, 3209; *DTR*, 121–122, 659; *Dorzas*, *Durze*; *ED*, II, 231; Detschew, *Sprachreste*, 149–150.

Dotus*, Olbia; I. *IOSPE*, I, 80 (= ² I, 138): Ναζαζος Δωτου. – 2. *IOSPE*, I, 62 (= ² I, 99): Δωτους Γολα; *IOSPE* ², I, 83: Δωτους Γολα.

Trac *Dolu*, *Dolios*, *Dolochas* etc. (*ED*, II, 231; Detschew, *Sprachreste*, 151); din cauza iraniciului *Nabazos*, originea tracă a numelui *Dotus* la Olbia nu e absolut sigură.

Dreibalis, Olbia; *IOSPE*, I, 50 (= ² I, 80, nr. 13 = *CIG*, 2067): ... ΔΡΕΙΒΑΛΙΣ ([A]ρειβάλις?) Ραπακεους.

După toate analogiile: *Dreibalos* Varna; *Izvestiia-Institut*, XIX, 1955, 226–227; C. Lartius *Dribalus*; *CIL*, III, 3888 (Emona); *ED*, I, 104, 225; II, 231; Detschew, *Sprachreste*, 157, numele trebuie considerat de origine tracă, deși patronimicul *Rapakas* este iranian; e cazul unui amestec de nume iranice și trace.

Dulas*, Tanais; *IOSPE*, II, 447: Οχωδιακος Δουλα; 454 [Φα] ζιους Δουλα, Δουλας Τρυφωνος.

Cf. numele sigur trace : *Dula, Dules, Dulus, Dulezelmis, Dulacenus, Iambadules, Doles* etc. (*ED*, II, 231; Detschew, *Sprachreste*, 152–153); totuși caracterul tracic al lui *Dulas* de la Tanais nu e absolut sigur, poate fi iranian ori traco-iranian, din cauza numelor *Ochodiakos* și *Phazius*.

Dulion, Chersonesos : *VDI*, 2, 1952, p. 236, fig. 12 (stelă funerară) : Δουλιων Δελαφου.

Dyrpanais, Olbia ; *IOSPE*², I, 106 (= *IAK*, XVIII, 1906, 106) : οἱ περὶ Σωχοῦβαζον Ἀντωνίου στρατηγοὶ - Δυρπαναῖς Ὠφελίωνος.

Variantă a lui *Diurpaneus Dacorum rex. Orosius*, VII 10, 4, Iordanes, *Get.* 76. 77 (*Dorpaneus*) *Diurpaneus qui et Euprepes Sterissae (ilius) Dacus* : *CIL*, VI, 16903 : *Dorpanas* : *Godisnik-Plovdiv* 1937–1939, 110, nr. 2 – toate citate de Detschew, *Sprachreste*, 150.

Gepaipyris regină, soție a regelui Aspurgos (8 î.e.n.(?)–38 e.n.) și mamă a lui Cotys I (*I*), monedă, Minns, 597, 601, 604, 611, pl. VII /7 : Β(ασίλισσα) Α ΓΗΠ(αίπυ)Ρ(ις). (Stein, *RE*, VII [1910], 1227–1228; Geyer, *RE*, XV, 2207; Rostovtsev, *Ir. Gr.*, 153).

Alte patru exemple ale numelui în Tracia : Γηπεπυρις, *BCH*, XXI 1897, 127, nr. 11, fig. 8 (= *Sbornik*, XIII, 1896, 411, nr. XI, pl. IV/9), Γηπαίπυρις : *JÖAI*, I, 1898, Bbl. 9–10 (= *AEM*, VIII, 215–216, 40 = *BCH*, XXIII, 1898, 594 = *IGR*, I, 785), *Corolla numism.* Head (1906), 252 și *IG*, XII, 8, 218 (Samotrace); cf. Detschew, *Sprachreste*, 106.

Gerbes*, Olbia ; *IAK*, III, 1902, 125, nr. 16 = Pridik, *Stemp.* p. 346, nr. 36; p. 347, nr. 48; p. 348, nr. 66; p. 355, nr. 163; p. 366, nr. 88 : ἀστυνομοῦντος Ἐκαταίου Γερβης.

Posibil să fie nume trac, ori traco-iranian.

Getomusos, Olbia : *IOSPE*², I, 94 (= *IAK*, XVII, 1906, 104 = *AA*, 1906, 121 = Minns, 643, nr. 11) : Ζουροζις Γετομουσου.

Nume compus bimembru **Geto + musos*, cf. *Gela* rege al edonilor, Head, *HN*², 201 : tribul *Gelae*, folosit frecvent ca nume personal (*ED*, I, 215); Detschew, *Sprachreste*, 105; pentru finala *-musos* (intrucut n-ar fi cazul a două sufixe derivative *m* și *s*) a se compara, nu *Mysoi* (cum credea Vasmer), ci numele personal trac *Mussatus* : *CIL*, III, 4369, probabil traco-bitinicus Μουζακος Μουκαντιον Νικομηδεύς, Phleg. Trall. fr. 37 (*FGH*, II, p. 1187 = *FHG*, III, 609).

Gocion, Panticapaion ; 1. *IAK*, X, 1904, 43, nr. 38 (= *KW*, 662) : [Δη]μή[τριε] καὶ [Θ]εμιστο[κ]λή υἱοὶ Γο[κ]ωνος, χαίρετε. – 2. *IAK*, X, 73 nr. 79 (= *KW* 165) : Ἡδία γυνή Γοκ(ω)νος χαίρε.

Exemple din Tracia : *JÖAI* XXII, Bbl. 134; *BCH*, XXXVI, 1912, 596, 55; (Detschew, *Sprachreste*, 107; *ED*, II, 229); un Γωκας Μανου in Lycaonia Athen Mitt, XIII, 266, nr. 114 (= *Monumenta Asiae minoris ant.*, I, 1928, nr. 117) etc.; dar numele era cunoscut și la iranieni, de ex. *Goces*, legatus Parthorum, *AnnEp*, 1933, 107 (= *CRAI*, Paris, 1933, 21).

Golas, Olbia ; *IOSPE*², I, 83 Δωτους Γολα ; *IOSPE*, I, 62 (= ², I, 99) : Δωτους Γολα ; Pridik, *Stemp.*, p. 345, nr. 3; p. 348, nr. 66, 75; p. 358, nr. 3; p. 347, nr. 42.

Nume foarte probabil trac : *Goles* (Goleios?) *DTR* 112–113, nr. 601, fig. 299; 72, nr. 329, fig. 185; *ED*, II, 230; Detschew, *Sprachreste*, 107.

Mada*, Odesa ; *IAK*, X, 1904, 75, nr. 82 (= *KW*, 350) : Μαδα γυνή, Δοριπιου χαίρε.

Mai probabil nume trac, decît grecece ori iranian.

M a i o s a r a *, Panticapaion, *IOSPE*, II, 254 (= *KW*, 323): *Μαιωσαρα πενθερά χαῖρε*.

Cf. trac *Maisira*: *GDI*, 2119; *Maisades*: Xenoph. *Anab.*, VII 2, 32; Detschew, *Sprachreste*, 282. Elementul *-sara* același în numele *Camasarye*.

M a n e s și **M a n i c o s** între olari fabricanți de amfore, Pridik, *Stemp.*, *passim*.

Numele pare să fie trac, fiind frecvent la traci și frigieni; exemple: Detschew, *Sprachreste*, 285.

M e t a c o s *, Olbia: 1. *IOSPE*, I, add. 68¹ (= ² I, 106): [...]
Μητακου Ηλ ... — 2. *IAK*, XVIII, 1906, 106, nr. 8: *Αταδων Μητακκου*.
— Cf. [...] *Μετ[ο]χ[ου] IOSPE*, I, 213 (= *CIG*, II, 2101 = *KW*, 301).

Se poate aminti trac *Μητοκος*, *Μηδοκος* (*ED*, I, 129); Detschew, *Sprachreste*, 301; dar *Metacos* din sudul Ucrainei pare mai curînd a fi variantă a iranianului *Μητακος*: *IOSPE*, I, 64; IV, 26; *Μηθακος*: *IOSPE*, II, 451; IV, 207; *ED*, II, 234.

M o c a p o r i s, -os, Panticapaion: 1. *IOSPE*, II, 223 (= *KW*, 183): *Βενθεῖ θυγάτηρ Μοκαπορεος χαῖρε*. — 2. *IOSPE*, IV, 241 (*KW*, 421): *Ἡδέα γυνὴ Διογένου καὶ Μοκαπορος χαίρετε*. — 3. *IOSPE*, IV, 254 (= *KW*, 438): *Μοκκαπορι Δοριζου καὶ θυγάτηρ Ἀρέσκουσα ... χ[αί]ρετε*.

Nume personal trac din cele mai frecvente (80 exemple), mai ales în forma *Mucapor(is)*: Detschew, *Sprachreste*, 314–315. — V. și *Mucaporis*.

M o c c a s, Tyras: *IOSPE*, I, 2 (= ² I, 2 = *IGR*, I, 1438 = Minns, 639, nr. 3): *Λαισθένης Μοκκο ἄρχων*.

M o c c o s, Tanais; *IOSPE*, II, 448: *Μοκκος* — 2. *IOSPE*, II, 451: *Στρατ[όνει]κος Μοκκου*, 456, 462. — 3. Panticapaion; *IOSPE*, II, 208 (= *KW*, 600): *Χαρίτων υἱὲ Μοκου*. — 4. *Nymphaion*; *IOSPE*, II, 375 (= *KW*, 160): *Θεοφίλη γυνὴ Μοκκου χαῖρε*. — 5. *Taman*; *IAK*, LXIII, 1916, 113: *Γύναι Στεφάνου χαί(ρ)ειν Μοκ(κ)ος πατρὶ καλλ(λ)ιστράτου χαίρειν*. — 6. Olbia: *ZapOd*, XVIII, 1910, 74, nr. 4 (= *Rev. épigr.* I, 212): *Χαρίτην γυνὴ Μοκκου χαῖρε*.

M o c c o t h a *, Panticapaion; *IOSPE*, II, 102¹, p. 299 (= *KW*, 394, sec. I.e.n.): *Μοκκοθα (κ)αὶ ψυχὴ Ὅσφυόνη χαίρετε*.

Mateescu, *ED*, II, 235 *sembra un nome Sarmatico derivato dalla rad. tracia M o k-*; dar elementul *Moc-*, *Muc-* nu este exclusiv tracic, ci apare și în numele iraniene ca *Mucunagos*, *Mucunacyros*: (*IOSPE*, I, 76, 78) etc.; Detschew, *Sprachreste*, 310 cuprinde pe *Moccothas* între numele trace.

M o c c e u s, Panticapaion; 1. *IOSPE*, II, 29 c: *Μοκκους Διονυσ(ιου)*. — 2. *IOSPE*, IV, 253 (= *KW*, 347): *Μικλαίνη γυνὴ Βασιλείδου καὶ υἱὲ Μοκκου χαίρετε*.

Cf. numele *Moccas*, *Moccas*.

M o s t i o s, Panticapaion; *IOSPE*, II, 85: *Μακάρης Μοστιου*.

Cf. *M o s t i s* rege în Tracia (Head, *HN*, 285); Kroll, *RE*, XVI, 380; *Mostos* în *Egypt*: Detschew, *Sprachreste*, 312.

Mucaporis, Kerci sau Taman, *Trudi IX arheolog. siezda v Vilne*, vol. I, Moscova, 1895, p. 280—282, relief cu cavalerul trac la vînătoare: Μουκαπορεος — V. *Mocaporis*.

Mucatralis, Olbia; *IOSPE*², I, 237 (= *IAK*, X, 1904, 13): [... *v*]ix(it) a[nnis...] et Valerio Secundino vix(it) ann(is)... obi[ut...], *Val(erius) Mucatralis et Olbia Brisais filis b(ene) m(erentibus) f(ce)crunt*).

Este familia unui militar trac din legiunea I Italica (*RE*, XII, 1412—1413) ori mai curînd din legiunea XI Claudia (*ibidem*, 1699), dintre elementele trace originare din Moesia Inferior (Dobrogea și Bulgaria la nord de Haemus).

Pairisades*, 1. rege în Bospor (a. 347—310 î.e.n.) și fiu al lui Leukon I, Diod., XVI 52, 10: $\Sigma\pi\alpha\rho\tau\alpha\kappa\omicron\varsigma$ ὁ τοῦ Πόντου βασιλεὺς ἐτελεύτησε, τὴν δ' ἡγεμονίαν διαδεξάμενος ὁ ἀδελφὸς Παιρισαδης; Strabo, VII 4,4 (310); Demosth., XXXIV 8; 36; Dinarch, I, 43 Βιρῖσαδην (Βηρῖσαδην Ald.); *IG*², II, 212 (= ¹, II₅, 109b = *Syll.*³ × 206 = ², 129 = Minns, 651, 28) Atena; *Syll.*³, 215 (= ², 132 = *IOSPE*, II, 345 = *GDI*, 5648 = *CIG*, 2118); *Syll.*³, 214 (= ², 131 = *IOSPE*, II, 344 = *GDI*, 5646 = Minns, 652, 29); *IOSPE*, II, 11 (= Minns, 652, 29a); *Syll.*³, 313 (= ², 134 = *IOSPE*, II, 1 = Minns, 652, 32); *Materarch*, XXIII, 1899, 52; *IOSPE*, II, 350, 1 (?); (?) Polyaen., VII, 37. (E. Diehl, *RE*, XVIII, 2417—2424, 1). — 2. fiul regelui Satyros II (310—309), Diod., XX, 24, 3: ὁ παῖς ὁ Σατύρου Παρυσάδης, νέος ὢν (Diehl, *RE*, XVIII 2428, 6. — 3. Pairisades II rege (284/3 — după 250), fiul lui Spartokos III, *IOSPE*, II, 17 (= Minns, 653, 36): βασιλεύοντος Παιρισαδου τοῦ Σπαρτόκου. *IOSPE*, II, 15 (= *GDI*, 5560 = Minns, 653, 35); *IOSPE* II, 16; 18 (= Minns, 653, 37); 35; 350; *IG*, XII₂ 287 B, 126; *Sammelbuch*, 7263 (= *VDI*, 1939, nr. 3, p. 260—261); (?) Polyaen., VII, 37 (Diehl, *RE*, XVIII, 2424—2427, 2). — 4. Pairisades III, rege (160—150?), fiul lui Spartokos V, *Syll.*³ 439 (= *BCH*, XXIII, 1899, 96); *IOSPE*, II, 19 (= Minns, 653, 38); (?) *Rev. Philol.*, XXII, 1898, 114, 23b, 28f. (Diehl, *RE*, XVIII, 2427, 3). — 5. Pairisades IV Philometor, rege (jum. II sec. II î.e.n.), fiul lui Pairisades III, *IOSPE*, II, 19 (= Minns, 653, 38): Παιρισαδου; *IAK*, LVIII, 1915, 18 (E. Diehl, *RE*, XVIII, 2428, 4). — 6. Pairisades V, ultimul rege spartokid, asasinat, a. 107(?) î.e.n., Strabo, VII, 309: Βοσπόρου κατέστη κύριος (Mithridates) παρ' ἐκόντος λαβὼν Παρισαδου τοῦ κατέχοντος; 310; *Syll.*³, 709 (= ², 326 = *IOSPE*, I, 185 = *GDI*, 3087 = Minns, 647, 18): τῶν περὶ Σαυμακον Σκυθᾶν νεωτεριζάντων καὶ τὸν μὲν ἐκθρέψαντα αὐτὸν [βα]σιλέα Βοσπόρου Παιρισαδαν ἀνελόντων (E. Diehl, *RE*, XVIII, 2428, 5). — 7. Panticapaion, *IOSPE*, II, 109 (= *KW*, 404): Σαβίων πατήρ Ἀπολλονίδου καὶ Παιρισαδου καὶ μήτηρ Χρήστη χαίρετε. — 8. *IOSPE*, II, 29 (= Minns, 657, 61): Παιρισαδους (sec. III e.n.). — Numele Pairisades mai apare pe cărămizi de la Panticapaion: *Ist. Bosp.*, 310, nr. 70, la genitiv, scris întreg sau abreviat, 308, 67, 310, 69; *IAK*, LI, 1913, 126, nr. 29 etc., aparținînd probabil unora din regii bosporani cu acest nume. *IAK*, XVIII, 1906, 126 Panticapaion: [Σ]παρτο[χος Π]αι[ρ]ισα [...]; 125, nr. 40 Taman: [Ἀ]κίς Παιρι[σα]δεος ἀνέδηκεν; Grakov, citat în *Philol. Wochenschr.*, 1933, 638.

Numele *Pairisades* e considerat iranian de F. Justi, *Iranisches, Namenbuch* (Marburg, 1895), 237 și Kretschmer, *Einteilung* (1896), p. 215–216, traco-bitinic de Tomaschek, *Thraker*, II/2, p. 18 : *Pairisades*, *Pari-bithynischer Name von fünf bosporanischen Fürsten aus dem Geschlecht des Spartokos*, interpretindu-l ca Πατροκλής, Πάτροκλος. Dar elementul iranian, respectiv irano-tracic *Pairi-Pari-* este echivalentul lui gr. περί: *Peri-andros*, -kles etc., incit *Pa(i)ri-sades* ar însemna aproximativ „foarte strălucit (distins)”, Περικλύμενος, după justa interpretare dată de Kretschmer. În realitate numele *Pairisades* (deși elementul *Pairi-*, *Pari-* nu apare plină acum în Tracia) poate fi deopotrivă iranian și tracic.

Pairisalos *, Panticapaion, I. *IOSPE*, II, add. 86², p. 296 : Παρισαλος Σαυρόφου ἐρμηνεύς· Ρευσιναλος Παριρσαελου χαίρετε. — 2. *IOSPE*, IV, 331 (= *KW*, 222; începutul sec. I î.e.n.) : II, ο ο [υιέ Ταρουλου] χ[α]ι(τ)ρε — 3. *IAK*, X, 1904, 40, nr. 33 (= *KW*, 552) : 'Απολλώνιε 'Ακκια καὶ ἀδελφε Παριρσαλε χαίρετε. — 4. *IAK*, X, 1904, 60, nr. 61 (= *KW*, 523) : Παριρσαλε Παριρσαλου χαῖρε. — 5. *IAK*, XL, 1911, 92 : Παριρσαλω Κοσσου. — 6. *Ist. Bosp.*, 73–74, fig. 11 : Παριρσαλος Ἡρακλείδου καὶ γυνή "Ἀμιν χαίρετε.

Tomaschek, II/2, p. 18 der Name des Sohnes Reusinalos lehnt sich allerdings an das sarmatische Volk der Reuxinaloi, d. i. Roxolanoi Rokhsnanō «die strahlenden, berühmten» an: doch kommt auch der dakische Ort Rousi-daua in Betracht; *Pairisalos* selbst wird eher ein Bithyne gewesen sein, etwa zu deuten als ein «dem Valer Heilbringender», vgl. arm. *sal* «sanus, integer, illaesus». Saurphos și Reusinalos (1) pledează (cum au relevat Tomaschek și Kretschmer, *Eint.*, 215–216) pentru originea iraniană a lui *Pairisalos*, în timp ce *Tarula* (patronimicul lui 2) indică origine tracă. *Pairi-* este același ca în *Pairisades*, iar *-salo-* reprezintă fie rad. i. -e. *sel- „favorabil, priincios; bine dispus; a domoli” în cuvinte ca gerin. *sal-, got. sels „gut, tauglich”. ahd., v. sax. sālīg „glückloch, selig, gesegnet” etc., gr. ἔλαρος, etc. (*WP*, II, 506, nr. 6), — fie *solo- lat. *salus*, *salvus* etc. (*WP*, II, 510). Elementul *-sala*, *-salo-* frecvent și în onomastica tracă : *Salas* și ca al doilea membru în compuse : *Make-sala* (*Belomorski Pregled*, I, 1942, 336, nr. 41), *Pyrus-sale* (*JÖAI*, XXX, 1936, Bbl. 71–72; A. Dain. *Inscr. greques Louvre*, 1933, nr. 38; *AISC*, III, 157, nr. 5), *Seri-salos* (*CIG*, III, add. 4300 = *Le Bas-Waddington*, 1301).

Paneios (?), Olbia; *IOSPE*, IV, 26 : Πανηιος; în *IOSPE*², I, 185 e citit [ἐπ]ὶ ἀρχόντων τῶν περὶ Πα·νηιον Μηταγcu, deci un nume de forma „Pa[r]neios” sau cu altă literă între *a* și *n*, ce pare să fie nume iranian, la fel ca *Metagos*.

Forma „*Paneios*” din vechea lectură era comparat de Vasmer cu tribul trac *Panaioi*, de Mateescu (*ED*, I, 235) cu elementul *-paneus* în *Diur-paneus*, *Dio-panes*; dar daco-geticul *Diurpaneus* e format din tema *Diurp-*, *Dyrp-* și sufix *-n-* (vezi *Dyrpanais*), iar pretinsul nume iliric *Dio-panes* este de fapt gr. *Diop(h)anes*. „*Paneios*” e dat după *IOSPE*, IV, 26 și Vasmer între numele trace de Detschew, *Sprachreste*, 355.

Pasaros *, Olbia; *IOSPE*, I, 84 (= *CIG*, II, 2086) : στρατηγὸς Ὀρόνης Σπαδακίου Νουμηνίου Πασαρου.

Originea tracă a numelui *Passaros* (un militar *domo Daciae*; *CIL*, VI, 2698), *Passar* (*CIL*, III, 6150 = 7437) și alte exemple (*ED*, I, 169; II, 235–236) e dubioasă; nu este exclusă legătura cu lat. *passer*.

Patasios, Panticapaion; *IOSPE*, IV, 234 (= *KW*, 521, sec. I e.n.) : 'Αντισθένη Πατασιου καὶ Πτολέμα[τ]ε 'Απολλωνίου χαίρετε.

Cf. *Clau(u)dius Patasio* : *CIL*, III, 10466 (*Aquincum*) și *Potasios*.

Pataicos *, stampilă pe amfore, Grakov, citat în *Philol. Wochenschrift*, 1933, 638 : Παταικος.

P a t e i s, Panticapaion; *IAK*, X, 1904, 46: Πατεις ὅς καὶ Διονύσιος Διονυσίου χαῖρε.

P a t o c o s *, Panticapaion; *Ist. Bosp.*, 79—80, fig. 15: Πάτροκλε, ὕε Πατοκου χαῖρε

P o r o b o n u s, Olbia; *IOSPE*², I, 171 (= *IAK*, XIV, 1905, 100, nr. 7, fragment de relief al cavalerului trac): [*Deo sancto Porobono*. Cf. V. Beševliev, *Epigrafski Prinosi*, Sofia, 1952, p. 66: *Porobono Martinus con coniuge ex voto posuit*, la Hisarlîk (Razgrad).

P o t a s i o s, Panticapaion; *IOSPE*, II, add. 128¹, p. 300: Ἀπολ(λ)ώνιε ὕε Ποτασίου χαῖρε.

Cf. *Palasios* și M. Aur (elius) *Polazis* Murs(a): *CIL*, VI, 32542 c + d 7; *ED*, I, 140.

P y r r h o s, Olbia; *IOSPE*, I, 56 (= ², I, 93), 76 (= ², I, 129): Μαρκος Οὐλλπιος Πυρρος Ἀρσηουαχου; Panticapaion; *IOSPE*, II, 228; Gorgippia; *IOSPE*, IV, 432. Sigur trac este *Py <γ>rrus Bithus mil(es)*: *IOSPE*², I, 167 (= *IAK*, X, 1904, 6), la Olbia (v. Bithus 4).

Mateescu, *ED*, I, 131; II, 236; Det:chew, *Sprachreste*, 387.

R h e s c u p o r i s, șase regi în Bospor, 1. Tiberius Iulius Rhescuporis I (a. 68/9—91 e.n.), fiul lui Cotys I (I) și Eunice, *IAK*, XXXVIII, 1910, 70—72, nr. 7 (Gorgippia): Τιβέριον Ἰούλιον Πρῆσ[κουποριν, βασιλέως Κότυ]ος καὶ βασιλίσσης Εὐν[είκης?] υἱὸν φιλοκαίσα[ρα]; *IOSPE*, II, 52 (= Minns, 654, 46 = *IGR*, I, 881); *IOSPE*, IV, 335 (= *IGR*, I, 903); II, 38 (= *IGR*, I, 882); IV, 446 (= *IGR*, I, 922); II, 358 (= *IGR*, I, 907); II, 39 (= *IGR*, I, 883); *IAK*, XLVII, 1912, 115(?); XLV, 1913, 10; (?) LXIII, 1916, 111, 3. Monede: Minns, pl. VII/23, 24: Τιβέριος Ἰούλιος βασιλεὺς Πρῆσκουπορις; 25: Τεῖμαι βασιλέως Πρῆσκουπόριδος. (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 2). — 2. Rescuporis II (a. 211/2—228/9), fiul lui Sauromates II, *IOSPE*, II, 41 (= Minns, 655, 54 = *IGR*, I, 886): βασιλέα Τιβέριον Ἰούλιον Πρῆσκουποριν; II, 42 (= *IGR*, I, 887); II, 43 (= *IGR*, I, 888); II, 430 (= Minns, 655, 55); II, 432 (= *IGR*, I, 924); II, 449 (= *IGR*, I, 918); II, 450 (= *IGR*, I, 919); IV, 194 (= *IGR*, I, 869); IV, 433 (= Minns, 656, 57); IV, 443 (= *IGR*, I, 912). Monede: Minns, pl. VIII/15 βασιλέως Πρῆσκουπόριδος, 16. (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 3). — 3. Rescuporis III (233/4—235/6), Minns, pl. VIII/19 (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 4). — 4. Rescuporis IV (229/40—261/2), *IOSPE*, II, 46 (= Minns, 657, 60 = *IGR*, I, 889): βασιλεύοντος βασιλέως Τιβερίου Ἰουλίου Πρῆσκουπόριδος; *IOSPE*, II, 44 (= *IGR*, I, 890). Monede: *IAK*, XVII, 1905, 69 (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 5). — 5. Rescuporis V (262/3—275/6), monede: Minns, pl. VIII/22, 23 (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 6). — 6. Rescuporis VI (311/2—334/5), *IOSPE*, II, 312 (= Minns, 657, 65): ἐπὶ [βασιλέως!] Παδαμψ[αδίου καὶ Πρῆσκουποριδος]; *SEG*, II, 480 (= *Izv. Akad. Russ.*, II, 1922, 80): ἐπὶ βασιλεῖ Πρῆσκο[υ]πόριδι; monede: Minns pl. VIII/28 (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 7).

R h o e m e t a l c e s, rege al Bosporului (a. 131/2—153/4), fiul lui Cotys II (2), SHA, *Ant. Pius* 9,8: *R[ho]emet<h>alcen in regnum Bosporanum audito inter ipsum et Eupatorem negotio remisit* (*Antoninus Pius*); *IOSPE*, II, 353 (= Minns, 654, 49 = *IGR*, I, 899): Τιβερίος Ἰούλιος βασιλεὺς Ποιμηταλκης; II, 437 (= *IGR*, I, 915); II, 33 (= *IGR*, I, 877); I, 199 (= Minns, 648, 19 = *IGR*, I, 865); *IAK*, X, 1904, 30, 22 (= *IGR*, I, 885); XXXVII, 1910, 39 (= Minns, 655, 51 = *Ist. Bosp.*, 45); LXIII, 1916, 111, 2. Monede: Minns, pl. VIII/6: βασιλέως Ποιμητάλκου (Kahrstedt, *RE*, I A, 1004, 4).

S a b a d a s, Tiritaki (lingă Kerçi), stelă funerară cu cavaler (trac?), în *VDI*, 1950, nr. 4, p. 69—70 [N]ικήφορος Σα[β]αδα [χαῖρ]ε. Detschew, *Sprachreste*, p. 139.

S a b i o n, Panticapaion: *IOSPE*, II, 109 (= *KW*, 404): Σαβίων πατήρ Ἀπολλονίδου καὶ Παιρισαδου.

S a d a i o s *, Olbia: *IOSPE*, I, 57 (=², I, 94 = *CIG*, 2071): Ἰστιάϊος Σαδαίου.

S a d a l a s, Panticapaion: 1. *IOSPE*, II, 198 (= *KW*, 58, relief al cavalerului trac): Σαδαλα Σαδαλου T(= uie) χαῖρε. — 2. *IOSPE*, II, 264 (= *KW*, 312): ψυχάριον θυγάτης Σαδαλου χαῖρε. — 3. *IOSPE*, IV, 252 (= *KW*, 433): Λυνγιον μήτηρ καὶ Ἡδύν γυνή Σαδαλου χαίρετε. — 4. *IOSPE*, IV, 337(= *KW*, 584, stelă funerară cu cavalerul trac): Σαδαλα Σαδαλου χαῖρε. — 5. *IOSPE*, IV, 378 (= *KW*, 172): Λυσιμάχεια γυνή Σαδαλα χαῖρε.

S a l a s * 1. Panticapaion: *IOSPE*, II, 28: Χρηστίων β' τοῦ Σαλα πρίγκιπος. — 2. Tanais; *IOSPE*, II, 452: Μαης Σαλα; cf. *Sallios* în *IOSPE*, IV, 19 (Olbia).

Nume frecvent și în Tracia: o serie de exemple la Detschew, *Sprachreste*, 412; cf. *Pairisalos*, de asemenea *Tanysalos*, în *VDI*, 1950, 4, p. 73 (= 1951, 2, p. 253). Este un element onomastic comun trac și iranian, în nordul Pontului Euxin eventual mai curînd iranian decît trac.

S a m b i o n *, fiul lui Tarulas (2), nume tracic? Cf. numele egiptean (oriental) *Sambu*, fem., în *ED*, IV, 1930, p. 93; *AISC*, V, 290.

S a r e s (?), Panticapaion: *IOSPE*, II, 211 (= *KW*, 334): [...] γένης Σαρως χαῖρε (ori Αρως?). Cf. *Comosarye*.

S a s a s *, Panticapaion: *IOSPE*, II, 67¹, p. 295 (= *KW*, 204): Θεονίκη γυνή Σασα καὶ θυγατέρες Λαοδίκη καὶ Μᾶ χαίρετε; 199¹; *IOSPE*, IV, 283 (= *KW*, 631, incep. sec. II e.n.): Ἀτταν Τρύφωνος Δωρας Σασα τὸν ἴδιον συγγενεάν; Tanais: *IOSPE*, IV, 443; Fanagoria; *IOSPE*, II, 390.

Exemple ca *Sassa* nat. Dacia (*CIL*, III, 14355, 15), *Saza* (vir) provincia Dacia (*CIL*, III, 14406 c; *ED*, II, 236; Decev, *Sprachreste*, 425) nu par a fi o dovadă suficientă pentru originea traco-getică a numelui *Sasas* din sudul Ucrainei, căci el e răspîndit în multe regiuni. Unii îl consideră iranian (Justi, *Iran. Namenbuch*; Jerphanion-Jalabert, *Mélanges de la faculté orientale*, Beirut, V, 1911, 320).

S c o z o s, Gorgippia : *IAK*, LVIII, 1915, 34 : Σκοζος Ατ[τακονα] ; *IOSPE*, II, 404.

Nume înrudit probabil cu *Scuzilas* din Tracia ; *SEG*, III, 517 (= *DTR*, 99, nr. 508, la Plovdiv), dacă acest nume nu e de analizat în *Sku-zil-* ; de asemenea *Scyezis*, *IG*, II, 4124.

S e r e i s *, Gorgippia : *IOSPE*, II, 402 (= Minns, 658, 69, 28) : Σερεϊς.

Cf. numele trace *Serisalos* (mai sus s. v. *Pairisalos*), *Serapyris* : *JÖAI*, XI, 1908, Bbl. 191, *Serrus* : *CIL*, X, 8374 a (dar *Licaius Seri mil. ex cho. I Pann.* ; *CIL*, XIII, 7582, este ilir) ; *ED*, II, 237.

S e i t a l c e s, vezi *Sitalces*.

S e u t h e s, 1. Olbia : *IOSPE*, IV, 32 (= *JÖAI*, III, 1900, Bbl. 80 = *KW*, 779) : Διζαζελμης Σεύθου-χάϊρε. — 2. Tanais ; *IOSPE*, II, 451 : [...] κος Σευ[θ]ου. — 3. Panticapaion, în *VDI*, 1941, 1, p. 208, nr. XX : Χοσά γυνή Σεύθου χάϊρε. — 4. Ai-Todor ; *IAK*, XL, 1911, 38, pl. III/3 (relief cu cavalerul trac) : *D(is) M(anibus) L. Furio Seu[tho]-ero?*] *op(tioni) prae(ecti) coh. I T[hracum. -yriorum?]*.

Numetrac din cele mai frecvente, cunoscut în o sută de exemple ; majoritatea la Detschew *Sprachreste*, 434—437.

S i s o s *, Panticapaion ; în *IOSPE*, II, 263 (= *KW*, 196) : Χοίδρα θυγάτηρ Σισου χάϊρε.

Cf. numele trace *Sises* Mucasenii ; *CIL*, III, 6137 (= în *Izvestiia-Société*, III, 1912—1913, 10—11), Iulia *Sisi* : *CIL*, VI, 2696 ; *Maximina Sisi* : *Histria*, VII, 1923, 64, nr. 59 (= *SEG*, II, 458), *Sese Lenulae (iliius) Dansala* : *CIL*, XIII, 7049 etc. ; *ED*, II, 237 ; Detschew, *Sprachreste*, 449—450. Totuși originea tracă a numelui *Sisos* din sudul Ucrainei rămâne dubioasă.

S i s u l i s *, Gorgippia : *IOSPE*, IV, 445 (= *KW*, 239) : Σισουλι Νικίου χάϊρε.

Cf. *Sisos* ; *ED*, II, 237 ; Detschew, *Sprachreste*, 450.

S i s y r o s, Chersonesos ; *IAK*, X, 1904, 24, 17 (= *KW*, 80, sec. II e.n.) : Ηρακλέων Μηγοφώντος ό και Σισυρος Ἡρακλεώτης.

E un personaj originar din Heraclea Pontica ; cf. numele *Sisiros* în Thasos ; *IG*, XII₈, 378, Detschew, *Sprachreste*, 450.

S i t a l c e s, Panticapaion : 1. *IOSPE*, II, 29 B, 33 (= *IAK*, XXXVIII 1910, 1, nota 2) : Θεοδόσιος Σι[τ]αλκ[ου]. — 2. *IAK*, XXXVIII, 1—2 (a. 221 e.n.) : πατέρα σ[υνό]δου Σειτα[λκην].

Exemple pentru numele *Sitalces* : *ED*, I, 80, Detschew, *Sprachreste*, 450—452.

S p a r t a k o s, vezi *Spartokos*.

S p a r t o c i o n, Gorgippia : 1. *IOSPE*, IV, 432 : Σπαρτοκιων. Σωστρατου — 2. *IAK*, LVIII, 1915, 35, 20 : Σπαρτωκιων Συμμαχου. 3. Anapa ; *IAK*, XXXVII, 1910, 38—39, nr. 2, 24 : Σπαρτωκιων (Ἀ)γαθοῦ.

Este un derivat diminutival de tip grecesc al numelui trac *Spartakos*, *Spartokos* ; alt exemplu : *IG*², II, 1011 (Atena, a. 106 l. e. n.).

S p a r t o k o s, variantă *Spartakos*, numele a cinci regi în Bosporul Cimmerian. 1. Spartokos I (a. 438—433) întemeietorul dinastiei ce-i poartă numele, Diodor, XII 31, 1: οἱ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου βασιλεύσαντες, Ἀρχεανακτίδαι . . . — διεδέξατο δὲ τὴν ἀρχὴν Σπαρτακος, καὶ ἤρξεν ἔτη ἑπτὰ; 36,1; XIV 93, 1: Σάτυρος ὁ Σπαρτοκου υἱός. Monede: Minns, pl. VI/15: βασιλέως [Σπαρ]τοκου (Geyer, *RE*, III A, 1540—1541, 1). — 2. Spartokos II (347—344), fiul lui Leucon (387—347), Diodor, XVI 31, 6; 52, 10; *IG*², II, 212 (= ¹, II₅, 109b = Syll.³, 206 = Minns, 651, 28): Σπαρτοκῶ Παιρισαδῆ Ἀπολλωνιῶ λευκῶνος παισί· Σπαρτοκος etc. (Geyer, *RE*, III A, 1541—1542, 2). — 3. Spartokos, III (304—303—284—283), fiul lui Eumelos, Diodor, XX 100, 7; *IG*², II, 653 (= ¹, II, 311 = *Syll.*³, 370 = ², 194 = Minns, 652, 34); *IOSPE*, II, 13 (= Minns, 652, 33); 15; 17; 35; 348; 349 (Geyer, *RE*, III A, 1542, 3). — 4. Spartokos IV (jum. II sec. III î.e.n.), fiul lui Pairisades II, *IOSPE*, II, 18 (= Minns, 653, 37): βασιλε(ύ)οντος Σπαρτόκου τον Παιρισαδον; Schol. Ovid. *Ibis*, 309: *Leucon unus ex Ponticis regibus Spartacon fratrem suum interfecit, qui cum Alcathe uxore sua solebat adulterari. Postea idem Leucon interfectus est ab uxore sua.* Probabil identic cu nr. 5 (Geyer, *RE*, III A, 1452—1543, 4). — 5. Spartokos V, tatăl reginei Camasarye: *IOSPE*, II, 19 (= Minns, 653, 38): βασιλίσσης καμασαρυης τῆς Σπαρτ[οκ]ου θυγατρός; Syll.³, 439 (Diehl, *RE*, XVIII, 2427). — La Panticapaion, cărămizi cu stampila. βασιλέως Σπαρτοκου: *Ist. Bosp.*, 312, nr. 83, Σπαρτοκου: 312, 84, 85, 86; Σπαρ: 312, 81 și 82; *IAK*, XI, 1904, 156, nr. 709; XVIII, 1906, 126: [Σ]παρτοκ[ος] Π[αιρισαδ]α[δ. . .]. — 6. Olbia: *IOSPE*², I, 214 (= *IAK*, XXXIII, 1909, 42 = AA, 1909, 174, sec. IV î.e.n.): Σπαρτοκος Κλε[ι]δήμου.

Alte exemple nume pentru acest nume trac: *ED*, I, 220—221; Detschew, *Sprachreste*, 473.

S u s o s *, Șaba lingă Cetatea Albă (Tyras); *IOSPE*, IV, 454 (= ², I, 11 = *KW*, 238): Διονυσία Πία γυνή Σουσου χαῖρε.

Exemple pentru numele *Susa*, *Susos* din Tracia (*ED*, II, 237; Detschew, *Sprachreste*, 472—473) nu dovedesc originea tracă a numelui, care în nordul Pontului Euxin e mai curind iranian, ca și *Susuton*: *IOSPE*, I, 71 (= ², I, 114, la Olbia).

S y r i o n *, Chersonesos; *IOSPE*, IV, 115: Συριων Συριωνος χαῖρε, Σωπολις Συριωνος χαῖρε.

Mateescu, *ED*, II, 238; Detschew, *Sprachreste*, 472. Originea tracă a lui *Syrion* din Chersonesos e mai puțin probabilă.

T a n y s a l o s *, vezi *Salas*.

T a r s a s, Panticapaion: *IAK*, XLV, 1912, 16: Ζευλας Ταρσα.

Unul din cele mai frecvente nume trace; numeroase exemple în *ED*, I, 119; Detschew, *Sprachreste*, 492—494; cf. și Tarsus.

T a r s u s (?), Panticapaion: *IAK*, XVIII, 1906, 128, nr. 44 (= *KW*, 262): γυνή Μα Μονίμ[ου] υἱοῦ Τ[α]ρσους κα[ὶ] Ἡραει [καὶ] Θεονίκα χαίρετε.

Lectura numelui nu este sigură; ar putea fi o variantă a lui *Tarsas*.

T a r u l a s, Panticapaion: 1. *IOSPE*, IV, 331 (= *KW*, 222, incep. sec. I e.n.): Παιρσαλου, [υἱέ] Ταρουλου, [χ]-α(ῦ)ρε. — 2. *SEG*, II, 492

(= *Izv. Akad. Russ.* II, 1922, 103, nr. 8) : Σαμβίων, υἱὲ Ταρουλου, χαῖρε. — 3. M. Rostovtsev, *Ir. Gr.*, 135 (= *RA*, I, 1922, 62, nota 1 = *DACL*, II, 2652, vas de aur) : Ξεβανόκου Ταρουλας ἐποίει ΜΗ.

Nume frecvent și exclusiv trac în numeroase atestări, din care majoritatea în *ED*, I, 78; 238; Detschew, *Sprachreste*, 491—492.

Thracidas, Panticapaion : *IOSPE*, II, 237 (= *KW*, 191) : Καλητύχη γυνή Θρακίδου χαῖρε. — 2. *VDI*, I, 1941, p. 202, VIII : Θρακίδας υἱὸς Θρακίδου χαιρε.

ED, I, 78, 85, 221 citeva exemple din inscripții latine; Detschew, *Sprachreste*, 206—207.

Zeilas, Panticapaion; *IAK*, XLV, 1912, 16 : τα[ύ]την στηλῖδα ἀνε[σ]τήσατ[ο] Ζεϊλας Ταρσα[!νουμφευτ]ῆς ἀλόχῳ.

Nume tracice (semnalat de Skorpil ca „bitinic”), exemple din Tracia : *Zeile* fem. : *BCH*, XXII, 1898, 525, r. 51, *Ziles* : *JÖAI*, XXX, 1936, Bbl. 76; *Materiale*, II, 1956, p. 617; *Zelas* : *GIG*, III, add. 3827 y. 3846 z, *Zilicentius* (var. *Zelicientius*) tribunus : *Acta Sanct.* Ian., I, p. 134.

Zinna, Olbia; *Zap Od*, XXVIII, 1910, 61 : οἱ περὶ Ζιννα Στρατο-νεῖκου στρατηγοί.

Trac *Zeines* : *ADB*, 306 (= *AEM*, XVII, 1894, 206), *Zina* fem. : *CIL*, XVI, 83; *Zinebtus* : *Histria*, VII, 68; *Zinama* : *CIL*, III, 8147; VI, 2638; *Izvestiia-Institut*, IV, 1926—1927, 102—103, nr. 26; *Zinima* : *Cod. Iust.*, IV, 21, 7; *Zinenis* : *ADB*, 160 (= *CIL*, III, 14210 = 7470); *Zeinoma* : *SEG*, I, 304; *Zeinoporeis* : *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—1942, 43, nr. 144; *ED*, I, 168; Detschew, *Sprachreste*, 188—189.

Zulemes, fem. Sarmatiae incerta; *IOSPE*, I, 178 (= ², I, 338 = *CIG*, II, add. 2096h = *Materarch*, XIX, 1896, 50, fig. 14) : Ναεῖς Διονυσίου καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Ζουλεμης Διονυσίου.

Tomaschek, II/2, 41; *ED*, I, 146; II, 232; Detschew, *Sprachreste*, 194. Rădăcina *zul-* în numele *Μηραζουλα Σαλου* (dubios, din cauza sunetului *-ph-*) : *BCH*, XXI, 1897, 130, nr. 15, fig. 12 (= *Sbornik XIII*, 1896, 413, 15); poate variantă *Sulu* ... : *CIL*, III, 7437 (= 6150); II, 17, 0 0 : *JÖAI*, XXIII, Bbl. 197—198, 156 și chiar *Zoltes* (inscr. greacă inedită din Istria, descoperită în 1931; *Raimullouzolo* (?) : *CIL*, VI, 32571.

Zures, Čobruči (Cioburciu) pe Nistru, la Cetatea Albă (Tyras) : *IOSPE*, I, 2 (= ², I, 2 = *IGR*, I, 1438 = Minns, 639, 3) : Κ[α]ῖσαρ Ζουρη ἄρχων.

Exemple din Tracia : *Zures*; *DTR*, 28, 64, fig. 23; *Dacia*, V—VI, 1935—1936, 380; *Godišnik-Plodiv*, I, 1948, p. 58—59; Detschew, *Sprachreste*, 194—195.

Zurozis, Olbia; *IOSPE*², I, 84 (= *IAK*, XVIII, 1906, 104 = *AA*, 1906, 121 = Minns, 643, 11) : οἱ περὶ Ἀρχίδημον Δαδακου στρατηγοί — Ζουροζις Γετομουσου.

Zurozios, Olbia; *IOSPE*, I, 65 : οἱ περὶ Σαραξασον Ποσειδῆου στρατηγοί — Νεικίας Ποντικῶ, Πουρβακης Ζουροζιου, etc.

Nume tipic traco-getic, derivat cu sufix *-z-*; Detschew, *Sprachreste*, 194.

ФРАКО-ГЕТСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В СКИФИИ И БОСПОРЕ КИММЕРИЙСКОМ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор пересматривает вопрос о фрако-гетских элементах в античную эпоху (начиная с V в. до н. э.), документируемых целым рядом собственных имен на территории Северного Причерноморья: а) между дельтой Дуная и Днепром, б) в Крыму, в частности в Пантикапее (Керчи) и в Тамани. Чтобы объяснить их присутствие, выдвинули три теории (из числа которых первая уже давно опровергнута исследователями): 1) по мнению А. Бека, фракийские собственные имена были занесены династией спартокидов (V в. до н. э.); 2) фракийскими элементами, эмигрировавшими в качестве наемных войск; 3) автохтонным или во всяком случае давним характером пребывания фракийцев в Боспоре Киммерийском. Отражая в настоящей работе современной этап изучения вопроса, автор пытается способствовать его разрешению более точным установлением фрако-гетских собственных имен, встречающихся на северном побережье Понта Эвксинского. Он исправляет ошибки и преувеличения, допущенные предшественниками (Матееску, Пырваном, Згустой) при классификации фрако-гетского и скифо-сарматского антропологического материала этой области.

А. Геты между Серетом и Днестром оставили следы в топонимии: Заргидава, Тамасидава, Пироборидава и т. д.; в антропонимии: Рундаchio (?), Мокка, Зурес, Сусос.

К востоку от Днестра: Клепидава в Подолии; менее достоверно: Сарди, Березан(?), Серимон, цитированных Пырваном; имена людей в Ольвии Брайадос (?), Кунос, Даос, Дизазелмис, Дизес, Дрейбалис, Дирпанаис, Гетомусос, Голас, Моккас, Мукатралис (из Мезии), Поро-бонус, Сеутхес, Спартокос, Зинна, Зурозис. Эти фрако-гетские народные элементы, по-видимому, связаны географической непрерывностью с элементами гетской территории у устьев Дуная.

Б. В Боспорском царстве с центром в Пантикапее (Керчи) документировано большинство (около 3/4) фрако-гетских элементов Северного Причерноморья. Дициастия Спартока (438—107 н.э.) была фракийского происхождения, как на это указывает его имя, чередующееся с серией Паирисадес и Комосарие (возможно фрако-иранского происхождения) и с греческими именами (Сатирос, Леукоң и др.). По-видимому, Спарток был местным, боспорским элементом, а не „кондотиером“, прибывшим с фракийскими наемниками с Балканского полуострова (из Одрисского царства). В Боспорском царстве на надписях, особенно надгробных, встречаются многочисленные фракийские имена местных жителей (Аулузелмис, Аулузенис, Бензеис, Битис, Далазелмис, Мокапорис, Садалас и др.). Э. Минцс, М. И. Ростовцев и др. допускают существование древней, возможно киммерийской народности, а не переселенцев, прибывших позже. Другие авторы, особенно Матееску, оспаривают это положение,

считая, что речь идет о недавнем переселении фракийцев с Балканского полуострова и из Вифинии, либо о „передаче фракийских собственных имен через греческие колонии” и т. д. Последнее предположение менее правоподобно, чем первое. Действительно, фракийские имена гораздо менее многочисленны, чем иранские (скифо-сарматские) и греческие; речь идет о фрако-гетском меньшинстве, не оставившем следов в топонимии. Пересмотр и перегруппировка имен в Боспоре Киммерийском достоверного или весьма вероятного фракийского происхождения, показывают, что более обоснованной является теория Ростовцева о древности тамошнего фракийского элемента.

В. Фрако-гетские имена гораздо менее многочисленны, чем это утверждали Матееску и Пырван (в составленной Матееску таблице из 116 фракийских имен на скифо-сарматской территории 47 бесспорно иранского происхождения, как Аблонакос, Зорфинес, Амсалакос и некоторые имена фрако-иранские: Комосарие, Пайрисадис, Пайрисалос. Автор выявляет двусмысленный характер некоторых имен и возможные пробелы настоящего репертуара.

Г. Репертуар фрако-гетских названий на скифо-сарматской территории в алфавитном порядке, дополненный документацией эпиграфического текста, наблюдениями и возможным обсуждением вопроса о происхождении и значении имен.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Северное побережье Понта Эвксинского, с главными населенными пунктами, где были найдены надписи с фрако-гетскими собственными именами.

Рис. 2. — Посвященный рельеф со сценой „Охотника на коне“, посвященный фракийцем Аулузенисом (из Керчинской или Таманской области, Государственный Эрмитаж, Ленинград).

LES ÉLÉMENTS THRACO-GÉTIQUES EN SCYTHIE ET DANS LE BOSPHORE CIMMÉRIEN

RÉSUMÉ

L'auteur se livre à un nouvel examen des éléments ethniques thraco-gétiques, attestés par une abondante série de noms de personnes, sur le littoral septentrional de la mer Noire dans l'Antiquité (à partir du Ve siècle avant notre ère) : a) entre le delta du Danube et le Dniéper ; b) en Crimée, plus particulièrement à Panticapée (Kertch) et dans la presqu'île de Taman. Leur présence y a été expliquée jusqu'ici à l'aide de trois théories (dont la première a été depuis longtemps abandonnée par les érudits). C'est ainsi que, selon A. Boeckh, les noms thraces de personnes auraient été apportés par la dynastie des Spartocides (Ve siècle avant notre ère). Pour d'autres auteurs, il s'agit là de formations de mercenaires immigrées de Thrace. Certains enfin soutiennent le carac-

tère autochtone ou, pour le moins, la présence très ancienne des Thraces dans le Bosphore Cimmérien. Tout en faisant le point de la question, le présent travail s'efforce d'apporter une contribution à ce problème, en déterminant, avec plus de rigueur, les noms propres thraco-gétiques rencontrés au Nord de Pont-Euxin, et en redressant certaines erreurs ou exagérations commises par le passé (Mateescu, Pârvan, Zgusta) en matière de classification du matériel anthroponymique thraco-gétique et scytho-sarmate de cette région.

A) Entre le Siret et le Dniester, les Gètes ont laissé des traces dans la toponymie : *Zargidava*, *Tamasidava*, *Pioboridava*, etc., ainsi que des anthroponymes : *Rundacio* (?), *Mocca*, *Zures*, *Susos*.

A l'Est du Dniéper, *Clapidava* en Podolie (les noms de *Sardi*, *Berezan* (?), *Serimon*, cités par Pârvan, sont moins certains) : noms de personnes à Olbia ; *Braiadon* (?), *Cunos*, *Daos*, *Dizazelmis*, *Dizes*, *Dreihalis*, *Dyrpanais*, *Getomusos*, *Golas*, *Moccas*, *Mucatralis* (de Mésie), *Porobonus*, *Seuthes*, *Spartocos*, *Zinna*, *Zurozis*. Ces éléments populaires thraco-gétiques semblent se rattacher par une continuité géographique à ceux du territoire gétique des bouches du Danube.

B) C'est dans le royaume du Bosphore, dont le centre était Panticapée (Kertch), qu'est attestée la majorité (les 3/4 environ) des éléments thraco-gétiques rencontrés au Nord du Pont-Euxin. La dynastie de *Spartocos* (438—107 avant notre ère) était d'origine thrace comme l'atteste le nom, alternant avec la série des *Pairisades* et des *Comosarye* (peut-être d'origine thraco-iranienne) et avec des noms grecs (*Satyros*, *Leucon*, etc.). *Spartocos* semble avoir été un élément d'origine locale, à savoir, du Bosphore plutôt qu'un «condottière» venu «des Balkans (Odrysia)» à la tête de mercenaires thraces. Dans le royaume du Bosphore, on retrouve maint nom thrace porté par les indigènes, notamment dans les inscriptions funéraires (*Auluzelmis*, *Auluzenis*, *Benzeis*, *Bithys*, *Dalazelmis*, *Mocaporis*, *Sadalas*, etc.). E. Minns, M. I. Rostovtzev, etc. ont admis qu'il peut s'agir, en l'occurrence, d'une très ancienne population, éventuellement cimmérienne, et non d'une récente immigration thrace, ce que contestent d'autres chercheurs, notamment Mateescu, qui sont d'avis qu'il s'agit bien d'une immigration récente de Thraces des Balkans et de Bithynie, ou de «la transmission de noms propres thraces par l'intermédiaire des colonies grecques», etc., hypothèse qui s'avère moins plausible que la première. En fait, les noms thraces sont bien moins nombreux que les noms iraniens (scythosarmates) et grecs ; on a affaire à une minorité thraco-gétique qui n'a laissé nulle trace dans la toponymie. Un nouvel examen et le regroupement des noms, certainement ou du moins très probablement, thraces, du Bosphore Cimmérien montrent que c'est la théorie de Rostovtzev sur l'ancienneté de l'élément local thrace qui est la plus vraisemblable :

C) Les noms de personnes thraco-gétiques sont bien moins nombreux que l'ont affirmé Mateescu et Pârvan (du tableau dressé par Mateescu, de 116 «noms thraces attestés pour le territoire scytho-sarmate», 47 noms, tels que *Ablonacos*, *Zorthines*, *Ompsalacos*, etc., sont de toute évidence iraniens ; d'autres sont thraco-iraniens, tels que : *Comosarye*, *Pairisades*,

Pairisalos). L'auteur souligne également le caractère équivoque de certains noms, de même que les lacunes éventuelles du répertoire actuel.

D) *Répertoire des noms thraco-gétiques* du territoire scytho-sarmate, classés alphabétiquement, avec la documentation afférente et le texte épigraphique, complétés par des explications ou, le cas échéant, de discussions sur l'origine et la signification de certains noms.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Littoral septentrional du Pont-Euxin avec les principales localités où ont été découvertes des inscriptions comprenant des noms propres thraco-gétiques.

Fig. 2. — Relief votif figurant la scène du « Cavalier chassant », offrande du Thrace Auluzenis (provenant de la région de Kertch ou de Taman; aujourd'hui au Musée de l'Ermitage, à Léninegrad).

DOUĂ DOCUMENTE EPIGRAFICE ÎN LEGĂTURĂ CU ORGANIZAREA QUASI-MUNICIPALĂ A COMUNELOR RURALE (*TERRITORIA*) ROMANE

Două inscripții — una descoperită la Celei mai demult și publicată, iar cealaltă descoperită în primăvara anului 1957 în satul Gîrlici din apropiere de Hîrșova, inedită — ne aduc unele precizuni în legătură cu problema comunelor rurale romane cu organizare quasi-municipală (*territoria* sau *regiones*).

Inscripția de la Celei, în care e vorba de refacerea templului zeiței Nemesis de către *curiales territorii Sucidavensis*, a fost publicată întâi, sumar, de Gr. Tocilescu¹, apoi cu un comentariu mai larg, de V. Pârvan² și utilizată ca atare de C. Daicoviciu³, deosebindu-se puțin de V. Pârvan numai cu privire la dată. Ulterior însă, utilizînd-o și D. Tudor în lucrările sale⁴, îi dă un nou comentariu și o nouă dată cu totul eronată. Faptul a fost remarcat de C. Daicoviciu într-o recenzie⁵ cu observații foarte juste. Totuși, problemele puse de inscripție — problema datei și a *curialilor* — au rămas neprecizate, încît inscripția a rămas încă în atenția epigrafiștilor.

Inscripția este gravată pe o lespede de calcar cu fața lucrată în formă de *tabula ansata*. E lungă de 0,85 m, lată de 0,53 m și groasă de 0,14 m. Marginea din stînga este ruptă pe o lățime de circa 0,09 m, iar la colțul de sus, tot stînga, ruptura pătrunde mai în interior, atingînd și litera de la începutul primului rînd al inscripției. În *ansae* (se păstrează numai cea din dreapta), se află o proeminență rotunjită, care, după neregularitatea suprafeței, pare a fi fost o rozetă, acum ruptă și tocită. Cu atît mai mult că în colțurile din exteriorul anselor se află asemenea rozete. Inscripția cuprinde cinci rînduri. Literele, gravate cu îngrijire, sînt înalte în primele trei rînduri de circa 0,057 m, iar în ultimile de circa 0,045 m.

¹ *Monumente epigrafice și sculpturale*, București, 1908, p. 636.

² *Dacia Malvensis*, p. 62, nr. 27, AA, 1913, col. 386—389.

³ *Problema continuității*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 251.

⁴ *Oltenia romană*, p. 61, n. 1; *RIR*, XI—XII, p. 138, n. 3.

⁵ *AISC*, IV, 1941—1943, p. 291 și urm.

Găsită în ruinele castelului de la Sucidava, a fost adusă la București în Muzeul Național de Antichități, unde se află și astăzi (Inv. nr. L. 685).

[D]eae Nemesi
 pro salute aug(ustorum duorum)
 curial(es) territ(orii) Suc(idavensis)
 [te]mplum a solo
 5. restituerunt

Traducere : „Zeitei Nemesis pentru sănătatea ambilor împărați. Curialii teritoriului Sucidăvean au refăcut templul de la temelie”.

Fig. 1. — Inscripția de la Celei (Sucidava).

Lectura inscripției nu prezintă nici o dificultate. Cele trei litere deteriorate — D de la începutul rîndului 1, din care, de fapt, se păstrează un mic fragment din partea de jos a buclei, și TE de la începutul rîndului 4, dintre care numai E a mai lăsat o urmă, anume bara orizontală de jos, — pot fi reconstituite cu ușurință. Ligaturi nu avem decît una singură în r. 4, a patra de la urmă, T cu I deasupra.

Inscripția, în primul rînd, ne dă informația că la Celei era Sucidava, iar nu Malva, cum se crezuse pînă la descoperirea ei.

În privința datării ei, părerile de pînă acum se deosebesc. Gr. Tocilescu¹ o datează vag într-o epocă tîrzie, din pricina termenului *curiales*

¹ Op. cit., p. 636.

cu înțeles de *decuriones*; V. Pârvan¹ crede că „nu poate fi în nici un caz mai târzie de mijlocul secolului III e.n.”; C. Daicoviciu² spune că nu poate fi (din pricina acelor „curiales”) înainte de 250; D. Tudor³ afirmă că inscripția, după caracterul epigrafic, aparține începutului secolului IV e.n. și trimite la articolul său din *RIR*, XI—XII, p. 138, nota 3, unde combătând pe Daicoviciu și pe V. Pârvan, citează ca analogii pentru caracterul târziu, „constantinian”, al literelor, inscripția de refacere a cetății *Tropaeum* în 315—317⁴ și pe cea de la Salsovia din timpul lui Licinius⁵. Tot aci se ocupă și de termenul *curiales* afirmând, bazat numai pe Salvian, *De gub. Dei*, V, 4 și pe o inscripție din *RA* 1906, p. 381, nr. 30, că aceștia apar numai în sec. IV—V ca adevărați *curiales vicorum*.

C. Daicoviciu⁶, cu ocazia unei recenzii făcute lucrării lui Tudor, *Oltenia romană*, se oprește mai mult asupra acestei chestiuni și pe bună dreptate arată că: „Nimic precis în literele de la Sucidava din ceea ce constituie «specificul» scrisului constantinian; dimpotrivă sînt deosebiri în ductul și trasarea lor care opun un categoric *veto* în această direcție a datării”. Aduce apoi o serie de analogii care plasează inscripția pe la mijlocul secolului III e.n. Astfel inscripția de la Porolissum din anul 250—251⁷ și cele din Pannonia din aceeași vreme⁸. Pentru formă (*tabula ansata* cu rozete în colțuri) citează alte două inscripții tot din Pannonia, din aceeași epocă⁹. Nu mai puțin justă e și afirmația sa că divinitatea *Dea Nemesis* ne duce la secolul III și nu la secolul IV, iar Σ din numele *Sucidavensis*, în loc de S, prin analogie cu numele satului *Σiamaus* din inscripția din Bulgaria, datată de Kalinka¹⁰ în sec. II—III, iar nu în secolul IV ca D. Tudor, sprijină aceeași dată.

În ce privește termenul *curiales* = *decuriones*, C. Daicoviciu este pentru apariția lui în secolul III e.n. Citează pentru aceasta inscripția *CIL*, V, 335 = Dessau 6678 cu termenul *curialis* și *CIL*, IX, 1681 = Dessau 7219 sub forma *concurialis* — ambele date în secolul III — a doua chiar cu dată exactă în anul 257. Arată că schimbarea *decurio* — *curialis* începe încă de pe vremea lui Septimius Sever, iar în a doua jumătate a sec. III se impune. Își sprijină această afirmație pe Albertini¹¹; Kornemann¹² și mai ales Abbott — Johnson¹³.

În concluzie, Daicoviciu propune ca dată a inscripției, foarte probabilă, după 250, nu înainte, iar cei doi împărați din inscripție ar fi Valerianus și Galienus (253—259).

¹ *Op. cit.*, p. 61, nr. 27.

² *Problema continuității, loc. cit.*, p. 251.

³ *Oltenia romană*, p. 61, n. 1.

⁴ *CIL*, III, 13734.

⁵ V. Pârvan, *Salsovia*, p. 27 și urm.

⁶ *AISC*, IV, 1941—1943, p. 291 și urm.

⁷ *Dacia*, VII—VIII, p. 328, fig. 26.

⁸ *Seria, Antike Inschr.*, I, p. 477 și 478.

⁹ *AE*, 1941, pl. IX 3, 4.

¹⁰ *Ant. Denkm.*, nr. 174.

¹¹ *L'Empire Romain*, p. 336.

¹² *RE*, XVI, col. 636.

¹³ *Municipal Administration in the Roman Empire*, p. 113 și 194.

Argumentele aduse de C. Daicoviciu cu privire la caracterul epigrafic și la tehnica prelucrării monumentului pentru datarea lui în sec. III, am arătat mai sus că sînt juste.

Ca analogii pentru o mai mare precizare a datei inscripției noastre este de adăugat pentru caracterul epigrafic, inscripția prezentată de R. Cagnat, la sfîrșitul manualului său de epigrafie latină¹ ca exemplu de scriere pe piatră la mijlocul secolului III. Ductul literelor, proporția între înălțimea și lățimea lor, litera G cu coada curbată spre interior, A cu bara orizontală frîntă în jos și în cap cu o mică bară orizontală ca și în capetele lui M, N etc., toate aceste particularități se găsesc și în inscripția de la Sucidava. Apoi, în ce privește tehnica prelucrării pietrei, ea este aproape identică cu inscripția de la Romula care amintește construirea zidurilor cetății de către Filip. S-ar putea spune că amîndouă au fost lucrate, dacă nu de același pietrar, cel puțin în același atelier. Forma amîndurora e *tabula ansata*, cu execuția profilurilor și decorul identice. Amîndouă au aceleași rozete în *ansae* și în colțurile din afara anselor. Totul ne face să credem că au fost lucrate în același timp și în același atelier.

Așadar pe baza acestor asemănări, sîntem înclinați să atribuim inscripției noastre o dată anterioară mijlocului sec. III (250 e.n.), adică așa cum a propus V. Pârvan. Cei doi Augusti pomeniți de inscripție sînt cei doi Filipi (246—249 cînd au domnit împreună).

Împrejurările istorice din această vreme — luptele cu carpicii și biruința asupra lor — sînt în concordanță cu distrugerile în cursul invaziei și refacerile de după victorie. Căci sfîrșitul inscripției noastre — *templum a solo restituerunt* — însemnează că templul a fost dărîmat, probabil în timpul atacului carpilor, și refăcut după ce aceștia au fost bătuti și alungați.

Inscripția de la Romula cu ridicarea fortificațiilor ne dă data. 248. Tot în acest timp trebuie să se fi întîmplat și refacerea templului zeiței Nemesis.

Un alt argument al lui D. Tudor² pentru datarea inscripției în secolul IV este că „adevărați *curiales vicorum* găsim numai în sec. IV — V-lea” și citează pentru aceasta pe Salvian³. *Curiales* cu caracter rural, afirmă în același loc D. Tudor, sînt nesiguri în secolul al III-lea e.n., iar cele două inscripții în care sînt amintiți⁴ se referă la *concuriales* cu alt caracter. Pentru toate acestea, între alții citează și pe J. Marquart⁵, Marquart însă la locul citat spune tocmai contrariul: După ce înșușă diferitele numiri ale senatului comunelor organizate după sistemul roman, la ultima numire — *decuriones* — adaugă între paranteze: (mai tîrziu *curiales*) cu nota 2 lămuritoare: „cuvîntul *curiales* apare rar în inscripții și numai din sec. III e.n. înainte”, citind cele două inscripții, pe care le utilizează și Tudor, și dintre care numai una⁶ se referă la *concuriales*, cealaltă la *curiales*. Prin urmare, prin *curiales* Marquart înțelege *decuriones*

¹ *Cours d'Epigraphie latine*, Paris, 1914, pl. XVII. nr. 1.

² *RIR*, XI—XII, p. 138, n. 3.

³ *De gub. Dei*, vezi și *RA* 1906, p. 381, nr. 30.

⁴ *CIL*, V, 335 și IX, 1681.

⁵ *Man. des Antiquités romaines*, VIII, p. 271, n. 2 (trad. franc.).

⁶ *CIL*, IX, 168.

și tot așa face și C. Daicoviciu în recenzia amintită asupra lucrării lui Tudor, *Oltenia romană*.

Totuși lucrul nu este așa de simplu încât să ne mulțumim cu afirmația că, începînd cu secolul III e.n., apare termenul *curiales* cu înțeles de *decuriones*. Pentru a se evita greșeala pe care a făcut-o D. Tudor trebuie să nedăm seama dacă termenul *curialis* n-a avut un alt înțeles înainte de a avea pe cel de *decurio* și cum a trecut la acest din urmă înțeles.

Că termenul a existat încă de mult cu un alt înțeles, avem dovezi numeroase, mai ales din Africa. Astfel din colonia Iulia Neapolis avem inscripția : *Memoriae M. Numisi Clodiani dec auguris, homini bono, qui decedens testamento su(o) ad remunerandos curiales curiae Aeliae SSX mil. n. reliquit*¹. Adică *curiales* din *curia Aelia* au ridicat o statuie în cinstea lui M. Numisius care era *decurio* pentru că le-a lăsat prin testament o sumă de 10.000 sesterți. Deci în aceeași comună existau laolaltă și *decuriones* și *curiales* și aceștia din urmă formau o *curia* care se numea *Aelia*, de unde se poate deduce că în aceeași comună mai existau și alte *curiae* cu diferite alte numiri. Acest lucru reiese și din inscripțiile de la Thamugas², Theveste³ și Lambaesis⁴, unde *curiales* erau deosebiți în *iuniores* și *seniores*, iar curiile purtau nume ca Sabina, Antoniniana, Saturnia, Papiria etc.⁵ Prezența mai multor curii într-o comună — colonie sau municipiu — o mai dovedesc încă și alte inscripții. Astfel inscripția din colonia Hippo Regius⁶ — *singulae curiae singulas statuas de suo posuerunt*; cea din colonia Scillitana⁷ — *decurionibus sportulas, curiis epulas dedit*; tot așa *CIL*, VIII, 5146 din municipiul Thagaste și *CIL*, VIII, 1828 din municipiul Thibaritanum, iar în *CIL*, VIII, 826, din Thuruza se întrebuintează expresia *universae curiae*.

E clar deci că unele comune — colonii sau municipii — erau împărțite în curii, iar membrii acestora se numeau *curiales*, care se deosebeau de *decuriones*.

Ce sînt aceste curii, ne-o spune Marquardt⁸: Cetățenii unei comune, ca să-și exercite drepturile lor politice, erau împărțiți fie în triburii fie în curii. După Mommsen⁹, triburile erau proprii coloniilor romane, pe cîtă vreme în orașele latine și municipii, și în secolul I e.n., populația era împărțită, ca și vechile comune romane, în curii, ca în Italia, la Lanuvium și Caere, în Sardinia, în Spania la Malaca și , în sfîrșit, în Africa organizarea în curii e generalizată, ea găsindu-se și în colonii și în municipii pînă în vreme tîrzie. Fără îndoială că această împărțire în curii a existat și în celelalte provincii, iar documentele sau încă n-au ieșit la iveală sau au fost distruse.

Rămîne acum să vedem cum termenul *curiales*, întrebuintat pentru membrii curiilor, a ajuns să fie aplicat membrilor consiliilor municipale, adică *decurionilor*.

¹ *CIL*, VIII, 974.

² *Ibidem*, 2405.

³ *Ibidem*, 1888.

⁴ *Ibidem*, 2714.

⁵ *Ibidem*, 3293.

⁶ *Ibidem*, 5276.

⁷ *Ibidem*, 210.

⁸ *Ibidem*, p. 187.

⁹ *Eph. Epigr.* I, p. 125.

Fără îndoială că această chestiune este destul de dificilă întrucât constituțiile municipale în cursul timpului au suferit diferite schimbări necunoscute întotdeauna în mod satisfăcător, mai ales în secolul III, în urma reformelor Severilor, când documentele devin din ce în ce mai rare și incomplete. Totuși ținând seama de caracterul fiscalizant al reformei Severilor putem face o ipoteză.

Se știe că de la Severi înainte toate demnitățile și privilegiile cetățenilor romani devin sarcini destul de grele și majoritatea cetățenilor căutau să le evite. Ca să prevină acest lucru, împărații au recunoscut ca organizații de stat toate grupările — asociații, colegii etc. — făcând ocupația fiecărei grupe obligatorie și ereditară pentru membrii ei. E probabil că, deoarece curiile erau grupări în care membrii lor puteau să-și exercite drepturile lor politice, au fost utilizate ca atare, obligînd pe membrii lor să gereză diferitele sarcini administrativ-politice, în special decurionatul. În felul acesta, probabil, termenul *curialis* a ajuns să înlocuiască termenul *decurio*. Nu e exclus ca această înlocuire să fi pornit de la organizațiile quasi-municipale cu caracter rural și pe măsură ce ruralizarea se întinde și la celelalte orașe, termenul *curialis* să se generalizeze.

Așadar, *curiales* = *decuriones* existau încă din secolul III e.n. Dacă Salvian (*loc.cit.*) îi pune în secolele IV—V, aceasta însemnează că în acea vreme ei se generalizaseră. Reformele romanilor nu erau brusce, ci o continuă adaptare la necesitățile reale. Schimbările ce se produceau în acest sens durau în timp, cîteodată destul de lung, pînă se generalizau. Inscripția de la Sucidava datează din perioada de tranziție și este una din puținele inscripții — a treia — care documentează pe *curiales* = *decuriones* (pe celelalte două le-am amintit mai sus) și totodată este și cea mai veche.

Prin urmare, V. Pârvan a avut dreptate cînd a datat inscripția înainte de 250 e.n. — după noi, în 248 — și a înțeles pe *curiales* ca membri ai consiliului comunal al teritoriului Sucidavei.

A doua inscripție este inedită. A fost găsită în comuna Girliciu, în apropiere de Hirșova, în Dobrogea, întrebuințată ca treaptă la o scară împreună cu o altă inscripție ce va fi publicată de Șt. Constantinescu. Acum amîndouă aceste monumente se află în Muzeul național de arhitectură al Institutului de arheologie.

Monumentul nostru, la origine, avea forma de altar. Ca să fie potrivit noului serviciu, i s-au rupt profilurile, iar trunchiul a fost despicat în două păstrîndu-i-se partea cu inscripția care a fost pusă la scară.

Piatra este un calcar tare, cochilifer, opunînd multă rezistență daltei lapicidului, din care cauză multe litere sînt colțuroase sau abia zgîriate, în special cînd întîlnesc în locul de gravat vreo cochilie, și mai ales în partea de la sfîrșit a inscripției unde literele sînt mai mici și înghesuite. În unele locuri prezintă găuri care, fiind umplute cu material mai slab, prin dezagregarea acestuia, au rămas goale. Înălțimea actuală a lespezii e de 1,03 m, lățimea de 0,49 m, iar grosimea, din cauza despicării neregulate variază între 0,10 și 0,29 m.

Inscripția cuprinde șaptesprezece rînduri — probabil că la început lipsește un rînd care conținea numele divinității. Rîndurile, în general, sînt strimbe, iar spre sfîrșitul inscripției, foarte înghesuite. Literele au o înălțime care descrește de la 0,056 m în r. 1 pînă la 0,02 m în ultimele rînduri. Au forma caracteristică mijlocului secolului III în mediul rural. Caracterul rural se manifestă și în limbă (gramatică și fonetică) și cite odată cauzează dificultăți în lectură — mai greu de trecut la nume de persoane.

Față de aceste ciudate stîngăcii, fie în formele grafice, fie în cele lingvistice, lectura inscripției prezintă multe puncte de întrebare, rămînînd astfel și mai departe la dispoziția epigrafiștilor

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

Pr(o) salute

Imp(eratorum) d(ominorum) n(ostrorum)

Marci Iuli

Philippi

et Marco Iul-

io Philippia [no]

Nobil(issimo) Caes(ari) et

Otaciliae Se-

verae Augustae. A[r ?]-

contens (sic) r(egionis) His(triae) su-

b arc(contatu) (?) Aur(elii) Euxi

ni Leontisci

Cociei Aur(elius) Victor, Ulp(ius) Mart-

inus, Ael(ius) Iulius, Aur(elius) Castus, Mu-

catra (?) Stoinis (??) Mess(ius) Frontin(us) (?)

. n... Sil,.., (?) Ingenus Herc(ulanus)(?) Marcia(nus)?

... ei f(ecerunt)?

Traducere :

„Lui Jupiter prea bun și mare pentru sănătatea stăpînilor noștri împărați M. Iulius Phillippus și M. Iulius Philippianus strălucitul Caesar și a Augustei Otacilia Severa. Arhonții regiunii Histria sub arhontatul lui Aurelius Euxinus Leontisci

cociei Aur(elius) Victor, Ulp(ius) Martinus, Aelius Iulius, Aur(elius) Castus. Mucatra (?) Stoinis (??) Mess(ius) Frontinus(?) . n ... Sil(?) Ingenus Herc(ulanus) (?) Marcia(nus) (?) ci au pus monumentul”

Deasupra celor două litere de la începutul inscripției, la 2 cm se vede linia de la care începea panta profilului, încît numele divinității nu avea loc aci și trebuie să admitem că ele erau gravate chiar pe profil. În r.3, după fragmentul din primul O păstrat e spațiul pentru încă un O fiind astfel în acord cu cei doi N păstrați mai departe. În r. 7, după literele PHILIPPIA, lăpiciul a încercat să mai graveze o literă, începînd traseul unei haste, probabil din N, dar neavînd loc pentru amîndouă literele NO, a trecut în rîndul următor. Aici după gravarea acestor două litere, trebuind să graveze abreviația NOBIL, s-a încurcat și le-a socotit pe cele gravate și pentru această abreviație. Mai gravă însă pare încurcarea cazurilor. După genitivul numelui Filip tatăl, care e corect, se pune numele

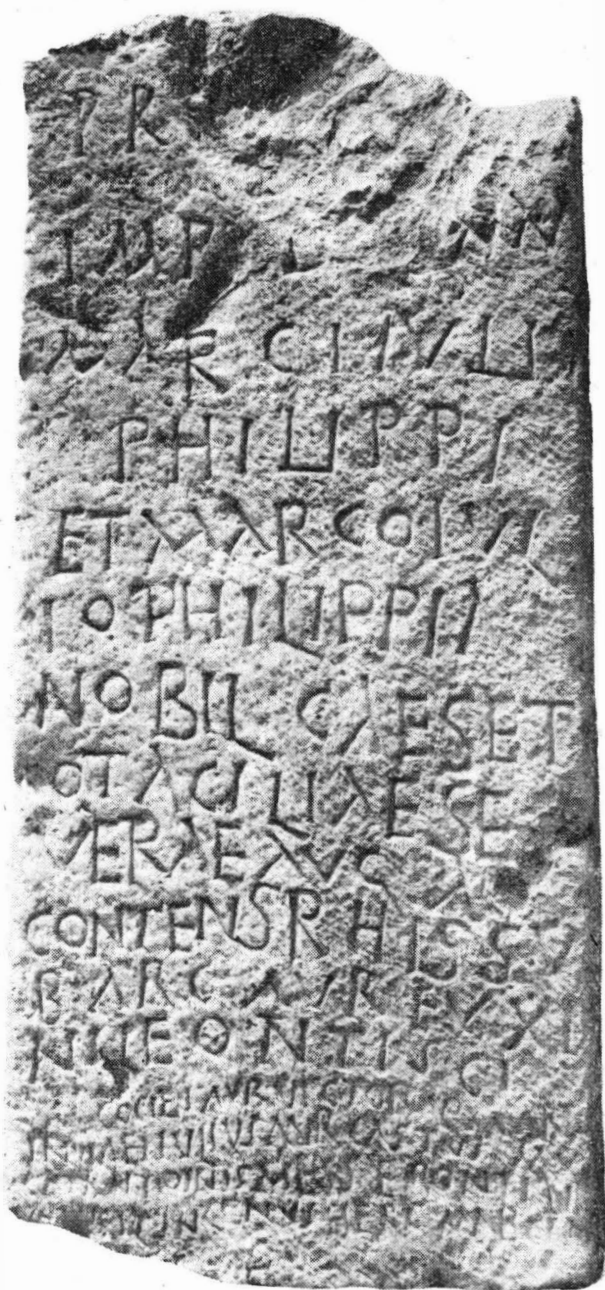

Fig. 2. — Inscripția de la Gîrliciu.

fiului în dativ, care, desigur, e o incorectitudine. În r. 10 la sfârșit e sigur un A, apoi urmează un spațiu în care ar fi putut să intre cu siguranță o literă dar în care acum e gaură. Dacă această gaură s-a produs în momentul încercării de a grava litera sau după gravarea ei, ori poate chiar mai înainte, în timpul ciopririi pietrei, nu ne putem da seama. Este evident însă că litera A păstrată trebuie să se lege de literele de la începutul rindului următor, 11, CONTENS, întregind litera lipsă din spațiul liber de după A prin R și citind astfel: A[r]contens, cu introducerea nazalei *n* care, după Tomaschek¹ și V. Pârvan² ar fi o trăsătură asianică. În acest fel și literele CONTENS capătă un înțeles acceptabil, căci luate separat n-ar duce la nimic. Această lectură ar fi cerută și de ceea ce urmează R. HIS, adică *r(egionis) Hist(riae)*, deci *a[r]contens r(egionis) Hist(riae)*, și se poate verifica prin cealaltă inscripție, găsită în același loc și va fi publicată de Șt. Constantinescu, în care găsim formula întreagă și mai corectă: *cura-gent(ibus) arch(ontibus) reg(ionis)*. Ceea ce urmează însă SUB ARC AVR EUXINI LEONTISCI, adică *sub arc(ontatu) Aur(elii) Euxini Leon-tisci*, produce nedumerire fiind o formulă neuzitată. Dar inscripția noastră mai are și alte incorectitudini, de limbă, de formule, de forme de scriere, obișnuite, de altfel, în inscripțiile din această vreme, încât o putem considera și pe aceasta ca o incorectitudine. Autorul inscripției a vrut să indice prin această expresie data — în timpul arhontelui Aurelius Euxinus — de unde ar rezulta că acest arhonte era eponim în colegiul arhonților regiunii, ceea ce nu e exclus într-o organizație romană, *regio* cu caracter quasi-municipal. De altfel, întreaga formulă este incorectă, căci menționarea magistraților superiori în acest loc, în inscripțiile de acest fel, se făcea pentru a se arăta legalitatea actului și formula era un ablativ absolut ca în inscripția cealaltă menționată mai sus. Aici numele magistraților e în nominativ, ca și când ei ar fi autorii actului, pe când aceștia sînt menționați mai departe.

Ultimele patru rinduri și jumătate sînt ocupate de numele celor care au ridicat monumentul, gravate cu litere mai mici și foarte înghesuite, încît numai cele din primele două rinduri pot fi citite corect și sigur, restul în majoritate, rămîn nesigure și, ca atare, la dispoziția specialiștilor. Astfel la începutul r.3 din cele patru este continuarea numelui *Mucatra*, cu primele două litere la sfârșitul rindului precedent; apoi urmează un nume pe care l-am citit *Stroinis*(?), iar I.I. Russu, care a văzut inscripția ar propune *Roinis*(?) sau *Tioinis*(?); mai departe e clar Mess(ius), iar al doilea *Erontin*, care probabil, după cum îmi sugerează I.I. Russu, ar putea fi *Frontin(us)*, E fiind o greșală de lapicid. La începutul r.4 sînt mai întîi cinci litere cu jumătatea inferioară ruptă, piatra fiind spartă în acest loc, apoi urmează trei litere, SIL, care, după I.I. Russu ar putea fi citite *SIL(ius)*. Numele următor e clar *Ingenus*, iar al doilea *HERC*, adică *Herc(ulanus)* sau, după I.I. Russu, *Herc(ulius)*; în sfârșit la marginea din dreapta a rindului sînt clare MARC, iar I.I. Russu a mai citit încă două litere IA, completînd astfel numele *Marcia(nus)*, ultimele litere fiind scrise probabil în rîndul următor al cărui început azi nu mai există, piatra fiind spartă.

¹ *Die allen Thraker*, I, 2, p. 39.

² *Histria*, VII, p. 77.

Din al doilea nume se păstrează mai departe Cl sau TI (?), iar după aceea partea superioară a literei F pentru *f(ecerunt)*(?).

Sînt cuprinse deci în aceste rînduri numele a nouă persoane, fiecare persoană avînd două nume, sistem obișnuit la romani în provincii, mai ales în secolul III. Majoritatea au ambele nume în același caz, nominativ, după sistemul roman, numai cîteva au al doilea nume în genetiv, după sistemul grec sau trac.

Din cauza dificultăților pe care le prezintă, am lăsat să discut la urmă cuvîntul COCIEI scris la începutul acestei serii de nouă perechi de nume. Cuvîntul nu începe chiar din marginea din stînga a rîndurilor, ci rămîne înaintea lui un spațiu liber de cel puțin două litere, în care azi nu se mai vede nici un semn. E greu să ne dăm seama de înțelesul acestui cuvînt. Se pot face cel mult presupuneri, fără a ne angaja pentru una sau alta. Astfel, dacă e scris corect, atunci trebuie să fie un cuvînt nou și local, pentru că nu se găsește în nici un dicționar, și ar arăta ocupația celor nouă persoane înșirate după el, poate „vopsitori”, admițînd că ar deriva din *coccum*-i (o insectă care trăiește pe stejari și din care se extrage culoarea roșie). Ar putea însă să fie o formă incorectă la plural a cunoscutului nomen *Cocceius*. În acest caz trebuie să admitem că toți cei nouă numiți mai departe au aceeași condiție juridică, adică ar fi sau frați sau liberti, ceea ce, dată fiind forma numelor care urmează e greu de admis. Numai dacă — potrivit părerii lui Kubitschek, pe care mi-a comunicat-o printr-o scrisoare prin 1936, că, dată fiind mulțimea Cocceilor în Dobrogea, ar putea să fie liberti dintr-o mare întreprindere, liberați pe timpul împăratului Nerva — am admite că acest nume este în origine al libertilor dar, cu timpul a ajuns să însemneze însăși ocupația lor. În felul acesta am veni tot la prima presupunere. Totuși, date fiind multele greșeli de formule, cazuri, etc. în inscripție, trebuie să se gîndim și la cazul că numele acesta *Cociei* ar putea să cuprindă două nume pe care lapicidiul nu le-a citit corect în textul ce i s-a pus la îndemînă și le-a gravat eronat în unul singur. În acest caz am avea zece persoane în loc de nouă.

Acum, ca să vedem cum se leagă de restul inscripției, să ne ocupăm mai întîi de cuprinsul ei.

Inscripția este foarte importantă. Împreună cu cealaltă inscripție găsită în același loc și timp, ne dă informația că *territorium* Histriei nu e de fapt al Histriei, orașul grecesc, ci formează o unitate administrativă separată¹, o comună autonomă cu organizație quasi-municipală numită *regio Histriae*. Ea este condusă de magistrați proprii numiți în ambele inscripții *archontes*.

Se pune acum întrebarea ce trebuie să înțelegem noi prin acest nume din inscripțiile noastre? În inscripția ce se va publica de St. Constantinescu sînt numiți trei arhonți, în formula participială obișnuită pentru

¹ Lipsa unor raporturi administrative între orașul grecesc Histria și teritoriul histrian (*regio Histriae*) a fost remarcată vag de R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 197, mai accentuat de D. Tudor, SCȘlași, II, 1—2, 1951, p. 14 (extras), iar R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea...*, SCIV, VII, 1956 și SCIV, VIII, 1957, p. 160 și urm., ajunge la concluzia că orașul Histria era o *civitas stipendiaria* și ca atare nu putea să administreze un teritoriu alcătuit în majoritate din sate cu o populație de cetățeni romani, veterani și chiar și traci colonizați.

faptul supravegherii actelor acestora de lealitate față de împărat; în inscripția de la Nistorești (Cuciuc-Chioi) se spune : *fecit Histro in oppido arcontium et aediliciu(m)*. Amîndouă aceste inscripții datează din secolul II. Este semnificativ faptul că în această din urmă inscripție alături de numele grecesc pentru magistratura superioară, *arhontium*, apare numele roman pentru cea inferioară, *aedilicium*. Și acest lucru este fără îndoială un indiciu că magistratura teritoriului era organizată după schema romană, poate prima inscripție să exprime numărul exact al magistraților, adică trei. Numele *archontes*, prin urmare, trebuie înțeles ca o formă adoptată pentru desemnarea unei instituții romane. Că *regio* și *civitas Histriae* erau două lucruri deosebite se vede și din alte inscripții în care ele sînt numite oarecum în opoziție una cu alta, *civitas et regio Histriae*. (A doua inscripție de la Gîrlici și alta de la Sinoe publicată de D. Tudor¹. Și se pune întrebarea dacă *oppidum* din inscripția de la Nistorești (*fecit Histro in oppido arcontium et aedilicu(m)*— —) este tot una cu *civitas Histriae* sau este o reședință separată a conducerii regiunii).

Așadar, revenind acum la chestiunea celor zece persoane de la sfîrșitul inscripției, admise în ipoteza a treia, ele nu pot fi înseși *arcontes* cu toate că gramatical se acordă. Numai în cazul eînd ar fi vorba de acei *decemprimi*, instituți prin reformele Severilor, și cînd s-ar constata că numele *archontes* s-a extins și asupra lor, putem să admitem pentru lectura inscripției noastre ipoteza a treia.

În ce privește data inscripției, ea nu poate fi precizată mai mult decît limitele domniei lui Filip I, 244—249. E drept că Filip II (fiul) nu poartă numele de Augustus pe care-l primește în 246, ci pe cel de *nobilissimus Caesar*, dar în fruntea inscripției se dă amîndurora titlul de *domini nostri*, încît nu putem ști dacă acesta din urmă ar fi o greșeală, sau primul — adică *nobilissimus Caesar*.

GR. FLORESCU

ДВА ЭПИГРАФИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКА В СВЯЗИ С КВАЗИМУНИЦИПАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ РИМСКИХ СЕЛЬСКИХ ОБЩИН (*TERRITORIA*)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор изучает две надписи в связи с управлением римских сельских территорий, организация которых носила квазимуниципальный характер. Первая надпись связана с членами курий территории Сучидава; она была найдена в Челей и несколько раз опубликована; однако расшифровка ее еще не установлена. Спорным являются следующие вопросы: дата и термин *curiales* — *decuriones*.

Автор согласен с предложенной В. Пырваном датировкой — до половины III в., указывая точную дату — 248 год; что же касается термина *curiales*, то он предлагает связать его со словом *curiales*,

¹ *Loc. cit.*, p. 12.

обовначающим членов курий (подразделений сельских общин, в которых граждане пользовались своими политическими правами), которые на основании реформ Северов были обязаны исполнять должность *decurio*. Таким образом, в III в. термин *curialis* начинает вытеснять термин *decurio*. Это явление становится общим в IV в.

Вторая надпись не опубликована. Ее нашли в добруджском селе Гырличiu, и она относится к сельской территории Истрии (*regio Histriae*). Надпись свидетельствует о том, что территория не была подведомственна администрации греческого города Истрия — *civitas stipendiaria*, а управлялась собственной администрацией, должностными лицами, носящими греческое имя *archontes*, но, вероятно, организованными по римскому образцу.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Надпись из Челей (Сучидава).

Рис. 2. — Надпись из Гырличiu.

DEUX DOCUMENTS ÉPIGRAPHIQUES CONCERNANT L'ORGANISATION QUASI-MUNICIPALE DES COMMUNES RURALES (*TERRITORIA*) ROMAINES

RÉSUMÉ

L'auteur étudie deux inscriptions relatives à l'administration des territoires ruraux romains, à organisation quasi-municipale. La première d'entre elles est celle des curiales du territoire de Sucidava découverte à Celei, publiée à plusieurs reprises, mais encore discutée. Les points litigieux sont la date et le terme de *curiales* = *decuriones*.

L'auteur accepte la date proposée par V. Pârvan — avant le milieu du IIIe siècle — et la fixe à l'an 248; quant au terme de *curiales*, il propose de le faire dériver de ces *curiales*, membres des curies (subdivisions de certaines communes, où les citoyens exerçaient leurs droits politiques) que les réformes des Sévères, obligent à remplir la fonction de *decurio*. C'est ainsi qu'au IIIe siècle le terme de *curialis* commence à remplacer celui de *decurio*, usage qui se généralise au IVe siècle.

La seconde inscription est inédite. Elle a été découverte dans le village de Gîrlîciu, en Dobrogea et se rapporte au territoire rural d'Histria (*regio Histriae*). Elle fournit la preuve que le territoire ne relevait pas de l'administration de la ville grecque d'Histria, qui constituait une *civitas stipendiaria*, mais avait sa propre administration, à laquelle présidaient des magistrats portant le nom grec d'*archontes*, mais qui étaient probablement organisés sur le modèle romain.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Inscription de Celei (Sucidava).

Fig. 2. — Inscription de Gîrlîciu.

UN MONUMENT EPIGRAFIC VOTIV DE LA GÎRLICIU

(r. Hîrşova, reg. Constanţa)

În primăvara trecută, Institutul de arheologie, fiind înştiinţat despre descoperirea unei statui antice în comuna Ostrov (r. Măcin, reg. Galaţi) din Dobrogea, a delegat pe tov. Gh. Bichir să o aducă la Muzeul Naţional de antichităţi al Institutului. În acelaşi timp, tov. Bichir a primit indicaţii de la prof. Gr. Florescu să treacă şi prin comuna Gîrliciu (r. Hîrşova, reg. Constanţa) spre a ridica o inscripţie latină, descoperită acolo de mai multă vreme; aci a reuşit să descopere şi alte două monumente epigrafice, pe care le-a adus în Bucureşti (Muzeul naţional de antichităţi, inv. L 1803).

Monumentul epigrafic pe care-l prezentăm a fost găsit la locuitorul Petre Ciocea, fiind pus împreună cu monumentul publicat de Gr. Florescu (vezi acest volum, p. 342) ca treaptă la scara locuinţei sus-numitului locuitor. Întrebat asupra provenienţei acestor pietre scrise, Ciocea a răspuns că le-a adus tatăl său de la cetate — este vorba de cetatea Cius. Este sigur însă că inscripţia a fost adusă în părţile acelea din altă parte, pentru că, după cum se va vedea, este mai veche decît amintita cetate.

Se ştie că multe monumente epigrafice sau sculpturale au fost transportate de la mari depărtări şi dacă o piatră cu inscripţii este găsită într-un sat, nu trebuie presupus imediat că acel monument este din acea localitate; cazurile de acest fel sînt numeroase¹. Un asemenea caz îl oferă chiar piatra cu inscripţia votivă prezentată aci, care, deşi găsită în satul Gîrliciu, unde, după mărturia locuitorului Petre Ciocea, a fost adusă cu mult timp în urmă, împreună cu alte pietre de la cetatea Cius, a ajuns aci ca material de construcţie din alte părţi, probabil de pe teritoriul cetăţii Histria.

Monumentul este un altar din piatră de calcar moale, rupt recent în partea superioară, lateral, de la o margine la alta, sub dedicaţie; rup-tura atinge puţin capetele literelor din rîndul al doilea; partea superioară este profilată pe trei feţe; profilul de pe faţa principală este proeminent

¹ D. M. Pippidi, *Provenienţa inscripţiei greceşti de la Mănăstirea Dragomirna*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 125—135.

Fig. 1. — Inscripția votivă de la Girliciu.

cu 0,08 m în comparație cu trunchiul altarului. Din cauza calcarului moale și a greutateii monumentului, profilul superior frontal s-a despicat recent, dar a fost apoi lipit. Profilul la soclu a fost distrus, probabil din vechime. Înălțimea actuală a monumentului este de 1,49 m (coronamentul = 0,31 m, soclul = 0,20 m); lățimea la mijloc este de 0,60 m (la ornament = 0,74 m, la soclu = 0,73 m); grosimea este de 0,22 m. Cîmpul destinat scrisului are înălțimea de 0,97 m, din care inscripția ocupă numai 0,60 m.

Inscripția cuprinde opt rînduri. În rîndul întîi, literele au înălțimea de 0,060 — 0,065 m, iar în restul inscripției înălțimea lor este de 0,050 — 0,055 m. Spațiul dintre rînduri este de 0,018 m.

Textul, îngrijit și cu îndemînare săpat, are multe ligaturi. Cuvintele sînt despărțite prin mici semne triumfiulare.

I . O . M
ET IVNONI . REG
RO. SALVT. IMP. AV
CIVIT . ET . REGHIS
TR. CVRA. GENT
CL. AMANDO. E VLP.
HECTORE. ET. AELIO
G. ARCH. . .

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
et Iunoni Reg(inae) [p]
ro salut(e) Imp(eratoris) Au(gusti)
civit(as) et reg(io) His-
tr(iae) cura agentibus
Cl(audio) Amando et Ulp(io)
Hectore et Aelio
G. arch(ontibus)

Traducere : Lui Jupiter celui prea bun și prea mare și Junonei, regina, pentru sănătatea împăratului Augustus, cetatea și regiunea Histriei, sub grija arhonților Claudius Amandus și Ulpius Hector și Aelius . . . g . . .

Observații epigrafice : **R.1.** Cele două cuvinte prescurtate, din stînga, au după ele frunza de iederă. **R.2.** Literele din acest rînd sînt atinse în partea de sus de ruptura laterală a pietrei. Ruptura este mai mare la cele două margini — cu deosebirea la cea din dreapta —, încît a dăunat mai mult literelor de aci. Astfel, în partea stîngă, prima literă a rîndului este E, avînd bara de sus complet ruptă. Această literă făcea parte, desigur, din ligatura ET, dacă ținem seama că după ea urma, imediat, cuvîntul IVNONI și că aceeași ligatură este folosită și în rîndurile 5 și 6. Celelalte litere ale rîndului sînt atinse foarte puțin în partea de sus, afară de ultima sau ultimele două litere de la marginea din dreapta, unde piatra este ruptă. În acest spațiu — intervalul de la ultima literă păstrată în acest rînd, G din REG, și pînă la margine — nu pot încăpea mai mult de două litere simple sau în ligatură; cum nu există nici un indiciu că ar fi vorba de ligatura IN, singura care s-ar potrivi, putem admite litera P din care s-a păstrat foarte puțin, anume capătul de jos dintr-o bară verticală. Este vorba, deci, de un rest din litera P, care este inițiala cuvîntului următor : PRO. **R.3** : Toate literele sînt bine păstrate; ne întîmpină două ligaturi : VT în SALVT(e) și AV în AV(gusti). **R.5.** În acest rînd se găsește ligatura TR din HISTR(iae). Din mijlocul rîndului a sărit o așchie, stricînd litera A din cuvîntul AGENT(ibus). Din această literă au rămas numai capetele celor două bare care arată clar că a fost litera A. **R.6.** În rîndul al șaselea ne întîmpină din nou ligatura ET și alta nouă, VL, precum și o înscris în D, în numele Amando. **R.7.** De asemenea întîlnim două ligaturi

și în rîndul al șaptelea : *HE*, în numele *HECTORE*, și *ET. R. 8*. Ultimul rînd este stricat la ambele capete. Din începutul numelui prescurtat, *cognomen*, nu s-a păstrat decît litera *G* și în dreapta, sus, cam un sfert din ovalul unei litere, probabil *O*. Din ultimele litere ale rîndului s-a păstrat numai puțin din partea superioară a trei litere : *REG*.

Restul cîmpului inscripției este distrus, și păstrează numai o mică parte — 23 cm lungime — în mijloc, sub literele *G* pînă la *H*, unde nu există totuși nici o literă sau urmă de litere, ceea ce ne face să credem că inscripția n-a fost terminată, deoarece în partea finală a acestei inscripții oficiale trebuie să fie numele consulilor din acea vreme.

Numărul mare de ligaturi — opt pentru inscripția de opt rînduri — nu este justificat de lipsa sau de grija de spațiu a lapidului, restul suprafeței nescrise fiind o dovadă contrarie.

La întrebarea care se pune dacă inscripția este întreagă sau nu, se poate răspunde, judecînd după spațiul păstrat nevătămat sub literele *G* pînă la *H*, adică sub ultimul rînd, că suprafața pregătită pentru inscripție n-a fost săpată toată. Și întrucît, așa cum am spus mai sus, este vorba de o inscripție oficială, aceasta ar fi trebuit să cuprindă la sfîrșit, ca elemente de datare, numele consulilor din acel an.

Inscripția este un monument votiv, dedicație oficială zeului suprem, Jupiter Optimus Maximus, și zeiței Junona — cele două zeități din triada capitolină, foarte des întîlnite în provinciile de la Dunăre —, pusă în sănătatea împăratului de către cetatea și regiunea Histria. Dar dedicația nu cuprinde numele împăratului; în inscripție se menționează numai *pro salut(e) Imp(eratoris) Au(gusti)*; nici un alt element obișnuit pentru datare, pentru că inscripția nu este terminată. Dedicățiile acestea fără numele complet al împăratului deveniseră stereotipe în a doua jumătate a secolului II e.n. în unele locuri din provinciile de la Dunăre ¹.

Încercînd să fixăm inscripția noastră în timp, deși datarea este îngreunată de lipsa unor elemente necesare, sîntem nevoiți să ținem seama de caracterul literelor care se aseamănă pînă la identitate cu literele unor inscripții datate sigur, găsite la Histria, în care este vorba de *Vicus Quintionis* ², și cu acelea dintr-o inscripție publicată de D. Tudor ³; de aceea monumentul epigrafic prezentat mai sus poate fi datat în a doua jumătate a secolului II e. n.

Ceea ce reține atenția, în primul rînd, în această inscripție sînt cuvintele *civit(as) et reg(io) Hist(ri)ae*. Este a doua inscripție descoperită pînă acum pe teritoriul țării, în care ies în evidență cele două noțiuni, *civitas* și *regio*, ca două elemente hotărît distincte ⁴. Aceste două elemente

¹ V. Părvan, *Histria*, VII, p. 62—78, nr. 49—52; D. Tudor, *Vicus Quintionis (Trei inscripții inedite)*, extras din *SCȘ*, Iași, II, 1—2, 1951, p. 9, n. 3.

² V. Părvan, *op. cit.*, p. 62—78, nr. 49—52.

³ D. Tudor, *op. cit.*

⁴ *Ibidem*, p. 5—6; în alte două inscripții, apare numai noțiunea *regio*: *CIL*, III, 12489, inscripție datată în anul 157 e.n.: ...*consist(it) r(egione) Hist(ri) muneraque fecit Histro in oppido arc(h)ontium et aedilicium(m) et sacerdotium*..., și în inscripția din vremea împăraților Septimius Severus și Caracalla, publicată de V. Părvan, *Dacia*, II, p. 241, nr. 41: ...*c(ives) Romani et Lai consistentes regi(ione) Si(tri?) [Istri]!*.

ridică problema teritoriului histrian. La formarea și lărgirea acestui teritoriu au contribuit drepturile de uzufruct ale cetății „asupra bunurilor comune, iar nu ocuparea definitivă și organizată a teritoriului, din care probabil numai o mică parte era ocupată de histrieni și afectată aprovizionării orașului”¹. În ceea ce privește raporturile juridico-administrative ale teritoriului cu cetatea, este probabil că dependența acestuia de cetate era în funcție de împrejurarea dacă acei care ocupau anumite terenuri din teritoriu erau histrieni, pentru că — în general — pe teritoriu se găsea populație cu o anumită stare juridică, neputînd depinde de cetate²: veterani, cetățeni romani sau alți coloniști.

La acest mod de înțelegere al raporturilor juridico-administrative duce, desigur, distincția făcută de inscripția noastră între cele două elemente: *civitas* și *regio*. Aceasta nu înseamnă, însă, că noțiunea *civitas* se suprapune exact celei de *oppidum*, cum susține D. Tudor³, potrivit căruia *civitas* = *oppidum*, deoarece sfera cuvîntului *civitas* este mai mare și, deci, mai cuprinzătoare decît sfera noțiunii *oppidum*. În acest sens trebuie luată partea din inscripția de la Nistorești⁴, în care *oppidum* trebuie înțeles ca orașul-reședință al arhonților, al aediliciilor și al sacerdotilor, Histria.

Revenind la textul inscripției, observăm forma *cura agentibus* în loc de *curam agentibus*, care nu produce mirare, deoarece în limba latină rurală nerespectarea cazurilor se întîlnește la tot pasul; în privința expresiilor de mai sus, exemplul îl dau monumentele epigrafice ridicate în *vicus Quintionis*, în Scythia Minor⁵.

În ceea ce privește numele și numărul magistraților — numiți aici arhonți⁶ — observăm că sînt trei: *Claudius Amandus*, *Ulpus Hector* și *Aelius* ///g..., care se prezintă cu nomen gentile și cognomen, între care se întîlesc nume ale unor împărați romani: *Claudius* și *Aelius*, ceea ce însemnează că de la aceștia au primit dreptul de cetățenie ascendenții arhonților⁷. Primul dintre magistrații amintiți în această inscripție, *Claudius Amandus*, are un nume roman comun, iar al doilea magistrat are nomen gentile, *Ulpus*, cognomenul fiind grecesc, *Hector*. Din numele celui de-al treilea magistrat s-a păstrat numai nomen gentile, *Aelius*, iar din cognomen o singură literă din interiorul numelui, ...g... După cum se vede, magistrații din inscripția noastră apar sub denumirea de *arhontes*, care, între alte funcții administrative și politice, aveau și pe

¹ R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, în SCIV, VIII, 1957, p. 160.

² *Ibidem*, p. 161.

³ *Ibidem*, p. 12.

⁴ CIL, III, 12489.

⁵ V. Părvan, *op. cit.*, p. 62—78, nr. 49—52.

⁶ Asupra arhonților la Histria, D. M. Pippidi, *Știri noi despre organizarea internă a cetății Histria în perioada autonomiei*, în SCIV, V, 3—4, 1954, p. 432, cu literatura respectivă și p. 435, nota 3; idem, *Proveniența inscripției grecești de la Mănăstirea Dragomirna*, loc. cit., p. 133, cu literatura de la nota 45; iar asupra arhonților la Histria și Olbia, T. V. Blavatskaia, *Западно-понтийские города в VII—I веках до н.э.*, Moscova, p. 192.

⁷ *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire ancienne offerts à J. Marouzeau par ses collègues et élèves étrangers*, Paris, 1948, p. 330.

aceea de a se îngriji de ridicarea unor monumente în sănătatea împăratului, pentru a dovedi astfel lealitatea cetății față de imperiu. Cu alte cuvinte, documentul epigrafic prezentat aruncă lumină asupra unei laturi a organizării interne a cetății Histria în secolul II e.n. Acest aspect al vieții cetății milesiene din Pontul stîng este menționat și de inscripția latină din secolul III e.n., publicată de prof. Gr. Florescu în paginile acestei reviste, în care se spune : . . . *A r ? contens (sic) r(egionis) His(triae) sub arc(ontatu) (?) Aur(elii) Euxini Leontisci...*, dar textul a cărui citire nu lasă îndoială este cel oferit de inscripția de la Gîrliciu, în care se citește clar : . . . *cura agent(ibus) Cl(audio) Amando et Ulpis Hectore et Aelio... g... arch(ontibus)...*

În importantul document epigrafic, care a făcut obiectul acestor însemnări, se constată dăinuirea unor magistrați — numiți arhonți — în cetatea și regiunea Histriei, în a doua jumătate a secolului II e.n.

ȘTEFAN CONSTANTINESCU

ПОСВЯТИТЕЛЬНЫЙ ЭПИГРАФИЧЕСКИЙ ПАМЯТНИК ИЗ ГЫРЛИЧУ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор описывает посвятельную надпись, находящуюся в лapiдарии Национального Музея древностей (L 1803). Она происходит из села Гырличу (район Хыршова, Констанцской области). Этот официальный эпиграфический памятник проливает свет на некоторые стороны внутренней организации города Истрии во II в. н. э. Перечисляются должностные лица, именуемые здесь архонтами, причем приводятся по-мен gentile и cognomen : Claudius Amandus, Ulpus Hector и Aelius... g... В то же время в этой надписи понятия civitas et regio Histriae допьяляются как два совершенно различных элемента.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Посвятельная надпись из Гырличу.

L'INSCRIPTION VOTIVE DE GÎRLICIU

RÉSUMÉ

L'auteur présente une inscription votive du *lapidarium* du Musée National des Antiquités (L 1803), provenant du village de Gîrliciu (district de Hîrșova, région de Constantza). Ce document épigraphique officiel éclaire un côté de l'organisation intérieure de la ville d'Histria

au IIe siècle de notre ère, grâce à l'énumération de magistrats appelés archontes et désignés par leur *nomen gentile* et leur *cognomen* : *Claudius Amandus*, *Ulpus Hector* et *Aelius* ... *g* ... En même temps, dans cette inscription, les deux notions de *civitas* et de *regio Histriae* apparaissent comme deux éléments nettement distincts.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — L'inscription votive de Girliciu.

ÎN JURUL UNEI INSCRIPTII DIN MUZEUL NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI AL INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE

În Muzeul național de antichități, sub cota L 343, se păstrează un bloc de calcar cu inscripție greacă, rupt la dreapta și jos, descoperit la sfârșitul veacului trecut „în cimitirul turcesc de pe colina Caranasuf”, pe teritoriul actualei comune Istria, regiunea Constanța. Fișa de inventar arată că inscripția a fost publicată de Grigore Tocilescu în *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich* din 1887¹. Dar ceea ce se omite să se semnaleze e că ea fusese editată în două rânduri de cercetători străini, înainte de a fi reținut atenția epigrafistului nostru. Pentru întâia oară, mențiunea interesantului document se întâlnește în modest intitulata *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions de Valachie et de Bulgarie*², apărută în 1868, și în care, la capătul unei călătorii de mai multe luni în părțile Dunării de jos, din însărcinarea guvernului francez, Ernest Desjardins dădea la iveală un număr de 108 inscripții din Dacia, Moesia și Scitia Mică, copiate, unele, în București, la locuința generalului Mavros, altele în Dobrogea, pe care învățatul o cercetase cu luare aminte și în legătură cu care ne-a lăsat indicații prețioase³.

Potrivit arățărilor lui Desjardins, în momentul când era copiat blocul se găsea *dans un cimetière turc situé à une demi-heure au sud du*

¹ XI, p. 66, nr. 140.

² Titlul întreg sună : *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions inédites de Valachie et de Bulgarie, provinces de Dacie, de Mésie et de Scythie Mineure*, par Ernest Desjardins. Extras din *Annales de l'Institut de Correspondance archéologique*, Rome, Imprimerie Tiberine, 1868, p. 92, nr. 101.

³ Cf., de același, *CRAI*, 1868, p. 53 și urm. ; *RA*, XVII, 1868, p. 270 și urm. Dintre observațiile, de fiecare dată interesante, cuprinse în notele de călătorie ale învățatului francez, reproduc informația (ce s-ar cere cît mai grabnic controlată), potrivit căreia, la jumătatea secolului trecut, în preajma satelor Gargalicul Mare și Gargalicul Mic (azi Corbul de Sus și Corbul de Jos, regiunea Constanța), ar fi fost încă vizibile ruinele unei așezări antice importante : *Près du petit golfe où s'élevaient les deux bourgades de Grand-Gargalik et de Petit-Gargalik, tout près de la Mer Noire, sont des ruines considérables. J'ai trouvé, dans le cimetière turc établi au N. de Grand-Gargalik, ou milieu de ruines de temples et de monuments de toute sorte, cette inscription...*, etc. ... (*Lettre à M. Henzen*, p. 93).

petit village bulgare de Karanasou, tout près de la rive occidentale du lac Raselm. Cu deslușirea că lacul pe care autorul îl numește Razelm era în realitate Sinoe, spusele lui Desjardins nu lasă îndoială asupra faptului că inscripția a fost văzută în mijlocul unui câmp de ruine, și mai precis pe locul unui oraș în care — cu o remarcabilă intuiție — învățatul francez recunoștea pentru întâia oară Histria : *au milieu de ruines qui sont, pour moi, celles d'Histropolis, une des cités grecques de la Pentapole.* Informația

Fig. 1. — Piatra cu inscripția. MNA inv. L 343.

nu este lipsită de interes, fie că o considerăm sub acest raport, fie sub acel al precizării că în 1868 (și, probabil, încă douăzeci de ani mai târziu, dacă trebuie să-l credem pe Tocilescu) ¹, acropola Histriei slujea ca loc de îngropare pentru locuitorii turci ai cătunului care, până în zilele noastre, a continuat să poarte numele de Caranasuf, Caranasup sau Caranasib — satul Istria de astăzi.

Ca să revenim însă la inscripția de care ne ocupăm, copia lui Desjardins e de o remarcabilă exactitate și, cum se va arăta mai departe, într-un punct important mai corectă decât copia lui Tocilescu. Nu același lucru se poate spune despre copia inginerului german Weickum, ale cărei note asupra unei călătorii în Turcia au fost publicate în 1875 de Wilhelm Christ sub titlul *Weickum's Inschriftensammlung aus der Türkei* ² și care, încercînd să reproducă același document, împreună cu altele, comitea greșeli asupra cărora ar fi inutil să stărui, mulțumindu-mă să le semnez ³. În momentul cînd, la rîndu-i, publica inscripția histriană, Tocilescu avea deci doi predecesori, desigur fără s-o bănuiască. Cu atît mai interesant de sem-

¹ *Gefunden im türkischen Friedhofe, neben dem Hügel Karanasup, nicht weit von Karaharman*, scrie acesta, loc. cit.

² *SB München*, I, 1875, p. 74 și urm. Textul care ne interesează se citește la p. 82, nr. 7.

³ Christ însuși se vede obligat să recunoască : *...hier scheint Desjardins entschieden richtig gesehen und treuer copiert zu haben, da sich aus der Absehrift Weickum's kaum eine ertrüglliche Herstellung des Textes gewinnen liesse.*

nalat e faptul că lecturile epigrafistului nostru repetă aproape întocmai lecturile epigrafistului francez, cu excepția unui cuvânt sărit de Desjardins în r. 1 și cu o citire diferită a numelui propriu cu care începe textul.

Pentru mai multă claritate, reproduc edițiile lui Desjardins și Tocilescu, neglijând transcrierile în majuscule.

DESJARDINS :

Κάρπος Ἀρτεμιδ[ώ]ρου [ἀρχι]ερέως
εὐθηνιάρχου καὶ πολλάκις ἐν[οι-]
κοῦντας ξένους θρεψαντο[ς],
. ιμος ἄρξαντος καὶ πρεσ-
[β]εύ[σαντος]. . . . [Ἴσ]τρο[πό]λεως . . .

TOCILESCU :

Κλίτιος Ἀρτεμιδώρου τοῦ [ἀρχι]ερέω[ς]
εὐθηνιάρχου, καὶ πολλάκις ἐν[οι-]
κοῦντας ξένους θρέψαντος [προ-]
[θύ]μως ἄρξαντος καὶ πρεσ[βεύσαντος]
. . . . TPO . . .

Cum am amintit-o în treacăt, în primul rînd al documentului (poate din pricina sfîrșitului asemănător al cuvîntului precedent) Desjardins omite literele TOY, care figurează efectiv pe piatră. În schimb, în rîndul 3, Tocilescu a adăugat la ΘΡΕΨΑΝΤΟ un Σ pe care Desjardins nu-l menționează și din care abia se întrevește o urmă. În rîndul 4, după o lacună marcată în copia lui cu patru puncte și care în realitate nu acoperă mai mult de două semne, Desjardins notează un I, care lipsește deopotrivă la Tocilescu și pe lespele. În sfîrșit, în rîndul 5 — aproape în întregime distrus și din care rămîn abia cîteva litere — în afara grupului TPO, la extremitatea dreaptă a pietrei (înregistrat și de Tocilescu), Desjardins menționează la extremitatea stîngă două litere din care efectiv subsistă urme și pe care le citea EY. În această privință, fie că va fi greșit copistul, fie că blocul va fi suferit stricăciuni, astăzi nu se pot distinge în acest loc decît partea superioară a unui Y și urme vagi din ceea ce a putut fi un Π sau un T. A doua literă pare probabilă, deși, riguros vorbind, starea pietrei nu îngăduie în această privință vreo afirmație sigură.

Unde deosebirea dintre cele două copii e însă mare, și unde greșeala lui Tocilescu avea să se dovedească bogată în urmări, e în redarea numelui propriu cu care începe documentul și pe care învățatul nostru îl citea ΚΑΙΤΙΟΣ. Rezonanța lui neobișnuită a avut darul să atragă atenția unui onomatolog de talia lui Louis Robert, care, pornind de la constatarea că un astfel de nume nu se întîlnește în nici un document grec, epigrafic ori literar, și căutînd să verifice îndreptățirea lecturii lui Tocilescu, a ajuns să descopere existența edițiilor lui Desjardins și Weickum, în care, în loc de ΚΑΙΤΙΟΣ, se citește în acest loc ΚΑΠΙΟΣ (la Weickum : ΚΑΙ.ΟΣ), ceea ce-l ducea la concluzia (pe care exemplul pietrei o confirmă pe de-a

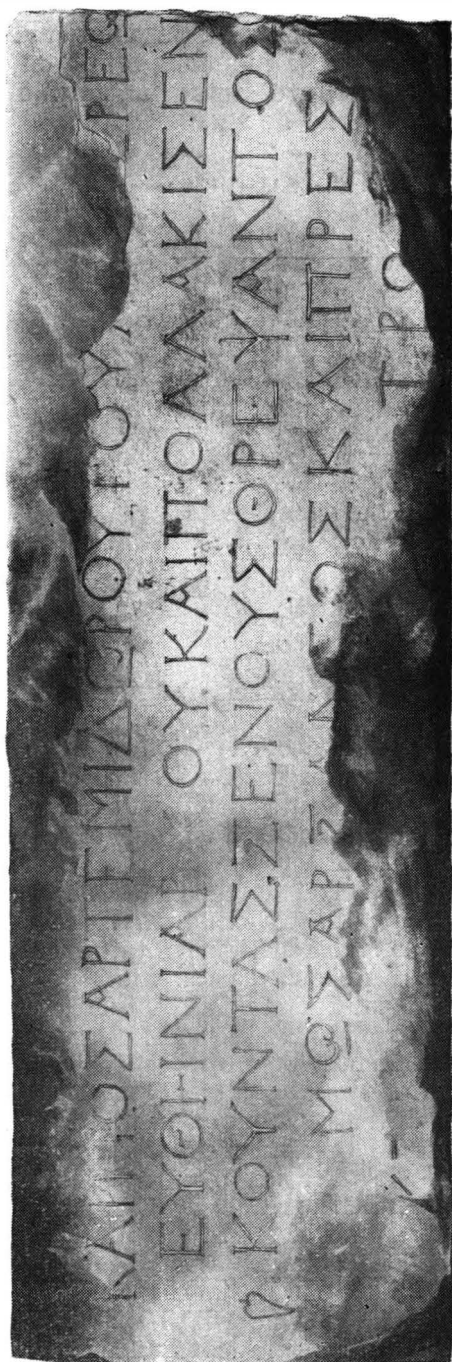

Fig. 2. — Textul inscriptiei.

întregul) că, în textul ce ne reține luarea aminte, „numele neatestat ΚΑΙΤΙΟΣ trebuie să facă loc banalului ΚΑΡΙΟΣ”¹.

Atît și ar fi destul pentru a învedera superioritatea unei metode care nu lasă nefolosit nici un mijloc pentru a stabili cu rigoare fie și un amănunt în aparență banal. Se întîmplă însă, pe de o parte, că precizia astfel dobîndită e departe de a fi indiferentă, pe de alta că — o dată adus să-și oprească atenția asupra documentului histrian — învățatul francez a mai făcut o observație care-i ilustrează ascuțimea. A formulat, anume, presupunerea că ruptura lespezii la dreapta n-ar fi neînsemnată, așa cum se arătau convinși editorii anteriori. „Întregirea rîndului 2 — scrie Louis Robert în această ordine de idei —, identică în edițiile Desjardins și Tocilescu, nu poate fi acceptată. În fiecare rînd lacuna din dreapta nu e de numai cîteva litere, ci cel puțin egală cu lungimea părții conservate; o dovedesc textele paralele”². Pornind de aci, și cu titlu de exemplu, Robert propunea să se citească rîndurile 2—3: εὐθηνιάρχου, καὶ πολλὰκις ἐν [δυσχρήστοις καιροῖς (sau: ἀναγκαίοις καιροῖς, sau: ἐν τοῖς ἐπείγουσι καιροῖς) τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοικούντας ξένους θρέψαντος ...

Considerațiile învățatului francez asupra ultimului participiu, de care se ocupă în chip deosebit și care-i prilejuiește apropieri instructive cu o serie de texte epigrafice din epocile elenistică și romană, nu ne vor interesa deocamdată. Mai indicat mi se pare ca, folosind drept punct de plecare noua lectură dată rîndului 2, să încerc a duce mai departe întregirea unui text ale cărui implicații se dovedesc neașteptate.

Înainte de a ne angaja pe această cale, e necesar să subliniez totuși că presupunerea formulată de Robert cu privire la lungimea rîndurilor e fără îndoială îndreptățită. În ciuda faptului că n-a avut prilejul să vadă lespeda, a cărei imagine n-a fost vreodată publicată, și întemeiat exclusiv pe cunoașterea stilului acestui soi de inscripții, cercetătorul n-a șovăit să riște o ipoteză ce putea părea temerară, dar pe care examenul pietrei vine s-o confirme. Mă grăbesc să arăt, într-adevăr, că inscripția e săpată pe un bloc de mari proporții (0,75 m înălțime, 1,45 m lățime, 0,60 m grosime) și că ceea ce pînă acum s-a considerat drept ruptură la dreapta e mai curînd o întrerupere: piatra e aci tăiată regulat și, cum din rîndul al patrulea rezultă fără putință de îndoială că textul nu se oprea în acest loc, trebuie să înțelegem că textul continua pe un al doilea bloc, de proporții aproximativ egale. De reținut, din acest punct de vedere, e particularitatea că, deși tăiat, și nu rupt, așa cum am mai spus-o, blocul prezintă la capătul drept o față mai puțin bine netezită decît la capătul stîng, ceea ce nu poate să însemne decît că prima nu era în mod obișnuit expusă vederii. Presupunerea că inscripția se prelungea pe o altă piatră se dovedește astfel plauzibilă și-și găsește o confirmare neașteptată în faptul că la aceeași extremitate dreaptă, pe fața superioară, blocul prezintă urma neîndoioasă a unui crampon, care-l lega de blocul următor (fig. 1).

Astfel stînd lucrurile, nu numai problema lungimii rîndurilor își găsește dezlegarea, în sensul sugestiilor făcute în această privință de

¹ *Hellenica*, VII, 1949, p. 76 (reluînd și completînd observațiile anterioare publicate în *RA*, I, 1934, p. 48—52 și *Istros*, II, 1936, p. 12—13).

² *Ibidem*.

L. Robert, dar ne găsim în situația de a putea răspunde la o întrebare pe care nici unul din cercetătorii de pînă acum ai documentului nu pare să și-o fi pus și care privește natura inscripției în chestiune. După cele spuse înainte în legătură cu aspectul¹ și proporțiile blocului; după împrejurarea că în partea-i de jos de asemenea inscripția a putut să se prelungească pe o piatră diferită; în sfîrșit, după indiciile ce se pot scoate din însăși analiza textului — care începe cu un nume la nominativ, — pentru mine e limpede că ne găsim înaintea unei inscripții monumentale, săpată pe arhitrava unui edificiu despre a cărui înfățișare nu mă încumet a face presupuneri. Sigur e doar că dimensiunile construcției n-au putut fi deosebite, de vreme ce înălțimea de numai 5 cm a literelor n-ar fi îngăduit să fie citite de la o mare depărtare.

Cu aceste precizii în minte, să ne îndreptăm acum atenția spre înțelegerea unui text al cărui sens îl întrevădem, dar a cărui redactare se prezintă întrucîtva neobișnuită. E ușor de observat, într-adevăr, că, dacă numele la nominativ al celui ce va fi închinat clădirea ne îndreptățește să așteptăm către sfîrșitul frazei: *οἰκοδόμησεν ἐκ τῶν ἰδίων*, sau ceva echivalent, rămîne oricum curios faptul că, în partea ajunsă pînă la noi a documentului, cele mai multe indicații nu se referă la persoana ctitorului, ci la a tatălui acestuia, ale cărui titluri și demnități umplu literalmente cele patru rînduri ale textului păstrat. Aceasta poate să însemne, fie că fiul era mîndru de părintele a cărui glorie se răsfrîngea asupra-i, fie că într-un fel sau altul clădirea amintită în inscripție va fi avut o legătură cu persoana celui ale cărui merite sînt înșirate cu atîta însuflețire. Cît privește zidirea însăși, ea a putut fi o ediculă funerară sau un *ἥρωον*, ceea ce ar lămuri deopotrivă și alcătuirea neobișnuită a inscripției și condițiile în care aceasta se înfățișează săpată.

Rezultatele obținute pînă aci nu ne îndreptățesc să ne facem iluzii despre șansele unei încercări de întregire a textului. Chiar dacă înțelesul general se lasă ghicit, de o restituire literală nu poate fi vorba, din pricina lungimii lacunei și a puținelor elemente ce ne stau la dispoziție. În această ordine de idei, am avut prilejul să arăt că, întemeiat pe texte paralele, Louis Robert propunea să se citească în rîndurile 2 — 3: *πολλὰκις ἐν [δυσχρήστοις καιροῖς (sau : ἀναγκαίους καιροῖς, sau : ἐν τοῖς ἐπείγουσι καιροῖς) τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ξένους θρέψαντος*². Citirea corespunde fără îndoială naturii documentului, dar ceea ce mă împiedică s-o accept fără șovăire e numărul de litere pe care-l implică. După propria-mi convingere, inscripția nu se întindea spre dreapta pe mai mult de un bloc, iar acesta n-a putut fi nici el mai mare decît blocul păstrat. E ușor de văzut însă că, în partea conservată a inscripției, primul rînd numără 28 litere, iar celelalte între 20 și 24, ceea ce (ținînd seamă de latitudinea lapidului de a îndesa sau rări întrucîtva slovele) înseamnă că lacuna n-a putut număra mai mult de 32—34 semne. Așa fiind, restituirea propusă de învățatul francez apare cam lungă pentru a fi acceptată întocmai. S-ar

¹ În aceeași ordine de idei, se mai poate adăuga că fața anterioară a arhitravei prezintă urma încă vizibilă a unei cornișe distrusă cu prilejul reîntrebuințării blocului (fig. 2).

² Mai sus, p. 361.

cere un adjectiv mai scurt pe lângă *καροῖς*, sau, mai degrabă, o expresie care ar aduce rîndul în limitele indicate : ἐν [ταῖς ἀφορμαῖς], bunăoară, cu cele ce urmează.

Încă și mai anevoie de împlinit mi se pare lacuna din rîndul 3, unde începea o propoziție independentă de propoziția dinainte, chiar dacă cu un înțeles asemănător. Fără multă șovăire, aș propune : [καὶ πᾶσας λειτουργίας ἐκτελέσαντος προθύ]μως, care ne dă tocmai numărul de slove necesar, iar cît privește sensul, continuă înșirarea de liberalități începută în rîndul 2.

În rîndul 4, lucrurile sînt din nou mai simple. Lacuna începe cu participiul *πρεσ[βεύσαντος]*, lecțiune neîndoioasă, după care n-au putut urma decît indicații privind fie scopul în care au fost îndeplinite misiunile, fie autoritatea sau orașul către care se va fi îndreptat solul. Prima ipoteză mi se pare preferabilă și citesc, în ce mă privește : *πρεσ[βεύσαντος] δωρεάν ὑπὲρ τῆς πατρίδος*, sau, încă și mai bucuros : *πρεσ[βεύσαντος] δωρεάν ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως δικαίων*.

Cu aceasta am ajuns la ultimul rînd, a cărui situație e desperată și despre care am arătat că e redus la cîteva semne răzlețe. Ediția Desjardins prezintă la extremitatea stîngă literele EY, iar la extremitatea dreaptă TPO; ediția Toçilescu, numai literele TPO de la extremitatea dreaptă¹. La ambii, cea de-a treia literă din grup e un O, și ambii fac presupunerea că ne-am afla înaintea numelui Histriei, Tocilescu mulțumindu-se să observe : „în rîndul al 5-lea s-ar putea recunoaște numele orașului [*Ἰσ*]τρός[πολις]”, în timp ce Desjardins (nu se știe pentru care motiv) preferă forma genitivă și întregeste de-a dreptul : [*Ἰσ*]τρο[πόλεως].

Examenul pietrei dovedește, în schimb, că singura literă vizibilă la începutul rîndului e un Y, urmat de o bară orizontală — poate rămasiță a unui Π, poate a unui T; la extremitatea dreaptă, după T și P, perfect păstrate, se vede fără putință de îndoială un O. În aceste condiții, e evident că de o încercare de reconstituire a rîndului anevoie se poate vorbi, singura afirmație întemeiată în această privință fiind că o lecțiune [*Ἰσ*]τρός[πολις] sau [*Ἰσ*]τρο[πόλεως] se înfățișează în cel mai înalt grad neverosimilă. Mai degrabă decît la această formă neatestată a numelui cetății², ne-am putea gândi la cuvintele : [··εἰς τὴν μ]ητρο[πολιν τοῦ πόντου], în înțelesul că țința soliilor menționate în r. 4 ar fi fost capitala religioasă și administrativă a Pentapolei, Tomis. Prezența lui Y la începutul rîndului mă împiedică însă să propun în acest loc o citire mulțumitoare, și de aceea prefer să-mi îndrept atenția spre rîndul 1 al textului, a cărui întregire anume am lăsat-o la urmă și de la care sîntem îndreptățiți să așteptăm lumini prețioase pentru fixarea împrejurărilor în care inscripția a fost compusă.

¹ Copia lui Weickum prezintă în acest loc literele TPON.. În comentariul său, Christ nu face vreo propunere de întregire (*op. cit.*, p. 83).

² *Istropolis* nu apare în inscripțiile grecești ori latine plină acum cunoscute, formele uzitate fiind, fie *Ἰστριανῶν πόλις*, fie *Λαμπροτάτη Ἰστριανῶν πόλις* (resp. *Histranorum civitas*). Cf., totuși, un curios pasaj din *SHA (Vita Maximī et Balbini, XVI 3)*, unde, citind pe Dexippos, autorul numește orașul distrus atunci de goți *Istria civitas*, ceea ce corespunde în originalul grec unei forme *Ἰστροπόλις*, altminteri niciodată întîlnită.

În această ordine de idei, primul element ce trebuie să ne rețină luarea aminte e numele cu care începe textul, corect înregistrat de Desjardins și de altminteri ușor de controlat cu ajutorul pietrei: ΚΑΡΙΟΣ, în loc de fantezistul ΚΑΙΤΙΟΣ al lui Tocilescu. Κάριος Ἀρτεμιδώρου, cum se numea dedicantul nostru, nu e însă un necunoscut în prosopografia histriană. Personajul apare la loc de cinste în lista membrilor *gerousiei* din anul 138 e.n., ba, ceea ce nu-i lipsit de interes, alături de părintele-i Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου, a cărui măgulitoare poziție socială e subliniată și în acest document cu o particulară emfază. Se cunoaște, într-adevăr, amănuntul că, alături de numele așa-numiților φιλότειμοι μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν, marea stelă publicată de Pârvan în 1916 prezintă, săpat în capul celei de-a doua coloane, un decret de cinstire a unui συναγωγεὺς lăudat pentru dărnicia și meritele față de *gerousie*¹. Acest „președinte” al puternicei asociații e tocmai Artemidoros al lui Herodoros, și ceea ce permite identificarea lui sigură cu Artemidoros din inscripția noastră e faptul că în decretul *gerousiastilor*, ca și pe arhitrava din Muzeul național de antichități, Carpos e înfățișat drept fiu al lui. Între alte merite ale sărbătoritului, decretul pomenește într-adevăr o danie de 1000 denari făcută... ὑπὲρ τε ἑαυτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ Χάρπου, destinată celebrării anuale a „sărbătorii trandafirilor”: εἰς ῥοδισμὸν².

Acest prim rezultat (care, în treacăt fie spus, permite situarea sigură a inscripției în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.) înlesnește mai departe recunoașterea aceluiași Artemidoros într-un document histrian mai puțin cunoscut, descoperit în campania de săpături a anului 1951 și, pînă astăzi, inedit³. E vorba de un fragment de *album* — pe cît se poate judeca, al învingătorilor unui concurs muzical —, în cuprinsul căruia, printre alți προστάται ai asociației de cîntăreți, e pomenit un Μ. Οὐ[λ. Ἀρτεμίδωρος, împodobit cu titlurile răsunătoare de πρῶτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως („prim pontarh și fiu al cetății”) (r. 2 — 4). Că, o dată mai mult, ne găsim în fața aceluiași individ, se poate deduce din împrejurarea că restul notabililor înșirați în lista inedită sînt — cu puține excepții — membrii cu vază ai *gerousiei* prezidate de Artemidoros, contemporani și — împreună cu el — părtași ai onorurilor decernate de histrieni ca răsplată a serviciilor aduse cetății. M. Ulpus Callistratos, M. Ulpus Praesens, M. Ulpus Demetrios, Aelius Artemidoros fiul lui Dioscourides, P. Aelius fiul lui Phaidrias și Carpos fiul lui Apollodoros sînt în această situație⁴, fără a mai vorbi de un grup de cinci frați — Diogenes, Artemidoros, Calpournios, Herodoros, Callistratos —, în care nu va fi probabil temerar să recunoaștem pe proprii nepoți ai pontarhului⁵,

¹ *Histria*, IV, ARMSI, XXXVIII, 1916, p. 596, nr. 20. Cf. textul la p. 598—599.

² Col. II, r. 8—9 ale ediției Pârvan.

³ Muz. Histria, nr. inv. 259.

⁴ Numele lui M. Ulpus Callistratos se citește în lista membrilor *gerousiei*, în col. II, r. 63; al lui M. Ulpus Praesens, în col. II, r. 46; al lui M. Ulpus Demetrios, în col. I, r. 38; al lui Aelius Artemidoros, în col. I, r. 41; al lui P. Aelius, fiul lui Phaidrias, în col. I, r. 74 (identitatea acestuia apare mai puțin sigură); în sfîrșit, al lui Carpos, fiul lui Apollodoros, în col. II, r. 34.

⁵ De remarcat că, după un obicei răspîndit la greci, unul din nepoți poartă numele bunicului (Artemidoros), altul pe al străbunicului (Herodoros). Pentru mai multă claritate, vezi arborele genealogic de la p. 367.

fiii aceluși Carpos asociat la distincțiile acordate de *gerousie* și care, dacă nu ne amăgim, avea să înalțe după moartea părintelui zidirea a cărei pisanie se păstrează în Muzeul național de antichități.

Cu aceasta, cunoașterea omului a cărui carieră încercăm s-o reconstituim realizează un important pas înainte. O întâmplare fericită a făcut însă ca știrile despre Artemidoros să nu se oprească aci și ca un document descoperit în 1923 sau 1924, publicat de Pârvan în 1925, să ne ofere puțința unei completări — dacă nu a carierei publice a personajului, cel puțin a fizionomiei lui morale. Se cunoaște, într-adevăr, curioasa listă de subscripție (astăzi în Muzeul național de antichități, cota 618 ?) care ne-a păstrat numele mai multor închinători ai lui Mithras, cu a căror cheltuială s-a construit în Histria o casă de cult a zeului iranian. Οἷδε συνεισφέρ[ε]ν εἰς τῆν οἰκοδομίαν τοῦ ἱεροῦ σπηλῆου καὶ [θεο]σέβει[ας] . . . — sună în acest loc textul ¹, și nu e poate greșit să înțelegem indicația în sensul că „peștera sfântă” aci pomenită va fi fost cea dintâi de acest fel clădită în oraș.

În legătură cu epoca inscripției, editorul se mulțumea să observe că „spre jumătatea secolului al II-lea după Christos, cultul lui Mithras era foarte răspândit în orașele și taberele militare ale Scitiei Mici” ², ceea ce e fără îndoială exact, dar nu suficient, cînd e vorba de un text a cărui dată e înscrisă în însuși cuprinsul lui. Surprinde, într-adevăr, împrejurarea că, ocupîndu-se în treacăt de cîțiva din contribuitorii la zidirea criptei mithriace (de bună seamă membri ai unei *confraternități* ce va fi numărat adepți numeroși și al cărei îndrumător, cinstit cu titlul de „părinte”, e și el pomenit pe nume), Pârvan n-a recunoscut într-însii pe unii dintre fruntașii *gerousiei* din anul 138, a căror listă o studiase altădată cu luare aminte. Printre aceștia se numără un [A]ἰλ(ιος) Διονύσιος Δημοκράτου[ς] ³, un [K]άρπος Ἀπολλοδώρου ⁴, un Διονύσιος Διονυσοδ[ώρου] ⁵ și, mai ales, un [M.] Οὐλπ(ιος) Ἀρτεμίδωρος, care nu-i altul decît omul ce ne interesează și în legătură cu care, parcă pentru a pune capăt oricărei îndoieli, textul nu uită să menționeze titlul de ποντάρχης ⁶.

Strîngînd laolaltă elementele prosopografice pînă aci dobîndite, putem deci spune că — spre jumătatea secolului II al erei noastre — trăia în Histria, ca șef al unei importante familii, personajul care în lista fruntașilor *gerousiei* e pomenit ca Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου, după toate probabilitățile unul și același cu M(άρκος) Οὐλπ(ιος) Ἀρτεμίδωρος din inscripția agonistică descoperită în 1951 și din lista de subscripție a închinătorilor lui Mithras. Faptul că în primul document individul poartă un nume grec, cită vreme în celelalte arborează cu oarecare ostentație numele romane ce dovedesc o cetățenie dobîndită în zilele lui Traian, nu constituie un argument împotriva presupunerii că în toate trei cazurile ne-am găsi înaintea aceluiași om. E greu de imaginat, într-adevăr, că într-un

¹ Dacia, II, 1925, p. 218, nr. 21, r. 5—8.

² Op. cit., p. 221.

³ Poate fiul lui Αἰλ(ιος) Δημοκράτης, menționat în lista membrilor *gerousiei*. col. I, r. 10?

⁴ Dacia, II, p. 219, r. 12 = lista *gerousiei*, col. II, r. 34.

⁵ Ibidem, r. 17 = lista *gerousiei*, col. I, r. 80.

⁶ Ibidem, r. 10.

oraș ca Histria și în cursul aceluiași ani ar fi trăit, pe de o parte, un Ὁροδωρος Ἡροδώρου, om bogat și cu vază, συναγωγέως al *gerousiei*, pe de alta, un Μ. Οὐλπιος Ἀρτεμίδωρος, și el fruntaș al orașului, trecut prin numeroase magistraturi locale și, pe deasupra, pontarh ! Ipoteza cea mai simplă e că ne găsim înaintea unuia și aceluiași notabil, a cărui poziție socială se definește prin demnitățile înșirate în toate trei documentele pe care le-am folosit și a cărui identitate se precizează prin împrejurarea că, dacă președintele *gerousiei* arată a fi avut un fiu, Κάρπος (la rîndu-i tată a nu mai puțin de cinci fii, cum pare să rezulte din inscripția agonală pînă astăzi inedită ¹), același lucru se poate spune despre personajul cu bogate titluri la recunoștința cetății, căruia tot un Κάρπος îi consacră monumentul descoperit cu aproape un veac în urmă și a cărui pisanie am început s-o reconstituim.

La această inscripție e acum vremea să ne întoarcem, pentru a încerca întregirea primului și celui mai important rînd al textului, acela pe care Desjardins îl citea : Κάρπος Ἀρτεμίδ[ώ]ρου [ἀρχι]ερέως, iar Tocilescu (mai puțin corect, cum s-a relevat) : Κλίτιος Ἀρτεμίδωρου τοῦ [ἀρχι]ερέω[ς]. Asupra formei exacte a numelui, nu cred necesar să stăruim, după cele spuse înainte. Util, în schimb, mi se pare să amintesc că, așa cum a susținut pentru înția oară Louis Robert și cum am încercat s-o dovedesc cu mărturia pietrei, rîndul nu sfîrșea de bună seamă cu [ἀρχι]ερέω[ς], ci, la fel cu toate celelalte, se prelungea la dreapta într-o măsură aproximativ egală cu lespedeza păstrată. Pe de altă parte, între demnitatea sacerdotală cu care începe înșirarea titlurilor celui onorat și magistratura laică al cărei nume se citește la începutul rîndului 2, e evident că n-a putut figura decît funcția obștească cea mai înaltă îndeplinită vreodată de Artemidoros, cea de *pontarh*, pe care ne-o dezvăluie două din inscripțiile unde numele lui se citește. Adăugîndu-i titlul onorific de „Fiu al cetății”, pe care i-l atribuie inscripția agonală, am putea deci risca, fără teamă de a ne înșela, pentru lacuna rîndului 1 : [. . . καὶ ποντάρχου καὶ υἱοῦ τῆς πόλεως], ceea ce ne îngăduie, la capătul atîtor considerații preliminare, să propunem pentru ansamblul inscripției citirea :

Κάρπος Ἀρτεμίδωρου τοῦ ἀ[ρχι]ερέω[ς καὶ ποντάρχου καὶ υἱοῦ τῆς πόλεως],
εὐθηνάρχου καὶ πολλάκις ἐν [ταῖς ἀφορίαις τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοί]
κοῦντας ξένους θρέψαντο[ς καὶ πᾶσας λειτουργίας ἐκτελέσαντος προ]
[θύ]μω[ς, ἄρξαντος καὶ πρεσ[βεύσαντος δωρεάν ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως δικαίω]
· Υ· ΤΡΟ

(Sau, pe romînește : „Carpos al lui Artemidoros, al arhiereului și pontarhului cinstit <de locuitorii Histriei> cu titlul de «Fiu al cetății» ; care a condus serviciul de aprovizionare și, în vremuri de lipsă, nu o dată a hrănit pe cetățeni și pe străinii stabiliți în mijlocul nostru ; care a luat asupra-și cu tragere de inimă numeroase sarcini obștești, fiind arhonte și îndeplinind pe propria-i cheltuială solii pentru apărarea drepturilor cetății . . .”).

¹ Mai sus, p. 364.

Locul unde se întrerupe textul, în plină înșirare a titlurilor lui Artemidoros la recunoștința concetățenilor lui histrieni, nu ne permite să ghicim nici înaintea căror foruri va fi fost trimis să le apere interesele (poate la guvernatorul provinciei, poate chiar la Roma), nici în ce chip continua un document despre care tot ce se poate spune e că n-a putut fi lung și că trebuie să se fi încheiat printr-o aluzie la monumentul pe a cărui arhitravă era săpat.

Primele încheieri pe care le îndreptățește documentul astfel reconstituit sînt de ordin prosopografic, și ele ne permit să înțelegem și să fixăm sub forma unui arbore genealogic raporturile existente între o seamă de reprezentanți ai vieții publice histriene de pe la jumătatea secolului al II-lea al erei noastre, ale căror nume se citesc în documente și a căror legătură de rudenie nu fusese pînă acum semnalată.

Dacă inducțiile mele sînt corecte, strămoșul cel mai depărtat pînă la care ne putem urca e un Dionysios, al cărui fiu — Ἡρόδωρος Διονυσίου — e pomenit, alături de alți doi colegi, în calitate de συναγωγεὺς, în lista fruntașilor *gerousiei*¹. La data cînd se grava prima coloană a textului (fie că se găsea în exercițiul acestei demnități, fie că se eliberase cu cîtva timp înainte²), Herodoros atinsese deci cea mai înaltă treaptă la care se putea ridica în sinul numitei asociații, printre ai cărei membri întîlnim, pe de altă parte, încă din acel moment și cu titlul de φιλότειμος, pe fiul său Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου³. Cîtva timp mai tîrziu, poate după moartea lui Herodoros, Artemidoros devine la rîndu-i συναγωγεὺς, și aceasta ne lasă să înțelegem pentru ce, împreună cu el, Κάρπος Ἀρτεμίδωρου apare mai întîi ca φιλότειμος al *gerousiei*, apoi — la o dată desigur

¹ Col. I, r. 10, al ed. Pârvan, *Histria*, IV, p. 598.

² Menționea în catalogul din anul 138 a trei persoane distinse cu titlul de συναγωγεὺς, cînd în chip firesc ne-am fi așteptat la una singură, nu înseamnă firește că *gerousia* din Histria ar fi fost condusă de un „colegiu de președinți” cu puteri egale, ci, mai simplu, că unul din aceștia era președintele în exercițiu, cîtă vreme ceilalți doi sînt înscrisi alături de el *honoris causa*. Procedul e curent în practica romană a epocii imperiale (cf. cunoscutul *album* din Canusium, în care foștii *quinquennales* figurează în grup în fruntea listei, înaintea demnitarilor de rang inferior: *CIL*, IX, 338 = *ILS*, 6121); pe de altă parte, în decretul de cinstire al lui Artemidoros, la care ne-am referit în mai multe rînduri, acolo unde se vorbește de serviciile aduse *gerousiei*, exprimarea documentului lasă să se înțeleagă că, în exercițiul funcțiilor lui, Artemidoros era singur: ἐπεὶ ὁ συναγωγεὺς ἡμῶν . . . πολλάκι καὶ τάχειον εὐεργετήσας τὴν γερουσίαν καὶ φυλάξας τὴν τῶν γραμμάτων ἡμῶν πίστιν . . . (ed. Pârvan, col. II, r. 3–7).

³ Col. I, r. 34 al ediției citate.

ulterioară, și tot alături de părintele-i Artemidoros — în decretul onorific gravat în fruntea celei de-a doua coloane ¹.

Alte amănunte asupra carierei lui Carpos lipsesc (numele lui nu e pomenit în lista inedită pe care am avut prilejul s-o citez), dar faptul că în inscripția din Muzeul național de antichități onorurile sînt toate ale lui Artemidoros îndreptățește încheierea că, din acest punct de vedere, situația fiului era departe de a egala pe a părintelui. Oricum, de n-ar fi decît prin bunul nume cîștigat familiei de reprezentantul ei cel mai înzestrat, fiii lui Carpos, nepoții lui Artemidoros, sînt și ei menționați, cum am arătat, într-un prim moment printre notabili *gerousiei*, în al cărei *album* se citesc numele celor doi mai vîrstnici (Diogenes și Artemidoros) ², mai tîrziu, toți cinci, în lista biruitorilor agonalî săpată cu cheltuiala unei asociații ale cărei legături cu *gerousia* trebuie să fi fost strînse, de vreme ce printre așa-numiții *ποσάται* ai primei se întîlnesc aproape exclusiv *φιλέταιμοι* ai celei de-a doua ³.

Tocmai această împrejurare ne dă de altminteri putința să vorbim cu oarecare siguranță despre legăturile dintre Herodoros și Artemidoros, sau dintre Artemidoros și fii lui Carpos, întrucît de-a lungul epocilor elenistică și romană e cunoscută tendința ca membrii anumitor familii bogate să cumuleze și să-și transmită din tată în fiu principalele demnități civile și sacerdotale în cetățile altădată mindre de independența lor economică și politică, acum reduse să-și aștepte echilibrul bugetar și rezolvarea problemelor curente de la dărnicia și trecerea pe lingă autoritățile stăpînitore a „binefăcătorilor” răsplătiți cu statui de bronz și decrete de cinstire ⁴.

În Histria, către jumătatea secolului al II-lea, o familie de *evergeți* influenți ne-a fost de curînd revelată de inscripția în cinstea Abei, soața lui Herakon, coborîtoare din „părinți distinși și din strămoși iluștri” (ca să vorbim ca editorul, care a redat astfel expresiile grecești: *γωνέων τε ἐπισήμων καὶ προγόνων ἐπιφανεστάτων* ⁵). În legătură cu aceștia, textul adaugă că nicînd „n-au refuzat vreo contribuție sau îndatorire cuviincioasă, ci au adus la îndeplinire în chip neîntrecut preoțiile eponime, sacerdoțiile, demnitățile . . ., sarcinile obștești și slujbele de seamă, cîștigîndu-și <din partea tuturor> cea mai înaltă prețuire . . .” ⁶. O situație asemănătoare pare să fi ocupat în cetatea de pe țărmul lacului Sinoe

¹ Col. I, r. 40; cf. col. II, r. 8.

² Idem, r. 77; col. II, r. 60.

³ Mai sus, p. 364.

⁴ Asupra fenomenului „evergetismului” în cetățile grecești ale epocii elenistice, de la noi și de aiurea, vezi ale noastre *Contribuții la istoria veche a Romîniei*, București, 1958, p. 38 și urm.; p. 60 și urm.

⁵ Em. Popescu, în *SCIV*, V, 1954, p. 450, r. 5—6. Pentru o epocă mai veche, se pot vedea preambulul decretului în cinstea lui Diogenes, fiul lui Diogenes (*Histria*, I, București, 1954, p. 476, nr. 1; cf. J. și L. Robert, în *REG*, LXIII, 1955, p. 238) și, mai ales, rîndurile 4—5 din decretul în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apaturios (*Syll*², 708): *πατὴρ δὲ γεγωνὶς ἀγαθοῦ καὶ προγόνων εὐεργετῶν καὶ τετημένων τῶν θεῶν πάντων* . . .

⁶ Rîndurile 7—13 ale ediției citate în nota precedentă. Traducerea noastră se deosebește de a primului editor în puncte nefsemnate.

neamul lui Dionysios, judecînd după titlurile acumulate de Artemidoros, a cărui carieră singură e oglindită în documente în chip mulțumitor și de ale cărui merite față de obște ne propunem să ne ocupăm într-un studiu viitor¹.

D. M. PIPPIDI

О НАДПИСИ В НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ ДРЕВНОСТЕЙ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Неоднократно и, главным образом, в „Hellenica” VII, 1949, стр. 76, Луи Робер отмечал, что греческая надпись из Истрии, опубликованная Г. Точилеску в конце прошлого века (АЕМ, XI, 1887, стр. 66, № 140), была уже прежде опубликована, по копии Вейкума Вильгельмом Кристом („Sitzber. der philos.-philol. u. hist. Classe der Akademie der Wissenschaften zu München“, I, 1875, стр. 74 и след.) и еще раньше Эрнестом Дежарденом в „Annali di Corrisp. Archeologica“ 1868 (стр. 92, № 101, авт. оттиск). На основании этих изданий Л. Робер указывает новое чтение имени КАРПОС, которое Точилеску читал ΚΑΙΤΙΟΣ, Л, в то же время он обоснованно отвечает, что судя по формуляру, с правой стороны камня не достаёт гораздо больше, чем указывали более или менее сходные попытки реставрации Точилеску и Дежардена. В качестве примера автор предложил новую расшифровку строк 2 и 3 и подчеркнул большое значение указания о том, что в тяжёлое время лицо, которому была посвящена надпись, кормило (θρέψαντος) проживавших в Истрии горожан и чужеземцев.

Возвращаясь к изучению памятника в Бухарестском национальном музее древностей, где он находится (инв. L 343), автор подчёркивает, во-первых, правильность чтения КАРПОС, о которой свидетельствуют ясные следы на камне и, во-вторых, обоснованность предположения, согласно которому недостающая справа часть надписи была, по крайней мере, равна сохранившемуся тексту. Так как надпись высечена на архитраве памятника, вероятно, посвященного памяти отца Κάρπος, можно утверждать, что она продолжалась справа на блоке одинаковой величины; с точки зрения текста это означает пробел в 30—34 знака. На том же основании и исходя из указаний Луи Робера, автор предлагает новую трактовку 1—4 строк, учитывающую звания и подробности общественной деятельности отца Κάρπος—Μ(ᾱρκος) Οὐλ(πιος) Ἀρτεμίδωρος, одного из виднейших деятелей Истрии половины II в. н. э. Действительно, его имя появляется не только в знаменитом *album* местной герусии (SEG, I 330), где он фигурирует в качестве συναγωγέως или

¹ În comentariul la inscripția inedită citată în mai multe rânduri (Muz. Histria, inv. nr. 259), ce urmează a-și găsi locul în vol. II din *Histria, Monografie arheologică* (în pregătire).

на подписном листе для постройки в Истрии посвященной Митре пещеры (Пырван, *Dacia*, II, 1925, стр. 218, 21), но также и на почетном месте неизданного списка лауреатов музыкального соревнования (Муз. Истрии, № инв. 259), где М. Ульпий Артемидорос носит пышные звания *πρώτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως*. Автор вскоре опубликует последний документ; при этом он намеревается подробно исследовать карьеру Артемидороса и восстановить список известных до настоящего времени понтархов истрийского происхождения

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Камень с надписью MNA инв. L 343.

Рис. 2. — Текст надписи.

À PROPOS D'UNE INSCRIPTION GRECQUE DU MUSÉE NATIONAL DES ANTIQUITÉS

RÉSUMÉ

A plusieurs reprises, et notamment dans «Hellenica» (VII, 1949, p. 76), M. Louis Robert a signalé le fait qu'une inscription grecque d'Histria, publiée à la fin du siècle dernier par Gr. Tocilescu (AEM, XI, 1887, p. 66, n° 140), avait été éditée auparavant par Wilhelm Christ, d'après une copie de Weickum, dans les «Sitzber. der philos.-philol. u. hist. Classe der Akademie der Wiss. zu München» (I, 1875, p. 74 ss.) et, plus anciennement encore, par Ernest Desjardins, dans les «Annali di Corrisp. Archeologica» (1868, p. 92, n° 101 du tirage à part). En rétablissant, d'après ces copies, à la première ligne du texte, le nom ΚΑΡΙΟΣ, là où Tocilescu lisait ΚΑΙΤΙΟΣ, M. Robert faisait également l'observation fondée qu'à en juger d'après le libellé la rupture à droite de la pierre devait être sensiblement plus longue que ne le laissaient supposer les restitutions de Tocilescu et de Desjardins, substantiellement les mêmes. Il proposait, à titre d'exemple, une nouvelle lecture des lignes 2—3 et signalait l'intérêt tout spécial de l'indication selon laquelle le personnage honoré aurait nourri (τρέψαντος) les citoyens et les étrangers établis dans la ville.

Reprenant à son tour l'étude du document, qu'il a pu examiner à loisir au Musée National des Antiquités de Bucarest (n° d'inv. L 343), l'auteur relève tout d'abord l'exactitude de la leçon ΚΑΡΙΟΣ, dont la pierre offre des traces indubitables, ensuite, la justesse de l'hypothèse selon laquelle la lacune à droite serait au moins égale au texte conservé. L'inscription ayant été gravée sur l'architrave d'un monument probablement consacré à la mémoire du père de Κάριος, il est à peu près certain qu'elle a dû continuer à droite sur un bloc de la même longueur, ce qui donne pour le texte une lacune de 30 à 34 lettres au plus. Sur cette base, et en partant des suggestions de M. Robert, il propose une lecture des

lignes 1—4 qui tient compte des titres et de la vie publique du père de Κόρπος — Μ(ᾱρκος) Οὔλ(πιος) Ἀρτεμίδωρος — un des personnages les plus en vue d'Histria, vers le milieu du IIe siècle de notre ère. Son nom paraît en effet non seulement dans le fameux *album* de la gérusie locale (SEG, I 330), où il figure en qualité de συναγωγεὺς, mais également sur la liste de souscription destinée à couvrir les frais de construction d'une «grotte» mithriaque (Pârvan, «Dacia», II, 1925, p. 218, n° 21) et aussi, à la place d'honneur, dans un *album*, encore inédit, de vainqueurs d'un concours musical (Mus. d'Histria, n° d'inv. 259), où M. Ulpius Artemidoros porte les titres pompeux de πρώτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως. Ce dernier document sera publié prochainement par l'auteur qui, par la même occasion, se propose de soumettre à un examen détaillé la carrière d'Artemidoros et de retracer la liste des pontarques d'Histria connus à ce jour.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La pierre portant l'inscription (Musée National des Antiquités, n° L 343).

Fig. 2. — Texte de l'inscription.

GARNIZOANE ROMANE PE MALUL BĂNĂȚEAN AL DUNĂRII ÎN SECOLUL IV E.N.

Despre existența unor puncte militare romane menținute pe malul dacic al Dunării, de la evacuarea aureliană pînă în vremea pustiirilor lui Attila, mult timp știrile noastre se limitau numai la informațiile lacunare din *Notitia dignitatum* și *Procopius*. Dar pentru sudul Olteniei, descoperirile arheologice din ultimii douăzeci de ani, făcute la *Drobeta*, *Desa* și *Sucidava*, au adus confirmarea și lărgirea datelor rămase în cele două izvoare antice¹. Această confirmare arheologică nu o avem încă pentru malul muntean al Dunării, iar în ceea ce privește sudul Banatului, o atestă acum, o descoperire epigrafică recentă, cu care ne vom ocupa mai jos.

• Din ruinele romane de la *Pojejena de sus* (r. Moldova Nouă, reg. Timișoara) situate pe malul Dunării, s-a cules în anul 1956, de la suprafața terenului, un fragment de cărămidă romană de dimensiunile : $27 \times 15 \times 5$ cm (fig. 1 și 2)². Fragmentul păstrează urme de mortar de zidărie și are trasate pe una dintre fețe obișnuitele linii în diagonală executate cu degetele de către cărămidar, pe lutul încă ners. Pe partea inferioară a lui se conservă o ștampilă dreptunghiulară ($16 \times 3,5$ cm), cu literele în relief și vătămată foarte puțin numai pe latura stîngă. Înălțimea literelor variază între 3—3,5 cm ; ele sînt imprimate cu destulă stîngăcie, dar clare pentru a ne oferi lectura :

... EGVIIICLC, adică : [l]egi(o) VII Cl(audia) C(uppis).

O atare formă de ștampilă a apărut la *Pojejena de Sus*, încă din anul 1875, dar nu a putut fi descifrată de către descoperitorul ei și nici înțeleasă de către editorii *CIL*, III. Ea a fost comunicată de către diletantul arheolog Leonhard Böhm, în 1880, în transcrierea C I X I I C I C ,

¹ D. Tudor, *Stăpînirea romană în sudul Daciei de la Aurelian la Constantin cel Mare*, în *RIR*, X, 1940, p. 216 și urm. ; idem *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Traiane*, în *RIR*, XI—XII, 1941—1942, p. 136 și urm. ; idem *Oltenia romană*, ed. II, București, 1958, p. 337 și urm.

² Descoperirea o datorăm studentului Chiper Ion de la Facultatea de Istorie a Universității „C. I. Parhon”-București. Documentul a fost dăruit Muzeului național de anticități al Institutului de arheologie.

în care este foarte ușor de recunoscut conținutul ștampilei noastre de mai sus ¹.

Not. dign. or. XLI, 32 (ed. Seeck, p. 93), prezentînd schema dizlocării trupelor din *Moesia prima*, așează la *Cuppae* (Golubač, pe malul iugoslav al Dunării), pe un *praefectus legionis septimae Claudiae*. Ștampila cărămizii descoperită la Pojejena de sus (față în față cu localitatea *Cuppae*) ne atestă pentru prima dată în secolul IV, trimiterea unui detașament la nord de Dunăre, pentru paza unui important punct strategic. Cu această ocazie, el toarnă cărămizi cu marca și numele garnizoanei de bază, sistem folosit după reforma militară a lui Dioclețian și în timpul acțiunii de lărgire teritorială a posesiunilor romane de la nord de fluviu, întreprinsă de către Constantin cel Mare. Cărămizile cu această ștampilă pot fi turnate însă și la *Cuppae* și apoi transportate la Pojejena de sus.

Concomitent, documentul epigrafic de la Pojejena de sus aduce pentru însăși localitatea *Cuppae* o confirmare arheologică despre activitatea în acest loc a unei prefecturi a legiunii VII Claudia. Deși *Not. dign. or.* XLI, 31, 32 înregistra o împărțire a legiunii între centrele militare de la *Viminacium* și *Cuppae*, nici un document epigrafic nu întărea pînă acum, pentru această ultimă localitate, indicația din izvorul antic. Ștampilele din veacul IV ale legiunii VII Claudia apăruseră la *Taliata* (Milanovaț) ² și în mare număr la *Viminacium* ³. În schimb ele erau necunoscute la *Cuppae*, unde pentru aceeași vreme cărămizile indicau numai ștampilele cu *LEGIIIIFLCVPP(is)* ⁴, ceea ce făcea pe unii cercetători să bănuiască, că aci ar fi staționat o vexilație a legiunii IV Flavia și nu detașamentele legiunii VII Claudia.

Castelul *Cuppae* ⁵ era în veacul al IV-lea dintre cele mai puternice, dotat cu fortificații și numeroase trupe. În afară de paza malului drept al Dunării de aci și pînă la *Transdierna* (Tekja), avea în plus, sarcina de a

¹ L. Böhm, *Allertümer längs der Donau von Pancsova bis Orșova*, în *AEM*, IV, 1880, p. 178, nr. 6 (fără o reproducere în desen sau fotografie). În *CIL*, III, 14496, 2, transcrierea lui Böhm s-a reproduș incomplet... *CLICIC*, trunchiindu-se numeralul legiunii, prin eliminarea celor două linii și păstrîndu-se numai cifra 8, care este de fapt un V, greoi imprimat pe ambele ștampile. Epitetul *constans* lipsește din titulatura leg. VII Claudia (cf. *CIL*, III, p. 2479 și 2654) încît litera C de la finele ștampilei nu poate indica decît un toponimic.

² *CIL*, III, 13814 : leg. VII Cl. *Ta(lialis)*. Cf. Ritterling, *RE*, XII, col. 1624 și E. Swoboda, *Forschungen am Oermoesischen Limes, Schrift. Balkankommiss. Antig. Abteil.*, X, Viena-Leipzig 1939, p. 41 și urm.

³ *CIL*, III, 1700, 2-4 ; 8275, 2-6 ; 13814, a ; *Viesnik Hrvatsk. arheol. druzdva*, V, 1901, p. 1 ; Vulič, *JÖAI*, VI, 1903, Beibl. col. 53, nr. 69-78 și *Premersstein-Vulič*, *JÖAI*, VIII, 1905, Beibl. col. 8, nr. 24-27. Cf. și Ritterling, *loc. cit.* Majoritatea acestora au fost turnate la *Viminacium* sub cura unor *praefecti* sau *praepositi* din prima jumătate a secolului IV e.n.

⁴ *CIL*, III, 13815, a ; *Premersstein-Vulič*, *loc. cit.*, col. 3, nr. 7 ; Ritterling, *loc. cit.*, col. 1543 și 1624 și Swoboda, *op. cit.*, p. 16. Pentru alte cărămizi ale legiunii dintr-o epocă postdioclețiană și descoperite în diferite locuri de pe malul iugoslav al Dunării, vezi Vulič, *loc. cit.*, col. 52-53, nr. 64-68 și *Premersstein-Vulič*, *loc. cit.*, col. 8, nr. 22.

⁵ Numele localității e cunoscut sub formele : *Cuppe* (*Itin. Ant.*, 217) ; *vico Cuppe* (*Tab. Peut.*) ; *vico Cuppae* (*Geogr. Rav.* 190, 17) ; *Cuppis* (*Not. dign. loc. cit.* și *Cod. Just.* VIII, 45, 28) și *Κουπουῖς* (*Procopius, De aedif.*, IV, 6). Cf. Patsch, s.v. *Cuppae*, *RE*, IV, col. 1760 și Swoboda, *op. cit.*, p. 6 și urm. Toată bibliografia privitoare la topografia antică și descoperirile arheologice de la *Cuppae*-Golubač se găsește la Swoboda, *loc. cit.*, care accentuează caracteristicile și deosebiriile ce trebuie făcute între cele două grupe de urme lăsate de activitatea trupelor romane, înainte și după reforma lui Dioclețian.

supraveghea și pe cel opus, în sectorul dintre *Dierna* (Orșova) și *Pojejena* de sus. Pe lângă *praefectura* legiunii VII Claudia mai staționau la Cuppae o dată cu reforma lui Dioclețian : un *cuneus equitum Dalmatarum* (*Not. dign. or.* XLI, 19) și un *auxilium Cuppense* (*ibidem*, 25). După calculele lui Swoboda¹, cele trei formații militare aveau împreună un efectiv de

Fig. 1. — Fotografia fragmentului de cărămidă cu ștampila *legio VII Claudia Cuppis*, descoperit la Pojejena de Sus.

cel puțin 2500 soldați. Din acest efectiv o parte fusese trimis în punctele importante de pază de pe malul bănățean al Dunării, între care se numără și cel de la Pojejena de sus.

În cazul stampilelor de pe cărămidile militare cu numele legiunilor IV Flavia și VII Claudia descoperite pînă acum pe ambele maluri ale Dunării dintre Orșova și Panciova, se cere o deosebită atenție pentru fixarea lor cronologică, fiindcă aceleași legiuni păzeau aceste regiuni și

¹ Swoboda, *op. cit.*, p. 16 și urm. Cf. Patsch, *loc. cit.* și Polaschek *RE*, XVII, 1, col. 1085.

înainte de Dioclețian. Aspectul și conținutul lor epigrafic ne ajută a le determina pe cele anterioare secolului IV. Din grupul acestora fac parte stampilele LEG.VII.CL.PF. cunoscute la Pojejena de sus și Palanca (Lederata)¹ și LEG. IIII FF. aflate numai la Pojejena de sus².

Mulțimea întăriturilor militare arată că anonimul post militar de la Pojejena de sus și-a avut importanța sa strategică deosebită, încă din vremea cînd întreaga Dacie se găsea sub stăpînirea romană. Se mai cunosc aici cărămizi și inscripții pe piatră legate de staționarea în secolul II e.n. a unei fracțiuni din *cohors V Gallorum*³. Fiind unul din punctele cheie de pe malul nordic al fluviului, pentru asigurarea trecerii navelor romane

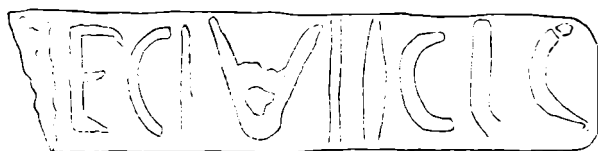

Fig. 2. — Desenul aceluiași obiect.

prin Cazane, castelul roman de la Pojejena de sus a fost ținut sub stăpînirea romană și după părăsirea Daciei.

Enumerînd construcțiile ridicate la Dunăre în secolul VI, Procopius amintește că, după retragerea aureliană din Dacia, spre a se împiedica migrația popoarelor la sud de fluviu, și alți împărați romani, mai înainte de Justinian, făcuseră numeroase fortificații, nu numai pe partea dreaptă a apei, dar pe ici pe colo și pe cealaltă parte⁴. Din șirul acestor anonime fortificații nord-dunărene făcea parte și cetățuia de la Pojejena de sus, care nu s-a bucurat pînă acum de o cercetare arheologică atentă. Pe malul bănățean al Dunării, *Not. dign. or.* cunoaște numai două atare cetăți

¹ CIL, III, 8071, c—g. Cf. și Böhm, *loc. cit.*, p. 178, nr. 7 și p. 223, nr. 4.

² CIL, III, 8070, c.

³ CIL, III, 12632; *Ann. Ép.*, 1931, n° 125, și W. Wagner, *Die Dioslokation röm. Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 140 și urm. Pentru alte urme romane loc le vezi : CIL, III, 6275 ; 8006 ; 8007 ; 8008 ; 8075, 43 ; 14496, 2 ; Böhm, *loc. cit.*, p. 177 și urm. ; G. Téglás, *Klio*, XI, p. 506 ; C. Patsch, *Banater Saramten*, SBWien, 1925, p. 201 ; Daicovici-Miloia, *Anal. Banatului*, III, 7, 1930, extr. p. 11 și Al. Eorț., *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943, p. 82 și urm. Pe teritoriul Banatului se găsesc amestecate urme epigrafice lăsate de armatele Daciei și ale Moesiei superioare, nestudiate și nefixate cronologic. Aceasta duce la situația că pînă azi nu se știe căreia dintre cele două provincii aparținea Banatul în secolele II—III. Vezi asupra acestei controversă : Domaszewski, *AEM*, XIII, p. 129 și urm. ; idem *Rhein Mus.*, N. F., XLVIII, p. 242 ; M. Rostovțev, *Geschichte d. Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian*, Leipzig, 1902, p. 394 ; Brandis în *RE*, IV, col. 1970 ; Patsch, *op. cit.*, p. 195. C. Daicoviciu, *Analele Banatului*, III, 2, 1930, p. 2 ; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 52 și 122 și C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucu. ești, 1945, p. 96 și urm. Se pare însă, că malul bănățean al Dunării era supravegheat de trupele guvernatorului din Moesia superioară.

⁴ Procopius, *De aedif.*, IV, 5, Cf. V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 181 și urm. ; idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, Torino, 1924, p. 23 (extr. din *Riv. di Filol. e d'Istruz. classica*, N.S., II, fasc. 3) ; D. Tudor, *Stăpînirea romană*, p. 224 și C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 219.

din veacul al IV-lea, ele fiind și cele mai de seamă : *Lederata*¹ și *Dierna*² pe care le întâlnim și în lista restaurărilor ordonate de Justinian³. Față de aceste două baze militare, fortificațiile de la Pojejena de sus se găseau la jumătatea drumului. Până lângă vadul *Transdierna-Dierna*, *Notitia dignitatum* arată că se întindeau garnizoanele din provincia *Moesia prima*, iar de aici încolo, păzeau trupele din *Dacia ripensis*, până la *Ratiaria*⁴.

Recentele descoperiri epigrafice de la Sucidava dovedesc existența unei strînse colaborări tehnice și militare între trupele provinciilor *Moesia prima* și *Dacia ripensis*. O ștampilă pe o cărămidă din Sucidava cu inscripția *l(egio) VII Cl(audia) s(ub) c(ura)*... arată trimiterea temporară în secolul IV, din sectorul dunărean al Cazanelor, a unei vexilații a legiunii respective pentru lupte sau construcții, probabil cu ocazia acțiunilor militare desfășurate pe teritoriul Olteniei sudice de către Constantin cel Mare⁵. Tot la Sucidava, săpăturile au mai scos alte două stampile din secolul IV, identice ca formă și conținut cu cele descoperite pe limesul dunărean al Moesiei prima⁶. Cu toate că descifrarea lor nu este încă rezolvată, ele n-au putut fi lăsate la Sucidava decât de detașamente militare venite aci din susul Dunării. Prin reforma militară a lui Dioclețian și Constantin cel Mare, noile tipuri de trupe capătă o mai mare mobilitate tactică, iar Dunărea constituia o bună arteră de transport pentru ajutoare armate sau echipe de salahori soldați acolo unde nevoile de apărare le cereau. O bază militară atât de importantă ca a Sucidavei a trebuit să apeleze la concursul militar al multor unități fixate pe malurile fluviului, de la Sirmium până la Durostorum. Varietatea stampilelor pe cărămizi aflate la Sucidava arată concursul ce i-a fost dat de numeroase centre militare răspândite în secolul IV pe valea Dunării de la gurile Tisei, până în Dobrogea⁷.

După părăsirea Daciei cea mai mare parte din actualul teritoriu al Banatului a intrat sub stăpânirea neamurilor sarmate. Acestea rămân în secolele IV—V dușmanii cei mai periculoși pentru buna funcționare a navigației romane între Porțile de Fier și vărsarea Tisei. Pentru îndepărtarea lor de Dunăre, romanii au menținut și pe malul stîng al fluviului

¹ *Not. dign. or.* XLI, 17 și 36 : *cuneus equitum sagittariorum* și un *praefectus militum Uincensium*. Cf. Böhm, *loc. cit.*, p. 179 și 223 ; V. Părvan, *Contribuții epigrafice*, p. 185 și urm. ; idem, *Municip. Aur. Durostorum*, p. 26 ; K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart, 1916, p. 542 și urm. ; Fluss s.v. *Lederata*, în *RE*, XII, col. 1125 și Swoboda, *op. cit.*, p. 24.

² *Not. dign. or.*, XLII, 37 : *praef. leg. tertiadecimae geminae*. Cf. Patsch, în *RE*, V, col. 476 ; Miller, *op. cit.*, p. 546 ; Swoboda, *op. cit.*, p. 50 și E. Braun, s.v. *Transdierna*, în *RE*, II, 6, col. 2150. Patsch (*loc. cit.*) accentuează menținerea stăpînirii romane în Dierna de către Aurelian. La Mehadia, M. Macrea, în *Studii*, II, 2, 1949, p. 139, menționează descoperirea unor stampile pe cărămizi, „comune legiunilor V Macedonica și XIII Gemina, care ar putea fi și din epoca constantiniană”. C. Daicoviciu nu este de acord (comunicare personală).

³ Procopius, *De aedif.*, IV, 5. V. Părvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, p. 26.

⁴ Pentru trupele din *Dacia ripensis*, vezi și Hermann Vetters, *Dacia Ripensis*, Viena, 1950, în *Schrift. d. Balkankommis. Ant. Abteil.* XI, 5 și urm. (comunicată nouă de C. Daicoviciu).

⁵ D. Tudor, *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 161, nr. 3 ; idem, *Materiale*, I, p. 710, nota 22 și *Ollentia romană*, p. 352.

⁶ *CIL*, III, 8075, 48, a și D. Tudor, *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 416, nr. 16 și XI—XII, 1945—1947, p. 161, nr. 4.

⁷ D. Tudor, *Ollentia romană*, Suppl. epigr. nr. 164—216.

o pînză de garnizoane. Imperiul are numeroase conflicte cu acești sarmați mai ales pe timpul lui Constantin cel Mare și Constanțiu II¹. În perioada acestor lupte duse împotriva barbarilor din Banat, capetele de pod romane, ca cele identificate pînă acum la Dierna, Pojejena de sus și Lederata, căpătau un rol însemnat ca baze de concentrare și puncte de sprijin.

D. TUDOR

РИМСКИЕ ГАРНИЗОНЫ НА БАНАТСКОМ ПОБЕРЕЖЬЕ ДУНАЯ В IV В. Н. Э.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В населенном пункте Пожежена-де-Сус (район Молдова-Ноуэ Тимшоарской области) был недавно найден обломок кирпича с клеймом *legi(o) VII Cl (audia) C (uppis)* (рис. 1 и 2). Этот памятник показывает, что в этом месте в IV в. н. э. стоял римский гарнизон, посланный из Супрае (Moesia Prima) на территорию Дакии. При помощи *Not. dign. or.* автор изучает вопрос о римском владычестве на банатском побережье Дуная после оставления Дакии. Он приходит к заключению, что побережье было покинуто лишь после совершенных Атилией разрушений.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фотографический снимок обломка кирпича с клеймом *legio [VII Claudia Suppis]*, найденного в Пожежена-де-Сус.

Рис. 2. — Рисунок, изображающий тот же предмет.

LES GARNISONS ROMAINES SUR LA FRONTIÈRE DANUBIENNE DU BANAT AU IVe SIÈCLE

RÉSUMÉ

On a récemment découvert à Pojejena de sus (district de Moldova Nouă, région de Timișoara) un fragment de brique portant l'estampille *legi(o) VII CL (audia) C (uppis)* (fig. 1 et 2). Ce document indique la présence à cet endroit, au IVe siècle de notre ère, d'une garnison romaine envoyée de Cuppae (Moesia Prima) en Dacie. Recourant à la *Not. dign. or.*, l'auteur étudie le problème de la persistance de la domination romaine

¹ Pentru aceste războaie vezi Patsch, *Banater Sarmaten*, p. 182 și urm.

sur la rive danubienne du Banat, après l'évacuation de la Dacie, et aboutit à la conclusion que cette rive n'a été abandonnée qu'au moment des ravages d'Attila.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Photographie du fragment de brique portant l'estampille *legio VII Claudia Cuppis* découvert à Pojejena de sus.

Fig. 2. — Dessin de la même pièce.

CRONOLOGIA PREISTORICĂ A CECOSLOVACIEI

Cu prilejul expoziției „Preistoria Cehoslovaciei”, departamentul de preistorie al Muzeului național din Praga a ținut în aprilie 1956 o Sesiune științifică asupra cronologiei preistoriei cehoslovace, pentru a se preciza unele probleme controversate în această privință, așa încît să se poată ajunge la un consens necesar expunerii sistematice a materialelor diferitelor culturi, în ordinea firească a evoluției cronologice. Un adevărat congres științific, la care s-au prezentat 47 de dări de seamă de către personalul științific al muzeelor și al institutelor arheologice și geologice cehoslovace.

Versiunile mai reduse ale comunicărilor, ca și rezumatele discuțiilor (înregistrate fonografic) au fost traduse în franceză, engleză sau germană și apoi adunate într-un buletin dactilografiat*. Subliniem acest procedeu expeditiv ca o practică inovatoare, care face oficiul unei publicații fără să fie și tot așa de costisitoare.

Problema cronologiei preistorice cehoslovace prezintă un interes deosebit nu numai pentru știința arheologică în R. Cehoslovacă, ci și pentru preistoria țărilor vecine.

În cele ce urmează vor fi trecute în revistă dările de seamă și discuțiile privitoare la paleolitic, la așa-zisul mezolitic și la neoliticul cehoslovac.

1. EPOCA PALEOLITICĂ

Frantisek Prošek, *Relations et classifications chronologiques du paléolithique supérieur*. Descoperirile paleoliticului superior cehoslovac sînt împărțite în două grupe culturale : prima, mai mult sau mai puțin indigenă, reprezentînd evoluția musterianului tîrziu, cu vîrfuri foliacee szeletiene în asociere și cu elemente ale paleoliticului superior. A doua grupă, reprezentată printr-un aurignacian mijlociu — „probabil o invazie venită din sud-est” — neavînd nici o dovadă a evoluției locale a acestei culturi dintr-un mediu mai vechi.

* *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*. Rédigée par Jiří Neustupný. Musée National de Prague, Département de Préhistoire, Praga, 1956, 208 p.

Stratigrafic aceste grupe se situează în interstadiul W I—W II, continuînd în W II, spre a se apropia morfologic în evoluția lor următoare, încît „nu este exclus ca ele să se confunde în așa-zisul gravettian”, care apare în cursul lui W II dezvoltîndu-se în paguba aurignacianului.

În W II—W III nu mai e prezent decît gravettianul, iar la sfîrșitul ultimului stadiar și începutul holocenului, apare în Boemia și Moravia magdalenianul tipic apusean cu industrie de os în mediu gravettian.

Karel Valoch, *A la chronologie du paléolithique supérieur en Tchécoslovaquie*. Autorul se ocupă de stratigrafia sedimentelor würmiene, constatînd prezența a trei pături de loess stadiar, despărțite de două straturi de sedimente interstadiare. W I mai gros decît W II și W III. — W 1—2 luturi humoase cu un strat brun-ruginiu, denotă climă caldă cu o oscilație mai rece. W II, deranjat de fenomene periglaciare, pene de gheață crio-turbații. La bază soliflucție.

W II—W III scurtă oscilație rece, care a dus la argilificarea depozitelor loessice brun închis. W III mai brun decît loessurile anterioare, e acoperit de solul actual, brun, sau de cernoziom.

Aceleași cinci depuneri würmiene, deși alcătuite din elemente deosebite, prin analogie cu cele subaeriene, au fost omologate și în peșteri.

Depunerile sînt apoi comparate cu cele similare din Austria de jos, făcîndu-se unele analogii și cu cele din Germania apuseană. Mai dificile analogiile cu loessurile franceze.

Din punct de vedere arheologic, primului stadiar îi corespunde musterianul, primului interstadiar aurignacianul și szeletianul care durează și în stadiarul următor. Gravettianul apare problematic în W II, spre a fi constatat cu siguranță în W II—W III. În W III, apar magdalenianul și unele industrii diverse.

După unele comparații cu descoperirile din Austria, Ungaria și Polonia, autorul conchide că szeletianul are baze musteroide indigene. Spre deosebire de F. Prošek, K. Valoch socotește, credem greșit — că magdalenianul își are rădăcinile în culturile indigene.

Karel Zebera, *Jungpalaeolitische Kulturen im System der tschechoslowackischen pleistozäner Sedimente*, deosebit de colegii săi, începe paleoliticul superior cu musterianul, urmat de szeletian, aurignacian, gravettian.

Teritoriul Cehoslovaciei nu putea fi locuibil decît după retragerea gheței glaciareului Riss III în tundra părților sudice și peșteri. Soliflucția și reactivarea cursurilor subterane în peșteri au distrus eventualele dovezi de locuire din acea perioadă.

La Lobkovice, musterianul odihnește pe prundișurile lui Riss III și e plasat de Lozek după forma moluscă în R—W.

Musterianul tîrziu, conținînd elemente szeletiene e plasat în partea superioară a loessului W I, szeletianul fiind cea mai tînără fază a musterianului. În W II apare aurignacianul mijlociu, în care mai persistă elemente musteroide și szeletiene. Aurignacianul reprezentînd faza de trecere de la industria așchiară spre cea lamelară, curat lamelară fiind abia gravettianul care cade în W II—W III, cu o fază mai nouă în W III, durînd și în magdalenian care se dezvoltă după sfîrșitul depunerilor loessului W III.

În încheiere, privind tipologic, autorul dezvoltă szeletianul din musterian, aurignacianul din szeletian, gravettianul din aurignacian și magdalenianul din gravettian. Un punct de vedere greu de susținut chiar numai tipologic, luând în considerare unele elemente noi frapant deosebite, care caracterizează ultimele culturi.

Dacă szeletianul se dezvoltă sigur pe baze musteriene tîrzii, aurignacianul mijlociu, gravettianul și magdalenianul sînt culturi total deosebite, pătrunse în Cehoslovacia, ca și în alte regiuni, din afară.

Bohuslav Klima, *Zur Chronologie des jüngsten Palaeolithikums in Mähren*. Gravettianul apare în Moravia la sfîrșitul lui W II și începutul lui W II — W III, ducînd pînă la începutul lui W III. El se dezvoltă din aurignacian, cu influențe szeletiene și mai noi răsăritene.

Dezvoltarea așezărilor gravettiene e întreruptă de valurile vest magdaleniene care n-au putut însă influența esențial înalta lor cultură. Abia în gravettianul final se observă influența magdaleniană, care la început se cantonează doar în peșterile Moraviei.

Juraj Bárta, *Zur Frage der Datierung des Mesolithikums in der südwestlichen Slowakei*. Descoperirile recente ale unor industrii microlitice pe dunele de nisip ale apelor Wzág și Zitava, documentează locuirea Slovaciei și în post glaciatic. Un rezultat stratigrafic a fost obținut în așezarea Sereď-Mačauské, care pe baza determinărilor de floră și faună aparține fazei vechi atlantice.

Industria e lamelară, de caracter predominant microlitic, conținînd și forme geometrice, ca triunghiuri alungite, trapeze și chiar unele semilune, necaracteristice.

Așezarea de la Vršky, prin uneltele ei mai mari, pare să fie mai veche, în vreme ce uneltele de pe duna Bacherov aparțin, după Majálek, unei industrii neolitice, de vîrstă neolitică. Hurbanovo și Harnatsky Grob, fiind lipsite de forme geometrice, dar însoțite de unele cioburi atipice, nu pot fi atribuite sigur mezoliticului.

În discuțiile ce au urmat asupra paleoliticului, K. Žebera caută să aducă argumente tipogenetice și stratigrafice în favoarea tezei sale asupra evoluției directe a aurignacianului din szeletian. F. Prošek amintește că în aceeași epocă W I — W II în vestul Cehoslovaciei trăiește szeletianul, în vreme ce în restul Cehoslovaciei este prezent aurignacianul. Deci se poate vorbi de relații reciproce, dar în niciun caz de relații genetice.

Pentru influența magdalenianului vestic în gravettianul tîrziu se aduce ca argument și prezența unor materii prime, care demonstrează relațiile cu vestul, punct de vedere la care se asociază și K. Valoch.

J. Petrbock admite la rîndu-i invazia aurignaciană fie din sud în urmărirea vînatului, în vremea retragerii ghețarului, fie din nord în vremea înaintării ghețarului.

V. Zavarka socotește că pentru stratigrafie trebuie preferate așezările în aer liber celor din peșteri, unde deplasările sedimentelor datorite prăbușirilor duc la confuzia straturilor și a industriilor.

După cum se vede, în linii mari, paleoliticienii cehoslovaci — cu unele mărunte excepții puse la punct în toiul discuțiilor — au ajuns la

o înțelegere în ceea ce privește încadrarea geocronologică a culturilor paleoliticului superior și a originii lor.

Paleoliticul superior începe cu szeletianul și aurignacianul, care se plasează în W I—W II. Un singur dezacord (Žebera) care începe paleoliticul superior cu mustertianul, teză ce nu se poate susține.

Ambele culturi durează pînă spre sfîrșitul lui W II, cînd apare gravettianul care durează pînă în W III.

Magdalenianul apare cu un mic joc pe verticala cronologică la sfîrșitul lui W III, ducînd și la începutul holocenului.

În ceea ce privește originea acestor culturi, toți sînt de acord că szeletianul se dezvoltă din mustertianul tîrziu pe baze mai mult sau mai puțin locale, aurignacianul și magdalenianul reprezentînd pătrunderi din afară. Originea gravettianului e mai puțin discutată, admițîndu-se dezvoltarea lui din aurignacian cu influențe mai noi răsăritene.

Avînd în vedere legăturile ce se pot face între rezultatele cercetărilor din Cehoslovacia și a celor de la noi, trebuie să mărturisim că, pe cît de neînțelese sînt unele dezacorduri între cercetătorii cehoslovaci, pe atît de izbitoare sînt unele analogii cu cele ce s-au petrecut în aceleași vremuri pe teritoriul țării noastre.

Nașterea szeletianului din mustertian pare un fenomen normal care s-a petrecut pe-o arie geografică mult întinsă. În mustertianul final al peșterilor noastre de la Baia de Fier, Ohaba-Ponor și Nandru, ca și în mustertianul teraselor de la Ripiceni-Izvor și Boinești, apar toporașe de mîna bifaciale care preludează bifacialele foliacee szeletiene întîlnite apoi în mediu pur mustertian la Nandru-Peștera Spurcată și la Mitoc, și mai tîrziu în asociere cu tehnica lamelară a aurignacianului inferior la Ceahlău, Saligni, Iosășel și Mitoc.

Pentru precizarea acestor trei etape de origine și evoluție a szeletianului, noi am propus termenii: mustero-preszeletian, mustero-szeletian și szeletiano-aurignacian.

Cît privește încercarea unor încadrări geocronologice ale culturilor paleoliticului superior, am făcut-o la Ceahlău pornind de la criteriul etajerii unor fenomene periglaciare, ca penele de gheață, congeliflucția și șiroirea, ținînd seama de caracteristicile textulare și granulare ale depozitelor loessoide precum și de resturile de mamifere și moluște. Pe baza acestor observații, szeletiano-aurignacianul de la Ceahlău se situează în straturile de șiroire ale interstadiului W I—W II, aurignacianul mijlociu în prima parte a depunerilor lui W II, aurignacianul pregravettian în partea mijlocie a acestor depuneri, gravettianul I la sfîrșitul depunerilor lui W II și începuturile depunerilor ultimului interstadiu, iar gravettianul II în W III durînd și în actual, pînă se întîlnește cu faza neolitică timpurie premergătoare tipogenetic Crișului.

O sesiune științifică asupra cronologiei preistoriei noastre ar putea aduce unele lămuriri necesare tematicii pe baza căreia urmează să se întocmească Tratatul de istorie a Romîniei.

II. EPOCA NEOLITICĂ

Dintre contribuțiile privind epoca neolitică semnalăm în primul rând comunicarea lui Bohumil Soudský de la Muzeul din Praga, *A la chronologie de la céramique spiralee*, în care autorul pune în aplicare și unele principii de metodă. Era firesc ca B. Soudský să fie interesat de acest subiect, întrucât problema ceramicii bandliniare intră mai demult în sfera preocupărilor sale¹. De asemenea, un alt tânăr arheolog, Evzen Neustupný² de la Institutul de preistorie al Universității Caroline, Praga, ia parte la discuțiile asupra epocii neolitice cu intervenția *The linear pottery and Vinča*. Ca un corolar al încercării de a stabili raporturile de cronologie relativă dintre cele două culturi neolitice, autorul pune și chestiunea genezii culturii liniare, așa cum de altfel procedează și B. Soudský în partea finală a comunicării sale. Asupra acestor două comunicări — care pun probleme esențiale în legătură cu studiul ceramicii liniare pe teritoriul Cehoslovaciei — ne propunem să insistăm mai mult. De aceea vom interverti întrucâtva ordinea observată în buletin. Pentru a da o imagine de ansamblu, vom prezenta mai întâi pe scurt celelalte comunicări și discuții, revenind apoi asupra celor două comunicări enunțate mai sus, spre a le plasa în acest cadru.

Astfel Bohuslav Novotný de la Inst. Arheologic al Academiei Slovace de Științe de la Nitra, în comunicarea *Beitrag zu den chronologischen Beziehungen des Frühneolithikums in der Slowakei*, studiază legătura între ceramica Želiezovce (Zseliz) și Bükk, susținută pe apariția laolaltă a acestor două culturi într-o serie de așezări ca : Hurbanovo, Bacherov-majer, Vičap-Opatovice, Nevidzany etc. După observațiile autorului, ceramica Zseliz apare puternic influențată de cultura Bükk, de unde a adoptat „pictura” cu roșu, unele elemente de decor — linia în val — și înainte de toate excelenta pregătire a pastei ceramice. Un argument hotărâtor în sprijinul acestui proces de influențare este dat de împrejurarea că aparițiile cele mai caracteristice ale tipului Zseliz se întâlnesc în ținutul răsăritean al ceramicii liniare în văile inferioare ale râurilor Eipel și Gran, adică tocmai acolo unde influența culturii Bükk putea fi într-adevăr puternică. Pe de altă parte în vest așezările sînt tot mai rare, iar tonalitatea tipului Želiezovce scade simțitor în această direcție. Această situație explică, credem, și expansiunea acestei ceramice în spre N și NE, în ținutul Cracoviei, așa cum o semnalează și autorul. De aici nu decurge în chip clar dacă autorul consideră cele două culturi total sau numai parțial contemporane. Relațiile dintre culturile Bükk și Zseliz se confirmă, adaugă autorul, și prin descoperirea închisă (groapă) de la Šárovce III (Malé Šárovce-Makóczadomb), unde în cuprinsul culturii Želiezovce s-a descoperit și un idol plat cu decor de tip Bükk. Autorul amintește aici și influența culturii Boian, fără să insiste asupra acestei chestiuni importante. Pe baza ansamblului ceramic provenit din această descoperire (Šárovce III),

¹ B. Soudský, *K metodice trideni volutové keramiky*, în *I'A*, XLV, 1—2, 1954, p. 75—105 ; vezi și *AR*, VIII, 3, 1956, p. 408—412.

² E. Neustupný, *K relativní chronologii volutové keramiky*, în *AR*, VIII, 3, 1956, p. 386—407.

unde există și o specie bine arsă cu decor plastic de brîuri scurte (3—5 cm), ca și a unei variante slab arse, cu urme de pleavă, cu sau fără decor plastic. B. Novotný face o apropiere între ceramica predominantă de aici și ceramica descoperită de I. Kutzian în Ungaria, între Dunăre și Tisa, așa-numita ceramică Szilmeg¹. Într-un punct apropiat, Sarovce I (la cărămidărie), autorul a găsit specia ceramică corespunzătoare culturii Szilmeg împreună cu cea mai nouă ceramică liniară, care, după părerea autorului este aceea „cu note”, pe cînd alături zăcea ceramica Zelizovce.

Din cele expuse, autorul nu trage nici un fel de concluzie în legătură cu delimitarea teritorială a acestor culturi sau cu raportul cronologic dintre ele și nici la discuții nu se revine asupra acestor chestiuni. Ar rezulta totuși că această apariție a culturii Szilmeg, oarecum mai simplificată în răsăritul Slovaciei (valea inferioară a râului Gran), poate fi considerată, după „legile periferizației”, ca o derivată a culturii Szilmeg din Ungaria. De asemenea, autorul nu precizează dacă, pe baza condițiilor de găsire s-ar putea susține cu destule dovezi contemporaneitatea celor trei culturi neolitice : Zseliz, Szilmeg și ceramica liniară cu note. Ne întrebăm dacă culturile Zseliz și Szilmeg ar putea fi considerate ca două apariții paralele convergente. Însfîșit rămîne neclară însăși chestiunea elementului esențial în formarea celor două culturi, Zseliz și Szilmeg, adică caracterizarea fondului liniar care a stat la baza dezvoltării lor, în sensul atribuirii lui unei anumite trepte cronologice-tipologice a ceramicii liniare. Desigur, toate chestiunile de acest fel rămîn să fie adîncite prin cercetările viitoare.

Ladislav Hájek, de la Institutul de Arheologie al Academiei de Științe din Praga, în comunicarea sa (*Die Chronologie des ostslawischen Neolithikums*), face o sincronizare în linii mari, însă pe baze stratigrafice, între principalele culturi neolitice din Slovacia răsăriteană și culturile corespunzătoare din Ungaria. Interesantă în primul rînd este apropierea pe care autorul o preconizează între cultura Barka III (Košice) și cultura Szilmeg din Ungaria, respingînd identificările acestei culturi (Barka III) atît cu cultura Bükk, cît și cu cultura Criș, propuse anterior și în chip succesiv de arheologul ungar F. Tompa. Făcînd legătura cu cele susținute în comunicarea precedentă de B. Novotný, rezultă, credem, că de fapt cultura Barka III este identică cu cultura descoperită la Šárovce I și Šárovce III și că această cultură se dovedește destul de răspîndită în estul Slovaciei. Argumentul pe care îl invoacă L. Hájek în sprijinul identificării sale stă în faptul că în așezarea Barka I s-a găsit un strat aparținînd culturii Bükk, relativ destul de gros, de unde lipsesc cu totul urmele culturii Barka III.

Pentru stabilirea sincronizării sale, autorul se sprijină exclusiv pe succesiunea culturilor din așezarea Barka I : deasupra stratului Bükk, s-au găsit resturile culturii Polgar. Peste acest strat a apărut un strat cu ceramică canelată de tipul est-ungar, care însă, prin stilul său decorativ,

¹ *Conférence archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences*, Budapest, 1955; vezi și *Materiale*, II, p. 145. În urma săpăturilor executate în 1950, I. Csalog și I. Kutzian consideră cultura Szilmeg omogenă și dezvoltată pe un fond liniar în regiunea Alföld și anume între arile celor două culturi contemporane, Bükk și Tisa, fiind probabil influențată de acestea.

se deosebește de ceramica canelată de la Drevenik. Împreună cu ceramica canelată s-au găsit și fragmente ceramice cu decor „în șnur”, specie care se găsește în chip frecvent în mormintele cu tumuli din estul Slovaciei. Ceramica cu așa-numitele impresiuni de cereale aparține epocii mai vechi a bronzului (grupa Nagyrev).

Autorul relevă strînsa și evidentă legătură dintre culturile Polgar și Lengyel, aceste două grupe deosebindu-se numai prin particularitățile lor locale. Afirmatia aceasta este îndreptățită, cel puțin parțial după părerea noastră, întrucît este bine cunoscut rolul esențial atribuit culturii Tisa în geneza ambelor culturi neolitice de pe teritoriul Ungariei: Tisza-Polgar și Lengyel, de către cercetătorii maghiari care resping cunoscuta teză a lui V. Milošević. La aceasta se adaugă și succesiunea stratigrafică Bükk-Polgar descoperită în punctul Barka I, care concordă cu sincronismul recunoscut în ultimul timp dintre culturile Tisa și Bükk.

Totuși poziția culturii Tisa „cu decor de linii în zig-zag” (ne informează autorul), nu este destul de clară în estul Slovaciei, căci pînă acum nu a fost găsită în ținutul Košice. De asemenea nici situația culturii Bodrogkeresztur nu este încă bine lămurită. În privința acesteia din urmă, autorul preconizează, cu oarecare rezervă de altfel, ipoteza că această cultură ar fi o continuare a culturii Polgar, ceea ce în principiu este admis, după cîte știm, și de arheologii unguri, ca I. Kutzian ș. a.

Dealtfel, după discuțiile purtate la conferința arheologilor unguri în anul 1955 la Budapesta, credem că autorul poate avea în totul asentiimentul cercetătorilor maghiari, chiar dacă datele pe care se bazează comunicarea sa sînt, așa cum este firesc pentru un început, deocamdată relativ reduse.

Maria Steklá, de la Institutul de preistorie al Universității Caroline, pune în discuție tema *Importance chronologique des sépultures à céramique spiralee et pointillée*. Autoarea dă o statistică pe regiuni a acestui fel de monumente, aparținînd ambelor culturi, accentuînd atît raritatea mormintelor, cît și inventarul lor redus în cultura ceramicii liniare, în comparație cu mormintele culturii cu ceramică punctată (Stichkeramik), unde, alături de ritul inhumăției, apare și ritul incinerăției.

I. Pleinerová, de la Institutul arheologic al Academiei cehoslovace de științe din Praga, pune problema coexistenței ceramicii liniare și a ceramicii punctate pe baza materialelor găsite împreună în diferite gropi. L. Hájek, de la același institut, intervine în discuție întărind această teză prin alte cîteva exemplificări. Tot astfel B. Novotný amintește și alte cazuri similare din regiunea Nymburk și atrage atenția asupra faptului că această situație nu poate fi explicată întotdeauna prin simpla intrusiune posterioară a ceramicii punctate. B. Soudský combate acest punct de vedere, amintind că se uită prea ușor că între ceramica liniară și cea punctată este un interval de timp de cel puțin trei sute de ani. El susține, pe bună dreptate, că, de cele mai multe ori, conturul unei gropi recente nu se poate distinge în profilul gropilor mai vechi, mai ales dacă gropile posterioare au fost de dimensiuni mai reduse decît cele anterioare. Credem că acesta este un argument serios, confirmat de propria experiență a fiecărui cercetător pe teren.

O altă chestiune dezbătută la discuții este aceea a raportului cronologic dintre ceramica liniară de tipul Sarka din Boemia și ceramica Želiezovce (Zseliz) din Slovacia. B. Soudský pune tipul ceramic Sarka în treapta III a periodizării sale, așa cum vom vedea mai jos, considerându-l ca cel mai nou tip ceramic al culturii liniare. Ev. Neustupný este de părere că tipul Zseliz trebuie considerat ca cel mai nou, pe când B. Novotný susține contemporaneitatea lor. După câte se poate deduce, părerea lui Novotný se bazează pe posibilitatea unei dezvoltări paralele a acestor două tipuri ceramice, însă după ritmuri diferite: mai calm în Boemia (tipul Sarka) și mai tumultuos în bazinul Carpaților nordici (tipul Zseliz din Slovacia).

Extrem de interesantă apare problema ridicată de K. Zebera de la Institutul central de geologie din Praga, care deschide, credem noi, unele perspective mai largi asupra relațiilor genetice ale culturii liniare. Este vorba de un tip ceramic al culturii liniare caracterizat prin incizii adânci de 3—4 mm. Ev. Neustupný consideră acest tip ceramic, care apare frecvent în Moravia, ca fiind cel mai vechi; el aduce în sprijinul afirmației sale ultimele descoperiri de la Zopy, lângă Uherský Brod, unde acest tip ceramic se găsește alături de o ceramică ce amintește de tipurile ceramice Criș și de unde nu lipsește nici caracterul tardenoisian al uneltelor de piatră. Vechimea acestui tip al ceramicii liniare este întărită și de B. Novotný.

Problema cronologiei ceramicii liniare pe teritoriul Cehoslovaciei este tratată mai cuprinzător în cele două contribuții menționate la începutul acestor însemnări. În comunicarea sa, B. Soudský începe prin enunțarea unor principii de metodă pe care le-a aplicat în studiul asupra ceramicii liniare și care, deocamdată, spune autorul, au un caracter preliminar. Credem totuși că aceste principii s-ar putea definitiva și generaliza, intrând într-o circulație cât mai largă. Observăm că prea adeseori principiile de metodă în arheologie sînt elaborate în chip izolat de cercetătorii diferitelor țări. Ar fi de dorit ca, mai ales în țările unde vecinătatea însăși pune adeseori probleme de interes comun, să se poată ajunge la o perfectă înțelegere reciprocă. De aceea credem că nu este de prisos să subliniem cu acest prilej și aceste elemente teoretice, cu atît mai mult cu cît ele se împletesc, în expunerea autorului, cu rezultatele obținute. Pentru a ne face mai ușor înțelegi vom parafraza la nevoie teza autorului expusă pe alocuri prea succint și rezumativ, avînd însă grija permanentă de a nu altera sensul. De altfel în parte aceste principii de metodă au fost admise în chip tacit și puse în practică de cei mai mulți dintre arheologi.

De pildă, propoziția: cronologia generală a unei culturi depinde de doi factori, în primul rînd de cronologia sa interioară (periodizația) și în al doilea rînd de problema genezei acelei culturi.

Pentru periodizație este necesar, spune autorul, să se poată stabili o continuitate tipologică, care (fapt demn de reținut, subliniem noi) nu poate avea valoare decît dacă se sprijină pe date stratigrafice. Este evident că pentru stratigrafierea culturii liniare de pe teritoriul Cehoslovaciei, autorul nu dispune de date suficiente. El se bazează în principal pe materialele cunoscute din descoperiri și săpături mai vechi și anume din cele două așezări de la Tetín și de la Srbsko (Berun). Deosebirea fazelor succesive

în aceste două așezări este, după cit se pare, susceptibilă de discuție, căci duce la divergențe de păreri. Astfel autorul consideră materiale descoperite ocazional de J. A. Jira la Tetin, ca aparținând fazei celei mai vechi a culturii liniare, pe cînd Ev. Neustupný vede aici faza II a periodizației sale¹. Pe de altă parte, în cea de-a doua așezare importantă — grotele Srbsko — se recunoaște că săpăturile nu au fost executate prea minuțios. Din această cauză, ca și pentru că materialele arheologice de la Tetin s-au pierdut între timp în parte, s-a hotărît de comun acord reluarea săpăturilor de la Tetin. Aceasta fiind situația, autorul a fost nevoit să recurgă la metoda stratigrafiei orizontale, „denumire bizară”, după opinia autorului. Procedul acesta permite fixarea fazelor succesive ale unei culturi prin metoda tipologiei comparate. După cit reiese din context, pentru aplicarea acestei metode se cere ca fazele culturii în studiu să fie despărțite prin intercalarea unei culturi străine, bine înțeles cunoscute, dar care nu trebuie să fie contemporană cu prima cultură. Această metodă mai complexă s-ar putea aplica, după afirmația autorului, la Bilany (Hutna-Hora), unde se găsesc cîteva mii de gropi și peste o sută de colibe, judecînd după recolta materialului aflat la suprafață, care dovedește că nici aici nu s-au efectuat săpături sistematice, ci numai prospectări. Acest procedeu s-ar putea aplica de asemenea în aceeași regiune la Močovice lângă Časlav, unde s-a găsit faza veche, care lipsește la Bilany. Greutatea în aplicarea metodei expuse, recunoaște și autorul, stă în faptul că resturile a două culturi diferite se pot găsi adeseori alături, fără să fie contemporane, dar nu este deloc obligatoriu ca stratele lor să se întretaie. Această împrejurare se întâlnește mai rar.

De aceea, în majoritatea cazurilor se folosește o a doua metodă, numită tot stratigrafie orizontală (în sens larg), dar pe care autorul o califică de-a dreptul periculoasă, probabil fiindcă ea se bazează pe presupunerea că două depuneri apropiate (trebuie să subînțelegem ale aceleiași culturi) nu pot fi considerate drept contemporane dacă nu conțin materiale din aceeași treaptă tipologică. Cu alte cuvinte situația s-a inversat, față de metoda precedentă, căci de data aceasta se caută contemporaneitatea depunerilor alăturate pe baza identității faciesului tipologic.

În stabilirea continuității tipologice, o dificultate frecventă este raritatea descoperirilor de ansambluri sau a seriilor de obiecte, adică a existenței unor obiecte adunate înadins, în același interval de timp și pentru un anumit scop : de pildă inventarul mormintelor. Dar, așa cum am văzut mai înainte (intervenția M. Steklá), mormintele sînt rare în această vreme și au un inventar redus. Rămîn gropile, considerate de unii cercetători ca descoperiri închise, prin opoziție cu descoperirile deschise, materiale provenite din culegerile de la suprafața așezărilor. Totuși autorul consideră gropile, și pe bună dreptate, ca incompatibile cu noțiunea de ansambluri propriu-zise de obiecte și cu atît mai puțin de ansambluri închise, posibilitățile de intrusiune ale materialelor unei alte faze fiind destul de frecvente. În cazul unei culturi străine, materialele introduse ulterior sînt

¹ Vezi nota 2 de la p. 385.

ușor de recunoscut, pe cînd în cazul unei aceleiași culturi concluziile pot fi destul de curioase și chiar periculoase¹.

Rezultatul la care ajunge autorul, ținînd seama de principiile expuse și aplicate, este o periodizație în trei trepte² a culturii bandliniare, desigur susceptibilă de viitoare schimbări.

Treapta I, cea mai veche, are ca ornament tipic o bandă închisă, formată din trei linii paralele, grupate de obicei în forma literii A. Din punct de vedere tipologic, această treaptă prezintă cele mai bogate variații. Neustupný nu este de acord și împarte faza veche în două trepte: I și II. Soudský argumentează că în Boemia nu se pot documenta două strate și nici măcar două nivele pentru această primă fază.

Treapta II cuprinde ceramica cu decor în bandă spiralică, umplută cu puncte incizate și prezintă mai puține variante decît treapta I.

Treapta III apare atunci cînd treapta a doua devine rară. Sînt tipice liniile spiralice tăiate transversal de mici linioare, realizîndu-se motivul numit „scara papagalului”. Această treaptă este cunoscută în chip curent de tipul Sarka (Praga). O apariție ceva mai tîrzie, care ar putea corespunde unei eventuale trepte a IV-a, este aceea a vaselor piriforme cu decor de linii punctate, punctele fiind însă executate fiecare izolat, prin incizie și nu prin imprimare-stampare ca în cazul ceramicii punctate propriuzise. Deocamdată, afirmă autorul, independența acestei faze nu este dovedită, căci ea a apărut paralel cu tipul Sarka și de obicei în așezări întărite. Ev. Neustupný nu împărtășește această rezervă și împarte faza III în două trepte; de aici rezultă periodizarea sa în cinci trepte.

În ceea ce privește problema determinării genezei unei culturi neolitice, trebuie să se țină seamă de „legile periferizației”. Noțiunea de „periferizație” implică două mișcări. În primul rînd o mișcare pe orizontală, în sens spațial geografic, și a doua pe verticală, în funcție de timp. Deosebirea între efectele acestor două mișcări este că prima duce la stereotipizare, iar cea de-a doua la creații secundare locale, care adeseori pot induce în eroare pe cercetător în privința vechimii lor. Studiind răspîndirea celor trei faze ale ceramicii liniare, B. Soudský aplică aceste legi. Astfel autorul observă că în Boemia se găsesc ansambluri compuse din elemente care aparțin atît fazei I cît și fazei II; pe cînd în Moravia, această situație nu există, ceea ce reprezintă, după autor, o dovadă că în Moravia prima treaptă este mai veche decît în Boemia, unde, după cum se vede, ea a ajuns o dată cu începutul treptei a doua. Concluzia de ordin general care se impune este că Moravia este un centru creator (primar). Într-adevăr, aici variația tipurilor este foarte mare, pe cînd în Boemia, dimpotrivă, se constată în acest timp o împuținare a elementelor decorative, o sărăcire în variația combinațiilor decorative, adică o stereotipizare a motivelor, ceea ce, fără îndoială, indică Boemia ca un centru periferic. Totodată se observă că diferențierile de facies apar în chip firesc în treptele mai noi, știut fiind că prima fază a unei culturi, în epoca neolitică, nu arată aproape niciodată o tendință pronunțată spre expansivitate.

¹ *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, p. 44. După felul cum cele două culturi, inițial și punctată, s-au găsit împreună în gropi, ar urma că ele sînt contemporane.

² B. Soudský, *op. cit.*

Desigur, aceste adevăruri cîștigate își au importanța lor pentru stabilirea cronologiei generale (exterioare), atît absolute cît și relative. Pe lîngă acestea, o altă concluzie care se degajă este aceea că determinarea relațiilor genetice depinde în primul rînd de stabilirea centrului său originar. De aici decurge implicit și posibilitatea de a deosebi elementele centrului primar de acelea ale unui centru secundar, de a evita eventualele false identificări cu un stadiu mai vechi, într-un cuvînt de a discerne aspectele de pseudo-anterioritate. Greșeli de acest fel pot fi comise chiar de unii cercetători avizați, așa cum i s-a întîmplat într-un anumit caz chiar autorului. Este necesar deci să se țină seama de principiul că o comparație tipologică nu este cu adevărat valabilă, decît dacă se face între elementele primei faze ale unei culturi neolitice și centrul primar-originar. În nici un caz nu se poate admite comparația dintre elementele fazelor ulterioare ale unei culturi cu acelea ale centrului primar. Cu alte cuvinte comparațiile juste se fac după o anumită gradăție, întîi între elementele centrului primar originar cu acele ale centrului relativ primar și apoi între elementele acestuia din urmă și cele ale unui centru secundar. Ținînd seama de relațiile genetice propuse de autor pentru cultura liniară de pe teritoriul cehoslovac, credem că prin denumirea de centru relativ primar trebuie să se înțeleagă primul centru local. De pildă, în cazul de față al culturii ceramicii liniare pe teritoriul Cehoslovaciei, Moravia ar îndeplini rolul unui centru relativ primar, pe cînd Boemia ar fi un centru secundar.

Fără îndoială că aspectul problemei se poate complica și mai departe printr-o serie de alte chestiuni adiacente, depinzînd de împrejurările specifice de dezvoltare ale unei culturi, de elemente intrinsece caracteristice, ca și de coordonatele proprii.

Concretizînd aplicarea tezelor sale, autorul consideră că geneza culturii bandliniare este fără îndoială legată de cultura Starčevo-Criș. Totuși, B. Soudský pune și oarecare rezervă în această afirmație, deoarece arată că nu s-a ajuns încă la o periodizație mai precisă a culturii Starčevo-Criș și compară natura relațiilor dintre ceramica liniară și ceramica Starčevo-Criș cu relațiile genetice dintre culturile din Tesalia. Se știe că relațiile genetice Sesklo-Starčevo¹ sînt clare, pe cînd nu tot așa este cazul cu cultura Dimini.

În legătură cu fixarea cronologiei absolute, autorul respinge data propusă de Vl. Milojević — mileniul IV î. e. n., ca fiind prea ridicată. După părerea sa, chiar data de 3000 î. e. n. trebuie coborîtă pentru întreg complexul culturilor vechi neolitice. La discuții Soudský intervine, considerînd data de aproximativ 2600 î. e. n., adoptată de E. Neustupný pentru începuturile culturii bandliniare pe teritoriul Moraviei, ca fiind totuși prea tîrzie. Deși B. Soudský nu indică în această chestiune nici o cifră precisă, intervenția sa ne dă dreptul să deducem că data la care, după toate probabilitățile, se gîndește el, trebuie să fie, cu aproximație, 2800 î. e. n. Un argument invocat de el în sprijinul acestei datări ar fi, după cît se pare, și recenta descoperire în RSS Moldovenească a unei așezări cu ceramică liniară de tipul cu decor de note „și poate nu

¹ Vl. Milojević, *Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 114.

din faza cea mai veche”¹, care s-a găsit suprapusă de cultura Glăvănești (*sic* !). De sigur Soudský se referă la așezarea de la Florești² pe Răut, reg. Bălți, și în acest caz stratul superior nu aparține „culturii Glăvănești”, ci fazei precucuteniene Larga Jijia. La Glăvănești (reg. Iași), după cum se știe, s-a găsit pentru prima oară în Moldova ceramică liniară „cu note muzicale”³ și corespunde stratului inferior de la Florești. Autorul a vrut desigur să vorbească aici de cultura Giulești, făcând o confuzie între cele două denumiri : Glăvănești și Giulești (Boian), deși chiar și această denumire ar fi fost aici improprie.

Un alt argument în sprijinul punctului său de vedere îl constituie, după B. Soudský și faptul că culturile Starčevo și Sesklo sint derivări foarte periferice ale unei faze finale a culturii mesopotamiene El-Obeid⁴, care a suferit influențele culturilor iraniene, anatoliene etc. Din această cauză părerea autorului este că data absolută pentru cronologia generală a culturilor balcanice (Sesklo, Starčevo-Criș) nu poate fi pusă înainte de începutul epocii „protoliterate” din Mesopotamia, ceea ce revine, după câte știm, aproximativ la 3000 î. e. n.

În ceea ce privește pe E. Neustupný în comunicarea citată (*The linear pottery and Vinča*), la discuțiile asupra neoliticului, el admite, fără rezervă, legăturile genetice ale culturii liniare cu cultura Starčevo, după părerea sa aceste derivații fiind destul de documentate și consideră că ceramica liniară s-a dezvoltat paralel cu cultura Vinča și sub influența acesteia. B. Soudský contestă acest ultim punct de vedere, neadmițând eventualitatea unor raporturi genetice între cultura Vinča și cultura ceramicii liniare⁵.

E. Neustupný sincronizează cele cinci trepte ale periodizației sale cu cultura Vinča și anume : Treptele I—II ale culturii liniare sint paralele cu Vinča A ; treptele III și IV, cu Vinča B₁, ultima treaptă V este paralelă cu Vinča B₂⁶. Această sincronizare este stabilită pe baza unui anumit principiu care presupune o serie de relații între un mediu nativ și altul secundar ; ceea ce de fapt constituie tot o aplicare a legilor periferizării. Autorul alege elementele izolate și totuși bine determinate din punctul de vedere stratigrafic, care apar ca străine în contextul culturii liniare și își au, dimpotrivă, în cultura Vinča o angrenare mai sigură ca și o anumită dezvoltare tipologică. Cu ajutorul câtorva elemente considerate ca derivații

¹ Aici pentru prima oară în cursul expunerii sale, B. Soudský se referă la ceramica liniară cu decor de capete de note muzicale și anume în acest sens dubitativ în legătură cu poziția cronologică a acestei specii. S-ar fi putut crede că, potrivit celor susținute anterior de autor (vezi nota 1, p. 129), Soudský consideră în chip tacit această specie ca parte integrantă din treapta cea mai veche a periodizației sale. În legătură cu acestea, reamintim că B. Novotný continuă să socotească ceramica liniară cu decor de capete de note muzicale, ca cea mai veche treaptă a ceramicii liniare. Este evident că cercetătorii cehi nu au căzut de acord asupra acestui punct de vedere și că ipoteza lui B. Soudský, prin care atribuia acestei specii ceramice o dată mai timpurie, din lipsa unor dovezi mai convingătoare, rămâne deocamdată în suspensie.

² Săpături efectuate în anii 1956 și 1957 de T. Passek și publicate în SA, 1, 1958, p. 28—46.

³ I. Nestor, *Ceramica liniară în Moldova*, în SCIV, II, 1951, p. 22.

⁴ Datarea obținută pentru această cultură prin metoda C-14 este 3450±325 î.e.n.

⁵ *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, p. 45.

⁶ E. Neustupný, *op. cit.*, p. 399.

ale culturii Vinča în centrul Europei, autorul stabilește data *post quem* pentru treptele culturii liniare ¹.

În acest scop s-au luat în considerație, în primul rînd, idolii cu figura plată puternic înclinată în spre spate, găsiți la Boskostejin și Bojenovice, în Moravia, aparținînd vechii trepte a culturii liniare, ca și în Germania centrală. Acest tip de idol nu se găsește în așezările culturilor Sesklo, Servia sau Starčevo-Criș, fiind caracteristic însă pentru treapta Vinča A-Turdaș, unde se constată că a avut dezvoltarea sa tipologică; deci treapta Vinča A reprezintă pentru ceramica veche liniară data *post quem*. Al doilea element de legătură sînt spatulele de os — poate idoli schematizați ² — tipice pentru Vinča A, dar găsite și în Boemia în două așezări apropiate: Praha-Sarka și Praha-Veleslavin, împreună cu un vas cu proeminențe, care — după B. Soudský — aparține celei mai vechi trepte a ceramicii liniare, pe cînd după Neustupný intră în faza II a periodizației sale. Din punct de vedere cronologic, autorul situează această fază, după treapta Vinča A.

Benzile umplute cu puncte incizate de la Vinča constituie un element decorativ de origine egeică, care se găsește și în a doua treaptă a culturii liniare. B. Soudský de asemenea consideră acest sistem decorativ, așa cum am văzut, ca fiind caracteristic pentru faza I a periodizației sale. Acest al treilea element de legătură apare în Balcani odată cu cultura Vinča, deci și treapta a doua a culturii liniare se datează după Vinča A.

Autorul susține că și tehnica inciziilor adînci se datorește unei influențe a culturii Vinča. Acest procedeu tehnic este caracteristic pentru specia cea mai veche a ceramicii liniare, descoperită la Zopy și Boskostejin („romburi telescopate”).

O altă posibilitate de sincronizare este obținută de E. Neustupný prin inversarea procedurii aplicat, adică prin semnalarea fragmentelor ceramice vechi-liniare de import, găsite — precum se știe — la Vinča la adîncimea de 8,30 m, și tot astfel a micului vas de tipul Zseliz, descoperit la 6,60 m, în faza Vinča B₂.

Concluzia de ordin general la care ajunge autorul este că cea mai veche ceramică liniară își are începuturile sale după apariția culturii Vinča în Balcani și că cea mai recentă ceramică liniară — tipul Zseliz — este contemporană cu Vinča B₂ ³.

În ceea ce privește cronologia absolută, E. Neustupný adoptă, *grosso modo*, data stabilită de M. Garašanin pentru cultura Vinča, și anume: pentru începuturile ceramicii liniare este de părere că data cea mai potrivită ar fi cea mai înainte de mijlocul mileniului III î.e.n., ceea ce revine la 2600 î.e.n. Etapa de dezvoltare merge pînă la sfîrșitul celui de-al

¹ Acest procedeu a fost folosit și de Garašanin pentru sincronizarea culturilor Tisa și Vinča B și C (după sistemul cronologic al lui M. Grbić; M. Garašanin, *Poliska Kultura y Banatu*, în *Starinar*, N.S., 1950, p. 25).

² Obiecte de os aparținînd acestui tip au fost descoperite în ultimul timp și în așezarea de la Florești (Bălți): T. Passek, *op. cit.*, p. 38, fig. 4/3. În legătură cu semnificația lor, vezi și recenzia lui Vladimir Dumitrescu, despre lucrarea lui Jiří Neustupný, *Studie o éneolitické plastice*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 349.

³ F. Holste, *Zur chronologischen Stellung der Vinča Keramik*, în *WPZ*, 26, 1939, p. 10, și M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, IV, Belgrad, 1936, fig. 54.

treilea sfert al mileniului III, adică data de 2300—2250, stabilită de M. Garašanin pentru Vinča I și II¹. Cea mai nouă ceramică liniară, tipul Zseliz, este contemporană cu cultura Bükk și se dezvoltă în a doua jumătate a mileniului III î.e.n.

Pe de altă parte, Neustupný crede că poate stabili un sincronism parțial al ceramicii liniare și cu epoca bronzului timpuriu din regiunea Egeei și anume pe baza descoperirii unei efigii a securii duble pe farfuria de la Stenice, care aparține fazei IV a clasificării sale.

Din comunicările celor doi arheologi cehi, dacă exceptăm unele divergențe de păreri de caracter secundar, rezultă că ei sînt de acord în privința celor două coordonate importante pentru cunoașterea și dezvoltarea culturii liniare pe teritoriul Cehoslovaciei, și anume problema genezei și problema cronologiei acestei culturi.

Într-adevăr, ambii cercetători admit relațiile genetice ale culturii liniare cu cultura Criș, deși B. Soudský pune mai multă rezervă în adeziunea sa, și amîndoi adoptă o cronologie absolută mai joasă pentru cultura liniară. E. Neustupný paralelizează cultura liniară cu cultura Vinča. Este interesant de observat că această luare de poziție pentru o cronologie mai joasă a cercetătorilor cehi coincide cu momentul cînd prin noua metodă de datare C 14, vechimea culturii liniare ar putea fi documentată în centrul Europei începînd chiar din mileniul al V-lea î. e. n.² Este posibil ca autorii citați să împărtășească scepticismul arătat de unii cercetători pentru această metodă, între care și Vl. Miložčić³, care rămîne totuși adeptul unei cronologii absolute mai ridicate pentru ceramica liniară. Formularea ultimelor păreri ale arheologilor cehi ar apărea poate surprinzătoare, dacă ea nu ar fi fost pregătită printr-o serie de ipoteze mai vechi⁴, ca și de unele descoperiri și interpretări anterioare. Bineînțeles însă că această atitudine este susținută de numiții cercetători prin date și observații noi, folosite după principiile unei metode mai evolute.

Stabilirea relațiilor genetice ale culturii ceramicii liniare cu cultura Criș apare astfel ca o ipoteză la care noi nu aderăm, deși ea este în concordanță cu teoria după care introducerea ceramicii în centrul Europei s-ar fi făcut pe baza unor impulsuri directe dinspre sud-est; se știe însă că există și serioși partizani ai ipotezei contrare, potrivit căreia ceramica liniară s-ar fi născut pe baze pur locale.

Întrucît privește situația de pe teritoriul R. P. Romîne, este ade-vărat că stratigrafia arată anterioritatea culturii Criș față de cultura Boian⁵, cît și față de cultura ceramicii liniare⁶ cu note muzicale.

¹ M. Garašanin, *Hronologija Vinčanske grupe*. Ljubljana, 1951, p. 190.

² R. Pittioni, *Die Bedeutung der Radiokarbondaten für die Urgeschichte*, în *Anz. phil.-hist. Klasse, Oesterreich, Akad. d. Wiss.*, 16, 1957, p. 233—248.

³ Vl. Miložčić, *Zur Anwendbarkeit der C-14 Datierung in der Vorgeschichtsforschungen*, în *Germania*, 35, 1957, p. 102—110.

⁴ V. G. Childe, *Oznacajni Srbije za preistoriju Evrope*, în *Starinar*, 1926, p. 45—54; vezi și F. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*. Stuttgart, 1955, p. 96.

⁵ I. Nestor, *Raport asupra sondagiilor de la Leț-Varhegy*, în *Materiale*, III, 1957, p. 61.

⁶ M. Petrescu-Dimbovița, *Sondaajul stratigrafic de la Perieni*, *ibidem*, p. 65.

Cercetările din ultimul timp au dovedit de asemenea că extinderea culturii Criș a depășit limitele care i se atribuiseră în trecut¹. Aceeași situație s-a observat și în privința răspîndirii culturilor liniară și Boian, ambele fiind descoperite în ultimii doi ani și dincolo de Prut, în așezarea de la Florești, r. Bălți². Deocamdată urmele culturii Criș nu au fost găsite și în RSS Moldovenească, dar condițiile geografice sînt de așa natură, încît ele nu ar fi putut împiedica expansiunea acestei culturi și mai înspre Răsărit, așa cum nu au putut opri răspîndirea celorlalte două culturi mai sus menționate. De asemenea, în unele așezări din Transilvania au ieșit la iveală urmele culturii liniare : la Cipău (Cluj)³, Rupea⁴, ca și în descoperirile mai vechi de la Turdaș⁵, fiind asociată cu ceramica Criș, adică tot așa ca în așezarea de la Traian. Această situație dovedește nemijlocita succesiune cronologică dintre cele două culturi și ar putea fi confirmarea tezei unei supraviețuiri a culturii Criș alături de cea liniară⁶. Observăm totuși că pe teritoriul Cehoslovaciei nu a fost semnalată pînă acum existența culturii Criș. Tot ce ne spune E. Neustupný în legătură cu această importantă chestiune se rezumă la faptul că la Zopy (Uherský Brod), ca și la Boskovstěj, unde s-a descoperit ceramică cu incizii adînci, socotită, după părerea autorului, ca cea mai veche ceramică liniară, este vorba și de o „serie de tipuri ceramice care amintesc tipurile ceramicii Criș”⁷. Autorul observă că unelele de piatră de aici prezintă un caracter tardenoisian. Tradiția microlitică nu este străină nici culturii ceramicii liniare, microlitele fiind caracteristice între alte așezări și pentru așezarea de la Florești⁸. Totuși, problema aceasta nu apare pe deplin clarificată din expunerea autorului, căci tehnica inciziilor adînci este atribuită de el influenței culturii Vinča⁹.

Notăm că în faza mai nouă a culturii Precucuteni, inciziile adînci pot fi considerate pe baze tot mai temeinice ca o tradiție moștenită din cultura Boian. Dealtfel tehnica inciziilor adînci rămîne tipică pentru cultura Boian, fiind considerată, în general, ca o transpunere în lut a procedurii de ornamentare a vaselor de lemn. Nu ar fi cu totul exclus ca această tehnică, caracteristică pentru cultura Boian, să fi fost mai răspîndită decît ne așteptăm, fiind dependentă la un moment dat de ținuturile bogate în păduri. Trebuie să relevăm și faptul că, spre deosebire de cele observate în legătură cu cultura Vinča și anume cu tendința de a coborî cronologia absolută a acesteia prin paralelizarea ei cu Troia I

¹ Rapoartele² preliminare asupra acestor descoperiri au apărut în SCIV, II—VII, 1951—1956, ca și în *Materiale*, III : vezi și Gh. Bichir, *Cercetările de la Bonțești*, în *Materiale*, V.

² Vezi mai sus, p. 392, nota 2.

³ *Materiale* nepublicate. în Muzeul Arheologic din Cluj : vezi și N. Vlăsa, *Cultura Criș în Transilvania* (sub tipar).

⁴ Vladimir Dumitrescu, *Céramique du type Criș et fragment rubané dans le sud-est de la Transylvanie*, în *Dacia*, N.S., II, 1958.

⁵ M. Roska, *Die Sammlung Zsófia Torma*, Cluj, 1941. pl. 113/12, 14—19 ; pl. 114/3 și 8, și pl. 108/1, 2, 5 ; pl. 108/3 (cultura Bükki).

⁶ Vl. Milojević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit*, Berlin, 1949, p. 41 ; vezi M. Grbić, *Retention der Starčevo-Kultur*, în *ArchJug*, II, 1956, p. 1—9.

⁷ *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, p. 46.

⁸ T. Passek, *op. cit.*, p. 40, nota 42.

⁹ *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, p. 41.

și II¹, în privința culturii Boian există o tendință opusă, aceea de a atribui acestei culturi o cronologie absolută mai ridicată în timp². Expansiunea culturii Boian, ca și mai ales a culturii ceramicii liniare în Transilvania și Moldova ca și în RSS Moldovenească, desigur că schimbă datele unor probleme așa cum ele fuseseră puse pînă acum. De pildă Vl. Milojević³ considera Drava și Dunărea de mijloc ca limitele de sud și de est ale extinderii culturii liniare, socotind ca simple piese de import orice elemente care se găseau în afara acestor granițe. Descoperirile de la Glăvănești, Traian și Florești dovedesc totuși că aici este vorba de așezări ale culturii liniare, fie și de o durată relativ scurtă, așa cum o arată bordeile puțin adînci, tipice de altfel chiar pentru ținuturile din centrul Europei, unde dăinuirea culturii ceramicii liniare este amplu documentată. Din aceasta reiese că nici pentru regiunile nord-estice nu se mai poate vorbi numai de o zonă de interferență pe limita de sud a Volhinei și a Podoliei, între cultura ceramicii liniare și celelalte culturi locale, așa cum preconiza Vl. Milojević.

Pe de altă parte descoperirea la Dîrțu (Ceahlău) și la Sita Buzăului în R. P. Romîna⁴ ca și în Iugoslavia⁵ și probabil și în alte țări, a unei ceramici de tip primitiv, slab arsă, care din cauza înfățișării sale atipice nu fusese pînă acum luată în considerație, încurajează pe cercetătorii respectivi să se avînte în căutarea originilor autohtone a acestor culturi mai vechi, mergînd pînă la rădăcinile lor străvechi din vremea mezoliticului⁶. În această direcție nu putem trece cu vederea — ca fiind în totală contradicție cu rezultatele la care au ajuns cercetătorii cehi — nici teza lui M. Grbič⁷, care pune dezvoltarea culturilor Preseskle și Starčevo-Criș în neoliticul vechi al periodizării sale, legînd începutul acestor culturi de mezoliticul local, iar sfîrșitul lor la data de 3400 î.e.n.; cultura Boian din R. P. Romîna și cultura ceramicii liniare din centrul Europei sînt considerate de acest autor drept contemporane cu culturile Starčevo-Criș și Preseskle.

Poate că în țara noastră discuțiile arheologilor în legătură cu aceste probleme, care ar implica o luare de poziție pentru un punct de vedere sau altul, sînt încă premature. Tocmai noile perspective care se deschid au determinat pe arheologii romîni ca, în urma rezultatelor obținute prin ultimele cercetări, să adopte deocamdată o atitudine de rezervă și de expectativă⁸.

¹ M. Garašanin, *op. cit.*, p. 151.

² F. Schachermeyr, *op. cit.*, p. 93 și M. Grbič, *Vorklassische Keramik des mittleren Balkan*, în *Starinar*, N.S., V—VI, 1954—1955, p. 1—27.

³ Vl. Milojević, *Die Siedlungsgrenze u. Zeitstellung der Bandkeramik in Osten u. Südosten Europas*, în 33, *BerRGK*, 1943—1950, p. 110—124.

⁴ C. Nicolăescu-Plopșor, *Săpăturile de la Cremenea (Sita Buzăului)*, în *Materiale*, V, *ibidem*, VI,

⁵ M. Grbič, *op. cit.*, p. 24.

⁶ Această tendință stă în opoziție cu teoria iradierii culturilor dintr-un centru primar de intensă concentrație și a stereotipizării culturilor periferice, la care au aderat și cei doi cercetători cehi.

⁷ M. Grbič, *op. cit.*, p. 24—27.

⁸ I. Nestor, *Archäologische Funde in den letzten Jahren im Gebiete Iași in Rumänien*, în *A.R.* VIII, 4, 1956, p. 525—538.

Într-adevăr, situația din Moldova, care ne interesează în special, ne impune o observare cât mai atentă a condițiilor de găsire a resturilor culturilor amintite (Criș, liniară cu capete de note, Boian), ca și căutarea urmelor de locuințe și de vetre *in situ*, mai ales în așezările stratificate și desigur totodată și formularea unor concluzii prudente.

Cît privește încercarea tinerilor cercetători cehi de a clarifica problemele esențiale ale culturii ceramicii liniare prin clasificarea și delimitarea diferitelor ei faze, în vederea stabilirii cronologiei interne și externe, cît și aceea de a descifra originile ei, acestea reprezintă o perseverență străduință pe linia trasată de înaintași ca J. A. Jira, J. Palliardi, J. Axamit și A. Stocký, chiar dacă concluziile la care s-au oprit ei nu pot fi considerate drept certe.

HORTENSIA DUMITRESCU

ХРОНОЛОГИЯ ДОИСТОРИЧЕСКОГО ПЕРИОДА В ЧЕХОСЛОВАКИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

По случаю выставки „Доисторическая эпоха в Чехословакии” Отделение по изучению доисторической эпохи при Национальном музее гор. Праги организовало в апреле 1956 г. научную сессию, на которой обсуждались различные вопросы, в том числе и хронология доисторического периода в Чехословакии.

I. По вопросу о палеолите в настоящей заметке освещаются следующие сообщения.

Франтишек Прошек (*Relations et classification chronologique du paléolithique supérieur*). Автор подразделяет находки, относящиеся к верхнему палеолиту в Чехословакии на две культурные группы: первая иллюстрирует развитие позднемустьерского периода, вторая включает элементы среднеориньякского типа. Обе группы относятся к промежуточной стадии W1 — WII, и их можно смешать с граветским типом, датируемым WII — WIII. К концу последней стадии и к началу голоцена в Богемии и Моравии наступает мадленский этап западного типа.

Карел Валох (*A la chronologie du paléolithique supérieur en Tschécoslovaquie*) исследует стратиграфию вюрмских отложений: он устанавливает наличие трех слоев стадийного лесса, разделяемых двумя слоями межстадийных наслоений. Первый слой стадийного лесса соответствует мустьерскому периоду, а первый слой межстадийного лесса — ориньякскому и селетскому периодам. Начало граветского этапа датируемо WII—WIII, когда отмечается и мадленский этап, истоки которого, по мнению автора, следует искать в местных культурах.

Карел Желура (*Junpalaeolitische Kulturen in System der Tschechoslowakischen pleistozäner Sedimente*) рассматривает периодизацию

верхнего палеолита, начинающегося мустьерским периодом, продолжающегося селетским, ориньякским, граветским периодами, а затем мадленским этапом. Трудно присоединиться к этой точке зрения, если учесть явно различные элементы, характерные для последних культур.

Богуслав Клима (*Zur Chronologie des Jüngsten Palaeolithikums in Mähren*) приводит данные о начале граветского периода, возникшего в Моравии в конце W II и начале W II и W III. В последней фазе граветского этапа наблюдается мадленское влияние в некоторых пещерах Моравии.

Юрай Барт (*Zur Frage der Datierung des Mesolithikums in der südwestlichen Slowakei*) овещает недавние находки микролитических орудий на песчаных дюнах рек Варга и Зитава; они свидетельствуют об обитании в Словакии в послеледниковый период.

Проводившиеся дискуссии показывают, что специалисты по палеолиту в Чехословакии пришли к соглашению относительно геохронологического определения и происхождения культур верхнего палеолита. За исключением одного лишь мнения (Жебера) все согласны в том, что верхний палеолит начинается с селетской и ориньякской культур, восходящих к WI—WII. В конце WII появляется граветская культура, а мадленская культура наблюдается к концу WIII, ведущего к голоцену. Что касается зарождения селетской культуры в мустьерской, то это явление произошло на гораздо более обширном географическом ареале: оно наблюдается как в пещерах Бая-де-Фиер, Охаба-Понор и Нандру, так и на террасах Рипичени, Извор и Бойнешти в Румынии. Автору удалось сделать в Чахлу геохронологическое определение культур верхнего палеолита. Так, селетско-ориньякская культура соответствует промежуточной стадии WI—WII, среднеориньякская культура—первой части наслоений WII, а граветская WII—WIII, продолжаясь до ранненеолитической фазы, предшествовавшей культуре Криш.

II. В обзоре сообщений и дискуссий о неолите автор подчеркивает новые теории нескольких чешских археологов: Б. Новотного, Л. Хажека, Марии Стекла, И. Пленцеровой, К. Жеберы (геолога) и Е. Неуступного.

Поскольку вопросы чехословацкой доисторической археологии вызывают теперь общий интерес, автор приводит краткий разбор выводов исследователей, подчеркивая, что эти выводы согласуются с положением соответствующих вопросов в соседних странах, в частности в Венгрии и Румынии.

Автор уделяет особенное внимание сообщению Б. Судского в связи с хронологией линейно-ленточной керамики, в котором наряду с обсуждением темы внутренней периодизации и общей хронологии применяются интересные методологические принципы; он также разбирает выступление во время дискуссий Е. Неуступного на тему *The linear pottery and Vinča*, в котором последний, как и Судский, выдвигает вопрос о возникновении линейной культуры наряду с параллелизацией ступеней линейной культуры и культуры Винча. Автор несколько сдержанно относится к стремлению снизить абсолютную хронологию линейно-лен-

точной керамики до 2800—2600 гг. до н. э.; он также не примыкает к мнению о генетическом происхождении линейной культуры из культуры Старчево-Криш, считая эту теорию еще недостаточно обоснованной.

LA CHRONOLOGIE PRÉHISTORIQUE DE LA TCHÉCOSLOVAQUIE

RÉSUMÉ

A l'occasion de l'exposition « La Préhistoire de la Tchécoslovaquie », la section de Préhistoire du Musée national de Prague a tenu, en avril 1956, une session scientifique, au cours de laquelle ont été discutés différents problèmes, dont la chronologie de la préhistoire tchécoslovaque.

I. En ce qui concerne le *paléolithique*, l'auteur de cette note discute les communications suivantes :

Frantisek Prosek (*Relations et classification chronologiques du paléolithique supérieur*) divise les découvertes du paléolithique supérieur tchécoslovaque en deux groupes culturels. Le premier représente l'évolution de la dernière période du moustérien, alors que le second comprend des éléments de l'aurignacien moyen. Les deux groupes appartiennent au stade intermédiaire W I—W II et peuvent être confondus avec le « gravettien », dont on constate la présence dans W II—W III. A la fin du dernier stade et au début de l'holocène, apparaît en Bohême et en Moravie le magdalénien de type occidental.

Karel Valoch (*A la chronologie du paléolithique supérieur en Tchécoslovaquie*) s'occupe de la stratigraphie des sédiments wurmiens et constate la présence de trois couches de loess stadiaire, séparées par deux couches de sédiments interstadiers. Au premier stade correspond le moustérien et, au premier interstade, l'aurignacien et le szélettien. Le gravettien apparaît dans W II—W III, où l'on constate également la présence du magdalénien qui, de l'avis de l'auteur, aurait ses racines dans les civilisations indigènes.

Karel Želura (*Jungpalaeolitische Kulturen im System der tsechoslowakischen pleistozäner Sedimente*) étudie les périodes du paléolithique supérieur qui commence, selon lui, avec le moustérien, continué par le szélettien, l'aurignacien et le gravettien, dont le magdalénien prend ensuite naissance. Ce point de vue est néanmoins difficile à défendre, si l'on tient compte des éléments, nettement différents, qui caractérisent ces dernières civilisations.

Bohuslav Klima (*Zur Chronologie des jüngsten Palaeolitikums in Mähren*) apporte de nouvelles données sur le début du gravettien, qui apparaît en Moravie à la fin de W II et au début de W II—W III. Pendant la phase finale du gravettien, on note l'influence du magdalénien, constaté dans certaines cavernes de Moravie.

Juraj Bárta (*Zur Frage der Datierung des Mesolithikums in der südwestlichen Slowakei*) constate la découverte récente d'industries micro-

lithiques dans les dunes de sable des cours d'eau de Warag et Zitava, qui prouvent que la Slovaquie était habitée pendant la période postglaciaire également.

Il résulte des discussions qui eurent lieu que les paléolithiciens tchécoslovaques sont arrivés à se mettre d'accord au sujet du cadre géo-chronologique des civilisations du paléolithique supérieur et de leur origine. A l'exception d'une seule opinion, celle de Zebera, le paléolithique supérieur commence avec le szélettien et l'aurignacien, qui se situent dans W I—W II. A la fin de W II, apparaît le gravettien, tandis que le magdalénien n'est constaté qu'à la fin de W III, conduisant à l'holocène. En ce qui concerne la naissance du szélettien à partir du moustérien, il s'agirait là d'un phénomène ayant eu lieu sur une aire beaucoup plus étendue, phénomène également constaté en Roumanie dans les cavernes de Baia de Fier, d'Ohaba Ponor et de Nandru, ainsi que sur les terrasses de Ripiceni-Izvor et de Boinești. L'auteur de cette note a pu établir à Ceahlău la situation géo-chronologique des civilisations du paléolithique supérieur. Ici, le szélettien-aurignacien se situe dans l'interstade W I—W II, l'aurignacien moyen, dans la première partie des dépôts W II, tandis que le gravettien s'encadre dans W II—W III et dure jusqu'à la première phase du néolithique, qui précède la civilisation de Criș.

II. Passant en revue les communications et les discussions concernant l'époque néolithique, l'auteur de cette deuxième partie de la note souligne les points de vue nouveaux de quelques archéologues tchécoslovaques : B. Novotný, L. Hajek, Maria Stekla, I. Pleniérova, K. Zebera (géologue) et Ev. Neustupný.

Etant donné que les problèmes de l'archéologie préhistorique tchécoslovaque sont devenus aujourd'hui des problèmes d'intérêt général, l'auteur analyse sommairement les conclusions auxquelles se sont arrêtés les chercheurs de ce pays, ainsi que leur concordance avec la situation de ces mêmes problèmes dans les pays voisins, plus particulièrement, en Hongrie et en Roumanie.

Une attention particulière est accordée à la communication de B. Soudský, sur la *Chronologie de la céramique rubanée* — dont l'auteur, outre le thème de la division en périodes intérieures et de la chronologie générale de cette civilisation, applique également quelques intéressants principes de méthode — ainsi qu'à l'intervention de Ev. Neustupný (*The linear pottery and Vinča*), qui tout en faisant un parallèle entre les phases de la civilisation linéaire et la civilisation de Vinča, pose implicitement, tout comme B. Soudský, le problème de la genèse de la civilisation linéaire. La tendance d'abaisser la chronologie absolue de la céramique rubanée jusqu'à la date de 2800—2600 avant notre ère est envisagée avec beaucoup de réserve ; l'auteur de cette note n'adhère pas davantage à la thèse de la dérivation génétique de la civilisation linéaire à partir de la civilisation de Starčevo-Criș, dérivation qu'il considère encore insuffisamment documentée.

CÎTEVA DATE DESPRE RITUL FUNERAR AL CULTURII BOIAN

Încă din a doua jumătate a secolului trecut, unii arheologi români ca Gr. C. Buțureanu¹ și alții, s-au preocupat nu numai de materialele scoase la iveală în cursul săpăturilor, ci și de alte probleme, printre care și cele legate de riturile funerare ale diferitelor culturi materiale. În stadiul de atunci al cercetărilor, astfel de probleme cu greu puteau fi rezolvate. Dacă ne referim la epoca neolitică, observăm că — deși încă de atunci au fost săpate și cercetate mai multe morminte atribuite acestei epoci — totuși datarea lor a rămas îndoielnică și obiceiurile de înmormântare neprecizate. Pentru cultura Gumelnița, a cărei arie de răspândire se întinde la nord și la sud de Dunăre, problema ritului funerar a putut fi clarificată de-abia după săpăturile din anii 1921—1922 de la Ruscic (azi Ruse)². În ultimii ani, prin dezvelirea și cercetarea amănunțită a complexelor cu schelete de la Traian, s-a rezolvat o problemă legată de anumite practici de caracter magic ale purtătorilor culturii Cucuteni³, iar prin descoperirile din cimitirele de la Cernavoda s-au lămurit obiceiurile de înmormântare din cultura Hamangia⁴.

Săpăturile din anul 1956 ne-au permis să adunăm o serie de date și să ajungem la precizarea ritului funerar al unei alte culturi neo-eneolitice, și anume a culturii Boian.

În toamna anului 1956 am efectuat o cercetare de suprafață și în așezarea Boian A de pe Grădiștea Ulmilor din mijlocul lacului Boian⁵.

¹ O pagină din istoria arheologiei preistorice în România: Gr. C. Buțureanu și introducerea sa la „*Preistoria în România, studiu de arheologie preistorică și etnografie*” (1898, inedit), în *RPAN*, I, 1, 1937, p. 20.

² D. Kastov, *Predistoriceskaiia moghila do Ruse*, extras din *Godišnik-Sofia*, 1922—1925, p. 68 și urm.

³ H. Dumitrescu, *O descoperire în legătură cu ritul de înmormântare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cuculeni-Tripolie*, în *SCIV*, V, 1954, nr. 3—4, p. 399—429.

⁴ Seb. Morintz, D. Berciu și Petre Diaconu, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *SCIV*, VI, 1955, nr. 1—2, p. 154—158; D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie: La civilisation de Hamangia*, în *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe Congrès des Sciences Historiques, Rome, 1955*, București, p. 37 și 39.

⁵ Pentru rezultatele primelor săpături a se vedea V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în *Dacia*, II, 1925, p. 249—276.

În ultimul timp, primăvara, apele lacului au avut un nivel deosebit de ridicat și au distrus o bună parte din străvechea așezare. La marginea ei de răsărit, rămăsese o fișie îngustă de pământ spălată mereu de apă. Pentru a nu se distruge cu totul, am săpat această porțiune de aproximativ 20 m², cu scopul de a cerceta eventualele complexe aflate în mal și de a salva materialele din cuprinsul lor. Ajungînd cu săpătura la baza stratului de cultură, în pămîntul viu, lut nisipos, s-au conturat două gropi alăturate,

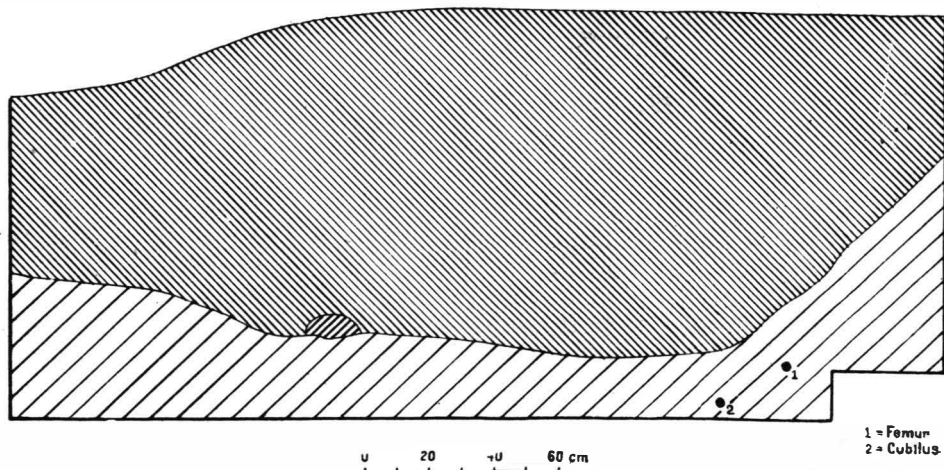

Fig. 1. — Profilul gropii mari în dreptul scheletului.

una mai mică spre nord și alta mai mare de formă ovală neregulată, spre sud, amîndouă umplute cu pămînt de culoare cafenie, amestecat cu numeroase fragmente ceramice, toate de tip Boian, faza Vidra. Golindu-se groapa (de formă ovală) dinspre nord, s-a constatat că este o groapă de bordei, căci la una din extremități, pe fundul ei, se afla vatra cu multă arsură. Pe fundul gropii mari, care ne preocupă în cazul de față, s-a găsit păstrat *in situ* un vas întreg din faza Vidra, ceea ce dovedește că groapa a fost săpată în cursul acestei faze, iar nu mai tîrziu. Pentru a obține unul din profilele gropii mari și a delimita mai clar fundul ei, am săpat și în „pămîntul viu” de culoare galbenă, de sub groapă. La 14 cm sub fundul gropii s-au descoperit oasele unui schelet omenesc (fig. 1). După profil se vede că groapa mare acoperea în întregime scheletul și a fost săpată în acel loc după ce, mai înainte acolo, se făcuse înmormîntarea și pămîntul din groapa mormîntului se tasase. Dacă ar fi vorba de o înmormîntare efectuată din interiorul gropii mari, atunci în dreptul scheletului ar trebui să existe o albiere a fundului gropii amintite. Pe profilul pe care-l prezentăm se vede cum linia fundului este orizontală. Cu alte cuvinte, din punct de vedere cronologic scheletul este mai vechi decît groapa mare. La rîndul ei, aceasta din urmă era în întregime acoperită de stratul de cultură. Forma și dimensiunile gropii mormîntului nu au putut fi precizate, ea fiind umplută cu lut nisipos de culoare galbenă.

Scheletul se afla la marginea de acum a așezării, la 2,72 m adâncime față de nivelul actual al solului și la aproximativ 1—1,20 m față de nivelul de la care a fost săpată groapa mare. Oasele s-au păstrat foarte bine și de aceea s-au putut face toate observațiile din punct de vedere arheologic (fig. 2).

Decedatul fusese așezat în groapă în poziție chircită, pe partea stângă. Scheletul era orientat cu craniul spre NNE 36° și picioarele spre SSV 216°. Craniul, puțin aplecat spre piept, avea orbitele orientate spre sud-

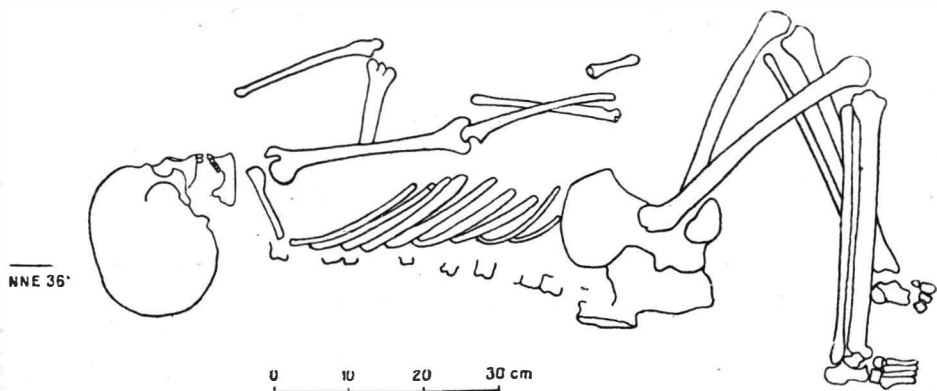

Fig. 2. — Scheletul descoperit în anul 1956 la Boian A.

est. Trunchiul era răsucit. Mîna stîngă fusese îndoită din cot și avea palma în dreptul obrazului; mîna dreaptă era întinsă în lungul corpului, spre genunchiul stîng. Femurele formau aproape unghi drept cu coloana vertebrală. În pămîntul de umplutură al gropii mormîntului și lîngă schelet nu s-a găsit nici un fel de obiect.

Imediat după descoperire, scheletul a fost luat spre cercetare de antropologii N. Haas, C. Maximilian și Dardu Nicolăescu-Plopșor, iar rezultatele studiului lor se află în curs de tipărire¹. Din această lucrare extragem datele care interesează în primul rînd pe arheologi: După caracteristicile sale, craniul este de tip mediteranean cu anumite trăsături protomediterraneene. În funcție de indicele lui, avem de-a face cu un dolicocean moderat (74,1) apropiat de mezocranie. Capacitatea craniului este de 1481 cm³. Orbitele au o înălțime mijlocie și o formă rectangulară, cu colțurile rotunjite. Nasul era scund și lat. Abraziunea dentară are aspect elicoidal (caracteristică epocii neolitice). Dinții nu prezintă nici un fel de carii. Scheletul a aparținut unei femei de aproximativ 40 de ani. După calculele făcute pe baza dimensiunilor oaselor lungi, rezultă că femeia a avut 1,55 m înălțime.

Limita superioară pentru datarea relativă a mormîntului este indicată prin numeroasele fragmente ceramice de la sfîrșitul fazei Vidra descoperite în groapa mare, iar limita inferioară se poate preciza cu rarele cioburi

¹ N. Haas, C. Maximilian, D. Nicolăescu, *Studiu antropologic asupra scheletului neolitic de la Boian-Vărășli*, în *Materiale*, V, (sub tipar).

din faza Bolintineanu, adunate pe plajă, la aproximativ 6—7 m distanță de locul mormîntului. În cursul sondajelor și cercetărilor amănunțite de suprafață efectuate pe Grădiștea Ulmilor și de-a lungul malului de nord al lacului Boian, nu am găsit resturi de cultură materială mai vechi decît faza Bolintineanu. De asemenea, pînă acum, la nord de Dunăre, pe o rază de aproximativ 80 km față de așezare, nu se cunosc materiale arheologice dinainte de faza Bolintineanu a culturii Boian. În funcție de datele

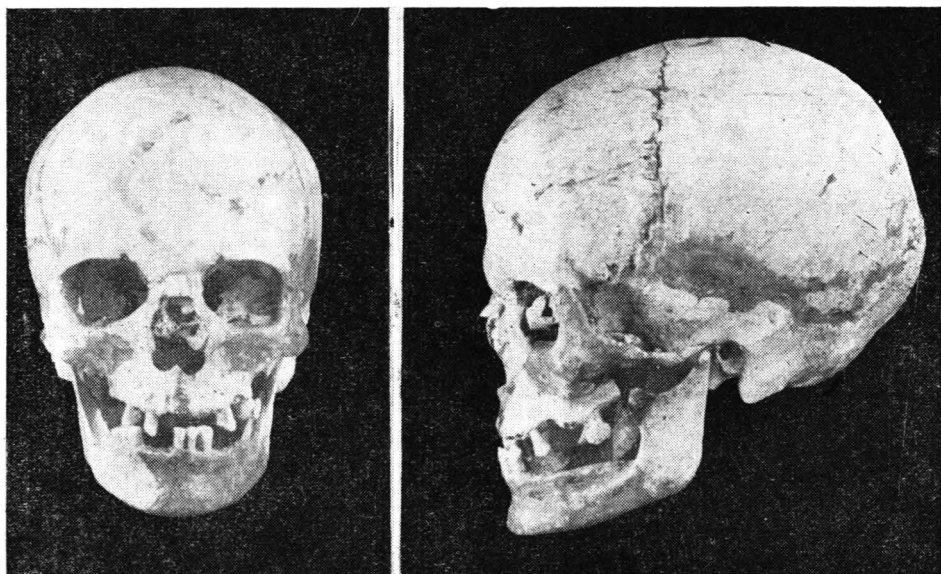

Fig. 3. — Craniul scheletului de la Boian A : a) văzut din față; b) văzut lateral.

prezentate, considerăm că mormîntul descoperit la Boian A în anul 1956, datează din timpul uneia din primele trei faze ale culturii Boian.

Observațiile făcute asupra scheletului dezvelit anul trecut au fost verificate, completate și confirmate prin două schelete de adulți și prin cîteva oase rămase *in situ* dintr-un al treilea schelet distrus de o groapă de la sfîrșitul celei de-a doua epoci a fierului. Aceste schelete au fost găsite tot în poziție chircită pe stînga, cu mina dreaptă întinsă în lungul corpului și cu stînga îndoită din cot. Ele au fost descoperite în pămînt galben, în afara așezării Boian A, lîngă marginea ei de vest, în săpăturile din anul 1957, efectuate în strînsă colaborare cu antropologii. Două dintre morminte se aflau la circa 1,5 m distanță unul de altul. Nici în legătură cu scheletele cercetate în 1957 nu s-au găsit fragmente ceramice sau alte obiecte cu ajutorul cărora să poată fi datate mai exact. Ținînd însă seama de faptul că ele se află lîngă așezarea Boian A și că au aceeași poziție ca și scheletul descoperit în 1956, le atribuim tot culturii Boian.

Este știut că în așezarea de la Glina, sub stratul gros de depuneri arheologice, au fost găsite în anii 1943—1948 mai multe schelete de copii,

atribuite culturii Boian¹. Deoarece câteva dintre ele au aparținut unor copii foarte mici, din cauza dimensiunilor prea reduse și fragilității oaselor, asupra lor nu s-au putut face toate observațiile cuvenite. În schimb, alte câteva schelete au fost mai bine păstrate, având chiar podoabe de scoici și din foaie de aramă. Deoarece nu avem suficiente informații despre mormîntul descoperit mai demult la Sf. Gheorghe și atribuit culturii Boian², nu-l punem în discuție.

Este adevărat că numărul mormintelor pe care le atribuim culturii Boian este destul de redus, totuși pe baza lor se poate ajunge la unele concluzii ce urmează a fi completate prin cercetările viitoare.

Datarea mormintelor Boian s-a precizat prin observațiile stratigrafice din două puncte: în primul rînd pe Grădiștea Ulmilor, unde — precum am menționat — o groapă din faza Vidra suprapune scheletul descoperit în anul 1956; în al doilea rînd în așezarea de la Glina, în cuprinsul căreia resturile de lipitură ale unei locuințe Boian acoperă în parte un schelet de copil³.

Din datele de care dispunem pînă în prezent, rezultă că purtătorii culturii Boian practicau numai ritul inhumatiei. Cei decedați erau înmormîntați:

a) răzleți chiar în cuprinsul așezării, printre locuințe, cum este cazul scheletului din 1956 de la Boian A și al scheletelor de copii de la Glina, sau sub locuințe, cum este cazul unui schelet de copil de la Glina. Poate acest din urmă obicei se referă numai la copii.

b) în afara așezării, lîngă marginea ei, obicei observat pe Grădiștea Ulmilor.

Cadavrele erau așezate în groapa mormîntului în poziție chircită moderată, pe partea stîngă, cu brațul stîng îndoit din cot și cu palma în dreptul feței, iar brațul drept întins de-a lungul corpului, fapt care constituie pînă în prezent caracteristica principală a poziției de înmormîntare a oamenilor culturii Boian. În privința orientării, se pare că nu a existat o regulă anumită, căci dacă ținem seama numai de cele trei schelete întregi de adulți de la Boian A, constatăm o mare variabilitate. Craniile acelor schelete sînt orientate diferit, între NNE 36° și ESE 114°.

Dacă vom compara caracteristicile mormintelor pe care le atribuim culturii Boian, cu mormintele sigur gumelnițene de la Rusciuc, vom constata că ele se deosebesc total și astfel întăresc concluziile noastre. Ne

¹ M. Petrescu-Dimbovița, *Raport asupra săpăturilor de la Glina, jud. Ilfov, 1943*, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943*, București, 1944, p. 69—70.

² Hermann Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 24 și Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 23, în *BerRGK*, 1932, p. 54.

³ M. Petrescu-Dimbovița, *loc. cit.*, p. 69—70.

referim la mormintele 2 și 4 descoperite în 1921—1922 în așezarea de pe malul Dunării la Rusciuc¹. Scheletele gumelnițene de acolo au ambele mâini îndoite din cot și așezate cu palmele în dreptul obrazului, pe când scheletele purtătorilor culturii Boian au o singură mână îndoită din cot. În al doilea rând, spre deosebire de mormintele Boian, lipsite cu totul de inventar, în cele gumelnițene găsim vase caracteristice și uneori obiecte de aramă.

EUGEN COMȘA

О ПОГРЕБАЛЬНОМ ОБРЯДЕ КУЛЬТУРЫ БОЯН

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

При раскопках 1956 г. у нынешнего края поселения Боян А на глубине 2,72 м, в песчаной глине был обнаружен скелет человека, перекрытый ямой с материалами типа Боян (фазы Видра). Следовательно, по сравнению с ямой скелет принадлежит более раннему периоду. Учитывая стратиграфические наблюдения и найденный поблизости материал, а также то, что в окрестностях до сих пор не было обнаружено археологического материала древнее фазы Болинтиняну, автор относит погребение к одной из первых трех фаз культуры Боян.

В период 1943—1948 гг. в поселении Глина под слоем Боян было вскрыто восемь детских погребений со скелетами в скорченном положении. Одно из погребений частично перекрыто остатками обожженной обмазки жилища типа Боян. М. Петреску-Дымбовица относит детские погребения в Глине к культуре Боян.

Учитывая находки в Бояне А и Глине, автор приходит к заключению, что носителей культуры Боян погребали отдельно на площади поселений (иногда под жилищами) или на краю их. Трупы клали в яму в умеренно скорченном положении, обычно на левом боку с согнутой в локтевом суставе рукой, повернутой к лицу ладонью и вытянутой вдоль тела правой рукой, что до сих пор представляет собой основную характеристику трупоположения носителей культуры Боян. В погребениях Градишта-Улмидор не обнаружилось инвентаря.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Профиль большой ямы против скелета.

Рис. 2. — Скелет, найденный в 1956 г. в Бояне А.

Рис. 3. — Череп скелета из Бояна А: а — спереди, b — сбоку.

¹ D. Kostov, *op. cit.*, p. 68—69. Lingă craniul scheletului de adult din mormintul 2 s-a găsit o sulă de aramă cu minier de os, tipică gumelnițeană, iar lingă scheletul din mormintul 4 erau două vase gumelnițene; într-unul din ele se afla și o sulă de aramă.

QUELQUES DONNÉES RELATIVES AU RITE FUNÉRAIRE DE LA CIVILISATION DE BOIAN

RÉSUMÉ

Au cours des fouilles pratiquées en 1956 à la lisière actuelle de la station Boian A, on a découvert dans de l'argile sablonneuse, à une profondeur de 2,72 m, un squelette humain, au-dessus duquel se trouvait une fosse renfermant des matériaux du type Boian (phase de Vidra). Le squelette est donc plus ancien que la fosse. Compte tenu des observations stratigraphiques, des matériaux trouvés à proximité et du fait que, dans les environs, on ne connaît pas à l'heure actuelle de matériaux archéologiques antérieurs à ceux de la phase Bolintineanu, l'auteur attribue cette tombe à l'une des trois premières phases de la civilisation de Boian.

Dans la station de Glina, on a découvert entre 1943 et 1948, sous la couche Boian, huit sépultures d'enfants dont les corps étaient accroupis. L'une d'elles était partiellement recouverte par les restes d'un enduit calciné provenant d'une habitation du type Boian. Les sépultures d'enfants de Glina ont été attribuées par M. Petrescu-Dîmbovița à la civilisation de Boian.

Si l'on tient compte des découvertes de Boian A et de Glina, on aboutit à la conclusion qu'au temps de la civilisation de Boian les sépultures étaient dispersées à l'intérieur des stations (parfois même sous les habitations) ou à leur périphérie. Les cadavres étaient disposés dans la fosse dans une position à demi accroupie, couchés habituellement sur le côté gauche, le bras gauche replié, la paume placée à hauteur du visage, tandis que le bras droit reposait le long du corps, fait qui constitue jusqu'ici la principale caractéristique de la position d'inhumation pratiquée sous la civilisation de Boian. Pour ce qui est des tombes de l'éminence de Grădiștea Ulmilor, on n'y a pas trouvé d'inventaire.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Profil de la grande fosse au-dessus du squelette.

Fig. 2. — Squelette découvert en 1956 à Boian A.

Fig. 3. — Crâne du squelette de Boian A : a) vu de face ; b) vu de profil.

CU PRIVIRE LA INSCRIȚIA VECHĂ PERSANĂ DESCOPERITĂ LA GHERLA

În revista *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, II, 1953, nr. 1—2, p. 1—14, prof. J. Harmatta de la Universitatea din Budapesta a publicat, sub titlul *A recently discovered old Persian Inscription*, o inscripție veche persană, descoperită întâmplător, înainte de război, pe teritoriul țării noastre, în centrul Transilvaniei, la marginea orașelului Gherla. Inscripția se găsește pe o tăbliță ceramică, fragmentară în starea actuală, avînd 0,047 m înălțime, 0,052 m lățime și 0,005—0,006 m grosime. Editorul ei a reușit să transcrie textul păstrat și să-l întregască. Iată traducerea lui : „Darius, marele rege, rege al regilor, rege al țărilor, fiul lui Hystaspes, Achemenidul, (este acel) care a construit acest palat”. După cum se vede inscripția datează chiar din vremea marelui Darius I, amintind despre un palat construit în timpul domniei sale. Autorul articolului presupune, pe drept cuvînt, că tăblița ceramică de la Gherla este o ciornă, care va fi folosit pentru săparea pe piatră a inscripțiilor monumentale cu acest conținut, întrebuintate la decorarea unuia dintre palatele imperiale. Nu este locul aici și nu este nici de competența noastră, examinarea critică a reconstituirii textului persan, realizată cu atîta erudiție de prof. J. Harmatta. Am dori însă să luăm în discuție un alt aspect al problemelor puse de această inscripție de care depinde în bună parte comentarul și concluziile de ordin istoric ce se pot trage din această senzațională descoperire din centrul Transilvaniei. E vorba de marele semn de întrebare privind proveniența inscripției, apărută într-un loc atît de neașteptat. Cum a ajuns tăblița, cu ciorna inscripției, la Gherla ? Editorul, tulburat el însuși de această întrebare, aduce o primă asigurare : piesa nu este un fals și argumentele sale par, pînă în prezent, convingătoare. Rămîn însă de discutat condițiile de descoperire. După datele pe care i le-a furnizat posesorul de atunci al inscripției, J. Koszta (în ultimul timp se pare că inscripția a intrat în posesia Muzeului Național din Budapesta), ea a fost găsită la periferia Gherlei, la poalele dealului Sf. Petru. „Fragmentul a apărut într-o grădină de zarzavat, cu pămînt negru, gros de două palme,

acoperind un strat de pământ galben. . . Atît mi-aduc aminte” -- (îi scrie într-o scrisoare, reproducă în articol, J. Koszta) ; „era în 1937, cînd unchiul meu a găsit fragmentul cu inscripția veche persană în grădina de zarzavat mai sus amintită. El săpa pămîntul și era foarte plictisit că hirlețul său se împiedica de pietre, cioburi de vase și țigle. În asemenea împrejurări obișnuia să scoată afară din pămînt obiectele tari, aruncîndu-le peste gard”. Prof. J. Harmatta, deși examinează cu multă atenție informațiile lui J. Koszta, socotește totuși necesară o cercetare la fața locului. Același lucru este cerut și de acad. C. Daicoviciu într-o notă asupra descoperirii de la Gherla, publicată în *Steaua, Revista Uniunii Scriitorilor din R.P.R.*, Cluj, V (59), 1954, 9, p. 123—124. De aceea concluziile ei sînt exprimate cu multă prudență. Deși nu ascunde bănuiala că fragmentul a fost scos dintr-un strat de dărîmături moderne, prof. J. Harmatta crede totuși mai degrabă că el se afla într-un strat arheologic, de vreme ce atît în imediata apropiere, cît și în întreaga regiune se află urme arheologice bogate și diverse. Apariția fragmentului în această regiune nu poate, bine înțeles, modifica nimic din ceea ce se știe despre itinerariul lui Darius în expediția scitică. Prof. Harmatta nu exclude însă ca palatul menționat în inscripție să fi fost construit undeva în Tracia, pe traseul acestui itinerar (Herodot, IV 87, 91 amintește unele construcții ridicate de marele rege în Tracia); o dată cu prăbușirea autorității persane în nordul Balcanilor, palatul a putut fi dărîmat de către populațiile locale, iar inscripția ceramică, model al inscripțiilor aflate în acest palat, a putut fi dusă în Transilvania.

Într-o vizită făcută la Gherla în toamna anului trecut, împreună cu tov. I. I. Russu, am cercetat regiunea și în special locul descoperirii. Desigur că fără unele sondaje pentru cercetarea terenului în adîncime, e greu de dezlegat definitiv această problemă. Totuși există unele amănunte semnificative care nu au fost puse suficient în valoare.

Terenul pe care se află această grădină se găsea odinioară la un nivel mult mai jos decît în prezent și din această cauză era periodic inundat de apele Someșului. Această situație a determinat pe proprietarul lotului, Augustin Moraru, de meșerie zidar, să aducă cu căruța pămînt din împrejurimi pentru a ridica nivelul terenului. De unde a cărat acest pămînt e greu de stabilit. Poate chiar din oraș, dintre dărîmăturile caselor la care lucra, așa cum ar indica-o prezența cărămizilor și țiglelor? Poate din lunca Someșului? Prof. I. Gabányi din Gherla, care a avut amabilitatea de a mă conduce la fața locului și de a continua ancheta printre locuitorii orașului, după plecarea mea în București, m-a informat printr-o scrisoare că bătrînul Moraru ar fi cărat pămînt și din regiunea castrului roman. Oricum ar sta lucrurile, un fapt rămîne clar : inscripția persană nu a fost găsită într-un context arheologic, ci a fost adusă din altă parte, împreună cu pămîntul cărat pentru ridicarea terenului. De vreme ce nu se poate stabili de unde a fost cărat acest pămînt, nu se poate afla nici proveniența inscripției. Nu mă pot despărți însă de gîndul că la Gherla, unul dintre cele mai vechi centre armenesti din Transilvania, se găseau colecționari vestiți. Colecțiile de obiecte antice și de artă de aici conțineau lucruri de valoare, unele dintre ele fiind astăzi expuse la

Muzeul de artă din Cluj. De aceea mi se pare foarte verosimil ca micul fragment antic să se fi rătăcit dintr-una dintre aceste colecții.

Credem de aceea că această interesantă piesă nu poate avea, din păcate nici o valoare prin locul unde a fost găsită, ci numai prin conținutul său. Pe baza prezenței ei la Gherla, nu se poate formula nici o concluzie de ordin istoric privind locul descoperirii, deoarece condițiile de găsimă nu ar putea-o susține ¹.

PETRE ALEXANDRESCU

О ДРЕВНЕЙ ПЕРСИДСКОЙ НАДПИСИ, ОТКРЫТОЙ В ГЕРЛЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В журнале *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* II, 1—2, 1953, p. 1—14, профессор Ж. Гарматта опубликовал найденную у города Герла персидскую надпись, которая может быть датирована временем Дария I и в которой упоминается о выстроенном *Великим царем* дворце. Произведенные исследования привели к выводу, что в отсутствие определенных археологических контекстов происхождение упомянутой надписи уточнить нельзя,

AU SUJET DE L'INSCRIPTION PERSE ANCIENNE DÉCOUVERTE À GHERLA

RÉSUMÉ

Dans la revue *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* II, 1—2, 1953, p. 1—14, le professeur J. Harmatta a publié une inscription persane découverte près de la ville de Gherla, qui peut être datée de l'époque de Darius I et dans laquelle est mentionné un palais construit par le *Grand Roi*. Les recherches entreprises ont mené à la conclusion que cette inscription est de provenance incertaine, n'appartenant pas à un contexte archéologique déterminé.

¹ În scrisoarea sa, prof. I. Gabányi îmi comunică de asemenea că Augustin Moraru declară în ultimul timp că ar fi găsit inscripția chiar în ruinele castrului roman din apropiere (și nu în propria sa grădină, așa cum afirmase J. Koszta), ceea ce arată o dată mai mult că de confuze și de contradictorii sînt informațiile de care dispunem.

SINGIDUNUM ȘI SINGIDAVA

O nouă și interesantă etimologie, pentru două localități antice de pe teritoriul populațiilor de limbă tracică, s-a propus nu demult de către Branimir Zganier, în revista iugoslavă *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate), LIII, 1950—1951, p. 20—22.

Autorul, plecînd de la constatarea îndeobște cunoscută că anticul *Singidunum* (Belgradul de azi) e un toponim compus dintr-un străvechi *singi* și celt. *dunum* (al doilea element cu însemnătatea de „cetate”, „localitate”), crede că ar fi păstrat același înțeles pînă în zilele noastre, căci actualul *Beograd* (slv. *grad* „cetate”, „localitate”, deci : Cetatea Albă, Orașul Alb) traduce pe vechiul *Singidunum*. În legătură cu Singidunum amintește localitatea dacică *Singidava* (Ptol., III, 4, 8), menționînd că dac. *dava* e identic cu celt. *dunum*, de unde ar rezulta că ambele localități, începînd cu *sing.*, deși în limbi diferite, ar avea același înțeles.

Despre *sing.*, prima componentă, autorul crede că din moment ce exista și la daci, nu poate fi un cuvînt iliric și nici celtic. Celții, la venirea lor în Peninsula Balcanică, au adăugat numai elementul *dunum* sau au schimbat a doua componentă din numele localității, păstrînd mai departe pe vechiul *singi*. Dar traducerea lui *singi* prin slv. „bijel”, „beo” (rom. „alb”), recunoaște autorul, e deocamdată numai o ipoteză, care din lipsa elementului comparativ cu limbile indo-europene nu mai poate fi susținută.

Din constatările autorului și la celți se atestă elementul *singi*, ca bunăoară localitatea *Singiacum*¹, fiind cunoscut celtismul sufixului — *acum*, ca și în numele de persoană *Singenia* (CIL, XII, 1724). Dar acest *sing* reapare din nou în Peninsula Chalcidică, unde se cunosc localitatea și golful *Singos* (Herod., VII, 122; Ptol., III, 12, 9). Ultimul toponim, care după autor păstrează acest element, este localitatea *Singone* (Ptol., II, 11, 15), care e de căutat undeva nu departe de Dunăre, prin actuala Moravie slovacă. Zganier crede că acest toponim, din cauza sufixului *-ona*, caracteristic pentru toponimia ilirieă (Emona, Salona), ar aparține

¹ Holder, *Allcellischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1570.

lexicului populațiilor ilirice, probabil înainte de migrarea și așezarea lor în Peninsula Balcanică.

Pentru a putea ajunge la o explicare plauzibilă a acestui toponim, Zganier încearcă să demonstreze că și actualul *Seghedin* din Republica Populară Ungară descinde din vechiul *sing* — celt. *dunum* (v. slv. *Segdyň* > magh. *Szeged*)¹.

Din aceste exemple autorul constată că elementul *sing* reapare în diferite părți ale Europei (pe teritoriul tracic, iliric și celtic) dar nefiind atestat în restul lexicului indo-european și neputând fi explicat cu ajutorul acestor limbi, i se acordă o origine preindo-europeană. În acest caz însă analiza și explicarea cuvântului pe cale comparatistă nu mai este posibilă și autorul încearcă să-i explice etimologia cu ajutorul datelor oferite de topografia modernă.

Plecând de la această ipoteză, Zganier arată că atât Belgradul cât și Seghedinul au poziție geografică asemănătoare și drept analogie sînt comparate cu magh. *Szeg-szárd* „colțul gol” și *Sziget-vár* „localitate la confluență”, „la vărsarea riului”. Datorită acestor două exemple din topica maghiară, autorul articolului constată că înțelesul lui *szeg* (ca și *szig*)² e identic și apropiat ca pronunțare de *singi*. Dacă poziția geografică a localității *Singiacum*, din lipsa materialului informativ, nu se poate cunoaște, în schimb *Singos* din Chalcidica, după autor, ar fi situată tot la confluența unor ape, ca și Belgradul și Seghedinul modern, primul la vărsarea Savei în Dunăre, iar al doilea la vărsarea Mureșului în Tisa.

Din aceste analize autorul desprinde apoi concluzia puțin convinsgătoare, că *singi* ar fi însemnat în vreo limbă preindo-europeană „confluență” sau „loc” (poziție), iar *Singidunum* ca și *Singidava* „cetate (localitate) unde se întîlnesc două riuri”.

Față de această concluzie, ținem să amintim că aproape toți învățații care s-au ocupat de etimologia localității Singidunum au preconizat fie o origine celtică³, fie o origine traco-celtică⁴.

¹ Autorul, admitînd această etimologie, încearcă să generalizeze fenomenul, susținînd că elementul *-dyn* în toponimia maghiară provine din celt. *dunum* prin filieră slavă, care e prezent și în limba cehă în silaba *-lyn*, dar care din cauza contactului cu limbile germanice schimbă pe *d* în *t*.

² De fapt magh. *szeg* înseamnă „cui”, „piron” și numai *szög* poate însemna „colț”, „unghi”, uneori și „cui”, dar ambele cuvinte nu pot fi legate de magh. *sziget*, care poate fi tradus numai prin „însulă” și nicidecum „confluență”.

³ W. Tomaschek, *Die Allen Thraker. Eine ethimologische Untersuchung. I. Uebersicht der Stämme*, in *SB Wien*, t. 128, 1893, p. 90—91 : *an der Donau, an der Morava und Nisawa finden wir Spuren der keltischen Namensgebung; erinnern wir uns an Orte wie Singi-dunum, Taliata, Gerulata*; M. Besnier, *Le.rigue de géographie ancienne*, Paris, 1914, p. 704 : *ville d'origine cellique*; A. Grenier, *Les Gaulois*, Paris, 1945, p. 125 : *Intemeiat de scordisci pe malurile Dunării*.

⁴ A. Holder, *op. cit.*, p. 1570—1572 : „*Singi-dunon, vox hybrida? von dacisch singi- und cell. duno-n*”; G. Schütt, *Ptolemy's maps of Northern Europe. A reconstruction of the prototypes*, Copenhagen, 1917, p. 111 : *daco-celtic*; V. Pârvan, *Getica. O preistorie a Daciei*, București, 1926, p. 228 : „*Singidunum* din Moesia superioară, care, evident, e o cetate celtică, ridicată în ținutul geto-tracic locuit de *singi*”; M. Fluss, in *RE*, III A. col. 234 : *daco-celtic*; Schönfeld, *RE*, III A. col. 236 : *daco-celtic*; I. I. Russu, *AISC*, IV, 1941—1943, p. 131 : „important centru la extremitatea de vest a lumii tracice... al cărui nume e un document caracteristic pentru conviețuirea elementului trac de băștină cu celții invadatori”; R. Marić, *Glas Srpska Akademije Nauka. Odelenje Srpska Akademije Nauka (Beograd)*, CCIII. 1951, p. 83—105, articol rezumat în *Bul-*

Elementul *singi* în limba celtică nu e însă pe deplin dovedit, căci izvoarele antice nu cunosc o localitate celtică începătoare cu *sing*¹. Nici în toponimia ilirică nu se întâlnește ceva asemănător, iar sufixul *-ona* nu e caracteristic numai acestei limbi², cum enunță Zganier. În al doilea rând, identitatea *Singidunum* și *Seghedin* nu e cu nimic dovedită, deoarece actualul *Seghedin* nu e omonimul localității antice de la vărsarea Savei în Dunăre, fiecare toponim avînd cu totul alte origini³.

Singidava dacică, la rîndul ei, atît cît permite plasarea pe teren după coordonatele lui Ptolemeu, nu se găsește la „confluența a două riuri”, cum concludе Zganier, ci undeva la vest de actualul oraș Deva, pe malul drept al Mureșului, care nu primește afluenți mai de seamă, cum e cazul pentru poziția localităților *Singidunum* și *Seghedin*. Același lucru se poate afirma și pentru *Singone* din Moravia slovacă, care se găsește mult la nord de Dunăre și în nici un caz la confluența a două riuri⁴. Nici pentru Singos din Peninsula Chalcidică, localitate maritimă situată pe țărmul golfului ce-i poartă numele, nu avem dovada unei localizări într-un asemenea punct⁵.

Printre toponimele balcanice care păstrează nealterat elementul *sing*, Zganier a uitat să amintească insula *Singa*, sau *Singe* de pe Dunăre și care, după informațiile ajunse pînă la noi, se găsea în vecinătatea

let in l'Académie Serbe des Sciences, Section des sciences sociales, n. s., VI, 1, 1952, p. 21 și în *Ten Years of Yugoslav historiography*, 1945—1955, Belgrad, 1955, p. 61 : „un nume tracic celtizat”; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 444 : tracic cu adăugarea celt. *dunum*. Tracismul lui *sing* e dovedit prin dac. *Singi-clava* și trac. *Singos*. Comparația cu Σίγγνα, πόλις παμφυλίας (Steph. Byz., 564, 9) ca și Σίγγρ, πόλις τριπόδος (Steph. Byz., 564, 14) e puțin satisfăcătoare. În Peninsula Balcanică mai găsim astfel de formații hibride, e adevărat că din epocă romană, ca bunăoară *vicus Longiopara*, περυσκού-περα. Σαβίνα-βρίες etc., dar poate și mai vechi : *Agal(h)a-para*. La celți de asemenea întâlnim formații de acest gen, ca *Iulio-magus* etc.

¹ Localitatea *Singiacum* (Holder : *Singiacus*) apare numai într-un document medieval, acest toponim nefiind cunoscut în Gallia antică ; cf. Holder, *op. cit.*, II, p. 1570, *castellum* de *Singiaco*. Numele *Singenia* (CIL, XII, 1724) fiind un cognomen (?) tirziu celtic (sec. V e.n.) nu poate fi un indiciu de etimologie toponimică.

² Toponimul transmis de Ptolemeu în forma *Singone* e de fapt un ablativ latin, ca și altele din Germania Magna ; vezi G. Schütte, *op. cit.*, p. 111 : Schönfeld, *loc. cit.*, col. 236, admite de asemenea, dar numai cu probabilitate, ca fiind un ablativ latin ; nu se îndoiește însă de originea dacică a acestei localități și o compară cu dac. Singidava ; Em. Šimek, *Velka Germanie Klaudiv Ptolemaia*, III, 1. Brno. 1949, p. 40, tot un ablativ latin, nominativul fiind *Singo*. Că forma aceasta e posibilă să fie un ablativ latin e faptul că apare cu grafia *ng* (S i n g o - n e) și nu cu *yg*, cum ar fi ortografia greacă (Schütte, *op. cit.*, p. 126).

³ Localitatea *Sege*d are o etimologie maghiară îndeajuns de clară, ce nu necesită discuții și care niciodată n-a fost pusă la îndoială. E riscant deci a se lucra cu cuvinte din lexicul fino-ugric, care nu au nimic comun cu toponimia antică balcano-dunăreană. După cîte ne putem da seama însă, anticul Seghedin probabil că purta numele *Partiscum* (Ptol., III, 7, 2), a cărui localizare aici ar corespunde cu coordonatele lui Ptolemeu (C. Müllerus, *Claudii Ptolemaei Geographia*, Paris, 1863, p. 441—442 ; Pärvan, *op. cit.*, p. 269).

⁴ După Šimek, *op. cit.*, p. 90, 109—110, longitudinea de 41° 30' este greșită, în loc de 41° 20' : localizarea peste Dunăre, la nord de *Brigetio*, probabil la un vad al rîului Nitra.

⁵ Vezi bunăoară încercarea lui Th. Desdèvises-du-Dezert, *Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris, 1863, p. 125 și 376, de a o localiza în Sithonia, prelungirea de mijloc a Chalcidicei, pe locul actualei localități Sykia, lângă un golf, unde se mai vedeau importante ruine, fără a se menționa însă că ar fi locul de vărsare al vreunui rîu : Oberhammer, în *RE*, III A, col. 236—237, localizează fie la Sykia, fie la Cap Worwuri.

localității Singidunum¹. E clar deci că vechiul *Singidunum* nu a fost la început altceva decât un simplu *dunum* pe insula *Singa*, care dezvoltându-se cu timpul s-a extins și pe malul drept al Savei².

Înainte de a trage o concluzie de pe urma acestor constatări, observăm că pe teritoriul populațiilor de limbă traco-dacică, cunoaștem patru toponime care conțineau elementul *sing*: *Singos*, localitate pe țărmul Mării Egee într-o regiune populată de tracii stihoni³, *Singa*, insulă pe Dunăre, lângă Belgradul de azi, în extremitatea de vest a ariei de răspândire a populațiilor de limbă tracică⁴; *Singidava*, în Dacia, pe cursul mijlociu al Mureșului, corespunzătoare probabil cu așezarea

¹ Theophilact. Sim., VII, 10, 2, Σιγγη. Insula a fost cunoscută ca un punct strategic la începutul sec. VII e.n. în luptele dintre bizantini și avari și apoi folosit în mai multe rânduri în evul mediu, ca în timpul asediului Belgradului de către turci (1456). Localizarea insulei de către Marić, în *Bulletin...*, p. 21, la 30 mile mai sus de Belgrad, nu rezultă din descrierea cronografului bizantin. Din felul cum acesta descrie luptele dintre bizantini și avari se poate deduce că această insulă era în vecinătatea orașelor *Singidunum* și *Taurunum*, deci actuala insulă de la vărsarea Savei în Dunăre (Ada Țiganlia, Táborstiget, Kriegsinsel).

² Marić, în *Bulletin...*, p. 21, admite că numele localității *Singidunum* e păstrat în numele insulei *Singa*. Pentru urme de așezări celtice în ostroavele Dunării a se vedea C. Bărcăcilă, *Dacia*, I, 1924, p. 296; I. Nestor, 22. *BerRGK*, p. 156, nota 645; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 190, 205; C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 28.

³ G. G. Mateescu, *AIIN*, III, 1924—1925, p. 401, tracismul lui *Singos* e dovedit prin dac. *Singidava*; se citează și alte localități cu etinim tracic din peninsula tracilor stihoni; Detschew, *op. cit.*, p. 440.

⁴ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 131—132, unde se dau mai multe numiri de persoane cu nume de origine tracică, precum și monumente votive cu divinitatea eroului trac; cf. M. Grbić, *Ţentralna Srbija u rimskodobu (La Serbie Centrale à l'époque romaine)*, extr. din *Arheološki spomeniši i nazalista u Srbiji* — II. „Ţentralna Srbija”, — Gr. K. X. „Arheološki Institut Srpske Akademije Nauka”, K. 3. (Monuments et stations archéologiques en Serbie — II. Serbie Centrale. *Matériaux* T. X. *Institut Archéologique de l'Académie Serbe des Sciences*, n° 3), p. 34—36, care amintește de tezaurul de la Sabač (pe Sava, între Singidunum și Sirmium) și depozitul de la Tekija, unde obiectele de epocă romană păstrează tradiția orfevrăriei ilirice și tracică. Grbić mai constată că în inscripțiile din Serbia centrală numele proprii adeseori păstrează trăsăturile caracteristice atât limbii ilirice cît și celei tracică, iar pe reliefe se constată influența vechii manifestări artistice a aceleiași populații autohtone. De altfel romanii în momentul cuceririi teritoriului Serbiei centrale se găseau în prezența triburilor ilirice și a tracilor limitrofi. Dar încă în vremea tirzie a imperiului roman și chiar în epoca migrațiilor, deși vechiul element etnic era bine romanizat, totuși autorul ține să amintească și excepții de supraviețuire și cu toate că vechile credințe religioase autohtone au fost înlocuite cu divinități și credințe noi romane, divinitatea eroului trac a reușit în mod excepțional să se impună și să fie admisă alături de cele romane; N. V. Garašanin, *Ţentralna Srbija u praistorisko doba*, extr. din *Arheološki spomeniši i nazalista u Srbiji* — II. „Ţentralna Srbija”, Gr. K. X. „Arheološki Institut Srpske Akademije Nauka”, K. 3 (Monuments et stations archéologiques en Serbie”. II. „Serbie Centrale. *Matériaux*”, T.X. *Institut Archéologique de l'Académie Serbe des Sciences*”, n° 3), p. 12; în partea de sus a orașului Belgrad s-au găsit în număr mare fragmente ceramice La Tène la Ciucarița, două fibule hallstattiene tirzii; la Guberevțu, un mormînt din epoca La Tène. În partea de nord-est a orașului Belgrad, pe un deal, în apropiere de cîmpia Dunării, s-au găsit morminte din epoca bronzului, cu urne mari bitronconice, prevăzute cu caneluri. Tot în această necropolă s-au găsit morminte din epoca La Tène și vase *La Tène de culoare închisă (cenusie)* cu două torți, ca și un vas mare La Tène cu figuri. După autor, această necropolă a fost folosită începînd din epoca bronzului mijlociu, în epoca Hallstatt tirziu, pînă în La Tène. Nu se vorbește nimic despre probabila apartenență etnică a acestei necropole. La Vișnița (reg. Belgrad) deasupra Dunării o așezare întărită cu „ziduri uscate de piatră” și ceramică La Tène, care ar putea fi o cetate celtică (p. 9 și 24).

dacică de pe Măgura de la Bretea Mureșului¹ și *Singone* din Slovacia localitate întemeiată de daci² prin sec. I î.e.n., încă înainte de coborîrea quazilor la Dunăre³.

După cum vedem *sing* e prezent în toponimia tracică și nu necesită a fi căutat în lexicul populațiilor neindo-europene. Faptul că acest fenomen

¹ C. Müllerus, *op. cit.*, p. 448, după coordonatele lui Ptolemeu, localizează *prope Maros fluvium ad vicum Veczel insignia castra Romana fuisse ex rudibus constat*; H. Kiepert, *Formae Orbis Antiqui*, Berlin, 1894—1910, pl. XVII; tot pe Mureș, aproximativ între Săvirșin și Lipova, căci la Veșel e *Micia*; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 260: în mod „foarte probabil pe Mureș, îndată înainte de ieșirea lui din Ardeal”; Fluss, *loc. cit.*, col. 234, pe Mureș la Deva. Părerea lui Schütte, *op. cit.*, p. 78, 80, că *Singidava* nu e decât o formă triplicată ca și ptol. *Zargidava*, variante din *Sangidava*, nu pare verosimilă, nefiind nici o dovadă paleografică în acest sens. De altfel și afirmația lui (p. 91) că numele (*S*)*acidava*, *Sangidava*, *Singidava*, *Zargidava*, *Sacadava*, *Sacidava* (toate localități dacice amintite de Ptolemeu sau *Tab. Peul.* și Anon. din Ravenna) indică toate o singură așezare, de localizat la Sighișoara, este cu totul inadmisibilă. Credem că Pârvan (*op. cit.*, p. 248) a spulberat pentru totdeauna aceste idei, fără reazim de documentare reală, a dubletelor, tripletelor etc. ptolemeice.

Față de localizările vechi re permitem să venim cu o precizare de ordin arheologic, sugerînd plasarea *Singidavei* pe înălțimea Măgura, aflată tocmai pe malul drept al Mureșului, între localitățile Bretea Mureșului și Brănișca (reg. Hunedoara, raion Illa). Poalele acestei înălțimi sînt udate de apa Mureșului, iar poziția e un adevărat punct strategic la ieșirea Mureșului din Transilvania (Poarta de la Brănișca). Pe platoul acestei Măguri s-a aflat un singur nivel de locuire cu urme de vetre și fragmente ceramice din ultimul La Tène dacic (cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 56, nota 1, după informația lui Oct. Floca, directorul Muzeului Regional din Deva, care a descoperit importanta așezare). Din spusele localnicilor s-ar fi găsit și obiecte de metal, printre care și fragmentul unei statui de bronz. Din păcate această așezare acum este complet distrusă de cariera de piatră ce a fost deschisă tocmai pe platoul Măgurii. Poziția geografică corespunzînd coordonatelor lui Ptolemeu pentru *Singidava* (48° long., 46°20' lat.), cronologia materialului, cît și faptul că așezarea e întărită în mod natural prin pante abrupte, ne îngăduie să presupunem, cu probabilitate, aici localizarea acestui *polis* dacic, rămas *extra imperium* după formarea provinciei. De altfel așezările ptolemeice de pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului sînt relativ destul de bine plasate de geograful antic, mai ales în ce privește latitudinea (Apulum, Germisara), aceasta datorită faptului că se găsesc toate pe drumul de-a lungul văii Mureșului, cunoscut romanilor înainte de întemeierea provinciei. Localizarea *Singidavei* la Deva, cum propune Fluss, ar fi mai puțin probabilă, deoarece urmele materiale dacice, găsite în mod sporadic mai ales pe Dealul Cetății, sînt relativ puține pentru a indica aici o așezare de oarecare importanță. Și *Ziridava* care se plasează cam pe aceeași latitudine ar corespunde cu întinsa așezare dacică de la Pecica (vezi M. Rusu, *Depozitul de vase dacice de la Gușterița-Sibiu*, extr. din SCS Cluj, ser. III, an. IV, 1955, p. 14, nota 25) și aceasta nu departe de Mureș.

² Schönfeld, *loc. cit.*, col. 236.

³ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 228, deduce din cele trei toponime (*Singidunum*, *Singone* și *Singos*) existența unui trib dacic cu numele *Singi*, iar *Singidunum* fiind „o cetate celtică, ridicată în ținutul geto-tracic locuit de *Singi*”, care ar fi ajuns, „pe cît se poate deduce din toponimie — cu migrațiile sale, pînă în Macedonia și Moravia”. La p. 260, se arată că numele acestui neam getic, la origine „să fie iranian”, deoarece apare tribul *Singae* la Plinius (*N.H.*, VI, 20 (23), 74) printre neamurile iraniene și în acest caz ipoteticii *singi* dacici, să reprezinte „întrepătrunderea scytho-getică”; iar la p. 281, localitatea *Singidunum*, „nu e altceva decât numirea celtică a capitalei tribului dacic *singi*”. Părerea lui Pârvan despre existența unui trib traco-dacic care ar fi întemeiat *Singidava* și apoi prin migrații ar fi dat numele celorlalte localități începătoare cu *sing* —, bineînțeles că azi nu mai poate fi acceptată, lipsind orice dovadă în acest sens. Se știe că nu orice *-dava* sau *-dunum* trebuie să fie legate de numele unui trib; numele localităților puteau să aibă și alte determinative. La fel și deducțiile deosebit de ingenioase ale cercetătoarei Ec. Vulpe, în ED, III, 1928, p. 104 și urm., care încearcă să arate că localitățile *Singone*, *Singidava* și *Singidunum*, deduse din rad. *sing-*, s-ar lega de numele Σιγώνωι, popor amintit de Herodot (V, 9) la nordul Dunării, nu sînt îndeajuns de demonstrative și convingătoare în același timp.

nu se regăsește în celelalte limbi indo-europene nu trebuie să dea loc la echivoc, deoarece pe calea comparației nu sîntem încă în măsură să ne dăm seama de forma primitivă indo-europeană care a dat *sing* în tracică, precum și corespondentul acestuia în celelalte limbi indo-europene. Judecînd după criteriile de care dispunem relativ la topografia antică a localităților *Singos*, *Singidava* și *Singone*, acest cuvînt nu putea să însemne „întîlnirea a două râuri”. De altfel din datele topografiei antice chiar *Singidunum* roman nu se găsea la punctul de vărsare a Savei în Dunăre, ci ceva mai jos de această confluență¹.

N. GOSTAR

СИНГИДУНУМ И СИНГИДАВА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В „Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate” LIII 1950—1951, стр. 20—22 Бранимир Зганиец предложил новую этимологию названий местностей Сингидунум и Сингидава.

Что касается первого компонента *Singi*, появляющегося в различных частях Европы (на фракийской, иллирийской и кельтской территориях), то автор считает, что он доиндоевропейского происхождения, и объясняет его этимологию при помощи данных современной топографии, например Сегедин. На доиндоевропейском языке Синги означало „слияние” или „место”; затем к нему добавили кельтский суффикс *dunum* или дакийский суффикс *da*. На территории народностей, говорящих на фрако-дакийском языке, известны четыре топонима, содержащих слово *sing*: *Singos* — местность на побережье Эгейского моря; *Singa* — остров на Дунае, близ нынешнего Белграда; *Singidava* в Дакии, на среднем течении Муреша и *Singone* в Словакии. Таким образом элемент *Sing* встречается во фракийской топонимии, и нет необходимости искать его в лексике неиндоевропейских народов. Ни в коем случае он не означал „встречи двух рек”.

¹ După Marič, *Bulletin...*, p. 21, *Singidunum* e de localizat pe Sava, aproape de vărsare și nu pe Dunăre. La vărsarea Savei în Dunăre, în antichitate se găsea localitatea *Confluentes*, pe care itinerariile antice o plasează între *Taurunum* (azi Semlin) și *Singidunum* (K. Miller, *Itineraria Romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, p. 436—437). E clar deci că așezarea *Confluentes* se găsea la punctul de vărsare a Savei și nu *Singidunum*, așa cum e cazul și pentru *Confluentes* (Coblenz) din Germania Superior, la vărsarea Moselei în Rin. Marič vorbește și despre o inscripție recent descoperită la Zeljeznik, unde se amintește de *Civitas Confluentes*: această mică așezare romană s-ar afla la 7 mile mai sus de *Singidunum*. Nu e exclus însă să admitem, că în epoca romană, *Singidunum* să se fi extins și pe malul drept al Savei pînă la vărsare, încît pentru Iul. Honorius, *Cosmogr.*, 39, 82 (citât după Fluss, *loc. cit.*, col. 234—235) să fie considerat deja un oraș la gura Savei.

SINGIDUNUM ET SINGIDAVA

RÉSUMÉ

Branimir Zganier a proposé dans le « Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate » (LIII, 1950—1951, p. 20—22) de nouvelles étymologies pour les noms des localités Singidunum et Singidava.

En ce qui concerne le premier élément, *Singi*, qui apparaît dans différentes parties de l'Europe (en territoire thrace, illyrien et celtique) l'auteur le croit d'origine pré-indo-européenne et explique cette étymologie à l'aide des données fournies par la topographie moderne, Seghedin, par exemple. *Singi* aurait signifié en pré-indo-européen « confluence » ou « emplacement », par la suite, le suffixe celtique *dunum* ou le suffixe dace *dava* lui auraient été ajoutés. Sur le territoire des populations de langue thraco-dace, on connaît quatre toponymes contenant le mot *sing* : *Singos*, localité sur le rivage de la mer Egée ; *Singa*, île du Danube, près de l'actuelle ville de Belgrade ; *Singidava*, en Dacie, sur le cours moyen du Mureș, et *Singone*, en Slovaquie. L'élément *Sing* figure par conséquent dans la toponymie thrace et il n'est pas nécessaire de le chercher dans le lexique des populations non indo-européennes. Il n'a certainement pas eu la signification de « rencontre de deux rivières ».

CU PRIVIRE LA LECTURA UNOR INSCRIȚII DE LA TURNU-SEVERIN

De câțiva ani, la Institutul de arheologie se lucrează la o nouă redactare a tuturor inscripțiilor din patria noastră în vederea publicării lor într-un „Corpus”. În acest scop a trebuit să se reexamineze toate aceste monumente epigrafice, pentru ca cele care au fost citite greșit, fie din cauze independente de autor, fie din cauza lipsei lui de experiență în domeniul epigrafiei, să poată fi corectate și publicate în adevărata lor valoare documentară. Reexaminând inscripțiile ce mi-au fost repartizate, am fost nevoit să corectez unele greșeli de lectură. Între acestea, unele au fost descoperite mai recent la Drobeta și publicate de Al. Bărcăcilă în diferite reviste.

Până în prezent nu s-a publicat nimic din acest „Corpus” al inscripțiilor de la noi. Totuși nu știu cum a putut afla Al. Bărcăcilă, pentru că în SCIV, VIII, 1957, p. 323 și urm. publică un articol în care ia un fel de poziție față de corectările de lectură făcute de mine în inscripțiile publicate de el.

Prima inscripție de acest fel este aceea pusă de *Cohors I Sagittariorum* în onoarea unui împărat al cărui nume e martelat și pe care Al. Bărcăcilă l-a reconstituit în Gordianus, fără să justifice în vreun fel această lectură, decât că inscripția a fost văzută și citită la fel de învățații R. Egger (Viena), Mihael Abramici (Split) și G. Bersu (Frankfurt a. M.). Aceștia însă au trecut prin Severin într-o excursie, oprindu-se numai câteva ore, în care au avut de vizitat destule monumente ca să mai aibă timp să se ocupe și cu lectura unui nume martelat dintr-o inscripție. Dar a utiliza în argumentarea unei teze proprii părerea unor învățați, neexprimată în scris nicăieri, este o metodă științifică total greșită și prea puțin delicată față de acei învățați. Fapt este că eu, examinând inscripția cu atenție, am descoperit între urmele de minium păstrate (inscripția era văpsită cu minium) câteva litere (H, L, P,) care nu se găsesc în numele lui Gordian, ci numai în acela al lui Philippus și deci am corectat lectura lui Al. Bărcăcilă în acest sens.

Tot în legătură cu acest monument — dar fără nici o legătură cu problema în cauză — articolul, cu o bogată exemplificație — ca și când ar fi o chestiune cu totul ieșită din comun — vrea să arate că monumentul a fost reutilizat, fiind radiată vechea inscripție. Argumentele : pe profil e reprezentat conul de pin, ceea ce dovedește că monumentul în origine a fost funerar și panta profilului a fost cioplită atunci când a fost radiată inscripția veche. Este inexact. Panta profilului n-a fost cioplită, ci ruptă întâmplător — piatra e dintr-un material friabil, conglomerat nisipos — dovadă că, în stînga se păstrează o bucată bună din ea, iar în rest, ruptura merge pe o linie neregulată. Hotărîtor însă pentru faptul că monumentul n-a suferit nici o schimbare este distanța cu care profilul proeminează față de trunchi, care este aceeași pe toate laturile. Cît privește conul de pin, dacă autorul se informa mai bine, putea să afle că în veacul al III-lea acesta își pierduse sensul funerar, rămînînd un motiv simplu decorativ și ca atare se găsește și pe monumente votive sau onorifice ca și pe cele funerare. Exemple sînt două și în muzeul din Craiova.

Între exemplele de monumente reutilizate, articolul citează și altarul închinat de *Lupus Tribunus* lui *Jupiter Cortalis* și în nota 14, p. 326, zice : „Tribunul *Lupus* ridică altarul *P(ro) C(enturionibus) O(mnium) O(rdinum)*. Insistăm pentru că s-a spus că aceste patru litere inițiale, dintre care a doua e sigur prescurtarea pentru *centurionibus*, ar trebui citite altfel”. E pentru a doua oară cînd Al. Bărcăcilă procedează în mod neștiințific, evitînd să citeze autorul și locul unde a găsit aceste păreri, și să reproducă argumentarea lor. De fapt eu am spus acest lucru în redactarea inscripției pentru „Culegere de Inscripții”, în care a trebuit să corectez lectura greșită dată de Al. Bărcăcilă, în *p(ius poo(suit) sau pos(uit)*. Într-adevăr, examinînd monumentul și vîzînd stîngăcia lapidului, am rămas izbit de faptul că presupusa siglă pentru *centurio* este săpată cu partea superioară rotundă în forma semnului nostru de întrebare (?), iar nu prin două linii drepte unite în unghi, adică în forma lui 7 cu mult mai ușor de executat pentru stîngăcia lapidului. Examinînd piatra cu atenție am observat că nu e vorba de acea siglă, ci de un P a cărui hastă este știrbită chiar în dreptul buclei. Firește că lectura dată nu mai putea fi valabilă și am înlocuit-o cu formula comună în astfel de monumente.

Cît privește inscripția lui *Julius Herculanus*, iarăși atrag atenția autorului articolului că dacă s-ar fi informat mai bine ar fi aflat că *fabri* cu organizare quasi-militară existau și înainte de *Septimiu Sever*, dar pe lîngă armata provinciei și ținînd de comandamentul ei. *Septimiu Sever* nu face decît să-i verse corpurilor de trupă. Dacă eu am datat monumentul în a doua jumătate a sec. II (*I monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, p. 38—39) am făcut-o pe baza formei și plasticei funerare. Cred însă că și pe baza inscripției nu trece mai departe de limita sec. II.

În concluzie, pot spune că autorul articolului introduce în cercetările noastre un procedeu neadmisibil, evitînd să numească autorul și argumentele afirmațiilor pe care le combate, iar în argumentarea superficială a părerilor sale recurgînd la părerea unor savanți străini fără ca ea să fie exprimată undeva.

GR. FLORESCU

ПО ПОВОДУ ЧТЕНИЯ НАДПИСЕЙ ИЗ ТУРНУ-СЕВЕРИНА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор опровергает чтение выбитого имени императора на посвященной надписи *Cohors I Sagittariorum* из Дробеты, которую снова предложил А. Бăркăчилă в SCIV, VIII, 1957, стр. 323 и след. В выбитом месте при внимательном изучении различаются буквы *H, L, P*, обосновывающие чтение имени *Philippus*. Нет указаний, что памятник был еще раз использован, а сосновая шишка на профиле — наличие которой побуждает А. Бăркăчилă утверждать, что первоначально памятник был надгробным — в III в. уже не связана с погребальным обрядом, она становится простым элементом орнаментации и, как таковой, используется и на памятниках, связанных с посвящением или почитанием.

Автор также исправляет чтение *p(ro) c(enturionibus) o(mnium) o(rdinum)*, предложенное А. Бăркăчилă, принявшим второй знак в виде вопросительного (?) за титул слова *centurio*; по мнению автора следует читать *p(ius pos(uit) или poo(suit))*; при внимательном изучении камня он установил, что второй знак не является указанным титулом, которое неискусному резцу гораздо легче было бы высечь в форме 7, а что он представляет собой букву *P* с недооконченной палочкой против петли.

À PROPOS DE LA LECTURE DE CERTAINES INSCRIPTIONS DE
TURNU-SEVERIN

RÉSUMÉ

L'auteur rejette la lecture d'un nom d'empereur martelé dans l'inscription dédiée par la *Cohors I Sagittariorum* de Drobeta, telle que la propose derechef Al. Bărcăcilă dans SCIV, VIII, 1957, p. 323 sqq. Étudié avec attention, l'endroit martelé permet de distinguer les lettres *H, L, P*, qui justifient la lecture du nom de *Philippus*. Aucun indice ne permet d'affirmer que ce monument aurait été réutilisé et la pomme de pin du profil — qui a incité Al. Bărcăcilă à affirmer qu'il s'agissait à l'origine d'un monument funéraire — ne conserve plus la signification funéraire au IIIe siècle, mais devient un simple élément décoratif et est également employée comme tel sur des monuments votifs ou honorifiques.

De même, la lecture *p(ro) c(enturionibus) o(mnium) o(rdinum)*, proposée par Al. Bărcăcilă, qui a pris le second signe, en forme de point d'interrogation pour le sigle du mot *centurio*, est corrigée par l'auteur en *p(ius pos(uit) ou poo(suit))*, un examen attentif de la pierre lui ayant permis de constater que le second signe n'est pas le sigle en question, auquel un lapicide malhabile aurait plus facilement donnée la forme d'un 7, mais bien un *P* à la haste écornée à hauteur de la boucle.

O JUCĂRIE ÎN FORMĂ DE PÎINE, DESCOPERITĂ LA GARVĂN

În vara anului 1957, pe terenul din preajma cetății de la Garvăn-Dinogetia, în apropiere de turnul nr. 4, a fost găsit un mic obiect de lut, avînd forma unei turte rotunde, cu diametrul de 4,7 cm și grosimea de 1,7 cm. Pe partea superioară are creștături, făcute foarte probabil cu cuțitul, iar pe partea inferioară are imprimate urme de paie și o urmă de țesătură subțire, probabil de pînză de in (fig. 1). Pasta din care este lucrat acest obiect e amestecată cu nisip fin și prost arsă. Din această cauză culoarea lui a rămas brună-cenușie.

Analogii apropiate există la Staraia Riazan (la circa 150 km SE de Moscova) unde s-au găsit o serie de astfel de obiecte de dimensiuni diferite. Aceste obiecte sînt jucării pentru copii în formă de pîine bine dospită, redată de altfel foarte realist¹. Din cele trei „pîini” de la Staraia Riazan, una are pe partea superioară creștături, în formă de tablă de șah, făcute tot cu cuțitul, a doua are partea superioară netedă, iar a treia are mici adîncituri în formă de gropițe dispuse neregulat². După părerea lui N. N. Voronin „pîinea curată”, de calitate mai bună, era creștată pe deasupra, pentru a da un gust mai plăcut cojii și pentru a o face mai frumoasă³.

Alte două asemenea turte de lut provin din grădiștea de la Echi-măuți (raionul Rezina, RSS Moldovenească). Fiecare din ele are diametrul de 5 cm, iar pe partea superioară este reprezentată o cruce înscrisă într-un cerc. Ele au fost găsite împreună cu oase de animale domestice, fragmente ceramice și amulete într-o încăpere așezată în spre centrul grădiștei, adîncită pe jumătate în pămînt și avînd forma unui trapez de dimensiuni foarte mari (30 × 2 × 4,5 m), despre care G. B. Feodorov crede că era un lăcaș de cult păgîn⁴. În acest caz cele două turte cît și semnele de pe ele aveau

¹ N. N. Voronin, Пища и утварь, in История культуры древней Руси, Moscova-Leningrad, 1951, I, p. 264.

² Ibidem, fig. 170.

³ Ibidem, p. 264.

⁴ G. B. Feodorov, Городище Енимэуци, KS, L, p. 116—117.

o semnificație rituală. Prin destinația lor, turtele de la Echimăuți se deosebesc atât de cele de la Staraia Riazan cât și de aceea de la Garvăn.

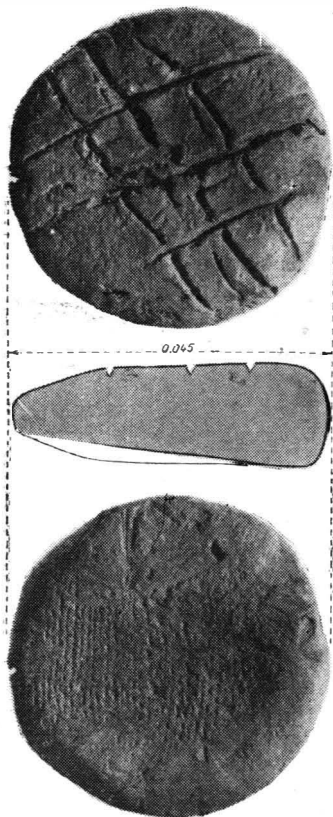

Fig. 1. — Jucărie de lut descoperită la Garvăn, reprezentând o turtă de piine (fața superioară, secțiune și fața inferioară cu amprente de țesătură).

După părerea noastră, turtă de lut de la Garvăn este de asemenea o jucărie de copil reprezentând o turtă făcută din făină de calitate mai bună care de obicei se creștea pe deasupra. Forma ei mai plată (fig. 1) ne face să credem că nu este vorba de o piine bine dospită ca la Staraia Riazan, ci mai degrabă cu o turtă de piine coaptă pe jăratec, puțin dospită, așa cum se obișnuia încă să se facă în multe părți ale țării în secolul trecut și chiar la începutul secolului nostru.

În privința datării, turtă de lut de la Garvăn trebuie atribuită primei jumătăți a sec. XI. Nu poate fi datată mai târziu, deoarece ultimul nivel de locuire dinafara cetății aparține mijlocului sec. XI. După această dată, urme de locuire se constată numai în interiorul cetății. De asemenea nu o putem atribui nivelelor mai vechi de sec. XI, deoarece pasta din care este făcută e total deosebită de pasta vaselor din sec. X și în schimb ea se apropie de pasta vaselor lucrate din lut obișnuit, amestecat cu nisip (ornamentate adesea cu o linie în val pe mijloc) din prima jumătate și mijlocul sec. XI.

M. CHIȘVASI-COMȘA

ИГРУШКА В ВИДЕ ЛЕПЕШКИ, НАЙДЕННАЯ В ГАРВЭНЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Летом 1957 г. на территории близ крепости Гарвэн-Диногетия, около башни № 4 была найдена детская игрушка в виде лепешки (рис. 1). Близкие аналогии встречаются в Старой Рязани. Глиняная лепешка из Гарвэна датируется первой половиной XI в.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Глиняная игрушка в виде лепешки, найденная в Гарвэне (верхняя сторона, разрез и нижняя сторона с отпечатками ткани).

JOUET EN FORME DE PAIN DÉCOUVERT À GARVĂN

RÉSUMÉ

Pendant l'été de l'année 1957, on a découvert sur le terrain des environs de la forteresse de Garvăn-Dinogetia, près de la tour n° 4, un jouet d'enfant représentant une galette de pain (fig. 1): Des analogies assez voisines ont été trouvées à Staraia Riazan. La galette en terre cuite trouvée à Garvăn est datée de la première moitié du XIe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Jouet en terre cuite découvert à Garvăn, représentant une galette de pain ; face supérieure, section et face inférieure, portant l'empreinte d'un tissu.

CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA ȚESUTULUI ÎN AȘEZAREA DE LA GARVĂN (SEC. X — XII)

Săpăturile arheologice ce s-au întreprins sub conducerea profesorului Gh. Ștefan în așezarea de la Bisericuța-Garvăn (sec. X — XII) au dat la iveală un bogat material, a cărui studiere permite să se cunoască din ce în ce mai bine modul de trai al oamenilor din acea vreme și caracterul așezării, aducând în acest fel o reală contribuție la cunoașterea epocii feudale timpurii pe teritoriul patriei noastre.

Una dintre problemele mai puțin cercetate și care se impune a fi studiată este și aceea a țesutului în sec. X — XII. La noi în țară, problema țesutului și a războiului de țesut în epocile premergătoare feudalismului a atras prea puțin atenția cercetătorilor. Referiri cu privire la această preocupare se pot spicui doar din rapoartele anuale de săpături ale șantierelor¹. Cercetările arheologice au arătat că țesutul era cunoscut încă din neoliticul timpuriu, respectiv cultura Criș, judecând după prezența fusaiolelor². Cea mai veche urmă de țesătură este atestată pe un fund de vas aparținând tot neoliticului de început și anume fazei Bolintineanu, și a fost descoperit la Aldeni, r. Buzău³.

În neoliticul dezvoltat și de sfârșit, țesutul e documentat mai bine. Aproape nu există așezare în care să nu fie întâlnite fusaiole și greutatea pentru războiul de țesut. Urme de țesătură au fost descoperite în unele morminte de la Giubega-Dolj⁴ și Gurbănești-Ilfov⁵, din grupa mormintelor cu ocră în tumuli, de la sfârșitul neoliticului.

Pe baza rezultatelor descoperirilor arheologice se poate afirma că țesutul ia o mare dezvoltare în epoca bronzului, așa cum o dovedește

¹ Publicate în *SCIV* și *Materiale*. Amintim de asemenea pe Kimakowicz Winnicki, *Spinn- und Webwerkzeuge*, în *Mannus Bibliothek*, 2, 1910.

² I. Nestor și colect.vul, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași — Botoșani — Dorohoi)* în anul 1950, în *SCIV*, II, 1 — 2, 1957, p. 57; K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeázda*, în *Materiale*, II, p. 17 și Gh. Bichir, *Cercetări arheologice la Bonțești*, în *Materiale*, V, 1958.

³ Material provenit din săpăturile prof. Gh. Ștefan și Eugen Comșa.

⁴ Informație de la C. S. Nicolăescu-Plopșor.

⁵ Într-o fotografie luată de Dinu V. Rosetti se observă urme de țesătură imprimate pe marginea gropii mormintului.

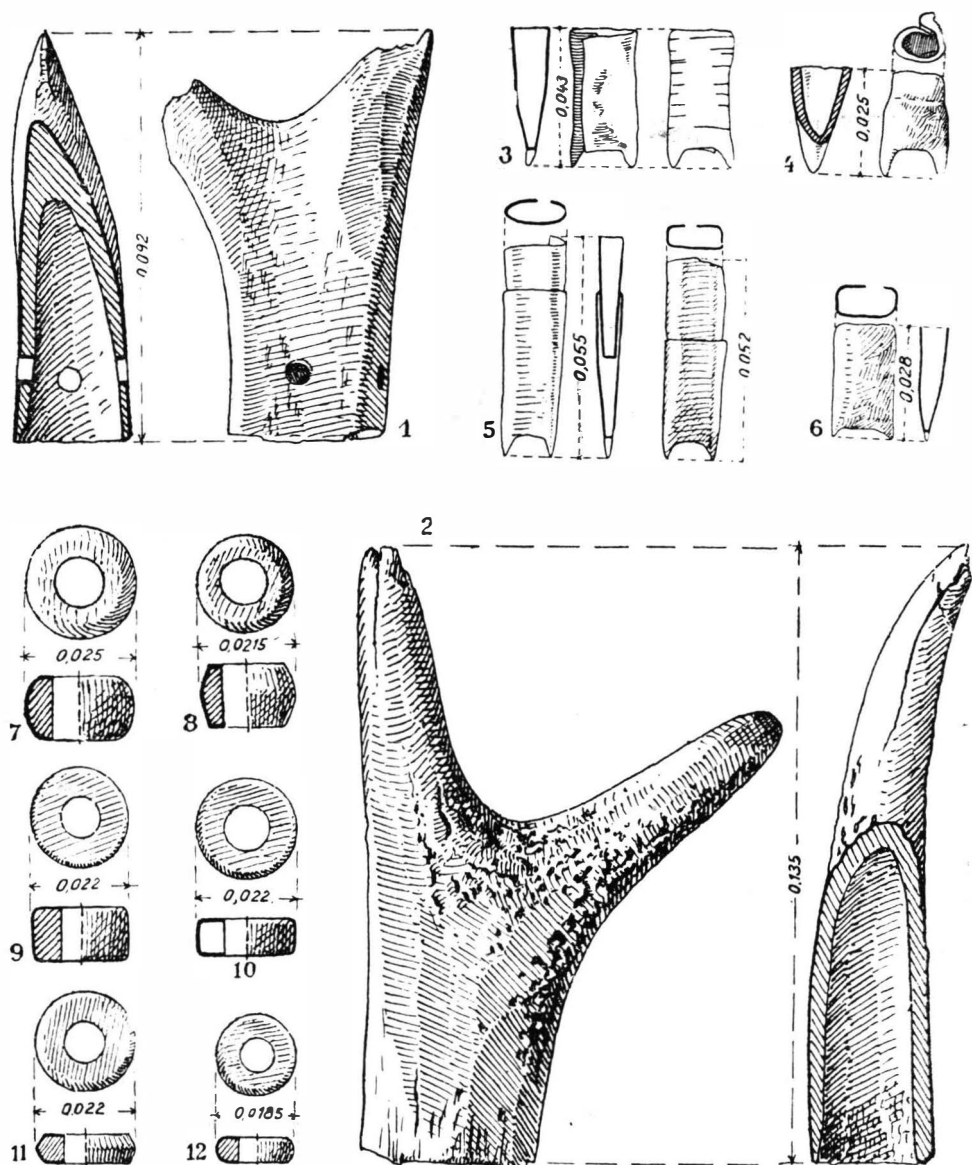

Fig. 1. — 1 și 2, capete de rășchitor; 3—6, capete de tindechi; 7—12, fusaiole.

numărul mare de fusaiole de lut, variate ca formă și ornamentare, precum și greutatea pentru războiul de țesut. Unele dintre greutatea mari serveau și ca suporturi la adunarea pe mosoare a firelor toarse, după cum arată observațiile arheologice și paralelele etnografice ¹.

În acest sens cităm exemplul de la Piscul Cornișorului unde în anul 1950 s-au găsit șase asemenea greutate, grupate două câte două și așezate la mică distanță una de alta ².

În epoca fierului și în special în perioada geto-dacică ne stau ca mărturie, în afară de materialele rezultate din săpături, reprezentările de pe columna lui Traian ³ și monumentul de la Adamclisi ⁴.

În timp ce în epoca comunei primitive țesutul este atestat mai mult de greutate și fusaiole, începînd cu perioada stăpînirii romane în Dacia și în special cu aceea feudală timpurie, resturile de țesături păstrate se înmulțesc ⁵.

În așezarea din sec. X—XII, de la Bisericuța-Garvăn, săpăturile arheologice au scos la lumină o serie de materiale ce dovedesc că torsul și țesutul erau destul de dezvoltate.

Torsul este atestat de numeroase fusaiole și fire de in sau cîneapă descoperite în ultimele campanii de cercetări.

Fusaiolele erau lucrate din ardezie roșatică (de Ovruci), mai rar din fragmente de cărămidă, lut ars, plumb, os sau cioburi mai vechi romane ⁶. Forma fusaiolelor este diferită. Unele sînt sferice (fig. 1/7), altele bitronconice (fig. 1/8, 11) și mai puține în formă de cilindru (fig. 1/9), sau circular-plate, ca niște verigi (fig. 1/12). Fusaiolele de piatră repetă forma fusaiolelor de lut, pe care le înlocuiesc ⁷. Forma, mărimea, materialul din care au fost lucrate și aflarea unora dintre ele împreună cu diverse obiecte de podoabă la Garvăn ⁸ și în unele așezări din Uniunea Sovietică ⁹ readuc în discuție funcția lor. B. A. Rîbakov le consideră aproape exclusiv pentru tors : „confecționate pentru torsul fuilor lui cu fusul, aceste cerceule de ardezie, care însoțeau femeile ruse la șezători, erau ascunse cu grijă în momentul pericolului, la un loc cu podoabele

¹ Karl Brandt, *Neuerkenntnisse zu vor- und frühgeschichtlichen Webstühlen*, în *PZ*, XXVI, 1935, p. 89; și La Baume, *Der stehende Webstuhl*, în *PZ*, XXIV, 1933, p. 304.

² D. Berciu și colectivul, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, II, 1—2, 1951, p. 240.

³ Lehman Hartleben, *Die Trajanssäule*, II, Berlin-Leipzig, 1926.

⁴ Florea Bobu Florescu, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamclisi (Tropaeum Traiani)*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, II, 3—4, 1955, p. 29—79.

⁵ Exemplu : Oboroceni-Iași, sec. II e.n. (informații Bucur Mitrea); Pădureni-Panciu, sec. III, Morești, sec. VI e.n. (în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 286); Someșeni CLUJ, sec. VIII (informație M. Macrea); Basarabi—reg. Constanța, sfîrșitul sec. X (informație I. Barnea și V. Bilciurescu); Garvăn, sec. XI (în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 728, 730).

⁶ Fusaiolele din piatră roșatică de Ovruci se întîlnesc începînd din ultimele trei decenii ale sec. X și pînă în sec. XII, pe un spațiu destul de vast : de la Oder și Varta pînă la Volga de mijloc, de la Ladoga pînă la Ros și Varsela. V. B. A. Rîbakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, p. 188—202 și I. Barnea în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, I, 1954, p. 197.

⁷ B. A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 189.

⁸ *SCIV*, 3—4, 1955, p. 730—732, fig. 20, 21, și 22.

⁹ E vorba de tezaurul de la Kiev, descoperit în 1885, și de acel de la Cernigov din anul 1887, publicat de E. P. Kondakov, *Русские клады*, I, 1896.

scumpe de aur și email”¹. Alt cercetător sovietic, V. L. Ianin, a emis ipoteza folosirii lor ca monede, valoarea de schimb fiind în raport cu

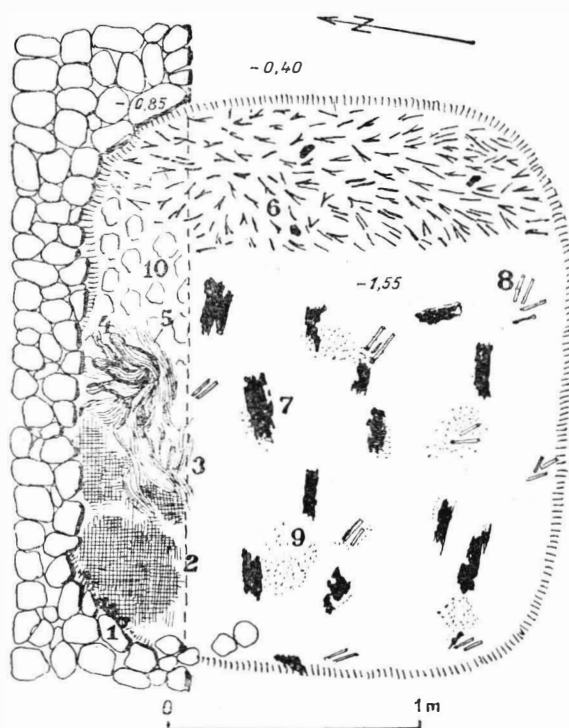

Fig. 2. — Planul încăperii în care s-au descoperit resturile textile: 1, Locul unde s-a descoperit, tezaurul de podobe; 2, fragmente de țesătură; 3, fire de in și cînepă toarse; 4, „păpuși” de fuior de in; 5, fuior de in și cînepă nelegat în „păpuși”; 6, fragmente de tulpini de in, cînepă și alte buruieni; 7, resturi de cărbune de lemn; 8, fragmente de trestie; 9, cenușă; 10, parte din zidul rupt ce forma fundul gropii.

turile de fuior ori fire, descoperite în diferite gropi de bordeie⁹ și mor-

mărimea². La Bisericuța-Garvăn e foarte probabil că în afară de tors, multe piese au servit la plasa de pescuit, iar cele mai mici erau întrebuințate ca mărgel (fig. 1/12). În legătură cu torsul, Ribakov vede în semnele zgîriate pe unele fusaiole reminiscențe gentilice ale torsului în comun. „Ele sînt semne de proprietate făcute cu scopul de a nu amesteca fusele la diferitele șezători ce aveau loc”³. Semne zgîriate se află și pe unele fusaiole descoperite la Bisericuța-Garvăn⁴. Documentarea arheologică arată că în așezarea de la Garvăn se torcea inul⁵, cînepa⁶ și lîna⁷.

Urzitul firelor se făcea cu ajutorul rășchitorului. Cele cîteva vîrfuri de rășchitoare din coarne de cerb dovedesc acest lucru⁸ (fig. 1/1—2).

Pentru practicarea țesutului în așezarea feudală timpurie de la Garvăn pledează numeroasele fragmente de pînză și res-

¹ B. A. Ribakov, *op. cit.*, p. 188.

² V. L. Ianin Денежно-весовые системы домонгольской Руси, Moscova, 1954, p. 9.

³ B. A. Ribakov, *op. cit.* p. 201.

⁴ I. Barnea, *op. cit.*, p. 198.

⁵ Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul Garvăn-Dinogelia*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 723, 724, 728, 730.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *SCIV*, III, 1—2, 1952, p. 371; *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 170.

⁸ *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 251, fig. 6—8 și I. Barnea. *Meșesugurile în așezarea feudală de la Garvăn (sec. X—XII)*, *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 113.

⁹ Amintim bordeiele nr. 19, 40 și 80; *SCIV*, III, 1—2, 1952, p. 371; *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 170.

mente ¹. Problema importantă ce se ridică este aceea a tipului de război folosit.

Prezența în așezare a numeroaselor greutateți de cărămidă și piatră a făcut pe unii cercetători să încline spre ipoteza folosirii războiului de

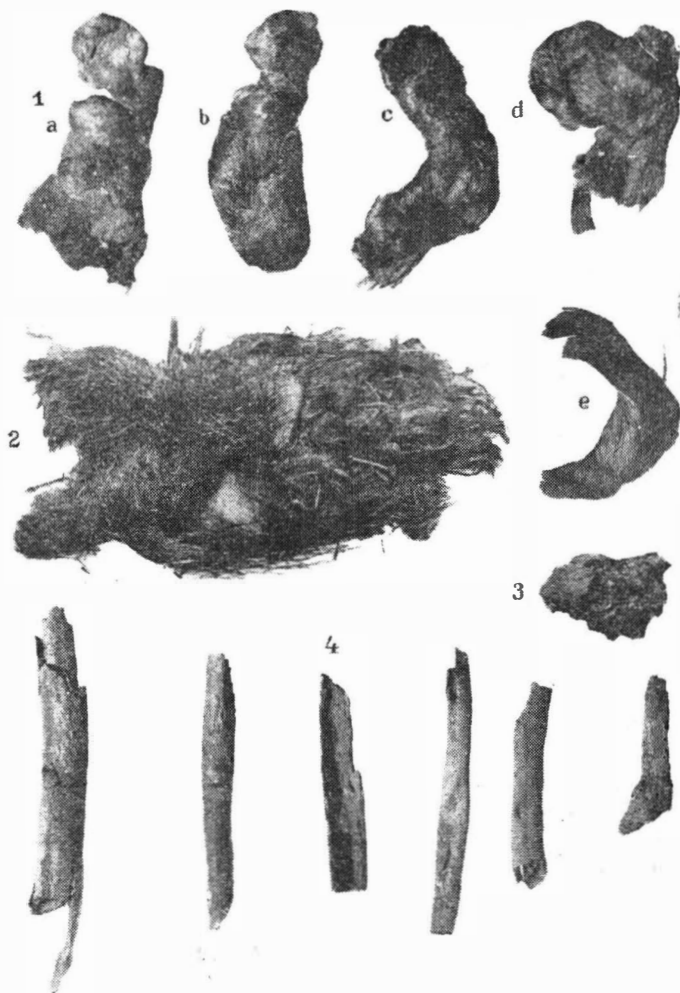

Fig. 3. — 1 a—d, noduri de „păpuși” din fuior de in ; 2, fuior nelegat în „păpuși”; 3—5, zgură găsită printre resturile textile, rămasă după incendiul ce a distrus încăperea ; 4, fragmente trestie.

țesut, vertical cu greutateți, fără a se putea preciza însă care dintre aceste greutateți au servit la războiul de țesut și care la plasa de pescuit ². Acestei

¹ Nr. 25 și 30, I. Barnea, *loc. cit.*, p. 115.

² I. Barnea, *loc. cit.*

ipoteze i se opunea în primul rînd lipsa de uniformitate a greutateilor, uniformitate necesară la un război de tip vertical, pentru ca firele de urzeală să fie întinse în mod egal, și, în al doilea rînd, finețea pînzei ce nu putea fi lucrată la un asemenea tip de război.

Săpăturile din anul 1954 au adus lumină în această problemă, cînd în sectorul B (șanțul B/12) s-a descoperit o groapă ce se deosebea de

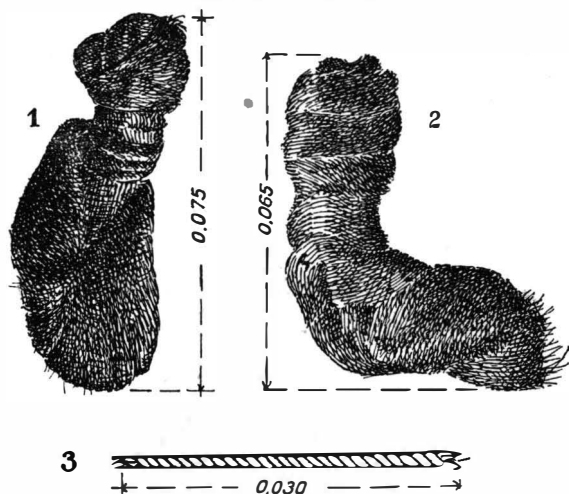

Fig. 4. — 1 și 2, două noduri de „păuși” din fuior de in; 3, șnur răsucit provenind de la o plasă de pescuit.

descrie mai jos, s-a găsit, într-o scobitură din zid, un tezaur compus din obiecte de podoabă, monede și patru fusaiole de ardezie roșiată (fig. 2/1)¹. Groapa avea fundul bine bătătorit, iar latura de nord și nord-vest era formată, pe o lățime de aproximativ 0,40 m din zidul stricat (fig. 2/10). Pe fundul gropii s-au găsit numeroase resturi de țesătură așezate unele peste altele (fig. 6), fire toarse de grosimi diferite (fig. 5/1, 2, 3), bucăți dintr-o plasă de pescuit (fig. 4/3 și 5/5), un șnur împletit (fig. 5/4), fuior legat în „păuși” (fig. 3/1, a-e) și nelegat (fig. 3/2), tulpini de cîneapă și în cantitate destul de mare (fig. 7), fragmente de trestie lungi pînă la 0,10 m (fig. 3/4) și cărbuni de lemn. Fragmentele de țesătură, fuioarele și firele toarse erau grupate oarecum în trei grămăjoare așezate de-a lungul zidului. Prima, lîngă care s-a găsit tezaurul, era formată numai din pînză (fig. 2/2); a doua, din pînză și fier (fig. 2/3); iar a treia, din patru noduri de „păuși”², resturi de fuior și fire toarse

¹ Tezaurul se compunea din două brățări de argint, două inele de bucle din aur, un inel de aur cu *châton* în formă de cupolă, două inele de argint, patru fusaiole de ardezie roșiată, șapte monede de aur din timpul domniei lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul și Constantin al VIII-lea și patru monede de argint, una din timpul împărătesei Teodora (1055—1056), iar celelalte trei din vremea lui Isaac I Comnenul (1057—1059).

² Poziția în care se găseau „nodurile” arată că ele provin de la patru „păuși” diferite.

(fig. 2/4). Sub aceste resturi se aflau fragmente de lemn carbonizat, unele dintre ele lipite de țesătură și fire (fig. 5/3) ce provin probabil de la vreo laviță pe care erau așezate resturile textile. Tulpinile de cîneapă și în se găseau pe latura estică a gropii (fig. 2/6). Spre centrul gropii erau

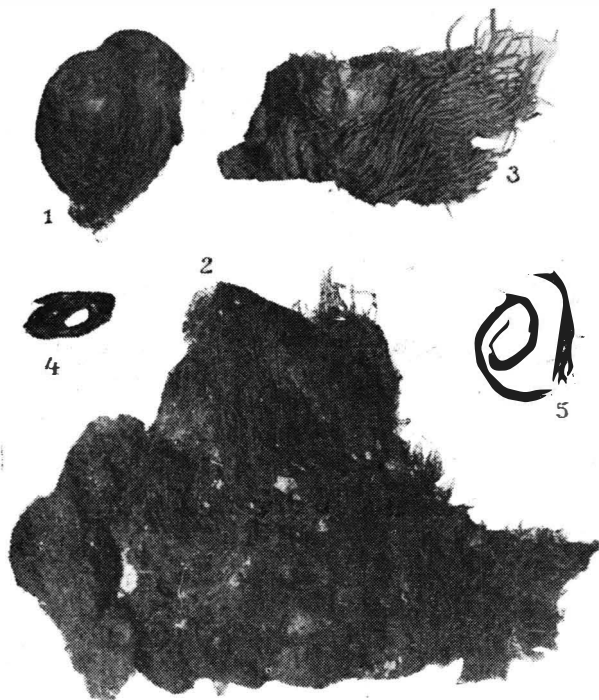

Fig. 5. — 1—3, fire de in de grosimi diferite; 4, șnur împletit; 5, șnur răsucit provenind de la o plasă de pescuit.

destul de numeroase resturile de cărbune, trestie și cenușă. Fragmentele de trestie provin probabil de la acoperiș.

Ținînd seama de materialele descoperite și observațiile făcute pe teren, socotim că groapa a servit drept încăpere în care se putea țese și unde erau ținute toate lucrurile în legătură cu torsul și țesutul, precum și alte obiecte de preț, cum ar fi tezaurul. Nu poate fi vorba de o groapă de gunoi sau de provizii, deoarece ar fi prima de asemenea dimensiuni și formă, în așezare. Credem de asemenea că nu întîmplător resturile arheologice amintite s-au găsit numai pe fund și nu în umplutură. Pe lângă funcția pe care a avut-o groapa, importanță destul de mare prezintă materialul descoperit în ea.

În urma analizelor făcute de un grup de profesori de la Facultatea de industrie ușoară a Institutului politehnic din Iași (vezi anexa), la Institutul de cercetări agronomice al Academiei R.P.R. și la Laboratorul

central de analize textile al Ministerului Industriei Ușoare, s-a ajuns la unele determinări interesante.

Astfel, s-a precizat de inginerul Mircea Doucet, șeful secției de in și cânepă de la ICAR, că în groapă au fost tulpini de cânepă și in, netopite, de asemenea tulpini de plante (buruieni), ce nu au putut fi determinate (fig. 7). O proporție între tulpinile de cânepă și in nu s-a făcut pentru întregul material, ce este în cantitate mare, ci numai la o mică parte din el, obținând următorul rezultat : tulpini de cânepă, aproximativ 50 %, in 40 % și buruieni 10%. Proporțiile însă pot fi valabile pentru întregul material.

Prezența tulpinilor de cânepă și in netopite poate fi explicată ca provenind din „mănușile” strinse pentru a se lua sămânța, lucru obișnuit și astăzi la țară spre a fi ferite de ploi, vânt și păsări¹.

Fig. 6. — Fragmente de țesătură.

Ipoteza folosirii acestor plante la acoperiș este puțin probabilă într-o așezare ca aceea de la Bisericuța-Garvăn, înconjurată de apă, unde stuful se găsește din abundență.

Cele patru noduri de „păpuși” de fuior sînt de in, potrivit părerii unanime a specialiștilor textiliști. Trebuie remarcat faptul că același nod pe care îl vedem la fuioarele respective (fig. 3/1 și 4/1 e) se întîlnește și astăzi în numeroase regiuni ale țării, după cum ne informează etnograful Florea Bobu Florescu și inginerul Doucet, dar e folosit numai la in și cânepă fină („inima” sau „miezul” fuiorului, cum spun sătencele); la restul fuioarelor de cânepă nodul e mult mai simplu. Unele dintre fuioarele nelegate în „păpuși”, cu fibra mai groasă, pot fi de cânepă. Majoritatea firelor sînt tot de in. Din punct de vedere al grosimei sînt trei categorii de fire ce corespund celor din țesătură² (fig. 5/1, 2, 3). Calitatea firelor ca și a fuiorului presupune că în acea vreme inul și cânepa se topeau, se melițau, se periau și se torceau cu multă pricepere (vezi anexa). Mai multe fire răsucite provin de la o plasă de pescuit (fig 4/3 și 5/5)³.

¹ Sămînțe nu au fost găsite, deoarece conținînd ulei ele au ars mai ușor în timpul incendiului care a distrus încăperea.

² Firele de la fig. 5/2 sînt foarte puțin mai groase decît cele de la fig. 5/1.

³ Resturi de plasă de pescuit s-au găsit și în alte complexe, împreună cu fire și fuior de cânepă, lucru ce arată că erau lucrate în așezare (SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 723, 724, fig. 14/2).

Țesătura din groapă e toată din fibre vegetale și aproape exclusiv de in, după precizările prof. ing. Iosif Ionescu-Muscel. Cînepa era folosită în special pentru țesăturile mai groase de „sac” și pentru plasele de pescuit, deoarece rezistă mai bine la apă.

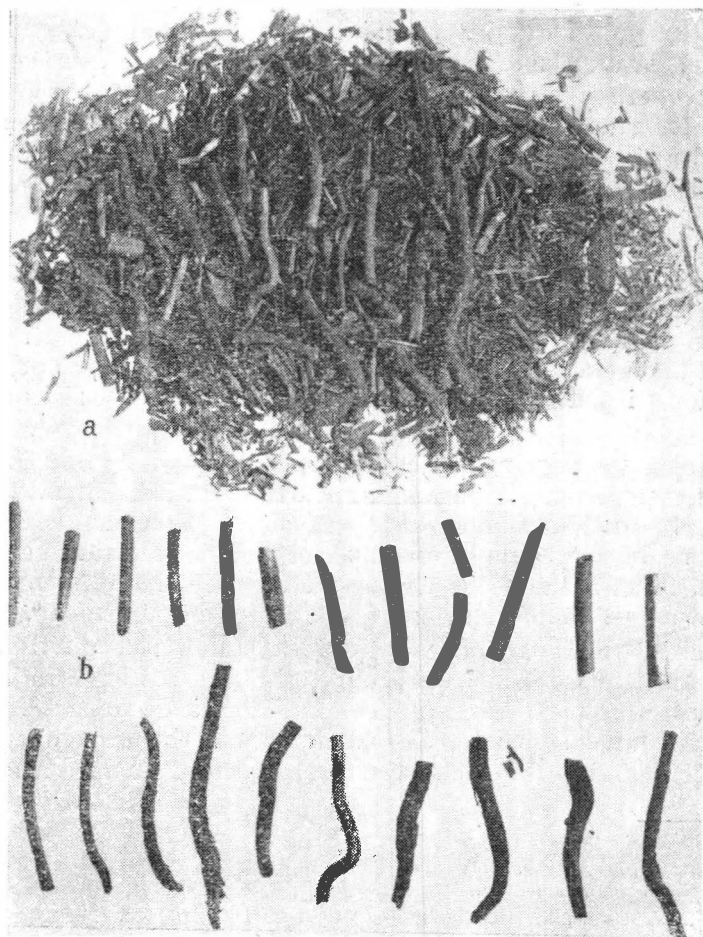

Fig. 7. — Fragmente de tulpini de in și cînepă.

În ce privește tehnica de lucru, tot materialul a fost țesut în două ite. Calitativ se pot deosebi mai multe categorii:

I. Țesătură de calitate superioară cu legătură de pînză: a) cu fire de finețe nr. 30 — nr. 40 (fig. 6/1) și b) țesătură cu fir mai gros (fig. 6/2). Ambele categorii serveau pentru cămăși și poate pentru giulgiu, așa cum arată fragmentele descoperite în mormintele nr. 25 și 30¹.

¹ Firele de la fig. 5/1 corespund pînzei de la fig. 6/1, iar firele de la fig. 5/2, celei de la fig. 6/2.

II. Țesătura pentru îmbrăcăminte exterioară, cu legătură diagonală (rips) și cu flotări iscusite, cu efecte distinse (fig. 6/3).

III. Pinză de sac (fig. 6/4), ce putea servi nu numai la confecționarea sacilor, ci și la îmbrăcăminte.¹

Calitatea pinzei ca și a „stofei” cu flotări arată că ea nu putea fi Țesută decât la un război orizontal, de oameni cu multă pricepere (vezi anexa). Descoperirea în același complex a tulpinilor de in și cîneapă, de asemenea a fuiorului, a firelor toarse și a pinzei, exclude ipoteza importului și pledează pentru existența războiului de tip orizontal în așezarea de la Bisericuța-Garvăn. În sprijinul acestei ipoteze vin și cele câteva capete de tindechi, lucrate din foiță de aramă, ce s-au descoperit în așezare ¹ (fig. 2/3—6). Unele din capetele de tindechi au fost găsite câte două, vîrîte una în alta (fig. 2/5). Un alt argument îl constituie faptul că nicăieri la Bisericuța-Garvăn, ca și în întreaga Dobroge de altfel, nu s-au întîlnit (datînd din sec. X—XII) grămezi de greutăți care să indice locul unde era instalat un război de tip vertical, așa cum s-a constatat la Morești pentru sec. V—VII e.n. ² și în alte așezări din centrul Europei³.

Pe de altă parte, greutățile ce serveau la războiul de Țesut au în mod obișnuit aceeași formă și mărime ⁴, pentru a întinde firele de urzeală în mod egal, lucru ce nu se observă la cele de la Garvăn sau Capidava ⁵. În tratarea problemei ce ne interesează nu trebuie să uităm că Dobrogea făcea parte, în acea vreme, din imperiul bizantin, iar influența sudului, de unde putea veni războiul de Țesut, era destul de puternică ⁶.

În sec. X—XII, atelierele de Țesut și stofele fine din Bizanț erau renumite pînă în Occident ⁷, precum și în lumea „barbară”, unde de cele mai multe ori Țesăturile ajungeau sub formă de daruri ⁸. Calitatea stofelor presupune cunoașterea războiului de tip orizontal la Bizanț (sec. X—XII), deși — după cît știm — acest lucru nu este atestat nică-

¹ I. Barnea, *op. cit.*, p. 102, care le consideră drept „unelte ce au putut servi la prelucrarea osului sau pieilor”, acum e de acord cu noi.

² SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 284—286; VI, 3—4, 1955, p. 648.

³ Cităm exemplele de la Herne și Westrup din Germania, unde s-au descoperit gropi ce au servit drept camere de Țesut, după cum conchide Karl Brandt. Aceste gropi (două la Herne și două la Westrup), sînt datate în sec. VIII—IX; cf. Karl Brandt, *op. cit.*, p. 96, 97, 99 și 100.

⁴ Lucru cunoscut nu numai la Morești, Herne și Westrup, ci și în toate stațiunile preistorice.

⁵ Informație de la colegul R. Florescu, care a binevoit să-mi arate și materialul.

⁶ Pentru influența sudică asupra Dobrogei, cf. N. Bănescu *Les Duchés Byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 98—117 și în special p. 106—117; cf. de asemenea rapoartele anuale de săpături de la Garvăn, publicate în SCIV.

⁷ Charles Diehl, *Manuel d'art byzantin*, II, p. 642. Pentru Țesutul la Bizanț, în sec. X—XII, p. 642—649.

⁸ I. Barnea, *op. cit.*, p. 115.

ieri¹. Existența războiului orizontal de țesut e postulată de unii cercetători și în lumea slavă din aceeași epocă².

Cel mai vechi document despre existența războiului orizontal în Europa îl constituie un manuscris aflat la Cambridge, datînd din sec. XIII³. În acest sens, resturile textile descoperite la Bisericuța-Garvăn, constituie un document menit să corecteze cunoștințele de pînă acum despre data folosirii războiului orizontal în regiunile noastre.

Numărul relativ mare al greutateilor de cărămidă sau piatră nu trebuie să ne surprindă într-o așezare ca aceea de la Bisericuța-Garvăn, înconjurată numai de apă, unde pescuitul constituia una dintre îndeletnicirile de bază ale locuitorilor⁴. Cele două greutateți „conice” de lut, găsite la Garvăn, au fost făcute probabil tot pentru a servi la plasa de pescuit, însă nu erau preferate de pescari, după cum arată numărul lor foarte mic, deoarece nu rezistau la apă.

Săpăturile efectuate în așezarea feudală timpurie de la Garvăn au dat la iveală numeroase materiale în legătură cu țesutul, pe baza cărora se pot trage următoarele concluzii:

1) Prezența tulpinilor de in și cînepă, a fuioarelor legate în „păpuși”, a firelor toarse și a numeroaselor fragmente de țesătură exclud ipoteza importului și pledează pentru lucrarea pînzei în cuprinsul așezării.

2) Finețea, uniformitatea firelor, precum și regularitatea legăturilor lor în țesătură, dovedesc că inul și cînepa se topeau, se melitau, se periau și se țesau la războiul orizontal, cu o rară pricepere (vezi anexa).

3) Existența pînzei de calitate și a țesăturii pentru îmbrăcăminte cu legătură diagonală (rips) și cu flotări iscusite, cu efecte distinse, arată că ea nu putea fi lucrată decît de anumiți oameni ce cunoșteau bine tehnica țesutului. În acest caz țesutul nu mai poate fi considerat drept o îndeletnicire casnică⁵, ci un meșteșug.

¹ Cercetătorii au studiat în special țesăturile fără a se ocupa de tipul de război la care au fost lucrate.

² B. A. Ribakov, ocupîndu-se de problema țesutului în Rusia în sec. X—XIII, după ce citează greutateile de tip Diakov ce au putut servi la războiul de țesut, analizează o serie de țesături de lînă cu desene și ajunge la concluzia că „producerea unor astfel de țesături este posibilă numai la un război de țesut de formă orizontală” (*op. cit.*). L. Niederle caută să rezolve problema războiului de țesut pe baza terminologiei slave comune și în acest sens întocmește un documentat tabel. Din acest tabel reținem denumirile acelor părți ale războiului de țesut care sînt posibile numai în cazul existenței unui război orizontal; amintim termenii „navoi” (sul) și în special „bordo” (spată). Existența termenului „bordo” (spată) în toate cele trei grupe slave (rus = bordo; ceh = brdo; polon = bardo; bulgar = bardo; sîrb = brdo) poate fi o mărturie referitoare la vechimea războiului de țesut de formă orizontală, conchide Niederle (*Manuel de l'antiquité slave*, II, Paris, 1926, p. 231). Într-o lucrare mai nouă decît a lui L. Niederle, M. Gavazzi, de la Muzeul din Zagreb, aduce noi dovezi în sprijinul existenței războiului orizontal la slavii din această epocă: vezi *Praslavenski italački stan*, în *Zbornik za nar. zivot*, XXVI, 1926. În legătură cu problema războiului orizontal a vedea și Iozef Kostrzewski, *Les origines de la civilisation polonaise*, Paris, 1949, p. 269—270, unde arată că populația protopoloneză utiliza războiul orizontal și nu pe cel vertical, folosit de greci, romani și protoslavi, deoarece în nici o așezare protopoloneză nu s-au găsit obîșnuitele greutateți înflînțite din neolitic pînă în epoca romană trzie.

³ Iosif Ionescu-Muscel, *Tratat de țesătorie*, București, 1948, p. 229. În legătură cu vechimea războiului de tip orizontal vezi E. Vogt, *Geflechte und Gewebe der Steinzeit*, I, p. 99, 105—107.

⁴ St. Constantinescu, *Pescuitul în bălțile Dunării în lumina săpăturii arheologice de la Garvăn* (sec. X—XII), în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 407—417.

⁵ I. Barnea, *op. cit.*, p. 115.

În sprijinul existenței țesutului ca meșteșug vin descoperirile din bordeiul nr. 40 și groapa din șanțul B₁₂, unde s-au găsit pe lângă numeroasele resturi de țesătură, monede și obiecte de preț. Astfel, în bordeiul nr. 40, împreună cu numeroase fragmente de țesătură, fire toarse și resturi de fuior s-au descoperit și 100 monede de la împărăteasa Teodora, iar în groapa din B₁₂, un tezaur de obiecte de podoabă și monede de aur și argint din timpul împăraților Vasile II - Bulgaroctonul și Isaac II Comnenul¹.

4) Groapa în care s-au găsit resturile textile amintite și tezaurul a servit drept încăpere unde se putea țese și se țineau lucruri în legătură cu țesutul. Ea a aparținut probabil unui meșter țesător, căruia îi aparținea și tezaurul. Nu este exclusă nici posibilitatea ca ea să fi aparținut unui „conducător” local, care și-a adus un meșter priceput din sud.

La Bisericuța-Garvăn se lucrau probabil țesături ce ajungeau pe calea schimbului și în alte așezări vecine.

5) Țesutul fiind destul de dezvoltat în așezarea de la Garvăn, din Bizanț nu veneau decât țesături de preț, pentru clasa conducătoare. Notăm în acest sens cele două fragmente de stofă țesută cu fire de aur și argint, descoperite în mormîntul nr. 35².

6) Important rămîne și faptul că locuitorii așezării cultivau sigur cînepa și inul ce foloseau ca materie primă pentru țesut, alături de lînă așa cum dovedesc unele fragmente de țesătură, prost conservate, ce au fost găsite în bordeiele nr. 40 și 80. Judecînd după resturile textile descoperite s-ar putea trage concluzia că la Bisericuța-Garvăn se lucra mai mult inul și cînepa, decât lînă. Lucrul e puțin probabil ținînd seama de numărul mare de oase de animale descoperite în așezare și de faptul că țesăturile de lînă sînt distruse mult mai ușor de acizii humici. Așa se explică de ce s-au păstrat numai două mici fragmente de țesătură de lînă, foarte rău conservate.

7) Groapa din șanțul B₁₂, care a servit drept cameră unde se putea țese și se puteau păstra lucruri în legătură cu țesutul, a fost distrusă prin incendiu, după cum arată materialul scos din ea. Astfel, notăm bucățile de zgură aflate printre fragmentele de țesătură (fig. 3/3) și unele piese din tezaur (de exemplu cele două brățări și fusaiiolele, cu urme de ardere constatate la analizele spectrale făcute în laboratorul Facultății de chimie de la Universitatea „C. I. Parhon”).

Încăperea a fost distrusă o dată cu așezarea, probabil în anul 1065, cu ocazia atacului uzilor, consemnat de izvoarele literare³ și atestat la Bisericuța-Garvăn de unele documente arheologice descoperite chiar în groapă, cum sînt monedele de argint din timpul domniei lui Isaac I Comnenul (1057—1059), perforate pentru a fi atîrnate; probabil au făcut parte din vreo salbă.

¹ Și în bordeiul nr. 19 s-a găsit țesătură împreună cu o monedă de la Teodora (1055—1056).

² I. Barnea, *op. cit.*, p. 115.

³ *Michaelis Ataliatae Historia*, Bonn, 1853, p. 83; Cedren, *Hist. Compendium*, Bonn, 1838, II, p. 583, 584; vezi și C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, în *RIR*, VII, 1927, p. 125—129 și I. Barnea, *Elemente de cultură materială...*, p. 215. Pentru atacurile neamurilor pecenege și situația imperiului în această vreme, vezi și A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, I. 1932, p. 464 și urm.

Descoperirile arheologice din ultimii ani de la Bisericuța-Garvăn au adus o reală contribuție la cunoașterea țesutului în Dobrogea — sec. X—XII — arătând că în sec. XI, în această regiune a țării era cunoscut războiul de țesut orizontal. Țesutul ca și celelalte meșteșuguri reflectă înflorirea la care ajunsese așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn.

GH. BICHIR

ANEXĂ

Publicăm mai jos scrisoarea colectivului de profesori de la Facultatea de industrie ușoară a Institutului politehnic Iași, care au făcut analiză resturilor textile și cărora le aducem mulțumiri pentru determinările făcute. Mulțumim în special tov. prof. ing. Ionescu-Muscel care a manifestat un deosebit interes pentru mostrele prezentate.

„Vă remitem probele de materiale textile provenite din săpăturile efectuate la Bisericuța-Garvăn, pentru care ne-ați cerut relații referitoare la originea fibrelor, textura țesăturilor și felul războiului folosit pentru obținerea acelor țesături.

Pentru mai deplină clarificare a problemei, subsemnații: ing. Iosif Ionescu-Muscel, profesor la catedra de fibre textile, ing. N. Bădan, profesor la catedra filatură, ing. I. Ștefănescu profesor la catedra țesătorie și ing. Traian Mureșianu, conferențiar la proiectarea țesăturilor, toți de la Institutul politehnic din Iași, Facultatea de industrie ușoară, am cercetat separat probele pe care ni le-ați pus la dispoziție și am formulat concluziile împreună.

Ca urmare vă comunicăm:

1) Se poate admite că atât probele de fuior cit și de fire sau țesături sînt de origine locală. Fului, firele și țesăturile în cauză sînt de in. Finețea și uniformitatea firelor precum și regularitatea legăturilor lor în țesătură dovedesc că, după sfîrșitul primului mileniu al erei noastre în ținuturile noastre inul se topea, se melița, se peria, se torcea și se țesea cu războiul orizontal, cu o rară pricepere.

2) Se poate admite mai greu ipoteza că aceste materiale au fost aduse din regiunile Siriei, Arabiei sau Egiptului, care erau fruntașe în arta prelucrării inului.

Chiar în această a doua ipoteză, se consideră că localnicii fiind în posesia unor asemenea produse au stăruit să aducă din acele locuri și războiul orizontal, fără de care nu puteau să obțină din inul cultivat în ținuturile noastre țesături de distincția celor din proba pe care ne-ați pus-o la dispoziție.

Pentru o și mai completă edificare, vă mai comunicăm că am ars complet — și incomplet — țesături de in din fire de finețe cunoscută, iar scheletul rămas l-am comparat cu scheletul firelor și țesăturilor din probele dvs. Am stabilit astfel prin comparație că probele dvs. conțin atât țesături de calitate superioară cu legătură de pînză și din fire de finețe (nr. 30—nr. 40) cît și țesături mai groase.

De asemenea în probe sînt țesături pentru îmbrăcăminte exterioară cu legătură diagonală (rips) și cu flotări luscute, cu efecte distinse, și țesătură de saci.

Cîteva resturi de țesături și fire de in (nr. 30) arse de noi pentru a servi ca etalon de comparație se găsesc împunse cu ace alături de mostrele dvs.

Аpreciем că materiale descoperite la Garvăn și puse nouă la dispoziție îndreptățesc credința că ne găsim în posesia unei prețioase dovezi că în ținuturile noastre războiul orizontal se cunoștea și era folosit (în cazuri rare) încă din sec. X—XI.

Prof. Iosif Ionescu-Muscel

Prof. N. Bădan

Prof. I. Ștefănescu

Conf. Tr. Mureșianu.

10.VIII.1957

К ИССЛЕДОВАНИЮ ТКАНЕЙ В ПОСЕЛЕНИИ ГАРВЭН (X—XII вв.)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В настоящей статье автор рассматривает вопрос о тканях, найденных на поселении Бисерикуца-Гарвэн (X—XII вв.).

На основании обнаруженных текстильных остатков (стеблей и пучков конопли и льна, нитей и тканей), концов распорок и связанных с указанным вопросом археологических наблюдений можно утверждать о существовании горизонтального ткацкого станка.

Тонкость полотна и мастерство выделки несомненно указывает на существование опытных мастеров, специалистов в этой области, работавших и для обмена. Об этом свидетельствует материал из ямы в траншее В₁₂ и из землянки № 40, где наряду со сравнительно многочисленными текстильными остатками были найдены монеты и украшения. Поэтому можно утверждать, что ткацкое мастерство на поселении Бисерикуца-Гарвэн было не домашним занятием, а ремеслом.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1 и 2, концы скребков; 3—6, концы распорок; 7—12, пряслица.

Рис. 2. — План помещения, в котором были найдены текстильные остатки. 1. место, где был найден клад украшений; 2, фрагмент ткани; 3, льняная и конопляная пряжа; 4, связки пучков льна; 5, пучок льна и конопли не в связках; 6. фрагменты стеблей льна, конопли и других сорняков; 7, остатки древесного угля; 8 — обломки камыша; 9. зола; 10, часть разрушений стены, образовывавшей дно ямы.

Рис. 3. 1, а—д, связки пучков льна; 2, не связанный пучок; 3—5, шпак, найденный среди текстильных остатков, сохранившихся после уничтожившего помещение пожара; 4, обломки камыша.

Рис. 4. — 1—2, две связки пучков льна; 3, скрученная веревка от рыболовной сети.

Рис. 5. — 1—3, льняные нити различной толщины; 4, витая веревка; 5. витая веревка от рыболовной сети.

Рис. 6. — Остаток ткани.

Рис. 7. — Обломки стеблей льна и конопли.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DU TISSAGE DANS L'ÉTABLISSEMENT DE GARVĂN (X^e — XIIe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

L'auteur étudie le problème du tissage dans la station Bisericuța-Garvăn (X^e — XIIe siècles).

En raison de restes de textiles (tiges et filasse de chanvre, fils et tissus) ainsi que de quelques têtes de tendoirs qui y ont été découvertes, et se fondant sur les observations archéologiques faites à ce sujet, l'auteur en conclut à l'existence du métier à tisser horizontal.

La finesse de la toile et l'habileté de l'ouvrage ne laissent subsister aucun doute sur la présence d'artisans spécialisés, qui travaillaient également pour les échanges. La tombe de la tranchée B₁₂ et le fond de cabane n° 40, qui, outre d'assez nombreux restes textiles, contenaient aussi des monnaies et des objets de parure, en témoignent. On peut, pour ces raisons, affirmer que, dans la station de Bisericuța-Garvăn, le tissage avait cessé d'être uniquement une occupation domestique, pour devenir un métier.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1 et 2, Têtes de dévidoir ; 3—6, têtes de tendoirs ; 7—12, fusaïoles.

Fig. 2. — Plan de la pièce où furent découverts les restes textiles : 1, lieu de la découverte du trésor de parures ; 2, fragments de tissu ; 3, fils de lin et de chanvre ; 4, «poupées» de filasse de lin ; 5, filasse de lin et de chanvre non assemblée en «poupées» ; 6, fragments de tiges de lin, de chanvre et d'autres plantes ; 7, restes de charbon de bois ; 8, fragments de roseaux ; 9, cendres ; 10, partie du mur effondré qui formait le fond de la fosse.

Fig. 3. — 1 a—d, Nœuds de «poupées» de filasse de lin ; 2, filasse non assemblée en «poupées» ; 3—5, scories mêlées aux restes textiles, provenant de l'incendie qui a détruit la pièce ; 4, fragments de roseaux.

Fig. 4. — 1 et 2, Deux nœuds de «poupées» de filasse de lin ; 3, cordonnet retors provenant d'un filet de pêche.

Fig. 5. — 1—3, Fils de lin de différentes épaisseurs ; 4, cordonnet tressé ; 5, cordonnet retors provenant d'un filet de pêche.

Fig. 6. — Fragment de tissus.

Fig. 7. — Fragments de tiges de lin et de chanvre.

OBSERVAȚII ASUPRA CERAMICII DIN SEC. XII—XIII DE PE TERITORIUL ORAȘULUI BUCUREȘTI

Săpăturile executate la București între anii 1953—1957 au scos la iveală un bogat material arheologic din diferite epoci. Între acestea, un loc deosebit îl ocupă ceramica din epoca feudală timpurie. În cele ce urmează, ne vom ocupa numai de o anumită categorie a acestei ceramici, care, după condițiile de găsim, manieră de lucru, formă și ornament, până în momentul de față nu-și găsește nici un corespondent în culturile feudale-timpurii cunoscute.

Această ceramică provine din patru puncte diferite : curtea Arhivelor Statului (dealul Mihai Vodă)¹, sectorul Curtea Veche², dealul Ciurel³ și Fundeni⁴.

La Mihai Vodă ea a fost găsită în două cuptoare de ars oale săpate în pământul viu. Baza cuptoarelor avea forma circulară⁵ cu un diametru de circa 0,80 m, în timp ce partea superioară avea forma de calotă. Vatra unuia dintre ele era ușor albiată. Orificiul de aerisire se găsea în vârful calotei. Nici unul dintre cuptoare nu era prevăzut cu grătar. În interiorul lor, în afară de vase, au fost găsiți numeroși vălătuci de lut.

Un alt cuptor de ars oale, din aceeași epocă, a fost descoperit în curtea imobilului din str. Sf. Ion Nou nr. 1 (sectorul Curtea Veche). Acesta, ca formă era asemănător cu celelalte, cu singura deosebire că în interior pe vatră, de-a lungul peretelui avea un prag cruțat din pământul viu. Inventarul cuptorului este identic cu acel din cuptoarele de pe dealul Mihai Vodă.

¹ O parte din ceramica de la Mihai Vodă, și anume aceea scoasă din săpăturile efectuate în anul 1953, a fost publicată de Seb. Morintz și Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 342—343.

² Informații Dinu V. Rosetti.

³ Materialul ceramic descoperit aici este în curs de publicare în *Materiale*, vol. VI.

⁴ Informații Vlad Zirra. Materialele descoperite la Fundeni sînt în curs de publicare în *Revista Muzeului de Istorie din București*. Se pare că un material ceramic asemănător intructva cu cel de care ne ocupăm a apărut și la Dămăroaia (Dinu V. Rosetti, *Siedlung der Kaiserzeit und die Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, 18, 1934, p. 206 și urm.

⁵ Seb. Morintz și Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 337, fig. 7 și p. 338, fig. 8.

Din aceeași epocă datează și trei locuințe-bordeie descoperite, prima în sectorul Curtea Veche, a doua la Fundeni și a treia pe dealul Ciurel.

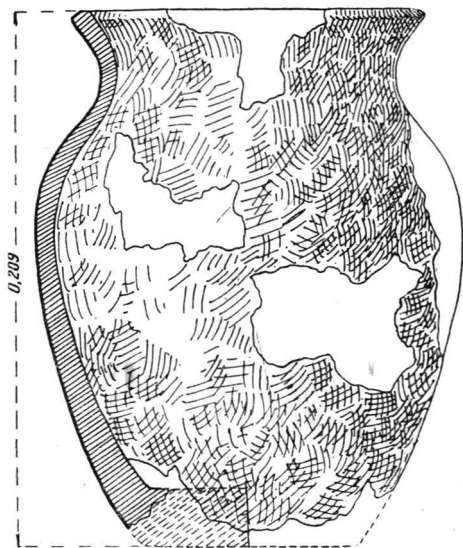

Fig. 1. — Vas lucrat cu mîna.

Pasta din care sînt lucrate vasele este de două feluri : una nisipoasă, amestecată cîteodată cu pietricele mici și concrețiuni calcaroase ; cealaltă mai puțin nisipoasă, avînd în compoziția ei o mare cantitate de cioburi pisate. De remarcat că, în timp ce vasele lucrate cu mîna sînt făcute fie din pastă nisipoasă, fie din pastă cu cioburi pisate, vasele lucrate la roată sînt făcute numai din pastă nisipoasă¹.

Forma care predomină este aceea de oală-borcan, fără torți (fig. 1 și fig.2). Într-unul din cuptoarele de ars oale de pe dealul Mihai Vodă au fost găsite și cîteva torți, dintre care unele au în secțiune forma ovoidal-aplatizată ; acestea au o șanțuire longitudinală (fig. 3, 2—3). Ele aparțin unor vase, puțin numeroase, de tipul oalei-borcan cu o singură toartă, lucrate la roată. Patru torți circulare în secțiune aparțin vaselor lucrate cu mîna. O altă formă ceramică este reprezentată de cîteva fragmente de tipsie, lucrate cu mîna din pastă nisipoasă (fig. 4,1). Ele au o margine groasă de 1—2 cm și înaltă de 1—1,5 cm.

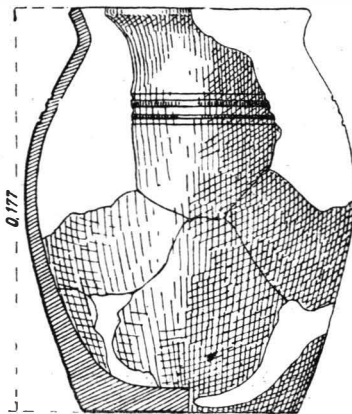

Fig. 2. — Vas lucrat la roată.

¹ În cadrul ceramicii lucrate cu mîna, în unele locuri (Mihai Vodă) predomină vasele modelate din pastă nisipoasă, în timp ce în alte locuri (Curtea Veche) predomină vasele modelate din pastă cu cioburi pisate.

Tipsii au apărut pînă acum numai la Mihai Vodă și în Sectorul Cîrtea Veche.

Corpul oalelor-borcan, fie modelate cu mîna, fie lucrate la roată, este în general, puțin bombat (fig. 1 și fig. 2); buza este ușor răsfrîntă sau dreaptă. Cîteodată ea se termină cu o țesitură oblică în interior (fig. 4, 5) sau în exterior (fig. 4, 3—4). De cele mai multe ori însă, este rotunjită (fig. 4, 2, 6). Diametrul gurii vaselor este mai mare decît dia-

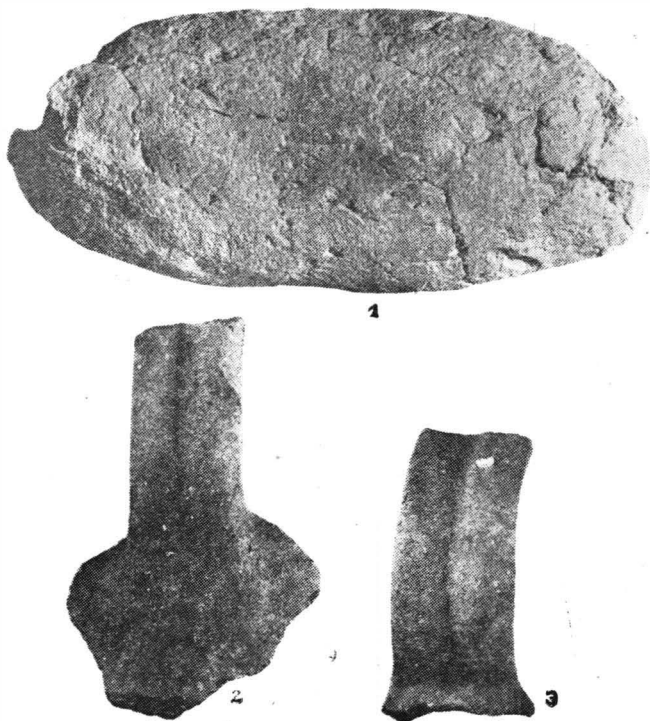

Fig. 3. — 1, vălătuc de lut; 2—3, torți de vase lucrate la roată.

metrul fundului. De obicei fundul vaselor lucrate cu mîna are o grosime mai mare decît grosimea pereților (fig. 4, 8). În schimb, grosimea fundului vaselor lucrate la roată este mai mică (fig. 4, 7) sau în cel mai bun caz, egală cu grosimea pereților.

Pereții vaselor lucrate cu mîna sînt neglijent netezite (fig. 5, 1—5); conturul oalelor-borcan din această categorie, lipsit de precizie, trădează multă stîngăcie. Adeseori pe fața interioară se păstrează urmele degetelor olarului. Profilul vaselor lucrate la roată este mai evoluat; conturul acestora este precis, iar părțile componente sînt clar delimitate.

În timp ce vasele modelate cu mîna n-au nici un fel de decor, celelalte sînt ornamentate. Decorul lor se compune din 2—5 caneluri,

executate pe umeri (fig. 5, 7—9, 11—12). În câteva cazuri au fost găsite și cioburi de vase decorate cu linii în val simple sau combinate cu caneluri orizontale (fig. 5, 6)¹.

Arderea atât a unora cât și a celorlalte, este oxidantă și de aceea toate vasele au căpătat culoarea roșietică-gălbuie. În urma arderii, vasele din pastă nisipoasă au căpătat la fața exterioară un aspect poros și aspru la pipăit; celelalte lucrute din pastă cu cioburi pisate au căpătat un aspect sgrunțuros.

Vălătucii (fig. 3,1) sînt făcuți din lut amestecat cu cioburi pisate și pleavă. În secțiune, ei au forma rotundă, lungimea lor ajungînd uneori pînă la 0,20 m, în timp ce diametrul variază între 0,06 m și 0,12 m.

În afară de ceramică și vălătuci, nu s-a găsit nici un alt obiect de lut, metal sau os. În sfîrșit, nu s-a găsit nici un element de datare. Totuși, dacă se ține seama de anumite caractere, această ceramică poate fi încadrată în epoca feudal-timpurie. Dificultatea se naște atunci cînd se încearcă precizarea datei.

Maniera în care este modelată ceramica demînă, pasta cu cioburi pisate cît și prezența tipsilor constituie tot atîtea elemente de analogie cu cera-

mica de tip Luka-Raikovetkaia-Hlincea I², localizată între spațiul cuprins între Nipru și Siret. Ceramica de tip Luka-Raikovetkaia-Hlincea I este datată atît în U.R.S.S. cît și la noi, în sec. VIII—X.

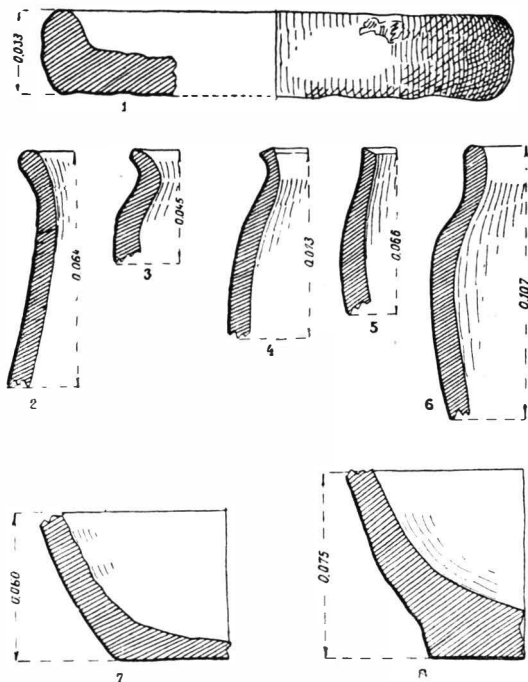

Fig. 4. — 1, tipsie de lut; 2—6, profile de buze de vase; 7—8, profile de funduri de vase.

¹ Unele sînt publicate de Seb. Morintz și Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 343, fig. 11.

² Cultura de tip Luka-Raikovetkaia-Hlincea I este de fapt un aspect regional al culturii Romen-Borșevo, localizată la rîndul ei între Don și Siret. Referiri largi asupra acestor culturi se găsesc în Uniunea Sovietică, la I. I. Leapușkin, О датировке городища роменско-боршевской культуры, în SA, IX, 1947, p. 121 și urm., precum și într-un alt studiu al său. Раннеславянские поселения днепровского лесостепного побережья, în SA, XVI, 1952, p. 7 și urm.; iar la noi în țară, la M. Petrescu-Dimbovița, Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la așezările de tip Romen-Borșevo și importanța lor pentru arheologia RPR, în SCIV, V, 3—4, 1954, p. 569 și urm., precum și la Maria Chișvasi-Comșa, Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din sec. VI—XII, în SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 271—273; idem, Некоторые исторические выводы в связи с несколькими археологическими памятниками VI—XII вв. н. э. на территории РНР, în Dacia, N. S., I, 1957, p. 312—313.

Între ceramica de tip Luka-Raikovețkaia-Hlincea I pe de o parte și ceramica de tip Ciurel¹ pe de altă parte, există și deosebiri evidente. În timp ce vasele din cultura Luka-Raikovețkaia-Hlincea I sînt lucrate numai din pastă cu cioburi pisate, cele de la București sînt modelate, unele din pastă nisipoasă, iar altele din pastă cu cioburi pisate; o altă deosebire constă în aceea că primele, în marea lor majoritate, sînt decorate, spre deosebire de vasele de tip Ciurel, care n-au nici un fel de ornament; în sfîrșit, trebuie reținut și faptul că vasele dintre Nipru și Siret au umerii mai pronunțați, iar buzele lor sînt mult mai răsfrînte în afară decît buzele vaselor de tip Ciurel. Toate aceste trăsături deosebitoare sînt suficiente pentru a înlătura o eventuală încercare de identificare a ceramicii de tip Ciurel cu ceramica de tip Luka-Raikovețkaia-Hlincea I. Prin aceasta însă nu se exclude ipoteza că specia lucrată la roată din cadrul ceramicii de tip Ciurel are o origine răsăriteană. Rămîne ca în cercetările viitoare să se vadă în ce împrejurări și de cine a fost adusă aci.

Dacă se ia în vedere că specia lucrată cu mîna apare totdeauna în asocierie cu o ceramică lucrată la roată, avînd caractere evolute, atunci ea ar trebui datată într-o epocă ulterioară sec. X.

Vasele lucrate la roată, după factură se apropie de vasele sec. XIV. În cadrul speciei lucrate la roată nu se mai întîlnesc mărcile de olar; ornamentul, fie el linie în val sau canelură, atît de frecvent în ceramica sec. X—XI din Cîmpia Romînă, se simplifică acum la maximum; pe fața interioară a vaselor din această categorie, apar coaste puternic reliefate, rezultate din modelarea vaselor cu degetele la o roată cu învîrtire repede. Disparața mărcilor de olar, simplificarea ornamentului, coastele de pe fața interioară a vaselor — sînt fenomene strîns legate de perfecționarea roții olarului și sînt caracteristice sec. XIII—XIV. La locul potrivit s-a spus că au fost găsite și cîteva torți. Acestea se apropie, după factură și tipologie, de anumite torți smălțuite și nesmălțuite găsite la Păcuiul lui Soare, unde sînt datate în sec. XIV.

Din cele relatate mai sus, reiese că specia lucrată la roată din cadrul ceramicii de tip Ciurel se datează într-o epocă cuprinsă între sec. XI și XIV. În părțile ei componente se mai păstrează anumite caractere, evolute bineînțeles, ale ceramicii modelate la roată din sec. X—XI, dar totodată se pot întrezări și unele elemente care se vor dezvolta deplin în sec. XIV. Roata la care este lucrată această ceramică este mult mai perfecționată față de roata folosită în sec. X—XI, dar mai puțin perfecționată decît roata din sec. XIV².

¹ Prin ceramică de tip Ciurel înțelegem întreaga ceramică descoperită pe teritoriul orașului București, care constituie obiectul acestei expuneri.

² Interesant este faptul că aceste vase erau ridicate pe discul roții prin dezlipire cu bețișorul, și nu prin tăiere cu sfoara sau cuțitul, adică prin același procedeu ca și la vasele din sec. X—XI. Această observație ne face să credem că, în epoca feudală timpurie, tipul de roată cel mai cunoscut era roata de mînă. Numai vasele lucrate la o astfel de roată erau dezlipite de pe disc cu bețișorul. În aceeași ordine de idei trebuie specificat că realizarea mărcilor de olar în sec. X—XI nu era posibilă decît la roata de mînă. Și astăzi, acolo unde se mai practică procedeul stampilării vaselor, se folosește tot roata de mînă (vezi Țvețko B. Popovici, Личаство Босне и Херцеговине, în *Glasnik-Sarajevo*, XII, 1957, p. 17 și urm. Cît privește ceramica de care ne ocupăm, după părerea noastră, ea a fost lucrată tot la o roată de mînă, dar perfecționată, cu o turație mărită.

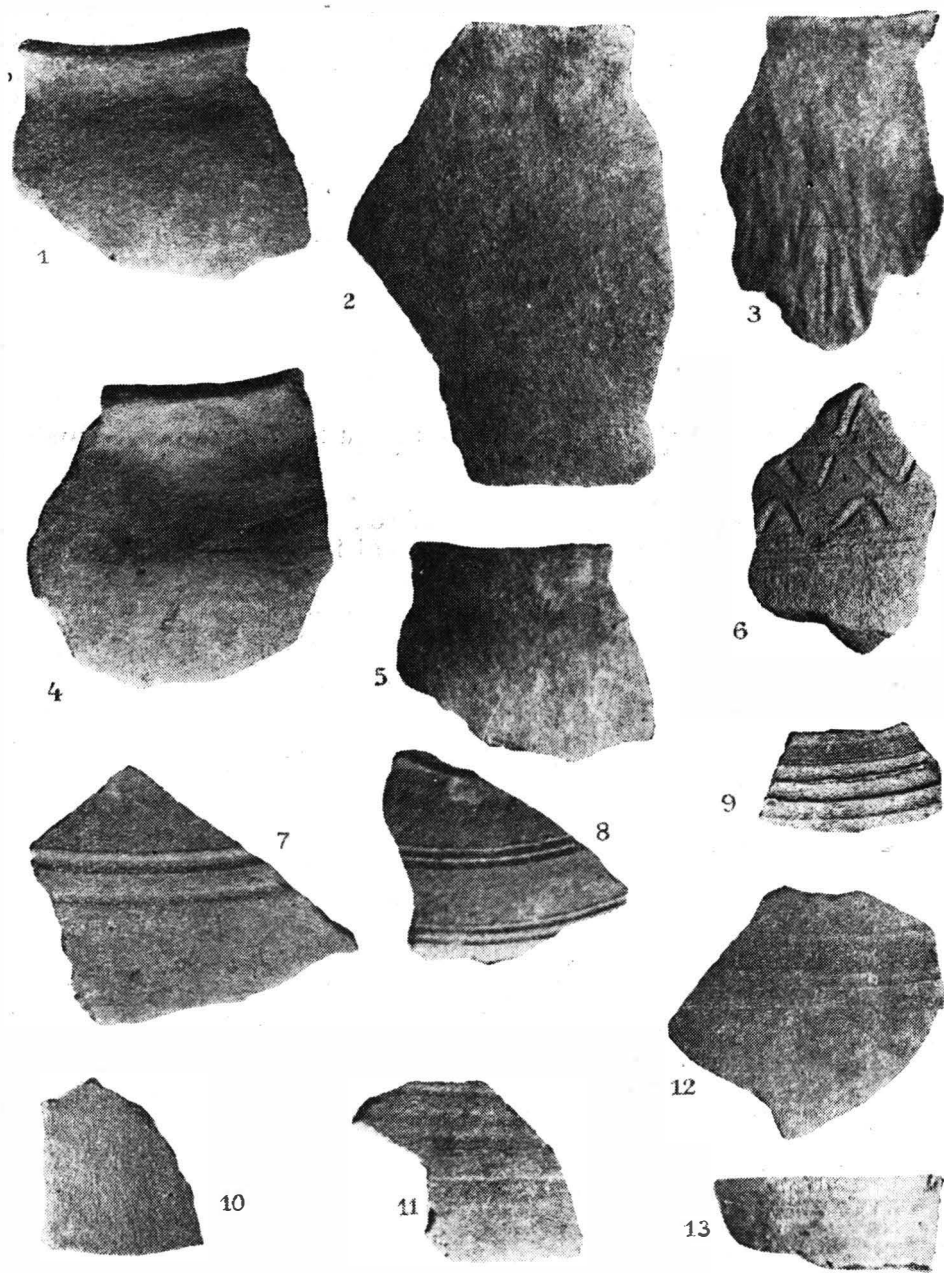

Fig. 5.— 1—5, cioburi de vase lucrate cu mîna ; 6—13, cioburi de vase lucrate la roată.

Vasele lucrate la roată, din cadrul ceramicii de tip Ciurel, se aseamănă în ce privește forma, profilul buzei, pasta și tehnica de lucru, cu câteva vase găsite într-o locuință de suprafață de la Bisericuța-Garvăn, unde sînt datate cu probabilitate în sec. XIII¹. În legătură cu aceasta, nu este lipsit de interes să se menționeze că unul din vasele lucrate cu mîna, provenit din sectorul Curtea-Vechă se aseamănă aproape pînă la identitate, în ce privește forma, cu unul din vasele lucrate la roată înceată descoperit într-o locuință din nivelul bordeielor arse de la Bisericuța-Garvăn și datat în sec. XII.

Ținînd seama de puținele analogii ce se pot face, socotim că datarea ceramicii de tip Ciurel poate fi restrînsă la sec. XII—XIII².

Această ceramică, nedocumentată pînă acum alt undeva în țara noastră, are o importanță deosebită, fie numai și pentru faptul că este reprezentată de două specii care, după tehnica de lucru, se deosebesc complet una de cealaltă.

Asocierea în epoca feudală timpurie, a unei ceramicii modelată cu mîna care, după cît se pare, își are rădăcinile în ceramica de tip Luka-Raikovețkaia-Hlincea I, cu o ceramică lucrată la roată, a cărei origine autohtonă poate fi urmărită în anumite privințe, pînă în epoca romană, reflectă, după părerea noastră, un fenomen de sinteză culturală care, în mod neașteptat, se va fi desfășurat în Cîmpia Romîină într-o epocă atît de tîrzie.

Vasele lucrate cu mîna și primitivitatea lor, socotim că nu pot fi puse în legătură cu o decădere social-economică în sec. XII—XIII a unei anumite categorii a populației romînești; și aceasta pentru simplul motiv că specia ceramică lucrată cu mîna nu poate fi atribuită băștinașilor, din moment ce ea prezintă în toate componentele sale caractere străine ceramicii autohtone.

În ce ne privește, socotim că asocierea ceramicii lucrată cu mîna cu ceramica executată la roată, reflectă mai degrabă un moment istoric. Sîntem în veacurile în care cumanii locuiesc în regiunile noastre și sînt pe punctul de a-și pierde individualitatea etnică, fiind absorbiți, încetul cu încetul, în masa populației romînești. În atare împrejurări s-ar putea ca ceramica de factură grosolană, modelată cu mîna alături de ceramica lucrată la roată, să reflecte tocmai acest proces.

Deocamdată, în lipsa unor date complete, nu se pot trage concluzii definitive în această problemă. Rămîne ca ea să fie urmărită în viitoarele cercetări. Înainte de toate însă, trebuie stabilită aria de răspîndire a acestui tip ceramic, însușirile esențiale ale fiecărei specii în parte, și în sfîrșit trebuie precizate eventualele caractere comune ambelor specii din care se compune ceramica pe care am descris-o. În afară de acestea, în viitor trebuie găsite și elemente sigure de datare. Deoarece ceramica

¹ Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 725.

² Această clasare a fost făcută prima dată de Seb. Morintz (Seb. Morintz și Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 343).

pe care am prezentat-o se individualizează ca un tip deosebit al ceramicii feudale timpurii din Cîmpia Romînă, propunem ca ea să fie numită ceramică de tip Ciurel.

PETRE DIACONU

О КЕРАМИКЕ XII—XIII ВВ. НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА БУХАРЕСТА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В настоящей статье автор рассматривает новый тип керамики раннефеодального периода, обнаруженной на территории города Бухареста в следующих пунктах: во дворе Государственного Архива (холм Михай-Вода), на участке Куртя-Веке, на холме Чурел и Фундени.

Керамика была найдена в гончарных печах и в землянках. В гончарных печах ее всегда находили вместе с сырцовыми валиками.

По характеру выделки керамика подразделяется на две большие категории: а) керамику ручной лепки и б) керамику, сделанную на кругу. Изготовленные на кругу сосуды вылеплены лишь из песчаного теста, между тем как сосуды ручной лепки сделаны либо из песчаного теста, либо из теста с примесью толченых черепков.

Преобладающая форма: горшок-банка. В нескольких местах найдены фрагменты сработанных вручную подносов.

На сосудах ручной работы нет орнамента. Остальные сосуды украшены горизонтальными каннелюрами или волнистыми линиями, ограниченными горизонтальными каннелюрами.

Некоторые элементы ручной лепки керамики указывают на близость ее к типу керамики Луки-Райковецкой-Глинчи I. Учитывая однако, что она всегда встречается в сочетании с сделанной на кругу керамикой, принадлежащей более продвинутой стадии, автор датирует ее XII—XIII вв. Не опровергая положение о восточном происхождении керамики ручной выделки, автор в то же время подчеркивает автохтонное происхождение керамики, сделанной на кругу.

Сочетание обоих видов рассматривается как явление культурного синтеза, происходившего в адепных местах в XII—XIII в.

Принимая во внимание, что эта керамика представляет собой тип керамики раннефеодальной эпохи, автор предлагает назвать ее „керамикой типа Чурел”.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Сосуд ручной лепки.

Рис. 2. — Сосуд, сделанный на кругу.

Рис. 3. — 1. сырцовый валик; 2 — 3, ручки сосудов на кругу.

Рис. 4. — 1. глиняное блюдо; 2. профиль венчика сосуда; 7 — 8. профиль доньев сосудов.

Рис. 5. — 1 — 5, черепки сосудов ручной лепки; 6 — 13. черепки сосудов, сделанные на кругу.

OBSERVATIONS SUR LA CÉRAMIQUE DES XIIe et XIIIe SIÈCLES DÉCOUVERTE SUR LE TERRITOIRE DE LA VILLE DE BUCAREST

RÉSUMÉ

Cet article est consacré à un nouveau type de céramique datant de la haute époque féodale, découvert sur le territoire de la ville de Bucarest, dans la cour des Archives de l'Etat (colline de Mihai Vodă), dans le secteur du Vieux Palais (Curtea Veche), sur la colline de Ciurel et à Fundeni.

Cette céramique a été trouvée dans des fours de potier et dans des fonds de cabanes. Dans les fours de potiers, elle était toujours accompagnée de rouleaux d'argile.

D'après le procédé utilisé pour sa production, elle se divise en deux grandes catégories : a) céramique faite à la main et b) céramique façonnée au tour. Tandis que les vases faits au tour sont modelés uniquement en une pâte sablonneuse, les autres sont, soit en pâte sablonneuse, soit en une pâte de tessons broyés.

Le type prédominant est celui du vase en forme de pot. En quelques endroits, des fragments de plats façonnés à la main ont également été mis au jour.

Les vases faits à la main ne sont pas décorés. Les autres sont ornés de cannelures horizontales ou de lignes sinusoïdales bordées de cannelures horizontales.

La céramique travaillée à la main présente certains éléments qui la rapprochent de la céramique du type Luka-Raikovetzkaia-Hlincea I. Néanmoins, étant donné qu'elle apparaît toujours associée de la céramique façonnée au tour, d'un caractère plus évolué, l'auteur la date des XIIe et XIIIe siècles. Sans contester l'origine orientale de la poterie faite à la main, il souligne l'origine autochtone de la poterie façonnée au tour.

L'association de ces deux sortes de poteries est regardée comme un phénomène de synthèse culturelle, qui a dû avoir lieu, dans la région en question, aux XIIe et XIIIe siècles.

Tenant compte du fait que les caractères propres de cette céramique en font un type à part de la haute époque féodale, l'auteur propose de lui donner le nom de « céramique du type Ciurel ».

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Vase façonné à la main.

Fig. 2. — Vase fait au tour.

Fig. 3. — 1, Rouleau d'argile ; 2-5, anses de vases faits au tour.

Fig. 4. — 1, Plateau d'argile ; 2-6, profils de rebords de vases ; 7-8, profils de fonds de vases.

Fig. 5. — 1-5, Tessons de vases façonnés à la main ; 6-13, tessons de vases faits au tour.

UN PANDANTIV GLOBULAR DESCOPERIT LA BISERICUȚA-GARVÂN

În epoca feudală timpurie se întâlnește o serie de obiecte de podoabă răspândite pe o întinsă arie geografică. Există însă și o altă categorie în care intră podoabe caracteristice numai anumitor regiuni. Din rîndul acestora din urmă fac parte și pandantivele globulare, de formă sferoidală, care, cu excepția cîtorva exemplare găsite izolat în Ungaria¹, Iugoslavia² și Germania³, apar, în deosebi, pe teritoriul cehoslovac. Acolo, ele se găsesc de cele mai multe ori, în mormintele slave din secolele IX—X și mai rar în așezări din aceeași epocă⁴.

Pendantivele globulare sînt lucrate fie din aur sau argint, fie din bronz, uneori aurite sau argintate.

Ornamentul constă din diferite motive geometrice, florale sau zoomorfe.

Descoperirile din cimitirele din Cehoslovacia dovedesc că ele făceau parte dintr-un șirag. De obicei, pe un asemenea șirag se găsea un singur pandantiv, restul obiectelor de podoabă constînd din mărgelile, clopoței globulari, lunule, ș.a.⁵

¹ Pataki Vióor, *A Hevesi honfoglaláskori női sírlelet*, în *FoliaArch*, I—II, Budapesta, 1939, p. 201, pl. I/16.

² Korošek, *Pluj*, 1950, fig. 21 și 110, după Vilém Hrubý, *Staré Město: velkomoravské pohřebiště Na valách*, Praga, 1955, p. 208.

³ K. Dinklage, *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten*, 1943, p. 12.

⁴ Cele mai multe s-au găsit în cimitirul de la Staro Město (cf. Vilém Hrubý, *op. cit.*); apoi în cimitirele de la Boleradici și Boršic (Josef Poullk, *Staroslovanska Morava*, Praga, 1948, p. 55), în cimitirul de la Rebesovic (J. Nekvasil, *AR*, VI, 4, 1954, p. 433 și urm.); în cimitirul de la Zobor (Pavol Čaplovič, *Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom*, în *Slovenska Archeologia* II, 1954, p. 5 și urm.). Asemenea obiecte de podoabă au apărut și în diferite așezări, cum este aceea de la Libice (R. Turek, *Vyzkum Libického hradiště v roce 1950*, în *AR*, III, 2—3, 1951, p. 191 și urm.). Pendantive din aceeași așezare mai sînt publicate și în *AR*, V, 5, 1953, p. 634, fig. 282 și p. 635, fig. 283.

⁵ Atunci cînd pe un șirag se găsea un singur pandantiv globular, el era suspendat la mijlocul șiragului, constituind piesa centrală. Cînd, pe același șirag erau suspendate două pendantive, ele erau așezate unul în dreapta, iar celălalt în stînga (Pavol Čaplovič, *op. cit.*, p. 44, pl. X/7).

Unicul pandantiv globular din țara noastră a fost găsit în anul 1953 în așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn (r. Măcin, reg. Galați; fig. 1). Acesta este lucrat din bronz. Diametrul lui măsoară 0,024 m. Partea superioară este prevăzută cu un inel pentru suspendat, în timp ce partea inferioară are o ieșitură cilindrică — un fel de „coșuleț” — în care, probabil era fixată o piatră sau o pastilă de sticlă¹.

Pendantivul este ornamentat cu opt grupuri de câte trei cercuri concentrice, executate în tehnica filigranului. De remarcă că ultimele

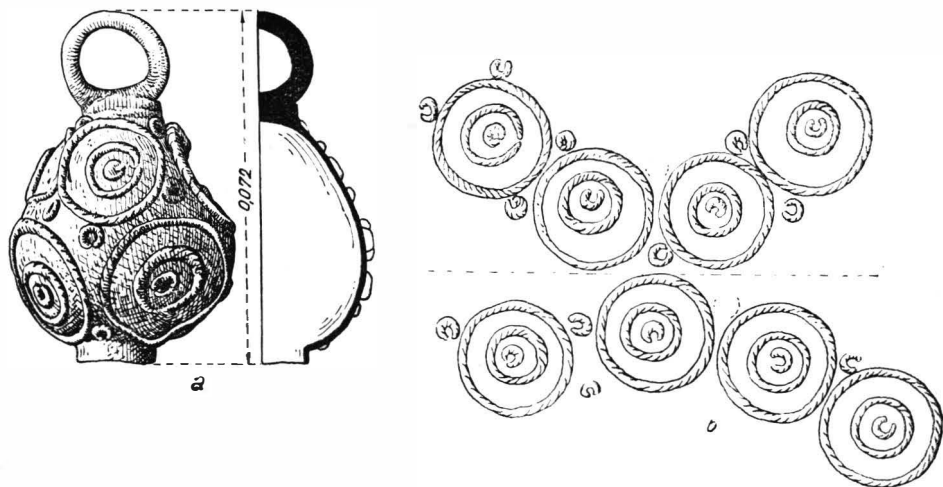

Fig. 1. — Pandantiv globular în bronz decoperit la Bisericuța-Garvăn.

cercuri, cele din interior, n-au capetele încheiate și din această cauză ele au aspect de semilună. În fiecare spațiu dintre cercurile concentrice se găsește câte un alt cerculeț.

Exemplarul de la Bisericuța-Garvăn a fost descoperit într-un complex datat în sec. XI.

Dacă asupra datării pandantivelor globulare părerile cercetătorilor nu se prea deosebesc, admitându-se, în general, că ele aparțin sec. IX—X², în schimb, în ce privește originea și locul unde se lucrau, nu s-a ajuns încă la un consens. Preidel le socotește opera giuvaergiilor din Bavaria și în consecință, după părerea lui, aci trebuie căutate centrele de unde se

¹ Pandantive globulare cu „coșulețe” pentru piatră au fost găsite și în Cehoslovacia (Josef Poulík, *op. cit.*, pl. LXIV/2—3).

² Datarea în sec. IX—X, este acceptată de Pataki Vidor, *op. cit.*, p. 208; de K. Diniklage, *op. cit.*, p. 12; de J. Poulík, *op. cit.*, p. 55 și urm., în sfârșit, de Vilém Hrubý, *op. cit.*, p. 206 și urm. Hampel, referindu-se la pandantivele globulare de la Pusztá Gzilas, le datează în sec. X—XI (J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, II, p. 666). Aceeași datare o dă și J. Schranil în *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů*, în *●P*, 1925, p. 183 (citată după V. Hrubý, *op. cit.*, p. 208).

răspîndesc în tot restul centrului Europei¹. Korošec, referindu-se la puținele pandantive globulare găsite în Iugoslavia, emite părerea că acestea ar fi fost lucrate de meșteșugarii locali². În sfîrșit, J. Poulik susține că ele provin din Bizanț³. În argumentarea acestei afirmații, învățatul ceh se bazează pe descoperirea unui pandantiv din sec. VI la Niceea⁴, asemănător intrucîtva cu cele din sec. IX—X din centrul Europei. Faptul că acesta este unicul exemplar cunoscut pînă acum în Bizanț, cît și depărtarea în timp și spațiu sînt de natură, însă, să excludă ipoteza că pandantivele globulare din centrul Europei provin din imperiul bizantin.

De asemenea nu există nici cel mai mic indiciu, care să permită ipoteza că ele sînt aduse din răsăritul Europei⁵.

Așa stînd lucrurile, este firesc ca centrele unde se lucrau aceste podoabe să fie căutate în Cehoslovacia, adică în regiunea unde s-au descoperit cele mai multe exemplare. Nu se poate admite ca în sec. IX—X aceste podoabe să fie aduse pe teritoriul cehoslovac din alte regiuni, unde ele sînt necunoscute. Atribuirea pandantivelor globulare meșteșugarilor-giuvaergii din Slovacia și Boemia poate fi întărită și prin constatarea că în epoca feudală timpurie, în această parte a Europei, erau lucrate foarte multe obiecte de podoabă, pe cît de variate, pe atît de dibaci executate. Unele dintre acestea vor fi fost răspîndite pe calea schimbului și în alte părți. Dacă luăm în considerare cronică lui Nestor care amintește că între alte produse cunoscute în preajma anului 1000 e.n. la gurile Dunării, se număra și argintul adus din centrul Europei⁶, sîntem îndreptățiți să admitem că unele din obiectele de podoabă de aici vor fi fost opera meșteșugarilor din Boemia și Slovacia. În felul acesta, se poate explica și prezența la Bisericuța-Garvăn a pandantivului globular descris mai sus. El nu poate să fie de proveniență bizantină. Dacă am admite această ultimă ipoteză, s-ar naște o dublă nedumerire : în primul rînd, cum poate să fie adus din Bizanț, un tip de podoabă, necunoscut acolo ; iar în al doilea rînd, cum este posibil ca în așezările feudale-timpurii din Dobrogea să nu se fi găsit, în atîția ani de cercetări, și alte asemenea podoabe, știut fiind cît erau de puternice relațiile economice și ca atare schimburile de produse dintre Dobrogea și restul imperiului bizantin⁷.

¹ H. Preidel, *Handel und Verkehr*, în *Südostforschungen*, 5, 1940, p. 496—497.

² Korošec, *op. cit.*, p. 97 (citată după V. Hrubý, *op. cit.*, p. 210).

³ J. Poulik, *op. cit.*, p. 56.

⁴ J. Schranil, *op. cit.*, fig. 70, p. 70, p. 182 (citată după J. Poulik, *op. cit.*, p. 55).

⁵ S-ar putea însă ca aceste pandantive să-și aibă originea în podoabe asemănătoare, cum sînt clopoștii globulari alți de răspîndiți în răsăritul Europei și Siberia, dar aceasta este o altă problemă, care va fi clarificată numai în măsura în care vor fi cercetate, în ansamblu și multilateral, toate podoabele de formă sferoidală.

⁶ G. Popa-Lisseanu, *Isoarele istoriei Romînilor*, VII, București, 1935, p. 73.

⁷ Obiecte de proveniență bizantină sînt documentate în toate așezările feudale timpurii din Dobrogea, dar cu osebire la Bisericuța-Garvăn. Pentru acestea din urmă vezi I. Barnea, *Relațiile dintre așezarea de la Bisericuța-Garvăn și Bizanț, în sec. X—XII*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 641—637.

Aceeași argumentare este valabilă și în privința unei eventuale ipoteze după care pandantivul globular de la Bisericuța-Garvăn ar fi adus din regiunile răsăritene ¹.

Cît privește existența în Dobrogea sau în alte regiuni din țara noastră a unor centre unde vor fi fost executate asemenea podoabe, o atare ipoteză nu se poate bizui, pînă în momentul de față, pe nici un temei.

În consecință, socotim că pandantivul globular de la Bisericuța-Garvăn nu putea să vină decît din Slovacia sau Boemia, adică, de-acolo de unde s-au răspîndit asemenea podoabe și în alte părți: Sudul Germaniei, Iugoslavia și Ungaria. Din Slovacia și Boemia au fost aduse probabil la Dunărea de jos și alte tipuri de obiecte de podoabă, dar în stadiul actual al cercetărilor, este greu de precizat, care sînt acestea. În legătură cu aceasta, trebuie amintit că cele mai bune analogii pentru obiectele de podoabă din tezaurul descoperit în vara anului 1954 la Bisericuța-Garvăn ² se găsesc în Cehoslovacia.

Nu încapă îndoială că, în viitoarele cercetări, vor fi adunate date mai ample asupra relațiilor economice și implicit, asupra schimburilor de produse, în epoca feudală timpurie, dintre Boemia și Slovacia, pe de o parte, și în regiunile de la Dunărea de jos, pe de altă parte. Dunărea constituia și atunci ca și acum una dintre cele mai bune căi de comunicație, iar la gurile ei se întîlneau produse din diverse regiuni ale Europei.

PETRE DIACONU

ШАРОВИДНАЯ ПОДВЕСКА, НАЙДЕННАЯ В БИСЕРИКУЦЕ-ГАРВЭНЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор описывает шаровидную бронзовую подвеску, найденную в раннефеодальном поселении Бисерикуца-Гарвэн. Форма ее шарообразна; верхняя часть снабжена колечком для подвешивания, в нижней части есть цилиндрическая выпуклость, к которой, вероятно, прикрепляли камень или стеклышко. Подвеска украшена филигранным орнаментом, состоящим из групп по три concentрических круга.

Комплекс, в котором обнаружили подвеску, датируется XI в. Подобные украшения в большом количестве были найдены на территории Чехословакии. Это заставляет автора предположить во второй части работы, что украшения такого рода изготовлялись в Богемии и Словакии.

¹ Este adevărat că și în U.R.S.S. au fost găsite câteva podoabe globulare. Acestea însă sînt de un tip deosebit; n-au nici inel pentru agățat și nici „coșuleț” pentru piatră. În ce ne privește socotim că nu poate fi nici o legătură între podoabele globulare de aci și cele din centrul Europei. Pentru cele din U.R.S.S., G. F. Korzuhina, Русские клады, Москва-Ленинград, 1954 pl. LI/1 și 2.

² Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogelia*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 731, fig. 20.

Отсюда путем торгового обмена они распространялись и в других местах (в Югославии, Венгрии, на юге Германии, в области Нижнего Дуная). Последняя область, где находится раннефеодальное поселение Бисерикуца-Гарвэн, около 1000 года была своего рода рынком, куда стекались товары из разных стран Европы. В подтверждение своего положения автор цитирует хронику Нестора, в которой говорится о привозе некоторых товаров из центральной Европы к устьям Дуная.

Автор оспаривает гипотезу о византийском происхождении шаровидных подвесок, прежде всего опираясь на то, что они неизвестны в Византийской империи в раннефеодальную эпоху.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Шаровидная бронзовая подвеска, найденная в Бисерикуце-Гарвэне.

PENDENTIF GLOBULAIRE TROUVÉ À BISERICUȚA-GARVĂN

RÉSUMÉ

L'auteur décrit un pendentif globulaire en bronze, découvert dans la station de Biserița-Garvăn, datant de la haute époque féodale. Il est de forme sphéroïdale et porte à sa partie supérieure un anneau de suspension, tandis que la partie inférieure est pourvue d'une saillie cylindrique où était probablement sertie une pierre ou une pastille de verre. Le pendentif est orné de groupes en filigrane de trois cercles concentriques chacun.

L'ensemble où il a été trouvé date du XIe siècle. Des objets de parure de ce genre ont également été découverts en grand nombre sur le territoire tchécoslovaque. Ce fait incite l'auteur à formuler, dans la seconde partie de son exposé, l'hypothèse que la région où l'on travaillait ce genre de parures a dû être la Bohême et la Slovaquie. De là, ils ont dû se répandre par voie d'échange dans d'autres pays (Yougoslavie, Hongrie, Allemagne méridionale et région du Bas-Danube). Cette dernière région, où se trouve la station de haute époque féodale de Biserița-Garvăn, a été aux environs de l'an 1000 une sorte de marché servant de débouché aux marchandises de différentes parties de l'Europe. A l'appui de son affirmation, l'auteur rappelle l'information de la Chronique de Nestor où il est question de certaines marchandises de l'Europe centrale qui venaient jusqu'aux bouches du Danube.

L'auteur combat l'hypothèse selon laquelle ces pendentifs proviendraient de Byzance, se fondant, en premier lieu, sur la constatation que de tels pendentifs sont inconnus dans l'empire Byzantin au cours de la haute époque féodale.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Pendentif globulaire en bronze découvert à Biserița-Garvăn.

ÎN LEGĂTURĂ CU O SIGLĂ DE PE UN VAS DIN SPECIA CENUȘIE PREFEUDALĂ DE LA TÎRĞȘOR

Vechiul Tîrğșor, din preajma Ploieștilor, a intrat în literatura istorică din țara noastră ca un important centru economic și politic al Țării Românești, în secolele XV și XVI. Dar Tîrğșorul, așa cum au dovedit cercetările arheologice din anii 1956 și 1957, ascunde în vatra sa importante vestigii de cultură materială, care se înseriază cronologic începînd cu sfîrșitul paleoliticului și continuînd apoi cu principalele trepte de civilizație care au urmat — pînă la dispariția orașului medieval, în secolul al XVII-lea, cînd tîrgul se „sparge”, devenind o siliște părăsită ca atîtea altele ¹.

Semnlat sporadic încă din cursul campaniei din anul 1956, materialul arheologic prefeudal și feudal timpuriu a fost recoltat mai din abundență în cursul campaniei din anul 1957. Firește, întrucît săpăturile de la Tîrğșor sînt abia într-un stadiu de început, e normal ca materialul arheologic și observațiile înregistrate să nu permită încă o privire de sinteză asupra veacurilor din care datează (sec. IX—XI). El poate sugera numai unele ipoteze de lucru și de canalizare a cercetărilor viitoare pe o direcție bine elaborată, privind mai ales problema atît de complexă și de spinoasă a formării poporului nostru.

Stratul corespunzător nivelului de viață prefeudal și feudal timpuriu de la Tîrğșor măsoară o grosime de 0,25—0,41 m. În anumite porțiuni este deranjat de intervențiile ulterioare — gropi, morminte și locuințe feudale. Din cele patru bordeie descoperite pînă în prezent, mai bine păstrat este acela notat cu nr. 3. Vatra acestuia a fost amenajată pe o platformă cruțată și avea probabil forma unei potcoave. S-a găsit și un fragment din *gardina* vetrei, executată din lut și măsurînd circa 10 cm înălțime. Materialul ceramic descoperit în bordei datează locuința în sec. X—XI.

¹ A se vedea I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, *passim*; C. C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Tîrğșor*, în *BCMI*, XVII, 40, 1924, p. 74—75. Pentru date mai ample cf. N. I. Simache, *O străveche așezare din regiunea Ploiești: Tîrğșorul*, Ploiești, 1957.

Ceramica din stratul prefeudal și feudal timpuriu de la Tîrgșor este foarte variată din punct de vedere tipologic și stilistic. Se distinge o categorie inferioară ca tehnică de execuție și alta superioară, lucrată la roată și bogat ornamentată. Motivele de bază ale decorului se compun din benzi de striuri executate cu pieptenele și linie în val simplu, dublu sau în bandă.

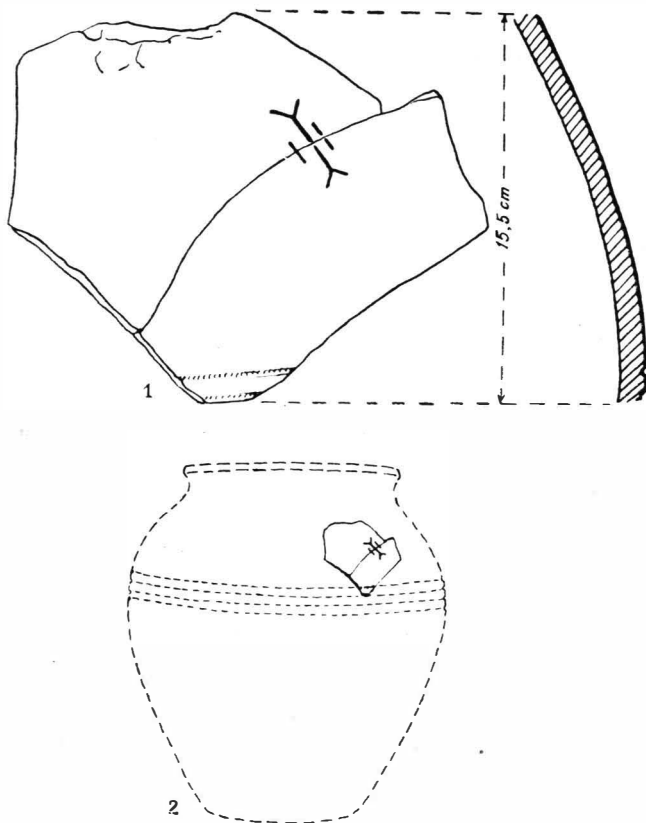

Fig. 1. — 1. Fragment din umărul unui vas cenușiu prefeudal de la Tîrgșor cu un semn zgîriat (graffito); 2. reconstituirea formei vasului de la Tîrgșor după exemplare asemănătoare de la Pliska.

Uneori striurile se combină cu valul, formînd registre ornamentale. Datarea ceramicii este încă relativă — secolele IX—XI; ea se va apropia însă de cea absolută, pe măsură ce se va face microanaliza datelor de ordin stratigrafic. Deocamdată, încadrarea cronologică a materialului arheologic prefeudal de la Tîrgșor s-a făcut prin analogie cu materiale similare din Muntenia și Dobrogea ¹.

¹ Cf. studiul recent apărut al Mariei Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din sec. VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 270 și urm.

Din categoria ceramicii evaluate de la Tîrgșor face parte și așa-numita *specie cenușie*, pusă de obicei în legătură cu ceramica de tip Saltovo de pe teritoriul U.R.S.S.¹. Această ceramică are pasta consistentă, bine arsă neoxidant și e decorată de obicei cu linii lustruite, verticale sau oblice, uneori hașurate, executate cu un obiect plat și lis — procedeu cunoscut încă în a doua epocă a fierului². Vase de acest tip sînt destul de răspîndite pe teritoriul țării noastre, în Transilvania (Sebeș, Blandiana, Cluj, Biharia)³, în Muntenia (Ileana-Podari, Putinei etc)⁴, precum și în Dobrogea⁵. Numeroase sînt vasele de acest tip din Bulgaria — Novi Pazar⁶, Pliska⁷ etc.

Un fragment din această specie de la Tîrgșor atrage atenția printr-un semn, incizat pe umărul unui vas de format mare, decorat cu linii lustruite, oblice, și cu caneluri orizontale paralele dispuse către partea de mijloc a vasului. Analogiile acestuia le putem stabili, aproape pînă la identitate cu vasele din movila nr. XXXIII de la Pliska, datate în prima jumătate a sec. IX⁸ (fig. 1/2). E cazul să menționăm că în aceeași movilă de la Pliska s-a găsit și un fragment pe care s-a zgîriat un semn înrudit ca formă cu acela de la Tîrgșor⁹, însă pasta amforei este de culoare roșie. E interesant de subliniat faptul că nicăieri nu s-a mai găsit un semn din grupa acelora despre care ne ocupăm, figurînd pe vase din specia cenușie prefeudală.

Sigla de la Tîrgșor (fig. 1/1, fig. 2/22) este compusă din trei linii paralele incizate, cea din mijloc fiind bifurcată la ambele capete. Din cauză că fragmentul ceramic este în parte corodat, nu s-a putut stabili cu certitudine dacă sigla a fost aplicată pe vas înainte de ardere (*sgraffito*) sau după ardere (*graffito*). Mai probabil că avem de-a face cu un *graffito*.

Prezența acestor semne pe vestigii arheologice nu-i o noutate, nici măcar pentru țara noastră. Ele apar frecvent în Bulgaria, în așezările primilor bulgari, la Pliska, Madara, Preslav, apoi la Kalugherița, Gökzenen etc. În țara noastră sînt documentate la Dinogetia¹⁰, precum și la Celei, pe gîtul unei amfore¹¹. Dincoace de Olt, în Muntenia, semnul apare pentru prima dată, la Tîrgșor.

¹ M. Cișvasi-Comșa, *op. cit.*, p. 273—276.

² K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 210.

³ *Ibidem*, p. 202; M. Cișvasi-Comșa, *op. cit.*

⁴ Informații de la tov. VI. Zirra, respectiv P. Diaconu.

⁵ M. Cișvasi-Comșa, *op. cit.* E vorba de grupele Camena și Mircea Vodă din Dobrogea și Greaca, Dămăroaia, din Muntenia.

⁶ St. Mihailov, Един старинен некропол при Нови Пазар, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 293—336. Autorul datează necropola în sec. IV—V și o atribuie sarmaților (p. 336, rez., francez). A se vedea însă observațiile făcute de N. Mavrodinov, Разкопки и исследования в Болгарии за последние годы, în SA, XXIV, p. 137 — *apud* M. Cișvasi-Comșa, *op. cit.*, p. 274, de unde rezultă că necropola datează din sec. VII—VIII și este atribuită proto-bulgarilor.

⁷ S. Gheorghieva, Разкопки на могили XXXIII и XXXII в Плиска, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 11—41. Autoarea datează materialul arheologic în prima jumătate a sec. IX (p. 40—41, rez. german).

⁸ *Ibidem*, p. 23, fig. 18/3.

⁹ *Ibidem*, p. 18, fig. 12—13.

¹⁰ Folosim aici un material încă inedit, cu aprobarea binevoitoare a tov. prof. Gh. Ștefan.

¹¹ D. Tudor, Vase „protobulgare” descoperite în Ottenia, în SCIV, II, 1950, 1, p. 141, fig. 2.

În general, aceste semne sînt considerate fie protobulgare, fie slave. Ele apar în bazinul sud-dunărean pe diferite categorii arheologice : cera-

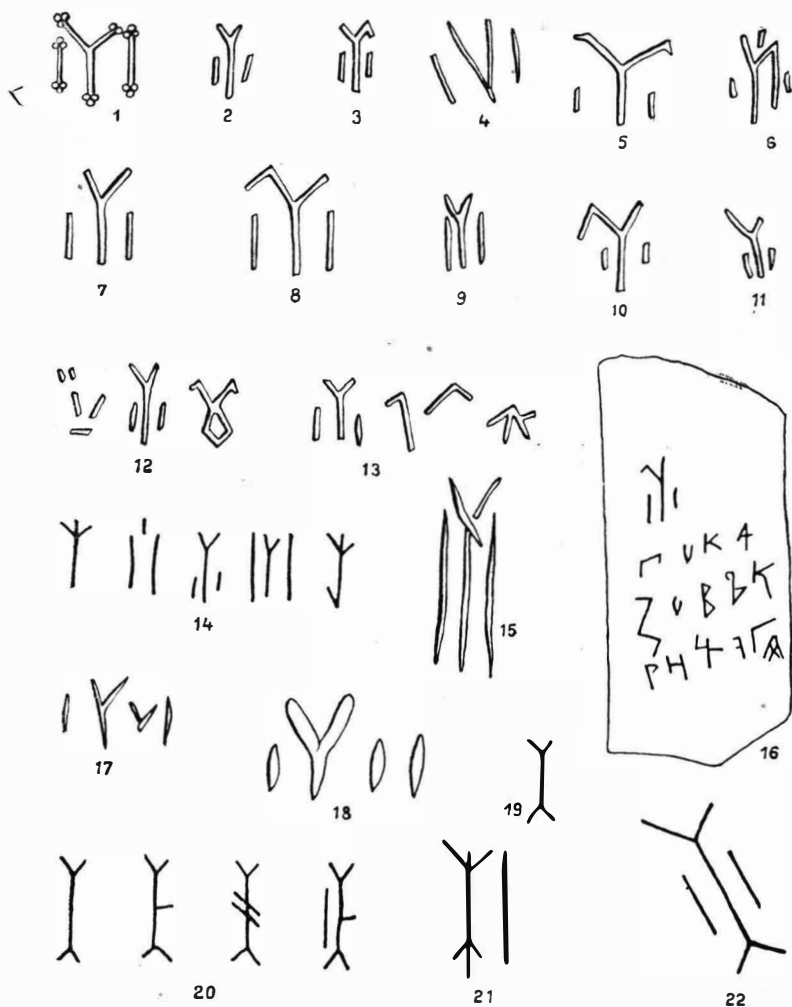

Fig. 2. — Semne înrudite cu sigla de la Tîrșor: 1, Prestovaț; 2—6, Pliska; 7—9, Madara; 10—11, Kalugherița; 12, Gözeken; 13, Pliska; 14, Preslav; 15, Celei; 16, Pliska; 17—18, Preslav; 19, Slon; 20, Dinogetia; 21, Țaricin; 22, Tîrșor.

mică (vase, țigle, conducte, cărămizi, greutăți de plasă), pe pietre fasonate și chiar pe tencuieli de ziduri¹. Un semn din această grupă este

¹ Gezá Fehér, Паметниците на прабългарската култура, în *Izvestia-Institut*, III 1925, p. 53—59; idem, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises* în *ArchHung*, VII, 1931, p. 151 și urm.; Kr. Mijatev, Крумовят дворец и други новоот-

reprezentat și pe un inel de aur din tezaurul de la Prestovaț (sec. IX)¹. Nu intră în categoria acestor semne reprezentarea de pe coiful de fier de la Ozana (Bulgaria), aflat în colecțiile Muzeului din Kazanlık².

În privința reprezentării semnului se pot distinge două grupe: una include semnele din Bulgaria, unde obișnuit sînt redade sub forma IYI (Pliska, Madara, Preslav etc.) și cu variante (fig. 2/2—14, 16—18). Din această grupă face parte și semnul de la Celei (fig. 2/15). A doua grupă cuprinde semnele de la Dinogetia (fig. 2/20). De această grupă se leagă și semnul de la Tîrșor³.

Opiniile exprimate în legătură cu semnificația, originea și datarea acestor semne sînt diferite. *Gezá Féhér*, într-un studiu consacrat monumentelor protobulgare apărut în 1931⁴, le consideră ca făcînd parte din scrierea populară a primilor bulgari — idee ce n-a căpătat aderenți nici măcar printre arheologii bulgari. *N. Mavrodinov* acordă acestor semne o semnificație „dacă nu alfabetică, cel puțin una simbolică”⁵, iar *St. Stancev* le socotește în categoria semnelor de meșteri, opinînd chiar că prezența siglei non-slave Y ar indica dependența economică a meșterului față de un mare proprietar, sau față de familia acestuia⁶. În sfîrșit, *D. Tudor* consideră că „nu le putem interpreta decît ca semne magico-religioase, folosite de populația necreștină. Semnificativ pentru acest fapt, continuă arheologul român, este prezența acestor semne în sanctuarul păgîn de la Madara și dispariția lor o dată cu creștinarea lui Boris-Mihail”⁷. În legătură cu vasele de la Celei, autorul se rialiază părerii lui *Kr. Mičatev*, după care „în aceste vase trebuie să vedem o ceramică slavă, împrumutată din olăria greco-romană”⁸; — *D. Tudor* ajungînd apoi la concluzia că semnele ca și vasele pe care le poartă n-au nimic comun cu protobulgarii

крити в Плиска, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—1942, p. 80, fig. 146, p. 93, fig. 160; idem, Славянска керамика в България, Sofia, 1948, p. 19, fig. 13, p. 20, fig. 14, p. 41, fig. 31; St. Stancev, Три новозакрити църкви в Преслав în *Razkopki i proučivaniia*, III, 1948, p. 85, fig. 11; idem, Домашната керамика от Преслав, *ibidem*, p. 142, 143, fig. 20, p. 144, fig. 21 etc. Forme noi și interesante ale acestor semne sînt publicate de I. Clangova, Търговски помещения край южната крепостна стена в Преслав, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 273—274, pl. I—II, de unde am luat semnele care figurează la noi în fig. 2/17—18.

¹ N. Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklos*, în *ArchHung*, XXIX, 1943, p. 78, fig. 43/2, p. 83, fig. 46.

² N. Mavrodinov, Разкопки и проучивания в Плиска, în *Razkopki i proučiv.* III, 1948, p. 165, fig. 2. Credem că semnul de pe coiful de la Ozana („semn cnezal” la N. Mavrodinov) reprezintă în realitate o schiță foarte stilizată a figurii umane. Într-adevăr, de o parte și de alta a semnelui Y în relief se disting: sus două linii orizontale care indică ochii, iar jos, la piciorul semnului Y, se găsesc două mici proeminențe (vizibile în fotografia publicată) care indică fosele nazale.

³ Între semnele de la Slon se găsește și linia bifurcată la ambele capete, asemănătoare semnelor de la Dinogetia (fig. 2/19) — cf. Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, pl. Z.

⁴ *Les monuments* . . . p. 152.

⁵ *Le trésor protobulgare* . . . p. 82.

⁶ Грънчарски знаци от Плиска, Мадара и Преслав, în *Razkopki i proučiv.*, III, 1948, p. 246 (rez. francez).

⁷ *Op. cit.*, p. 147.

⁸ *Ibidem*, p. 148.

„decît prin faptul că au putut pătrunde în această regiune (la nord de Dunăre, *n. n.*) o dată cu anexiunile lui Krum și Omurtag”¹.

În același fel vede problema și arheologul bulgar *Stamen Mihailov*. El publică un fragment din toarta unei amfore (fig. 2/16) pe care s-a gravat o inscripție slavă precedată de semnul IYI. Inscripția este datată după caracterele paleografice în sec. XI—XII²; dacă datarea este bună, ar însemna că semnele persistă și după creștinarea bulgarilor și apariția alfabetului slav.

Din cele arătate pînă aici reiese că problema semnelor de pe unele monumente arheologice ale epocii prefeudale și feudale timpurii din bazinul dunărean — rămîne încă deschisă. Credem însă că pentru rezolvarea ei trebuie avută în vedere și populația autohtonă din această regiune. În afară de faptul că fondul local, străvechi, se face simțit din plin în structura și aspectul ceramicii cenușii prefeudale, ne reține atenția împrejurarea că un semn din familia aceloră amintite mai sus se află documentat cu mult înainte, în sec. VI, în asociere cu altele, pe cărămizile basilicii vechi creștine de la Țaricin (Iugoslavia), datînd din epoca lui Justinian (fig. 2/21)³. Dacă semnele de la Țaricin aparțin într-adevăr constructorilor basilicii creștine, aceștia nu erau slavi — încă păgini — ci foarte probabil meșteri locali, care vor fi avut semnele lor distinctive, inspirate din civilizația bizantină; cu timpul, aceste semne vor fi fost preluate de către slavi și poate chiar de către primii bulgari.

Cît privește *semnificația* acestor semne — răspunsul e greu de precizat. Ele nu pot fi însă semne de atelier, căci meșterul olar de la Pliska nu făcea și inele de aur și nici nu lucra la înălțarea palatului lui Krum. S-ar putea ca ele să reprezinte un lucru de comandă — dar ipoteza poate fi tratată cu suficientă rezervă.

Vasul cenușiu cu siglă de la Țirgșor provine din import de la sud de Dunăre. O indicație în acest sens o constituie raritatea relativă a acestei specii ceramice în complexul prefeudal de la Țirgșor (circa 4—5% din totalitatea ceramicii). Firește, cercetările viitoare vor corecta sau întregi problemele legate de conținutul culturii materiale din epoca prefeudală, din această regiune puțin cercetată pînă în prezent.

N. CONSTANTINESCU

¹ *Op. cit.*, p. 151.

² St. Mihailov, Археологически материали от Плиска, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 81, fig. 29, p. 178 (rez. francez).

³ Cf. Nevenka Spremo-Petrovici, Базилика са криптом у Царичином граду, în *Starinar*, s. n., III—IV/1952—1953, Belgrad, 1955, p. 169—180 (fig. 7, p. 172). Semnele de pe cărămizile de la Țaricin sînt zgîtriate după arderea cărămizilor (graffito), fapt ce implică o anumită rezervă în ce privește datarea acestor semne. Ele sînt înrudite ca formă cu acelea de la mănăstirea Avradak din Bulgaria (vezi St. Stancev, Домашната керамика . . . , p. 143, fig. 20/3—4) și cu acelea de la Preslav-Bial Briag (cf. N. Anghelov și St. Stancev, Гражданска постройка в долината на Бял—Бряг при Преслав, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 434, fig. 7).

ПО ПОВОДУ ТИТЛА НА СЕРОМ ДОФЕОДАЛЬНОМ СОСУДЕ ИЗ ТЫРГШОРА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор снова выдвигает вопрос о так называемых „протоболгарских” знаках. На обнаруженном в 1957 г. в Тыргшоре фрагменте большого серого сосуда есть насеченное титло. Аналогичные титла встречаются и в других областях балкано-дунайской зоны — в Диногетии, Болгарии (Плиска, Мадара, Калугерица и т. д.) и Югославии (в древней христианской базилике VI в. в Царицынграде.).

Недавно было высказано мнение, что эти считавшиеся протоболгарскими знаки все же славянского происхождения (Кр. Миятев, Д. Тудор, С. Михайлов). На основании царицынских знаков автор считает возможным, что клейма на памятниках культуры дофеодалного времени, сделаны местными мастерами, под влиянием византийской культуры. Затем их переняли славяне и, возможно, протоболгары.

Орнаментированный лощеными линиями серый сосуд из Тыргшора был привезен из страны, находившейся к югу от Дуная. Все же подобные сосуды свидетельствуют о сохранении древней традиции серой керамики латенского периода и III—IV вв. н. э., хотя их и связывают с керамикой салтовского типа, обнаруженной на территории СССР.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, Фрагмент плеча серого сосуда дофеодалного периода из Тыргшора, с процарапанным знаком (граффити); 2, восстановление сосуда из Тыргшора по облику сходных экземпляров из Плиски.

Рис. 2. — Знаки, напоминающие титло из Тыргшора: 1, Престовац; 2 — 6, Плиска; 7 — 9, Мадара; 10 — 11, Калугерица; 12, Гезекен; 13, Плиска; 14, Преслав; 15, Челей; 16, Плиска; 17 — 18, Преслав; 19, Слон; 20, Диногетия; 21, Царицын; 22, Тыргшор.

À PROPOS D'UN SIGLE INCISÉ SUR UN VASE DE TÎRGȘOR, DE L'ESPÈCE GRISE PRÉFÉODALE

RÉSUMÉ

L'auteur remet en discussion le problème des signes dits « protobulgares ». Un fragment d'un grand vase gris, découvert en 1957 à Tîrgșor, porte un sigle incisé. Des sigles de ce genre ont également été trouvés dans d'autres régions de l'espace balkano-danubien : en Roumanie (Dinogetia), en Bulgarie (Pliska, Madara, Kalugéritza, etc.) et en Yougoslavie (dans l'antique basilique chrétienne du VIe siècle, à Caričin.

Considérés longtemps comme des signes « *protobulgares* », on a pré-tendu ces derniers temps qu'ils seraient malgré tout « *slaves* » (Kr. Miajtev, D. Tudor, St. Mikhaïlov). Se fondant sur les signes de Čaričin, l'auteur pense que les sigles qui figurent sur des monuments culturels de l'époque préféodale pourraient être l'œuvre d'artisans locaux, qui se seraient inspirés de la civilisation byzantine. Ils ont été repris ensuite par les Slaves et, peut-être, par les Protobulgares.

Le vase gris décoré de lignes vernissées, trouvé à Tîrgșor, a été importé des régions au Sud du Danube. Cependant, les vases de cette sorte conservent encore les anciennes traditions de la céramique grise de l'époque La Tène et des IIIe — IVe siècles de notre ère — bien que certains les rattachent à la céramique du type Saltovo, répandue sur le territoire de l'U.R.S.S.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1, Fragment d'épaule du vase gris préféodal de Tîrgșor, portant un graffito ; 2, reconstitution de la forme du vase de Tîrgșor, d'après des exemplaires analogues trouvés à Pliska.

Fig. 2. — Signes apparentés au sigle de Tîrgșor : 1, Prestovalz ; 2—6, Pliska ; 7—9, Madara ; 10—11, Kaluguéritza ; 12, Gözeken ; 13, Pliska ; 14, Preslav ; 15, Celei ; 16, Pliska ; 17—18, Preslav ; 19, Slon, 20, Dinogetia ; 21, Čaričin ; 22, Tîrgșor.